

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

V. DÖNEM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1935-1939)

Orhan ÖNDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

V. DÖNEM
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1935-1939)

Orhan ÖNDEMİR

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

24/08/2022

Orhan ÖNDEMİR

¹“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Mustafa YILMAZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Orhan ÖNDEMİR

TEŞEKKÜR

Çalışmanın ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana zaman ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenden fazlasını sunan, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü, samimiyetini ve çok fayda gördüğüm yapıcı eleştirilerini benden esirgemeyen ve gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa YILMAZ'a teşekkürü bir borç biliyor ve sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne kabul edildiğim tarihten bu yana bana kattığı her şey için saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ'a teşekkürü borç bilirim.

Teşekkürlerin az kalacağı Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarımdan da bana dört yıllık lisans hayatım boyunca kazandırdıkları her şey için hepsine teker teker teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamda desteğini ve bana olan güvenini benden esirgemeyen, bu yola birlikte çıktığım can dostum Tolga AKYIL'a, beni hayata hazırlayan, sarsılmaz bir dağ gibi sürekli arkamda duran ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen bu hayattaki en büyük şansım olan aileme ve son olarak 22 yaşımdan sonra daha önce hiç görmediğim güzelliklerin gerçek olduğunu gösteren, soyut mefhumların da ete kemiğe bürünebileceğine beni inandıran, çalışmamın her anında bana destek olan yol arkadaşım Tuğçe GEZİK'e sonsuz teşekkürler.

Orhan ÖNDEMİR

ÖZET

Bu çalışmada Mustafa Kemal Atatürk'ün Mecliste Cumhurbaşkanı olarak son kez bulunduğu, Cumhuriyet rejiminin en güçlü dönemi olan süreç incelenmiştir. 1935 ve 1939 yılları arasında kalan bu döneme V. Dönem adı verilmiştir. Bu dönem boyunca TBMM'nin yapısı, teşekkülü ve genel durumu konu edilmektedir. Bu anlamda ülkenin siyasi politikalarını ortaya koyan TBMM'yi incelemek, dönemin iç ve dış politikasının aydınlatılması adına bir yol sunmaktadır. Bununla birlikte TBMM'de görev alan kabineleri ve hükümetleri incelemek, dönemde değişen koşulların ve inkılapların nasıl uygulandığının anlaşılması adına ışık tutmaktadır.

1935-1939 yılları boyunca iç politika başta olmak üzere bu dönemde yaşanan ekonomik, hukuki, mali, siyasi ve toplumsal her gelişme TBMM'nin süzgecinden geçmiştir. Meclis aynı zamanda neredeyse yapılan tüm uluslararası temaslara ve müzakerelere öncülük etmiştir. Bu anlamda zikredilen yıllar arasında görev yapan V. Dönem TBMM'de geçen iç ve dış siyasi gelişmeler de çalışmanın konusuna dahil edilmiştir.

Bu anlamda çalışma Türkiye'nin demokratikleşme sürecini özetleyen genel bir girişten sonra beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde V. Dönem TBMM'nin toplanmasına dek geçen süreç irdelendikten sonra V. Dönem TBMM'nin teşekkülü ve genel yapısı ve bu yapıda meydana gelen değişiklikler incelenmiş, Meclise dahil olan Milletvekillerinin sosyoekonomik bir tasnifi yapılarak önceki dönem Meclis verileriyle karşılaştırmalı bir analize gidilmiştir. Tezin ikinci bölümünde bu dönemde meydana gelen ve ülkeyi etkileyen iç politika gelişmeleri irdelenmiştir. Üçüncü bölümde V. Dönem TBMM'de toplumsal ve hukuki alanda yaşanan gelişmelere yer verilerek bunların toplumda yarattığı etkiler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde bu sürece gelene dek yaşanan ekonomik gelişmelere değinilerek V. Dönem boyunca uygulanan ekonomik politikalar ele alınmıştır. Son bölümde ise 1935-1939 arasında uygulanan dış politika siyasetiyle beraber bu dönemde dış politika özelinde meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. Sonuç bölümünde tüm bu alanları kapsayan genel bir değerlendirme yapılarak çalışmaya son verilmiştir.

ABSTRACT

In this study, the most powerful period of the Republican regime, in which Mustafa Kemal Atatürk was in the parliament as the President for the last time, was examined. This period between 1935 and 1939 was called the V. Period. During this period, the structure, organization and general situation of the Turkish Grand National Assembly are discussed. In this sense, examining the TGNA, which reveals the country's political policies, offers us a way to illuminate the domestic and foreign policy of the period. However, examining the cabinets and governments serving in the Grand National Assembly of Turkey sheds light on the changing conditions and how the reforms were implemented in the period.

During the years 1935-1939, all economic, legal, financial, political and social developments experienced in this period, especially domestic politics, passed through the filter of the Turkish Grand National Assembly. The Assembly also pioneered almost all international contacts and negotiations. In this sense, the domestic and foreign political developments in the 5th Term Parliament, which served between the mentioned years, are also included in the subject of the study.

In this sense, the study consists of five chapters after a general introduction summarizing Turkey's democratization process. In the first part, after examining the process until the convening of the V. Term TGNA, the formation and general structure of the V. Term TGNA and the changes that took place in this structure were examined, a socioeconomic classification of the Deputies included in the parliament was made and a comparative analysis was made with the previous term parliamentary data. In the second part of the thesis, domestic policy developments that took place in this period and affected the country were examined. In the third part, the developments in the social and legal fields in the 5th Term Parliament are included and their effects on the society are discussed. In the fourth chapter, the economic policies implemented during the V. Period are discussed by mentioning the economic developments until this period. In the last part, the foreign policy policy implemented between 1935-1939 and the developments in foreign policy in this period were examined. In the conclusion part, a general evaluation covering all these areas was made and the study was terminated.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	11
1935 SEÇİMLERİ VE V. DÖNEM TBMM’NİN TOPLANMASI.....	11
A) 1935 SEÇİMLERİNE GİDEN SÜREÇ	11
1- IV. Dönem TBMM ve Üçüncü CHF Büyük Kurultayı.....	11
2- Seçim Kararı ve Tüzük Değişiklikleri	13
B) V. DÖNEM TBMM’NİN TEŞEKKÜLÜ VE GENEL YAPISI.....	15
1- 1935 Türkiye Genel Seçimleri	15
2- Sonuçlara Göre Oluşan Milletvekili Dağılımı	16
2.a- Önceki Dönemlerde Yer Alan V. Dönem TBMM Milletvekilleri	16
3- V. Dönem TBMM Boyunca Yaşanan Milletvekili Değişiklikleri.....	17
3.a- Vefat Eden Milletvekilleri	17
3.b- İstifa Eden Milletvekilleri	21
3.c- Ara Seçimler ile V. Dönem TBMM’ye Katılanlar	23
4- V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Sosyo-Ekonomik Tasnifi	29
4.a- V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Uzmanlık Alanları ve Meslekleri	29
4.b- V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Öğrenim Gördüğü Okullar	31
4.c V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Yaş ve Cinsiyet Durumu	34
C) V. DÖNEM TBMM’NİN TOPLANMASI VE İLK ÇALIŞMALARI	39
1- V. Dönem TBMM’de Kurulan Hükümetler ve Programları.....	41
1.a- VII. İsmet İnönü Hükümeti ve Programı (01.03.1935-01.11.1937)	44
1.b- I. Celal Bayar Hükümeti ve Programı (01.11.1937-11.11.1938)	46
1.c- II. Celal Bayar Hükümeti ve Programı (11.11.1938-25.01.1939)	50
1.d- I. Refik Saydam Hükümeti ve Programı (25.01.1939-03.04.1939)	52
2- V. Dönem TBMM’de Gerçekleşen CHP Kurultayları	55
2.a- CHP IV. Büyük Kurultayı	55
2.b- CHP I. Olağanüstü (Üsnomal) Kurultayı ve Atatürk’ün Vefatı	60
3. – V. Dönem TBMM’de Gerçekleşen İç Tüzük Değişiklikleri.....	64
D) DEĞERLENDİRME	66
II. BÖLÜM	69
V. DÖNEM TBMM’DE YAŞANAN İÇ VE DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ.....	69
A) PARTİ-DEVLET ÖRTÜŞMESİ	69
B) 1937 TUNCELİ (DERSİM) HAREKÂTI.....	71
C) TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN 1935-1939 DIŞ POLİTİKASI	78
D) NAZİ ALMANYASI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ	84
E) HATAY MESELESİ VE FRANSA.....	90
F) MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ	103
G) SADABAT PAKTI VE ORTADOĞU.....	110

H) DEĞERLENDİRME	113
III. BÖLÜM	115
V. DÖNEM TBMM'DE HUKUKİ, SOSYAL VE EKONOMİK ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER....	115
A) TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER VE LAİKLİK.....	115
B) CEMİYETLER KANUNU	119
C) VAKIFLAR KANUNU	122
D) GENEL AF KANUNU VE 150'LİKLER	124
E) ULUSAL BAYRAM VE RESMÎ TATİL KANUNU	127
F) İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI	128
G) BANKALAR KANUNU VE BANKACILIK SEKTÖRÜ	131
1.g- Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank Kanunu	133
2.g- Ziraat Bankası Kanunu.....	135
3.g- Denizbank Kanunu	136
H) MİLLİLEŞTİRME POLİTİKASI	138
I) TOPRAK REFORMU VE TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ KANUNU	139
J) DEĞERLENDİRME	145
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA.....	152
EKLER.....	163

KISALTMALAR

a.g.e:	Adı geçen eser
a.g.m:	Adı geçen makale
ARMHC:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
B.C.A:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokrat Parti
Haz.	Hazırlayan
İn.	İnikat
İTC:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
MTA:	Maden Tetkik Arama
s.	Sayfa
S:	Sayı
S. Sayısı:	Sıra Sayısı
SCF:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM Z.C:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TMO:	Toprak Mahsulleri Ofisi
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları/Yayınevi

GİRİŞ

Türkiye'de parlamenter sisteme geçiş, tarihi bir evrimselliğe sahiptir. 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne kadar geçen süreçte, Osmanlı Tarihi birçok demokratik dönüşüm sürecine uğramış, bunlar tarihsel süreç içerisinde olgunlaşarak parlamenter düzene geçişi mümkün kılmıştır. Bu tarihsel serüveni Sened-i İttifak, Tanzimat dönemi ile beraber gelişen kamuoyunun oluşumu ve eşit vatandaşlık statüsü -Osmanlı vatandaşlığı- I. Meşrutiyet ve Türk tarihinin batılı anlamdaki ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi, halk nezdinde temsili mümkün kılan Meclis-i Mebusan, II. Meşrutiyet, TBMM'nin açılması ve Cumhuriyet'in ilanı olarak özetleyebiliriz.

Bu anlamda Sened-i İttifak, kronolojik olarak ilk bahsedilmesi gereken husus olarak görülmektedir. III. Selim döneminde gerçekleşen batı tarzındaki ıslahatlar¹, Osmanlı'nın tutucu ulemasını ve yeniçeriye rahatsız etmiş ve Kabakçı Mustafa Paşa isyanı neticesinde padişah tahtından olmuştur. Söz konusu isyandan sonra yeniçerilerden canını kurtarabilen sarayın yenilikçi kanadı ve bunları destekleyen Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine tekrar III. Selim'i geçirmek istemiştir. Ancak, III. Selim'in katledilmesi üzerine, onun yerine sarayda bulunan II. Mahmut tahta geçirilmiştir.

II. Mahmut'un sadrazamlık makamını üzerine alan Mustafa Paşa, kendisi de Osmanlı'da bir ayan² olmasından mütevellit, söz konusu kişilere Osmanlı yönetim sistemine katılma hakkı tanımak istemiştir. Bu bağlamda 1808 Ekim ayında Osmanlı'nın birçok bölgesinden ayanlar payitahta davet edilmiş ve bu davete icabet eden kısıtlı sayıdaki ayanla bir ahitname imzalanmıştır. Sened-i İttifak olarak bilenen bu ahitname, padişahın en önemli pederşahi haklarından biri olan “vergi salmayı” dahi ayanlarla danışmayı öngören ve Osmanlı tarihinde padişahın ilk kez yetkilerinin kısıtlandığı bir antlaşma olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu antlaşma “Magna Carta” ile benzerlik içermesi bakımından, Türk Tarihi'nin Magna Carta'sı olarak benimsenmiştir. Ancak, Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçeri isyanı neticesinde

¹ Nizam-ı Cedit Ordusu'nun kurulması, İrade-i Cedit Hazinesi'nin oluşturulması... Bu dönemde yapılan ıslahatlara verilen genel isim ordunun da adı olan Nizam-ı Cedit'tir.

² Osmanlı'da tımar sisteminin bozulmasının ardından büyük arazilerin gelirleri, hem devlete nakit sağlamak hem de tarımsal üretimi arttırmak amacıyla “İltizam sistemi” adı altında muayyen dönemler için bahsi geçen mültezimlere kiralanmıştır. İltizam denilen bu sistemden doğan ve bölgesinde gittikçe güçlenen mültezimler, merkezi idareye kafa tutar hale gelmiş ve bu kişilerin gittikçe güçlenmesiyle “Ayan” denilen olgu ortaya çıkmıştır. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, Âyan, Özcan Mert, Son Erişim Tarihi: 09.04.2022

katledilmesi üzerine, söz konusu ittifak zımnen ortadan kalkmıştır. Yine de Sened-i İttifak, Türk siyasi tarihi içerisinde padişahın yetkilerini kısıtlaması bakımından özel bir yere sahip olmuştur.³

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu yine Osmanlı Tarihi içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin azınlıklar için talep ettiği reformlarını kendi iç hukuk düzenlemeleriyle, yani bir padişah fermanıyla aşmaya çalışmıştır. Böylece azınlıklara can ve mal güvenliği, askerlik, mahkeme önünde eşitlik, vergi eşitliği gibi hak ve özgürlükler tanınmıştır. Tanzimat Fermanı sadece kanuni bir metin değil, aynı zamanda I. Meşrutiyet’e kadarki süreçte toplumsal dönüşümün simgesi haline gelmiştir. Söz konusu dönem, Tanzimat Dönemi olarak adlandırılır. Düşünce dünyasındaki gelişmeler, yazılı basının ortaya çıkışı, o dönemde kamuoyunun temellerini atmıştır. Kamuoyu kavramının demokratik parlamenter sistemlerde ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde, Tanzimat dönemi Türk Demokrasi Tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir.⁴

Yukarda bahsedildiği üzere, yapılan iç hukuk düzenlemeleri ve idari yeniliklerle beraber bir cemaat toplumu halinde din eksenli toplumsal hayat düzeni içinde bulunan Osmanlı toplumunda, devlet kurumlarında gayrimüslimlere memuriyet hakkı, vergilerdeki çifte standart uygulamasından vazgeçilmesi, mahkemelerdeki dini yemin özgürlüğü gibi haklarla beraber ilan edilen Islahat Fermanı sayesinde millet-i hâkime olarak görülen Müslüman tebaanın diğer azınlıklardan farklı olan ve onlara ayrıcalık sağlayan statüsü sona ermiştir. Bu durum Müslüman ahaliyi her ne kadar rahatsız etse de padişahın gölgesi altında toplanan bir Osmanlı milleti iddiasının önünü açmıştır.⁵

Tüm Osmanlı tebaasını din, dil, ırk ayırt etmeksizin “Osmanlı Milleti” çatısı üst kimliğinde buluşturmaya çalışmak, dönem aydınlarının en önemli meselelerinden biri olmuştur. Hatta Osmanlının basın-yayın yoluyla gelişen ilk muhalefet hareketi olan “Yeni Osmanlı Cemiyeti” de söz konusu temeller üzerine doğmuştur. Cemiyet, eşit Osmanlı vatandaşlığını sağlamak, Bab-ı Âli diktatörlüğüne son vermek ve anayasal meşrutiyet gibi haklar talep etmiştir. Aynı zamanda kullandıkları gazeteler aracılığıyla kamuoyunu yönlendiren önemli unsurlardan birisi olmuş, kendisinden sonra gelen Jön Türkler ve İttihat ve Terakki gibi oluşumlara örnek teşkil etmiştir.⁶

³ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2006, s. 46-47.

⁴ Halil İncılık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İş Bankası Yay. İstanbul, 2018.

⁵ Nergiz Aydoğdu, “Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2020, 9 (1), s. 658.

⁶ Detaylı bilgi için Bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi, konunun bütünlüğü bakımından ayrıca ele alınması gereken bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. 1876'ya uzanan süreçte Osmanlı'nın tercüme kalemlerinde yetişen okullu orta sınıf, meşrutiyet ve anayasa talebiyle ortaya çıkmıştır. Batı tarzında eğitim gören bu okumuş orta sınıf, gazeteler vesilesiyle fikirleri doğrultusunda bir kamuoyu oluşturmaya çalışmış ve bu fikirlerden etkilenen Mithat Paşa gibi bürokratlar eliyle Kanun-ı Esasi hazırlanmıştır.

Kanun-ı Esasi'nin ve doğal olarak I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sadece Osmanlı'nın iç dinamiklerinden kaynaklanan bir olgu değildir. 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da toplanacak olan Tersane Konferansı öncesinde, batılı devletlerin iç işlerine karışmasına engel olmak isteyen Osmanlı Devleti tarafından adeta bir dış politika enstrümanı olarak kullanılmıştır. Bu anayasa padişahın yetkilerini kısıtlamış, yeni orta sınıfların hükümdarın mutlak otoritesini kısıtlayarak devlet yönetimini işlevsel bir bürokrasiye dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu durum aynı zamanda yeni bürokratik elit kesimin, kendisini padişaha karşı korumak istediği anlamına da gelmektedir.⁷

1876 Anayasası ve karar mekanizmasını katılım ve uzlaşmaya açarak, meşveret ve şura gibi İslami kavramları sadece padişah ve onun atadığı kişilere değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerinin emrine sunmuştur. Geniş halk kitleleri ise kendi içlerinden seçtiklerini "Heyet-i Mebusan" adı verilen yasama organına göndermiştir. Böylece 1876 ve 1878'de yapılan iki seçimde de cemaat liderleri, eşraf, toprak sahipleri, tüccarlar ve ulemadan oluşan çok sesli grup Türk tarihinin ilk parlamento deneyini hayata geçirmiştir. Ancak meşrutiyeti ilan eden Mithat Paşa'nın, II. Abdülhamit döneminde gözden düşmesi, I. Abdülaziz'i katlettiği iddiasıyla Taif'e sürülmesi ve orada katledilmesi, Meclis içerisinde yaşanan tartışma ortamı ve uyumsuzluk gibi unsurlar bu yapıyı zayıflatmıştır. II. Abdülhamit ise Rus Harbi'ni ve Mecliste bürokratlar aleyhine yapılan konuşmanın üslubunu beğenmediğini bahane ederek 14 Şubat 1878'de Meclisi kapatmıştır.⁸

II. Abdülhamit dönemi anayasal özgürlüklerin askıya alındığı, siyasal faaliyetlerin yasaklandığı, anayasa, meşrutiyet gibi kavramların şeytanlaştırılarak kriminalize edildiği bir dönemdir. Bu dönemde, ülke içerisinde kendisini ifade imkânı bulamayan aydınlar başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa kentine giderek basın-yayın yoluyla rejim aleyhine çalışmıştır. Paris'te çıkan Meşveret Gazetesi ve aynı gazetenin sahibi Ahmet Rıza, meşrutiyet ve anayasa isteklerinin bayrak taşıyıcısı olmuştur.

⁷ Osmanlı Devleti'nde bilhassa kapıkulu sınıfının neredeyse hiçbir şekilde can ve mal güvenliği yoktur. Hayatları padişahın iki dudağı arasında olduğundan her an katledilme ve mallarının müsadere edilmesi riskiyle karşı karşıya olmuşlardır.

⁸ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2019, s. 9

Bununla beraber II. Abdülhamit döneminde istibdat adı verilen baskı politikaları batı tarzında eğitim alan kimi gençleri gizli cemiyetler kurma yoluna itmiştir. Bu cemiyetler arasında en dikkat çeken, bilhassa Selanik'te III. Ordu'nun çekirdeği içerisinde doğan ve Şura-yı Ümmet gazetesıyla muhalefet bayrağını dalgalandıran daha sonrasında ise partileşen İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Söz konusu cemiyet öncelikle İstanbul'daki Tıbbiye-i Şahane öğrencileri tarafından kurulmuş, ardından İtalyan "Carbonari"⁹ tipi hücre örgütlenmesi tarzında büyümüştür. İTC'nin ordu içerisinde yaşam alanı bulması ise ona II. Meşrutiyet'i padişaha ilan ettirmeye mecbur kılacak kuvveti sağlamıştır.

24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'in ardından ilk seçim yine aynı yıl içerisinde gerçekleşmiştir. 1908 seçimleri, Türk Demokrasi Tarihi'nde ilk kez birden fazla partinin katıldığı iki dereceli bir seçim sistemiyle icra edilerek gerçekleştirilmiştir. Çöküş dönemi içerisindeki Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki siyasi atmosfer Tarık Zafer Tunaya'nın da adlandırdığı gibi adeta bir siyasi laboratuvarı andırmaktadır. İTC ilk olarak hükumeti ele almasa da dışardan yönlendirmeyi tercih etmiş, kendisini anayasanın üzerinde konumlayarak yeni oluşmaya başlayan demokratik kurumlara zarar verdiği iddia edilmiştir.¹⁰ İTC yönetimi önce yönetimi direkt kendi eline almayı tercih etmemiş, partiye yakın hükumetleri destekleme yoluna gitmiştir. Balkan Harbi sırasında gerçekleşen Bâb-ı Âli baskını sonrasında iktidarı direkt olarak parti yönetiminin uhdesine almıştır.

1909 seçimleri sonucunda Osmanlı toplumundaki çeşitli dini ve milli unsurların da yer aldığı çok sesli bir Meclis yapısı ortaya çıkmıştır. Adayların önemli bir kısmı İTC'nin desteklediği yahut listesine aldığı isimlerden oluşmuştur. 1876 Kanun-ı Esasi'nin en tehlikeli maddelerinden birisi olan anayasanın padişah tarafından kalıcı olarak askıya alma yetkisinin yürürlükten kaldırılması ve hükümdara sürgün hakkının verilmemesi, demokratik kurumların yönetim erkine karşı ayakta kalmasına sağlayan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak, 31 Mart 1909 tarihinde gerçekleşen İstanbul'daki Avcı Taburları'nda başlayan İTC ve Meşrutiyet düşmanı hareketler kısa bir süre de olsa parlamenter hayatın akamete uğramasına neden olmuştur. Derviş Vahdeti'nin

⁹ İtalya'nın siyasi birliğinin sağlanmasında etkin rol oynayan Mason bir yapılanmadır. "Kömür Yakıcı" yahut kömürcü anlamlarına gelen Carbonara kelimesinin çoğul halidir. Carbonari tarzı hücre örgütlenmesinde hücreler birçok farklı noktaya dağılmış, küçük hücreler halinde tertip edilmiş gizli yapılardır. Örgüt bünyesinde cıracılık ve ustalık olarak iki farklı sınıf bulunmuş, üyeler birbirlerini yalnızca kesirli sayılar olarak tanımışlardır. Bahsi geçen kesirler, örgüte tabii olan her bir hücreye ve hücredeki tüm üyelere bir sayı atayarak elde edilmiştir. İTC'nin kurucularından olan İbrahim Temo'nun bu denklemdeki kodlaması "1/1" olmuştur.

¹⁰ Detaylı bilgi için Bkz. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 100. Yılında Jön Türk Devrimi, İş Bankası Yay., İstanbul, 2017.

çıkardığı Volkan Gazetesi ve söz konusu gazetede ki motifler, isyanın arkasında dini bir motivasyonun da olduğunu göstermektedir.¹¹

1912 seçimleri, İstanbul Milletvekilliği Ara Seçimleri’nde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın, İTC adayını bir oy farkla geçmesi üzerine oluşan siyasi atmosferin bir neticesi olarak görülmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 1908 devriminin hemen ardından, devrimin kurucu partisi İTC’ye karşı seçim kazanılmasını adeta siyasi bir fırsata çevirmeye çalışmış, İTC de kendisine duyulan bu memnuniyetsizler bloku daha da genişlemeden seçimin makul bir yol olacağını düşünmüştür. 1912 yılı içerisinde gerçekleşen seçim Türk siyasi literatürüne “Sopalı Seçimler” olarak geçmiştir. Bu ismi almasında Edirne mebusu Rıza Tevfik’in dövülmesi en önemli etkidir.

1912 seçimleri İTC’ye karşı olan üç fırkanın birleşiminden ibaret Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından kazanılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurulması ordu içerisindeki ittihatçı subaylara karşı Halaskar-ı Zabitan hareketinin büyümesi, İTC’yi iktidardan uzaklaştırmıştır. Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Arnavutluk’un bağımsızlığına engel olamamış ve I. Balkan Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun siyasallaşarak büyük bir mağlubiyet yaşaması üzerine İTC’nin şahin kanadı bir hükümet darbesiyle yönetimi ele geçirmiştir. Tarihte “Bâb-ı Âli Baskını” olarak bilinen bu darbe ve hemen ardından gerçekleşen 1914 Genel Seçimleri, İTC’nin 1914’ten 1918’e kadar ülkeyi örfi idare altında yönetmesini sağlamıştır.¹²

1914’te patlak veren 1. Dünya Savaşı Türk Demokrasi Tarihi için bir gerileme aşaması olarak ortaya çıkmış, savaş ortamının icabı gereği Osmanlı örfi idareyle yönetilmiştir. Savaş boyunca, 1914’te seçilen Meclis faaliyetlerini sürdürmüş ancak savaşın kaybedilmesinin ardından padişah iradesiyle kapatılmıştır. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından İstanbul fiilen işgal edilmiş ve Meclis-i Mebusan gibi demokratik kurumların ayakta kalması mümkün olmamıştır. Bu nedenle Osmanlı’nın kaderini yakından ilgilendiren Sevr Barış Antlaşması’nın bile anayasada Meclis-i Mebusan tarafından onaylanması gerekirken Şura-yı Devlet tarafından tasdik edilmesine neden olmuştur. Böylece Osmanlı yönetim erkinin ikili sac ayağını oluşturan halk iradesi kısmı boşa düşmüş ve söz konusu boşluğu Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan I. Büyük Millet Meclisi doldurmuştur.

Mondros Mütarekesi’nin ardından ülkenin işgal edilmesini protesto eden ve I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli cephelerde başarılar gösteren Mustafa Kemal İstanbul’a gelmiş ve padişah

¹¹ Detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013

¹² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2019, s.46.

tarafından atanan kabine içerisinde görev almak için çabalamıştır. Bu çabalarından bir sonuç elde edemeyen Mustafa Kemal, Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'un akrabası Posta ve Telgraf Nazırı Mehmet Ali Gerede¹³ aracılığıyla Karadeniz bölgesi müfettişliğini almak için hükumete başvurmuş ve 9. Ordu Kıtataı Müfettişi olarak Samsun'a hareket etmiştir. Kendisine verilen bölgedeki sükuneti sağlama görevlerini göz ardı ederek, Anadolu'da Millî Mücadele hareketini tesis etmeye çalışmış, toplanan kongreler neticesinde ortaya çıkan ARMHC, I. Büyük Millet Meclisi'nin özünü oluşturmuştur.¹⁴

Anadolu'da yükselen bu milliyetçi dalga ile baş etmeye çalışan İstanbul Hükumeti, Temsil Heyeti ile orta yolu bulmaya çalışarak Amasya Protokolü'nü imzalamıştır. Bu protokol uyarınca İstanbul dışında millet iradesini temsil edecek Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Mebusan Meclisi, seçimlerin ardından padişahın isteğiyle İstanbul'da toplanmış, Mustafa Kemal ise Erzurum mebusu seçilmiş fakat güvenlik endişesi nedeniyle Meclise katılmamıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi içerisinde Millî Mücadele'ye yakın olan mebusların oluşturduğu Felah-ı Vatan grubu etkili olmaya çalışmış ve Misak-ı Millî'nin Mecliste kabul edilmesini sağlamıştır. Tüm bunların üzerine İngiltere, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmiş ve Meclis dağıtılmıştır. Bazı mebuslar Anadolu'ya geçmeyi başarırken bazıları ise işgal yönetimi tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir.¹⁵

23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara eski İTC kulüp binasında açılan I. BMM çeşitli grupların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu gruplar daha öncesinde işgale karşı direnen cemiyet temsilcileri, Meclisin açılacağıın ilan edilmesinin ardından yapılan seçimlerde hak kazananlar ve eski Meclis-i Mebusan üyelerinden oluşmaktadır. I. BMM, Türk siyasi tarihinin en parçalı ve en geniş siyasi yelpazeye dayanan batılı anlamda istişare kültürünün ortaya çıktığı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Meclis içerisinde siyasi yelpazenin her ucundan örnekler bulmak mümkündür. İslamiyet ve sosyalizmi telif eden Yeşil Ordu, halkçı yönleriyle sivrilen Halk Zümresi, Mustafa Kemal'in kişiliğinden etkilenen İstiklal Grubu ve Mustafa Kemal'e karşı muhalefet bayrağını dalgalandıran II. Grubu ile 1946 yılına dek Türk siyasi tarihinin görmüş olduğu en renkli Meclis olmuştur.¹⁶

Birinci Meclis, Kurtuluş Savaşı'nı temsil ve idare etmiş ayrıca savaş sırasında saltanatın kaldırılması, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gibi Türk tarihinin en mühim meselelerinin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Bunların içerisinde küçümsenmemesi gereken bir diğer husus ise

¹³ Daha sonra kurulacak olan Damat Ferit Paşa Hükümetinde ise Dahiliye Nazırı görevini icra etmiştir.

¹⁴ Detaylı bilgi için Bkz. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2020

¹⁵ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yay. İstanbul, 2015

¹⁶ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, İş Bankası Yay., Ankara, 1988

yukarıda belirtildiği üzere Kurtuluş Savaşı'nın sevk ve idaresi olmuştur. Aynı zamanda Birinci Meclis'in Mustafa Kemal'e Başkomutanlık yetkisini belirli süreler için vermesi yürütme erki konusunda da ne kadar kıskanç olduğunu göstermektedir. Birinci Meclis sadece bir yasama organından ibaret olmayıp, aynı zamanda Meclis hükümeti sistemi ve İstiklal Mahkemeleri gibi unsurlarla diğer erkleri de elinde bulundurmıştır. Bu bağlamda kendisinden sonra gelen Meclislerden ayrılmaktadır. Birinci Meclisin söz konusu itaatkâr olmayan tavrı savaştan sonra yapılacak inkılaplar özelinde Mustafa Kemal'de çekinceler doğurmuş ve bu bağlamda İkinci Meclis'i kendisine yakın insanlardan teşkil etmeye çalışmıştır.

11 Ağustos 1923'te toplanan Türkiye'nin İkinci Dönem Meclisi, faaliyetlerine 1927 yılına değin devam etmiştir. Bu dört yıllık periyot içerisinde Cumhuriyet rejiminin temellerini atan inkılapların arkasında bu Meclis olmuştur. 29 Ekim 1923 Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin kaldırılması ve 1928'de laiklik ilkesinin benimsenmesi, devletin rejiminin ve adının belli olması, 1924 Anayasası, Şeriyye Mahkemelerinin kapatılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, aşar vergisinin kaldırılması, Medeni Kanun gibi inkılapları hayata geçirmiştir. Bu yönüyle "İnkılapçı Meclis" özelliği taşımaktadır. Ancak İkinci Meclis içerisinde iktidarı denetleyecek muhalif unsurların olmaması ve Türkiye'nin tek parti idaresi altında yönetiliyor olması demokratik anlamda ciddi bir eksikliğe işaret etmektedir. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına müsaade etmiş ancak Türkiye'nin henüz çok partili hayata hazır olmadığı kanaatinde olduğu için ve Şeyh Said isyanı bahane edilerek parti kapatılmıştır. Partinin bazı kurucuları; Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi, Atatürk'e Suikast Davası'nda da yargılanmıştır.¹⁷

Türkiye, Üçüncü Meclis döneminde iktidar partisi karşısında bir muhalefetin eksikliğinden kaynaklanan boşluğu Atatürk'ün emriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile tamamlamak istemiştir.¹⁸ Böylece rejimi Cumhuriyet olan ancak tek parti idaresinde iki dereceli seçim sistemiyle CHF Genel Merkezi tarafından belirlenen milletvekilleri ile yönetilen Türkiye bu gelişme ile çok partili rekabet ortamına kavuşmuştur.¹⁹ Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve sonrasında gelişen Türkiye'nin kambiyo²⁰ bunalımı ve kırsalda gittikçe kötüye giden yaşam

¹⁷ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Yay., Ankara 2002; Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yay., İstanbul, 2003

¹⁸ Bkz. Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2019.

¹⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1932-1931)*, Yurt Yay. Ankara, 1981, s. 245.

²⁰ Para ya da para yerine geçen belgelerin değiştirilmesi işlemidir. Para alım ve satımı ile ilgili işlemleri kapsar.

koşulları SCF'ye olan ilgiyi arttırmıştır. Atatürk'ün, SCF'nin kapatıldığı tarih ile aynı gün başlayan 17 Kasım 1930 tarihli yurt gezisinin bir tesadüf sonucu olmadığı aşıkardır. Atatürk, memleketin halini birinci elden araştırmak konusu bir yana yeni kapatılmış olan SCF'ye yönelen ilgiyi halk nezdinde tecrübe etmek ve kapatılma sebeplerini halkla paylaşmayı amaçlamıştır.²¹ Bilhassa İzmir mitinginden kaynaklanan ilgi neticesinde tek parti idaresinin tepkisini çekmiş Ali Fethi Okyar partiyi feshetmiştir. Böylece 1946 yılında Milli Kalkınma Partisi²² kurulana kadar Türkiye giderek parti ve devletin bütünleştiği siyasi bir rejim tarafından yönetilmiştir.

Yapılan genel seçimlerden sonra 4 Mayıs 1931 tarihinde, Dördüncü Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi 317 milletvekili ile göreve başlamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen sosyo-kültürel ve siyasi alanlardaki inkılâplara ek olarak CHF, 1931 yılında yapılan kurultayda parti programına eklenen iki ilke “devletçilik ve inkılâpçılık” ile “Altı İlke” tamamlanmış, mevcut olan dört ilke “cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik ve milliyetçilik” ile beraber “Altı Ok” olma yoluna girmiştir.²³ 1930 yılında getirilen kanunla beraber mahalli idareler ve belediye seçimlerinde oy verme hakkını kazanmış olan Türk kadınları, 1934 yılında yapılan genel seçimlerde ise seçme ve seçilme hakkını kazanmışlardır. Günlük yaşamda ise Kıyafet İnkılâbı, Soyadı Kanunu ve kişilerin unvanının kaldırılması gibi kanunlarla önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ayrıca “Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek” amacıyla 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Yapılan inkılâpların halka ulaşmasını sağlamak ve benimsetmek amacıyla Halk Evleri açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılmış ve “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinin bir diğer sonucu olarak 1934 yılında Balkan Antantını imzalamıştır. Bunların yanı sıra hükümet, ekonomiyi millileştirme çabalarına hız vermiş, devletçilik politikası iyiden iyiye kendini göstermeye başlamıştır. 5 Aralık 1934 tarihinde seçimleri yenileme kararı alan Dördüncü Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Aralık 1934'te çalışmalarına son vermiştir.

Çalışmanın konusu olan Beşinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ise Türk kadınlarının da ilk kez hem oy kullanıp hem aday olduğu, 8 Şubat 1935 tarihinde tamamlanan iki dereceli seçimin sonucunda 1 Mart 1935 tarihinde toplanmıştır. Aynı zamanda gayrimüslim vekillerin etkin olarak yer aldığı ilk TBMM olan V. Dönem TBMM, 1 Mart 1935 tarihinde

²¹ Erdem Çanak, “Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 23, Mart 2016, s. 131 (127-178)

²² 1946 yılında iş insanı Nuri Demirağ tarafından kurulan, gazetecilerin her toplantıda kuzu servisi yapılması nedeniyle “Kuzu Partisi” adını taktıkları siyasi parti. Bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1946-1950*, Bilgi Yay., Ankara, 1991

²³ Daha fazla bilgi için Bkz. C.H.F. *Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931

başlayıp 27 Ocak 1939 tarihinde çalışmalarına son verene dek 4 yıl, 1 ay, 18 gün boyunca görevine devam etmiş ve bu tek parti döneminin en uzun yasama yılı olmuştur. 4 yıl, 1 ay, 18 günlük bu yasama süresi boyunca birçok gelişme yaşanmıştır.

Ulusal Bayram ve Resmî Tatil günleri kanunlaştırılmıştır. “Türk kültürünü bilgi metodu ile işleyecek bir inceleme ve araştırma kuruluşuna olan ihtiyaç, öte yandan orta öğretim kuruluşlarımıza ulusal tarihimizin bilime ve bilimin en yeni buluşlarına göre hazırlanmış öğretmen yetiştirmek ve bugünkü öğretmenlerin bu yönden bilgilerini tamamlamak üzere hükümet merkezinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulması” önergesini içeren 2795 sayılı kanun kabul edilmiş ve DTCF kurulmuştur. 1937’de Toprak Reformu yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Üçüncü Büyük Kurultayı’nda alınan kararların neticesinde siyasette, parti-devlet düzenine geçiş yaşanmıştır. Atatürk-İnönü ayrılığı Meclise yansımıştır.²⁴ Bu dönemde Avrupa’da yükselen Nasyonal Sosyalizm etkisiyle beraber Türkiye’de de diktatörlük yankıları baş göstermiş, Meclis içinde konuşmalara konu olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması’nda çözemediği boğazlar sorununu 22 Haziran 1936’da İsviçre’nin Montreux şehrinde toplanan Boğazlar Konferansı’nda alınan kararla ve sonucunda imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile çözmüş, boğazların savunması Türkiye Cumhuriyeti’ne bırakılmıştır. Uluslararası hamleler ve Milletler Cemiyeti’nde alınan kararlar neticesinde Hatay bağımsızlık kazanmıştır. Merkezi iktidar ve Tunceli’deki aşiretler arasında çıkan sorunlar nedeniyle Dersim İsyanı çıkmış Meclis, isyanı Dersim Harekâtı ile bastırmıştır. “Yurtta Sulh, Dünyada Sulh” ilkesi çerçevesinde Sadabat Paktı imzalanmıştır.²⁵ Sağlık durumundaki olumsuzluklar çoğalan kurucu önder Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 günü ebedi yolculuğuna uğurlanmış, Türkiye Cumhuriyeti ilk kez Cumhurbaşkanı değişikliği yaşamıştır.

Çalışmanın ana hedefi, Beşinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üyelerinin sosyolojik tahlili ve Meclisin görev süresi boyunca ekonomi, kültür, eğitim, hukuk, iç ve dış politika gibi alanlarda yaşanan gelişmeleri ele almaktır. Söz konusu gelişmeler üç farklı açıdan ele alınmıştır, öncelikle V. Dönem TBMM’nin toplanma süreci ve ardından iç yapısı incelenmiştir. Bununla birlikte V. Dönem TBMM boyunca Mecliste görev yapan tüm hükümetler, hükümet programları ve bu hükümetlerde yer alan kabine üyeleri irdelenmiştir.

Ardından V. Dönem TBMM’nin görev süresi boyunca yapılan çalışmalar, yürütülen faaliyetler ve uygulamalar ele alınmış ve son olarak da V. Dönem TBMM süresince iç ve dış politikada meydana gelen olaylar ve uluslararası antlaşmalar irdelenmiştir.

²⁴ Bkz. Fatma Acun(ed.), *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Siyasal Kitabevi, 2016, Ankara.

²⁵ Bkz. Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 2013, Ankara

Bu çalışmada dönemin yasama organının sosyolojik ve kültürel yapısı, kurulan hükümetlerin içeriği, Mecliste yaşanan birleşimlerde çıkan kararlar ve bunların basın-yayın organlarına yansıması, hkmet programları, iç politikada meydana gelen olaylar, devlet teşkilatında yapılan düzenleme ve değişiklikler, ekonomik kalkınma girişimleri, eğitim ve kültür alanında yapılan yenilikler ve uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler gibi konular hakkında belge ve bulgular incelenip, önceki döneme dair verilerle karşılaştırılarak söz konusu döneme geniş bakış açısıyla bakmayı mümkün kılacak bir eser ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla temel olarak TBMM Zabıt Cerideleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Resmî Gazete kaynakları kullanılmıştır.

I. BÖLÜM

1935 SEÇİMLERİ ve V. DÖNEM TBMM’NİN TOPLANMASI

A) 1935 SEÇİMLERİNE GİDEN SÜREÇ

1- IV. Dönem TBMM ve Üçüncü CHF Büyük Kurultayı

CHF adayları dışında bağımsız adayların da ilk kez seçime katıldığı, aralarında işçi ve ziraat ile uğraşan çiftçi kesimin daha fazla yer bulduğu²⁶ cumhuriyet tarihinin üçüncü genel seçiminin milletvekili seçimleri 25 Nisan 1931 tarihinde yapılmıştır. İki dereceli seçim sistemi olarak adlandırılan, halk tarafından seçilen kişilerin Meclise girecek olan sayıtları²⁷ seçtiği sistemde 1931 seçimleri beklendiğinden farklı sonuçlanmıştır. 1931 seçimlerinde CHF adayları seçtikleri bölgelerin bazılarında “ikincil seçmen”²⁸ denilen kişilerin oylarının tamamını alamamıştır.²⁹

1930 yılında, Türkiye’yi tüm dünya gibi derinden etkileyen büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Buna bağlı olarak hayat pahalılığı artmış, taşrada ciddi bir memnuniyetsizlik ortaya çıkmıştır Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın da 1930 yılı içerisinde dini irtica gerekçe gösterilerek kapatılması üzerine³⁰, bu sosyo-ekonomik problemin de doğurduğu boşluk “güvenilir” bir

²⁶ Mehmet Öznur Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş Dergisi*, No:48, Mayıs 1999, ss. (48-61).

²⁷ Dil inkılâbı sürecinde kullanılmış, günümüzde yerini “Milletvekili” kelimesi almıştır.

²⁸ “Müntehib-i Sani” olarak da adlandırılan ikincil seçmenler 1876 Kanun-i Esasî’de yer alan iki dereceli seçim sisteminin bir getirisi olmakla beraber, bu sistemle amaçlanan temel kaygı, Meclisin istenilen kişilerle beraber toplanmasını sağlayabilmektir. 3 Nisan 1923 tarihinde yayımlanan kanuna göre müntehib-i sani seçimi yeniden düzenlenmiş, düzenlemeye göre bir nahiye(bucak) çevresinde bulunan 201-300 kişi için bir, 301-500 kişi için iki, 501-700 kişi için üç müntehib-i sani seçilecektir. Daha fazla nüfus için seçilecek müntehib-i sani olursa aynı yöntemle tespit edilmiştir. 22 Aralık 1934 tarihinde 2631 sayılı kanun ile yapılan yeni bir düzenleme ile kadın seçmenler de seçimlere dahil edilmiş ve ikincil seçmen sisteminde tekrar değişikliğe gidilmiştir. Öncelikle birinci seçmenler tarafından mebusları seçmek üzere ikinci seçmenler seçilmiş, bu şekilde belirlenen ikincil seçmenler ise Meclise girecek olan mebusları belirlemiştir. Söz konusu ikili aşamalı seçim sistemi 1946 yılında çok partili demokrasiye geçiş aşamasında 5 Haziran 1946 tarihinde yayımlanan 4918 sayılı milletvekili seçim kanunu ile kaldırılmış ve tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Bkz. Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Sani’den Seçmene*, V Yay., Ankara, 1987; Erol Tuncer, *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Tesav Yay., Ankara, 2002.

²⁹ Alkan; *a.g.m.*

³⁰ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yay., İstanbul, 1982; Ali Fethi Okyar’ın partinin kapatılması hakkında 18 Kasım 1930’da yayımladığı bildiri için ayrıca Bkz. *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1930.

muhalefet ile doldurmak istenmiştir. CHF bu seçimlerde ilk kez uygulamaya koyduğu müstakil mebuslar için Adana, Afyon, Aksaray, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Burdur, Bursa, Isparta, Kastamonu, Konya, Manisa, Niğde, Sinop ve Tekirdağ şehirlerinde birer tane, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Kütahya ve Samsun'da ikişer tane, İstanbul'da ise 4 tane olmakla beraber toplam milletvekili kontenjanından 30 kişilik yer müstakil yani bağımsız milletvekilleri için ayrılmıştır. Müstakil mebuslar CHF dışında görüş belirten bir ses gibi düşünülmesine rağmen bağımsızlar için 30 adet kontenjan ayrılmış, ancak 20 bağımsız milletvekili seçilerek Meclise girebilmiştir. Henüz dördüncü dönem TBMM faaliyetlerine devam ederken bahsedilen 20 milletvekilinden 10'u bulundukları bağımsız statüden ayrılıp CHF saflarına geçmiş, seçime Kütahya ilinden katılıp seçilen 2 müstakil milletvekili ise halihazırdaki meşgalelerinden zamanında feragat etmedikleri için milletvekillikleri onaylanmamıştır. Sonuç olarak seçimler öncesi Mecliste olması düşünülen 30 kişilik müstakil milletvekili heyeti, seçimler sonunda Meclise yalnızca 8 kişi olarak girebilmiştir. Bu uygulamadan beklenen sonuç alınamamıştır.³¹

Milletvekilleri seçilip, Meclis toplandıktan sonra sıra CHF'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'na³² gelmiştir, bu kurultayda karşımıza çıkan önemli detaylardan birisi; hem açılış konuşmasında CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde durduğu hem de dönemin Başvekili ve aynı zamanda CHF Genel Başkan Vekili olan İsmet İnönü'nün partinin ana politikasını açıklayan raporu okurken nakşettiği ilkelerdir.³³ Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerinin yanına 1931 yılında yapılan kurultayda Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri de eklenerek toplam altı ilke haline getirilmiştir. 1933 yılında İsmail Hakkı Tonguç tarafından hazırlanıp kullanılmaya başlanacak olan "Altı Ok" simgesinin esin kaynağı olan bu ilkeleri içeren raporun okunmasından sonra CHF için bir parti programı yapımına geçilmiştir.³⁴

Bu bölümde yapılan tanımlamalarla beraber partinin temellerini dayandırdığı ilkeler açıklığa kavuşturulmuş, "Cumhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları" adı altında başlayan ikinci kısmın ilk maddesinde de yine bu ilkeler yer almıştır. Öncelikle milli hakimiyet, yani ulusal egemenlik fikrinin hâkim kılınmasını sağlayan temel dayanak olan cumhuriyetçilik ele alınmış, ardından uluslararası alanda gelişmede ve ilerlemede modern toplumlarla benzer yollar izlenilmesi, bunu yaparken de Türk milletinin karakteristik özelliklerini ve Türk kimliğini önde

³¹ Kenan Olgun , "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 27, sayı. 79, Mart 2011, s. 8 (1-36)

³² Sivas Kongresi aynı zamanda memleketi düşman işgalinden kurtaran ARMHC temelinden geldiklerini iddia ettikleri için CHF'nin ilk kurultayı olarak kabul edilmektedir, daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999

³³ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 55

³⁴ C.H.F. *Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 28

tutmak -yani milliyetçilik fikriyle hareket edip kültürel kodları muhafaza etmek- gerektiği dile getirilmiştir. Halkçılık ilkesi tanımlanırken hakimiyetin kaynağı millete dayandırılmış, devletin vatandaş-vatandaşın devlete olan karşılıklı sorumluluklarının layığıyla yerine getirilmesinin önemi belirtilmiş; tüm bireylerin kanun önünde eşit olduğu vurgulanmıştır. Sonraki maddede bireysel çalışkanlık ve emek ön plana çıkarılmış, kısa zamanda toplumun refahını yükseltip ülkeyi bayındır hale getirebilmek için ekonomide devletin doğrudan etkinliği savunulmuş ve böylece devletçilik ilkesi açıklanmıştır.³⁵ Yapılacak yenilikler, çıkarılacak kanunlar ele alınırken akıl ve bilimin ışığında hareket edilmesi, dünyevi ihtiyaçlara göre şekil alınması ilke edinilmiş; bunlara ek olarak dini görüşün kişinin kendi vicdanıyla alakalı olduğu öne sürülmüş, çağdaş medeniyetlerde olduğu gibi din olgusunun devlet ve siyaset ortamından soyutlanması gerektiği - laiklik- ilkesi vurgulanmıştır. Son olarak ise uygarlaşma ve modernleşme yolunda milletin verdiği mücadele ele alınmış, bu uğurda ortaya çıkan ilkelere bağlı kalmak ve onları savunmak gerektiği, yani inkılapçılık ilkesinin dayanağı ifade edilmiştir.³⁶

Programda ele alınan ilkelerle beraber ekonomi, maliye, eğitim, kültür, sağlık ve siyaset ana başlıklı toplantılar tertip edilmiş, sekizinci kısımla beraber ikinci toplantı sonlandırılmıştır.³⁷ Böylece CHF, 1931 yılında gerçekleştirilen üçüncü kurultay ile birlikte yeni bir parti tüzüğüne ve parti programına sahip olmuştur.

2- Seçim Kararı ve Tüzük Değişiklikleri

4 Mayıs 1931 tarihinde göreve başlayan IV. Dönem TBMM, 5 Aralık 1934 günü Başbakan İsmet İnönü'yle birlikte Tekirdağ Milletvekili Mehmet Cemil Uybadın ve Kütahya Milletvekili Recep Peker tarafından verilen teklifin Meclis tarafından kabul edilmesiyle beraber seçim kararı almıştır. Yine aynı gün İsmet İnönü ve 258 vekilin verdiği teklifle beraber 1924 Anayasası'nın 10 ve 11. Maddelerinde değişikliğe gidilmiş, alınan karara göre kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve buna ek olarak kırk bin kişi başına bir milletvekili çıkarılmasıyla birlikte seçme yaşı 18'den 22'ye yükseltirmiştir.

22 Aralık 1934 tarihinde çıkarılan 2631 numaralı kanuna göre her 400 kişi başına bir müntehib-i sani yani ikincil seçmen seçilecektir maddesi eklenmiş ve nihayet TBMM, 23 Aralık

³⁵ Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947), *Avrasya İnceleme Dergisi*, V/2, 2016, 273-305

³⁶ C.H.F. *Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, s. 29-30; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2017, s. 20-21.

³⁷ C.H.F. *Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, s. 90

1934 tarihinde aldığı karara göre toplantı senesi içindeki işlerin sonlandığını ve Meclisin 1 Mart 1935 tarihine dek tatile girdiğini duyurmuştur.

2 Şubat 1935 tarihinde yayımlanan tebliğ ile seçimlerde yer alacak gayrimüslim vekillere yardımcı olunması konusunda bir karara varılmıştır:

“Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Riyaset Divanı, Umumî idare Heyeti, Fırka Meclis Grubu, idare Heyeti ve icra Vekilleri 2 Şubat 1935 de Dolmabahçede Önder Atatürkün Başkanlığında toplanmışlardır. Yeni seçim esasları, millete arzolan beyanname, müstakil sayıların yerleri ve adedleri hakkında mühim müzakereler cereyan etmiştir. Müstakil sayıların arasında azlıklara mensub yurddaşlardan dahi sayıların seçilmesi için Cumhuriyet Halk Fırkasınca yardım edilmesine esas itibarile karar verilmiştir.”³⁸

Yine aynı gün CHF teşkilatı ve ikinci seçmenler adına yayımlanan beyannamede bağımsız adaylar için 16 kişilik boş yer bırakılması kararlaştırılmıştır. Bağımsız vekillerin yapacakları eleştiri ve söyleyecekleri fikirlerle beraber milli çalışma ortamının kuvvetleneceğine kanaat getirilmiştir. Bağımsız vekillerin seçileceği 16 il şu şekilde sıralanmıştır: Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu.³⁹

4 Şubat 1935 tarihinde “*Milletvekili Seçimi Dolayısıyla Millete Beyanname*” adıyla kaleme aldığı yazıda “*Sevgili Yurttaşlarım*” diyerek cümleye başlayan Mustafa Kemal Atatürk, 1931 yılından 1935 yılı şubat ayına kadar olan dönemi genel bir değerlendirme ile özetlemiş; 1930 ve 31 yıllarından itibaren tüm dünyanın içinde bulunduğu ekonomik buhrandan bahsetmiştir. Krizin memleketi teğet geçmediğinden yakının Gazi Paşa, geçen dört yıl boyunca partisiyle beraber ülkenin genel meselelerini halletmek için uğraştıklarını ve seçimler öncesi halkının karşısına açık bir alımla çıktığını dile getirmiş, devamında ise söz konusu çalışmanın da konusu olan V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yapılacaklardan bahsetmiştir.⁴⁰

³⁸ T.B.M.M Yıllık, Devre: V, İçtima: F, Ankara T.B.M.M Matbaası, 1936, s. 347

³⁹ a.g.e, s. 348

⁴⁰ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C: IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 641

B) V. DÖNEM TBMM'NİN TEŞEKKÜLÜ ve GENEL YAPISI

1- 1935 Türkiye Genel Seçimleri

8 Şubat 1935 günü başlayan seçimler yine aynı günün akşamı sonuçlanmış, seçimin sonuçları ertesi gün tüm yurda basın aracılığı ile duyurulmuştur. Memleketteki gazete manşetlerinin çoğunda bağımsız vekillere yer verilirken, kendisinden en çok söz edilen bağımsız olarak seçimlere giren İstanbul Milletvekili General Refet Bele olmuştur.⁴¹ Aday oldukları illerden seçilen bağımsız milletvekillerinden Mustafa Önsay, Şefik Türsan, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy ilerleyen zamanlarda CHF'ye katılmışlardır.

Meclise giren 399 vekilden 386'sı CHF adayı olmak üzere kalan 13'ü müstakil, yani bağımsız vekillerden oluşmuş;⁴² 1934 yılında çıkarılan kanunla beraber ilk kez seçilme hakkına sahip olan kadınlar ise tüm vekiller arasından 17 koltuk sahibi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk kez yer edinmişlerdir.⁴³ 1935 yılında yapılan seçimin sonuçlarına bakıldığında halkın partiye duyduğu güvenin hala çok güçlü olduğu ve tek parti iktidarını devam ettiren CHF'ye karşı halkın inancının sapasağlam yerinde durduğu tekrar ispatlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, halkın kendisine ve partisine duyduğu bu güveni 8 Şubat 1935 tarihinde yayımladığı “Yeni Seçimlerden Sonra Yurttaşlara Beyanname” isimli yazısında karşılıksız bırakmamış ve Türk milletine müteşekkire olduğunu dile getirmiştir:⁴⁴

“Sevgili Yurttaşlarım,

Bana ve Partime inanınızı ve güveninizi gene gösterdiniz, sayılav namzedi olarak size sunduğum arkadaşları seçiminize değerli buldunuz. Ulusça gösterilen birlik, ülkeye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çekmiştir.

1935 seçiminin bittiği bu, 8 Şubat akşamı Türkiye, iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşılabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha acuna bildirmiş oldu. Öz dileğimiz yurdun yüceliği, yurttaşın genliğidir.

Kemal Atatürk

Ulus: 9 Şubat 1935”

⁴¹ Son Posta, 9 Şubat 1935; Milliyet, 9 Şubat 1935.

⁴² Ulus, 9 Şubat 1935

⁴³ Cumhuriyet, 9 Şubat 1935

⁴⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyanname, s. 644

2- Sonuçlara Göre Oluşan Milletvekili Dağılımı

Seçimi kazanıp Meclise giren milletvekillerinin, aday oldukları iller baz alınarak yapılan tabloda bununla beraber daha önceki Meclislerde yer aldıkları dönemler, doğum yerleri ve tarihi, eğitim aldıkları mektepler, uzmanlık alanları ve vekil olmadan önceki meslekleri verilmiştir.⁴⁵

2.a- Önceki Dönemlerde Yer Alan V. Dönem TBMM Milletvekilleri

1935 seçimleri sonucu Meclise dahil olan 399 Milletvekilinin arasına sonraki yıllarda yapılan araseçimlerle birlikte 45 Milletvekili daha dahil olmuş ve V. Dönem TBMM’de toplam 444 farklı Milletvekili bulunmuştur. V. Dönem TBMM’de bulunan Milletvekillerinin birçoğu daha önceki dönemlerde de görev yapmakla beraber aralarında Heyet-i Mebusan veya Meclis-i Ayan gibi İstanbul Meclislerinde görev yapmış Milletvekilleri de bulunmaktadır.

Söz konusu V. Dönem Milletvekillerinin daha önce hangi Meclislerde bulunduğu aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴⁶

Birinci Dönemden Beri Milletvekili Olanlar	51
İkinci Dönemden Beri Milletvekili Olanlar	79
Üçüncü Dönemden Beri Milletvekili Olanlar	69
Dördüncü Dönemden Beri Milletvekili Olanlar	66
Farklı Dönemlerde Milletvekilliği Yapmış Olanlar	30
İlk Kez V. Dönem’de Milletvekili Olanlar	149
Heyet-i Mebusan veya Meclis-i Ayan’da Milletvekili Olanlar	35

V. Dönem’de yer alan Milletvekillerinin yukarda verilen kıdem tasnifinden de anlaşılacağı üzere birinci dönemden bu yana Milletvekili olanların sayısı 51 ile sınırlı kalmıştır, bu durum ilk dönemde yer alan çok sesli demokratik Meclis yapısının CHP’nin otokratik

⁴⁵ Tablo hazırlanırken *T.B.M.M Yıllık*, İçtima: F, Dönem: V; *TBMM Albümü 1920-2010 (1. Cilt – 1920-1950)*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010 kullanılmıştır; Bu liste için Bkz. Ek-23

⁴⁶ *T.B.M.M Yıllık*, s. 418-422; İhsan Güneş, *a.g.e*, s. 781-797.

rejiminin tasvip etmediği bir oluşum olduğunu göstermektedir. Bilhassa Atatürk, ikinci dönemden itibaren Meclis içerisindeki vekillerin kendisine yakın çevrelerden -iki dereceli seçim sisteminin de getirdiği kolaylık ile- seçilmesini sağlayarak TBMM bünyesindeki muhalif kanadın gücünü azaltmak ve gerek inkılapların uygulanması boyunca geçen süreçte daha özgür hareket edebilmek gerekse iktidarın ülkede otoritesini tesis edip muktedir hale gelebilmesi adına uygun bir ortam hazırlamak istemiştir. Bununla birlikte V. Dönem’de Meclise dahil olan vekillerin sayısına bakıldığında 149 kişi ile hiç de azımsanmayacak bir seviyede oluşu dikkat çekmektedir. Meclise ilk kez giren bu 149 kişi TBMM bünyesinde yeni seslere duyulan ihtiyacın bir yansıması olarak gözükmekle birlikte; 1938 yılında Atatürk’ün vefat etmesiyle beraber kendisine muhalif çevrelerden Meclise dahil olan kişilerin birçoğunun da bu sayı içinde yer aldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

3- V. Dönem TBMM Boyunca Yaşanan Milletvekili Değişiklikleri

Türkiye Cumhuriyeti’nin dördüncü genel seçimleri olan ve 8 Şubat 1935 tarihinde gerçekleştirilen seçimle beraber daha önce TBMM’de görülmüş en yüksek sayı olan 399 Milletvekili ile Meclis, yeni yasama yılını başlatmıştır. Kadınların da ilk kez yer aldığı mezkûr Meclis döneminde geçen zaman boyunca istifa, vefat gibi sebeplerden mütevellit bazı ayrılıklar yaşanmıştır.

Ebediyete intikal eden ve birtakım sebeplerden ötürü istifasını sunan vekillerin koltukları boşalmış, oluşan bu boşluklar ise yapılan ara seçimler vasıtasıyla doldurulmuştur. Bu bölümde görevinden istifa eden, hayatını kaybeden ve bu sebeple yapılan ara seçimlerle Meclise giren milletvekilleri incelenecektir.

3.a- Vefat Eden Milletvekilleri

V. Dönem TBMM’nin yasama dönemi olan 1935-1939 yılları arasında görev yapan vekillerden biri bağımsız olmak üzere tamamı erkeklerden oluşan 36 kişi hayatını kaybetmiştir. Şüphesizdir ki bu ölümlerin içerisinde Türk milletini en derinden yaralayan ve dönemde meydana gelmiş en mühim gelişme Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatıdır. Hakeza Türkçülük hareketinin öncülerinden biri olan Yusuf Akçura, Cumhuriyet tarihinin en başarılı yazar ve diplomatlarından olan Abdülhak Hamit Tarhan gibi milletvekilleri de bu dönemde vefat etmiştir.

V. Dönemde vefat eden milletvekilleri aşağıdaki tabloda tarih ve seçime girdikleri illerle beraber verilmiştir.

Fevkalade İctima Dönemi(İlk Yasama Yılı)

Vefat Eden Milletvekilinin Adı-Soyadı	Seçime Girdiği İl	Meclise Bildirilen Vefat Tarihi
Sami Çölgeçen ⁴⁷	Çankırı	04.10.1935
Mehmet Ali Okar ⁴⁸	Çoruh	04.10.1935
Ömer Fehmi Noylan ⁴⁹	Çoruh	07.06.1935
Reşit Ağar ⁵⁰	Gaziantep	06.05.1935
Yusuf Akçura ⁵¹	Kars	25.03.1935
Faik Permek ⁵²	Tokat	25.03.1935

Birinci İctima Dönemi(İkinci Yasama Yılı)

Mithat Denli ⁵³	Bolu	27.05.1936
Necip Asım Yazıksız ⁵⁴	Erzurum	10.01.1936
Celal Sahir Erozan ⁵⁵	Zonguldak	10.01.1936

⁴⁷ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, T.B.M.M Matbaası, Ankara, İctima: F, Devre: V, Cilt: 5, İnikat: 40, s. 8

⁴⁸ a.g.e, s.8

⁴⁹ a.g.e, İctima: F, Devre: V, Cilt: 4, İnikat: 35, s. 67

⁵⁰ T.B.M.M Z.C., İctima: F, Devre: V, Cilt: 3, İnikat:24, s. 84

⁵¹ a.g.e, C: 1, İn:6, s. 64-65, Altıncı inikadın ilk celsesine başkanlık eden Tevfik Fikret Silay “Arkadaşların kıymetli hatırasına hürmeten 5 dakika sükût edilecektir” dedikten sonra 5 dakika boyunca sükût edilerek kıymetli mevtalar saygı ile anılmış, daha sonra yerlerine yeni vekiller seçilmesi için durumun hükumete bildirilmesini istemiştir.

⁵² a.g.e, s. 64,65

⁵³ a.g.e, İctima: I, Devre: V, Cilt: 11, İnikat:69, s. 254

⁵⁴ a.g.e, C: 8, İn:25, s. 24

⁵⁵ a.g.e, s. 24

İkinci İctima Dönemi(Üçüncü Yasama Yılı)

Süleyman Demirezen ⁵⁶	Kayseri	29.01.1937
Abdülhak Hamit Tarhan ⁵⁷	İstanbul	16.04.1937
Nuri Conker ⁵⁸	Gaziantep	13.01.1937
Mahmut Soydan ⁵⁹	Siirt	21.12.1936
Ziya Nuri Birgi ⁶⁰	Kocaeli	21.12.1936
Şükrü Gökberk ⁶¹	İstanbul	02.12.1936
Rifat Ünür ⁶²	Çankırı	13.11.1936
Mithat Alam ⁶³	Maraş	01.11.1936

Üçüncü İctima Dönemi(Dördüncü Yasama Yılı)

Esat Sagay ⁶⁴	Bursa	03.06.1938
Ahmet Saffet Ohkay ⁶⁵	Elâzığ	24.05.1938
Ethem Tuncel ⁶⁶	Samsun	24.05.1938
Veli Yaşın ⁶⁷	Kayseri	02.05.1938
Osman Göktürk ⁶⁸	Bolu	27.04.1938

⁵⁶ a.g.e, İctima: II, Devre: V, Cilt: 15, İnikat:30, s. 143

⁵⁷ a.g.e, C: 17, İn:48, s. 58-59

⁵⁸ a.g.e, C: 15, İn:23, s. 43

⁵⁹ a.g.e, C: 14, İn:15, s. 64

⁶⁰ a.g.e, s. 64

⁶¹ a.g.e, C:14, İn:10, s. 3

⁶² a.g.e, C:13, İn:3, s. 16

⁶³ a.g.e, İn:1, s. 16

⁶⁴ a.g.e, İctima: III, Devre: V, Cilt: 26, İnikat:71, s. 17

⁶⁵ a.g.e, C: 25, İn:65, s. 144-145

⁶⁶ a.g.e, s. 144,145

⁶⁷ a.g.e, İn:55, s. 2

⁶⁸ a.g.e. C:24, İn:53, s. 142

Mustafa Galip Önsay ⁶⁹	Çankırı	13.04.1938
Mehmet Galip Üstün ⁷⁰	Sinop	02.03.1938
Mehmet Rasim Aktar ⁷¹	Ankara	02.03.1938
Sabri Toprak ⁷²	Manisa	02.03.1938
Mahmut Nedim Bozatık ⁷³	Kocaeli	17.11.1937
İbrahim Dalkılıç ⁷⁴	Kütahya	05.11.1937
Ubeydullah Efendi ⁷⁵	Bayazıt	05.11.1937

Dördüncü İctima Dönemi(Beşinci Yasama Yılı)

Mustafa Kemal Atatürk ⁷⁶	Ankara	10.11.1938
Halil Ethem Eldem ⁷⁷	İstanbul	02.12.1938
İsmail Müştak Mayakon ⁷⁸	Siirt	02.12.1938
Nuri Tuna ⁷⁹	Muğla	02.12.1938
Kazım İnanç ⁸⁰	İzmir	14.11.1938

⁶⁹ a.g.e, İn:48, s. 69

⁷⁰ a.g.e, C: 23, s. 3

⁷¹ a.g.e, İn:30, s. 3

⁷² a.g.e, s. 3

⁷³ a.g.e, C: 20, İn:6, s. 56-57

⁷⁴ a.g.e, İn:2, s. 13

⁷⁵ a.g.e, s. 13

⁷⁶ Z.C, İctima: IV, Devre: V, Cilt: 27, İnkat: 3, s. 16; Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından bir gün sonra, 11.11.1938 tarihinde toplanan Mecliste Başbakan Celal Bayar tarafından vekillere Atatürk'ün doktorları tarafından kaleme alınan rapor sunulmuştur. "Reisicumhur Atatürk'ün umumi hallerindeki vahamet, dün gece saat 24'te neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün 10 ikinci teşrin 1938 Perşembe sabahı saat dokuzu beş geçte Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir."

⁷⁷ a.g.e, C: 28, İn:7, s. 3

⁷⁸ a.g.e, s. 2

⁷⁹ a.g.e, s. 13

⁸⁰ a.g.e, C: 27, İn:4, s. 21

Mahmut Celalettin Mengilibörü ⁸¹	Antalya	14.11.1938
Mustafa Şeref Özkan ⁸²	Burdur	14.11.1938

3.b- İstifa Eden Milletvekilleri

1935-1939 yılları arasında Mecliste bulunan vekillerden 11'i yeni görev ataması sebebiyle görevlerinden istifa etmek durumunda kalmıştır. Aşağıdaki tabloda istifa eden milletvekilleriyle birlikte istifa tarihleri ve sebepleri belirtilmiştir.

Fevkalade İctima Dönemi(İlk Yasama Yılı)

Adı-Soyadı	Seçim Bölgesi	İstifa Tarihi	İstifa Nedeni
Ferit Celal Güven ⁸³	İçel	20.05.1935	Ankara Halkevi Başkanlığına atanmış olması sebebiyle
Abidin Özmen ⁸⁴	Aydın	14.06.1935	Birinci Umumi Müfettişliğe tayini dolayısıyla
Zekai Apaydın ⁸⁵	Diyarbakır	01.10.1935	Moskova Büyükelçiliğine atanmış olması sebebiyle

Birinci İctima Dönemi(İkinci Yasama Yılı)

Tahsin Uzer ⁸⁶	Erzurum	08.11.1935	Üçüncü Umumi Müfettişliğe tayini dolayısıyla
---------------------------	---------	------------	--

⁸¹ a.g.e, s.21

⁸² a.g.e, s.21

⁸³ a.g.e, İctima: F, Devre: V, Cilt: 3, İn:26, s. 157

⁸⁴ Z.C, İctima: F, Devre: V, Cilt: 4, İn:38, s. 202

⁸⁵ a.g.e, C: 5, İn:39, s. 3

⁸⁶ Z.C, İctima: I, Devre: V, Cilt: 6, İn:3, s. 13

Hüsrev Gerede ⁸⁷	Sivas	06.01.1936	Tokyo Büyükelçiliğine atanmış olması sebebiyle
-----------------------------	-------	------------	--

İkinci İctima Dönemi(Üçüncü Yasama Yılı)

Mehmet Lütfi Kırdar ⁸⁸	Kütahya	19.10.1936	Manisa Valiliğine atanmış olması sebebiyle
Avni Doğan ⁸⁹	Yozgat	01.10.1936	Kastamonu Valiliğine atanmış olması sebebiyle

Üçüncü İctima Dönemi(Dördüncü Yasama Yılı)

Cemal Hüsnü Taray ⁹⁰	Bolu	29.01.1938	Brüksel Sefirliğine atanmış olması sebebiyle
Ahmet Mithat Altıok ⁹¹	Zonguldak	05.11.1937	Diyarbakır Valiliğine atanmış olması sebebiyle
Numan Menemencioğlu ⁹²	Gaziantep	29.11.1937	Hariciye Vekaleti Umumi Katipliğine atanmış olması sebebiyle

Dördüncü İctima Dönemi(Beşinci Yasama Yılı)

Tevfik Rüştü Aras ⁹³	İzmir	25.01.1939	Londra Büyükelçiliğine atanmış olması sebebiyle
---------------------------------	-------	------------	---

⁸⁷ a.g.e, C: 8, İn:23, s. 6

⁸⁸ Z.C, İctima: II, Devre: V, Cilt: 13, İnkat:3, s. 17

⁸⁹ a.g.e, s. 17

⁹⁰ Z.C, İctima: III, Devre: V, Cilt: 23, İnkat:30, s. 3

⁹¹ Z.C, İctima: III, Devre: V, Cilt:20, İnkat:2, s. 12

⁹² a.g.e, C: 21, İn:11, s. 2

⁹³ Z.C, İctima: IV, Devre: V, Cilt: 29, İnkat:26, s. 143

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere istifa eden milletvekilleri ya Türkiye'yi bulunduğu ülkede temsil edecek bir diplomat, ya da ülke içinde yüksek kademede bulunan bir göreve atanmış olduğu için görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin üstünden henüz 12 sene geçmiş olması ve memleketin yakın zamanda iki büyük savaş atlatması kamusal ve uluslararası alanda yetişmiş eleman sayısının bir hayli düşük seviyelerde kalmasına neden olmuştur. Bu sebeptendir ki V. Dönem TBMM boyunca görülen istifalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalifiye diplomat yahut bürokrat açığını doldurabilmek için Meclis kadrosuna başvurulması sebebiyle zorunlu bir durum halini almıştır.

3.c- Ara Seçimler ile V. Dönem TBMM'ye Katılanlar

Önceki bölümlerde bahsettiğim üzere henüz V. Dönem TBMM yasama dönemi devam ettiği esnada bazı milletvekillerimiz vefat etmiş, bazıları ise görevlerinden istifa etmiştir. Bu durum ise Meclis koltuklarında azalmaya sebep olmuştur. Boş kalan bu koltuklar ise yasama dönemi boyunca yapılan ara seçimler ile doldurulmuştur, aşağıda yer alan tabloda ara seçim ile Meclise giren vekillerin isimleriyle beraber hangi bölgeden seçildikleri, doğum tarihleri, vekilliklerinin onaylandığı mazbata tarihleri ve eğer mevcutsa önceki dönemde bulundukları yasama dönemleri verilmiştir.⁹⁴

Fevkalade İctima Dönemi(İlk Yasama Yılı)

Milletvekilinin Adı-Soyadı	Doğum Tarihi Seçim Bölgesi	Mazbatasının Onay Tarihi	TBMM'de Bulunduğu Dönemler
Ali Hikmet Ayerdem	Gaziantep 1877	07.06.1935	II, III
Mehmet Sıtkı Üke	Tokat 1877	07.06.1935	İlk defa V. Dönem

⁹⁴ Tablo hazırlanırken İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – V. Dönem(1935-1939) II. Cilt*, T.B.M.M Vakfı Yay., Ankara; *T.B.M.M Yıllık*, Devre: V, İctima: F-I-II-III-IV kullanılmıştır.

Mehmet Fuat Köprülü	Kars 1890	10.06.1935	İlk defa V. Dönem
---------------------	--------------	------------	-------------------

Birinci İctima Dönemi(İkinci Yasama Yılı)

Hatice Özgener	Çankırı 1865	22.01.1936	İlk defa V. Dönem
Saim Ali Dilemre	Erzurum 1880	22.01.1936	İlk defa V. Dönem
Sait Pertev Demirhan(Pehlivan)	Erzurum 1871	22.01.1936	İlk defa V. Dönem
Raif Dinç	Zonguldak 1874	22.01.1936	II
İbrahim Tali Öngören	Diyarbakır 1875	22.01.1936	II
Mehmet İhsan Kurtkan	Çoruh 1881	24.01.1936	İlk defa V. Dönem
İlyas Sami Muş	Çoruh 1879	24.01.1936	I, II
Ahmet Hulusi Alataş	Aydın 1882	24.01.1936	İlk defa V. Dönem
Arif Öztekin Erdemgil	Sivas 1876	05.02.1936	İlk defa V. Dönem
Cemal Hüsnü Taray	Bolu 1893	11.06.1936	II, III, IV

İkinci İctima Dönemi(Üçüncü Yasama Yılı)

Alaeddin Tiritöğlü	Maraş 1903	27.11.1936	İlk defa V. Dönem
Hasan Fazıl Örkün	Çankırı 1875	27.11.1936	İlk defa V. Dönem
Mustafa Celal Arat	Yozgat 1885	27.11.1936	İlk defa V. Dönem
Hüseyin Rahmi Gürpınar	Kütahya 1864	30.11.1936	İlk defa V. Dönem
Mustafa Atıf Bayındır	İstanbul 1883	25.01.1937	İlk defa V. Dönem
Şükrü Ali Ögel	İstanbul 1883	25.01.1937	İlk defa V. Dönem
İbrahim Dıblan	Kocaeli 1872	03.02.1937	İlk defa V. Dönem
Mehmet Faik Baysal	Kayseri 1886	31.03.1937	İlk defa V. Dönem
Numan Menemencioğlü	Gaziantep 1892	05.04.1937	İlk defa V. Dönem
Mehmet Ali Kurtoğlü	Siirt 1881	03.05.1937	İlk defa V. Dönem

Üçüncü İctima Dönemi(Dördüncü Yasama Yılı)

Ali Sait Akbaytuğın	Kocaeli 1889	26.11.1937	İlk defa V. Dönem
---------------------	-----------------	------------	-------------------

Hüsamettin Kural	Bayazıt 1879	26.11.1937	İlk defa V. Dönem
Süleyman Necati Güneri	Zonguldak 1889	26.11.1937	İlk defa V. Dönem
Mustafa Vedit Özgören	Kütahya 1896	26.11.1937	İlk defa V. Dönem
Mehmet Ali Ağakay	Gaziantep 1871	29.12.1937	İlk defa V. Dönem
Ahmet Faik Kurtoğlu	Manisa 1892	11.04.1938	İlk defa V. Dönem
İsmail Hakkı Veral	Sinop 1888	11.04.1938	İlk defa V. Dönem
Muammer Eriş	Ankara 1897	11.04.1938	İlk defa V. Dönem
Osman Göktürk ⁹⁵	Bolu 1872	27.04.1938	İlk defa V. Dönem

Dördüncü İctima Dönemi(Beşinci Yasama Yılı)

Arif Baytın	Ankara 1875	04.01.1939	İlk defa V. Dönem
Hüseyin Cahit Yalçın	Çankırı 1875	04.01.1939	İlk defa V. Dönem

⁹⁵ 1938 yılında yapılan ara seçimler ile milletvekili seçilen Göktürk henüz Meclise iltihak edemeden, 11.04.1938 tarihinde yaşadığı kalp rahatsızlığı nedeniyle hayata gözlerini yummuştur. (Z.C, İctima: 3, Devre: V, Cilt: 24, İnikat:47, s. 142)

Ahmet Naci Tınaz	Bursa 1882	06.01.1939	İlk defa V. Dönem
Kazım Karabekir ⁹⁶	İstanbul 1882	06.01.1939	I, II
Mehmet Fahri Engin	Samsun 1888	06.01.1939	İlk defa V. Dönem
Sadettin Serim	Kayseri 1889	06.01.1939	İlk defa V. Dönem
Sadullah Günay	Muğla 1884	06.01.1939	İlk defa V. Dönem
Hasan Rıza Soyak	Burdur 1890	09.01.1939	İlk defa V. Dönem
Ali Fethi Okyar	Bolu 1881	11.01.1939	I, II, III

⁹⁶ 23 Temmuz 1882’de İstanbul’da dünyaya gelen Kazım Karabekir, tıpkı babasının yaptığı gibi askerlik mesleğini seçerek 1902’de Harbiye Mektebi’ni ve 1905 yılında da Erkan-ı Harbiye Mektebi’ni birincilik derecesiyle bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştur. Kurmay iken staj yaptığı Manastır’da, Enver Paşa ile birlikte İTC’nin Manastır şubesini kuran Karabekir, 1909 yılında yaşanan 31 Mart Vakası üzerine İstanbul’a intikal eden Hareket Ordusu içinde kurmay başkanı olarak yer almıştır. 1918 yılında mirliya rütbesine kadar yükselen Karabekir, Millî Mücadele hareketine katılan ilk komutanlardan biri olmuştur. Doğu cephesinde önemli başarılar elde eden ve Erzurum Kongresi’nin toplanmasında büyük emeği olan Karabekir, bu dönem boyunca Edirne Milletvekilliği yapmıştır. Mesleği askerlik olan Milletvekillerinin iki görevden birini seçmesine dair çıkan karar üzerine Milletvekilliğini seçmiş ve CHP’den ayrılarak Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi isimlerle bir araya gelerek Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır. Söz konusu parti 1925 yılında çıkan Şeyh Said isyanı sonrası bu ayaklanmayı bazı TCF mensuplarının kışkırttığı öne sürülerek kapatılmış fakat Karabekir bağımsız olarak milletvekilliğine devam etmiştir. 1926 yılında ülkenin çeşitli yerlerine trenle ziyaretler düzenleyen Atatürk’e karşı, İzmir’de yapılması planlanan suikast girişiminin arka planında yer alan muhaliflerle beraber adı geçmesi üzerine tutuklanan Karabekir, Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılandıktan sonra Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez ve Cemal Mersinli gibi paşalar ile birlikte aklanmıştır. 1927’de milletvekilliği sona erince ordu kadrosunda da açığa alınmış, 12 yıl boyunca siyasetten uzak bir hayat sürdürmüştür. 1938 yılında Atatürk vefat ettikten sonra “Millî Şef” sıfatı ile Cumhurbaşkanı olan İnönü’nün, iktidarını sağlamlaştırabilmek adına daha öncesinde muhaliflikleri dolayısıyla tasfiye edilen kadroları tekrar siyasete dahil etmeye başlamasıyla birlikte, 1939 yılında yapılan ara seçimler sonucu V. Dönem TBMM’ye dahil olmuştur. Kalan ömrünün tamamını milletvekili olarak geçiren Karabekir, 1946 yılında seçildiği Meclis Başkanı görevini devam ettirdiği sırada 26 Ocak 1948 tarihinde geçirdiği bir kalp krizi sonucu Ankara’da vefat etmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yay., 2018, İstanbul; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927 III. Cilt*, TBMM Vakfı Yay., 1995, Ankara.

Mustafa Reşat Mimaroglu	İzmir 1878	11.01.1939	İlk defa V. Dönem
Mehmet Cezmi Erçin	Antalya 1895	16.01.1939	İlk defa V. Dönem
Mehmet Fethi Altay	Elâzığ 1890	16.01.1939	İlk defa V. Dönem
Naki Bekmen	Siirt 1891	16.01.1939	İlk defa V. Dönem

Dördüncü içtima dönemine dek yapılan ara seçimlerde Meclise dahil olan milletvekillerinin tamamı, çeşitli sebepler dolayısıyla istifa eden veya vefat eden vekillerin yerine seçilmişlerdir. Son içtima döneminde ise 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün vefat etmesi sonrası “Milli Şef” olarak Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Atatürk'ün vefatından sonra ülkede yapılacak ilk iş olarak memlekette emniyet-güven ortamının oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir. Bu anlamda gerek Millî Mücadele sonrası ülkede barışın sağlanmasıyla beraber siyaseten Atatürk ile fikir ayrılığına düşen gerekse İzmir Suikastı sonrası siyasetten uzaklaştırılan bazı muhalifleri tekrardan bu siyaset ortamına sokarak Meclis bünyesine dahil edilmesi gerektiğini düşünen İnönü, bu anlaşmazlık ve geçimsizliğin şahsi bir mesele olduğunu öne sürerek söz konusu muhaliflerin tekrardan kazanılmasının siyasette istikrar sağlanabilmesi adına kıymetli bir gelişme olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

Bu minvalde İzmir Gezisi sonrası gösterilen yoğun ilgi ve 1930 yılında yapılan Belediye Seçimlerinde SCF'ye haksızlık yapıldığı iddiasıyla konunun meclise taşınması sonrası artan gerilim üzerine nihayetinde “güdümlü” bir muhalefet partisi olan SCF'yi fesheden Ali Fethi Okyar⁹⁸, henüz Atatürk vefat etmeden önce Meclise tekrar dönmeyi kabul etmiştir.⁹⁹ Okyar ismi dışında Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında Türk Ordusu'nun kazandığı başarılarla pay sahibi olan fakat siyaseten Atatürk ile yaşadıkları görüş ayrılığı sebebiyle TCF'yi kuran kadroda ve İzmir Suikastı davasında yargılananlar arasında yer alan Kazım Karabekir¹⁰⁰ ve yine İzmir Suikastı davasında İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp Çorum'a sürgün edilen fakat daha

⁹⁷ İsmet İnönü, *Cumhuriyet'in İlk Yılları II (1923-1938)*, Yeni Gün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1998, s. 109

⁹⁸ Süleyman İnan(Ed.) ve Ercan Haytoğlu(Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yay., 2006, Ankara, s. 54.

⁹⁹ TBMM Z.C, İçtima: IV, Devre: V, Cilt: 29, İnkat: 20, s. 51.

¹⁰⁰ Z.C, İnkat: 18, s. 24.

sonra İstanbul'a dönerek yazarlık, idarecilik gibi girişimlerde bulunan Hüseyin Cahit Yalçın da tıpkı Karabekir ve Okyar gibi söz konusu dönemde TBMM'ye katılmıştır.¹⁰¹ Karabekir, daha önceki I. ve II. Dönem Meclislerinde görev yapmıştır fakat Yalçın ve Okyar bu ara seçimler sonucu TBMM'ye ilk kez dahil olmuşlardır. İnönü, bu iki ismin CHP'ye üye olmaları ve milletvekili olmasını sağlamak adına Celal Bayar aracılığıyla bu isimler ile irtibat kurduğunu belirtmiştir.¹⁰²

Bu milletvekillerinin arasına VI. Dönem TBMM'de ise 31 Mart Ayaklanmasını bastıran Hareket Ordusu'nun içinde yer alıp Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü ile tanıştığından beri daima aynı yolda hareket etmiş, Millî Mücadele esnasında oluşturulan Temsil Heyeti'nde de yer alan Rauf Orbay eklenmiştir.¹⁰³ İnönü böylece Atatürk gibi güçlü bir siyasi kişilik ve hatta kurtarıcı sıfatıyla iktidarı kesin bir şekilde kendisinde toplamış olan Gazi Paşa'nın halefi olarak devraldığı iktidarı, Milli Mücadele döneminin siyaset dışı bırakılmış önemli figürleri ile tekrardan barışarak ve böylece kamuoyu nezdindeki tabanını genişleterek 1950'ye kadar elinde tutmuştur.¹⁰⁴

4- V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Sosyo-Ekonomik Tasnifi

Çalışmanın bu bölümünde V. Dönem süresince herhangi bir yasama yılında Meclise girmiş olan tüm vekillerin eğitim, yaş, meslek, ihtisas alanları, cinsiyet vb. unsurları incelenecektir.

4.a- V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Uzmanlık Alanları ve Meslekleri

8 Şubat 1935 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda yeterli oy oranına ulaşp Meclise giren milletvekilleri, Türk milletini temsil edecekleri bu görev öncesi birbirinden farklı birçok meslek ve uzmanlık alanıyla meşgul olmuştur.

Aşağıda verilen tabloda da görüleceği üzere çoğunluğu devlet memurları ve askerler oluşturmasına rağmen vekillerin sahip olduğu uzmanlık alanı ve mesleki sıfatların çok çeşitli

¹⁰¹ Z.C, İnikat: 17, s. 10.

¹⁰² İnönü, *a.g.e*, s. 109.

¹⁰³ Z.C, İçtima: I, Devre: VI, Cilt: 6, İnikat: 3, s. 16.

¹⁰⁴ İsmail Hakkı Elçi, "1938-1950 Dönemi Türkiye Siyasi Gelişmelerinin İç Politika ve Dış Politika Etkileşimi Bağlamında Analizi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, S: 1, 2021, s. 13 (9-28).

olması hasebiyle V. Dönem TBMM döneminde toplum nezdinde geniş bir temsil gücüne ulaşılmıştır.¹⁰⁵

İdareci		Eğitimci		Devlet Memuru		Sağlıkçı		Teknik Eleman	
Vali	12	Öğretmen	30	Diplomat	10	Doktor	29	Teknisyen	1
Mutasarrıf	6	Profesör	24	Hukukçu	17	Diş Hekimi	2	Ziraat Mühendisi	1
Kaymakam	6	Maarif Emini	1	Memur	60	Eczacı	1		
Müsteşar	12			Asker	63	Veteriner	1		
Yönetici	4								
Umumi Müfettiş	1								
Genel Müdür	1								

Serbest Meslek				Yerel Yönetim		Din Adanı	
Çiftçi	21	Sanayi	4	Belediye Başkanı	19	Müftü	2
Avukat	20	İktisatçı	2	Meclis Üyesi	15		
Gazeteci	15	Matbaacı	1				
Ticaret	13	Serbest	1				
Ziraatçı	11						
Yazar-Şair	10						

¹⁰⁵ Tablo hazırlanırken İhsan Güneş, *a.g.e.*, s. 811-812; *TBMM Albümü*, s. 239-294 kullanılmıştır.

İşçi	8						
Tüccar	8						
Bankacı	7						

V. Dönem TBMM mebuslarının mesleklerine göre olan dağılımı göz önünde bulundurulduğunda Meclis bünyesinde çoğunlukta olan grubun 63 mevcutla askerler olduğu görülmektedir. Hemen ardından ise 60 kişi ile devlet memurları gelmiş, bu iki meslek grubu Meclisteki mebusların %27,70'ini oluşturmuştur. IV. Dönem TBMM'de ise Meclis sıralarındaki en kalabalık grup adliye ve hukuk alanında çalışan mebuslar olmuştur. Toplam 52 kişi olan bu grup Meclisteki mebusların %14,94'ünü teşkil etmiş, devamındaki iki ise sırada idarecilik ile uğraşanlar 46, askerlik ile uğraşanlar ise 41 kişiyle sınırlı kalmıştır. Ziraat ve çiftçilik ile uğraşan mebuslar IV. Dönem TBMM'de %9,19'luk bir oran ile temsil edilirken, V. Dönem TBMM'ye gelindiğinde %7,20 oranına gerilemiştir. Bu durum ülkede yapılan reformlar ve yatırımlar sonucu yeni iş sektörleri oluşması üzerine tarım ve ziraat sektöründe yer alanların daha iyi koşullarda yaşayabilmek adına farklı sektörlerle doğru kaydığını göstermektedir.¹⁰⁶

4.b- V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Öğrenim Gördüğü Okullar

Önceki bölümde zikredildiği üzere V. Dönem TBMM üyeleri sahip oldukları mesleki hüviyet bakımından çok geniş bir yelpazeye ulaşmıştır. Bu anlamda vekillerin mezun oldukları eğitim kurumları da meslekleri-uzmanlık alanları kadar farklılık göstermektedir.

Tıpkı mesleki alanda olduğu gibi eğitim alanında yapılan tasnifte de mülkiye ve harbiye ile beraber hukuk ve tıp mektebi mezunu olan vekillerin çoğunluğu göze çarpmaktadır. Vekillerin öğrenim gördüğü ve mezun olduğu eğitim kurumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹⁰⁷

Yüksek Öğrenim		326	
Hukuk	73	Ticaret Mektebi	2
Mülkiye	57	Bahriye Mektebi	2

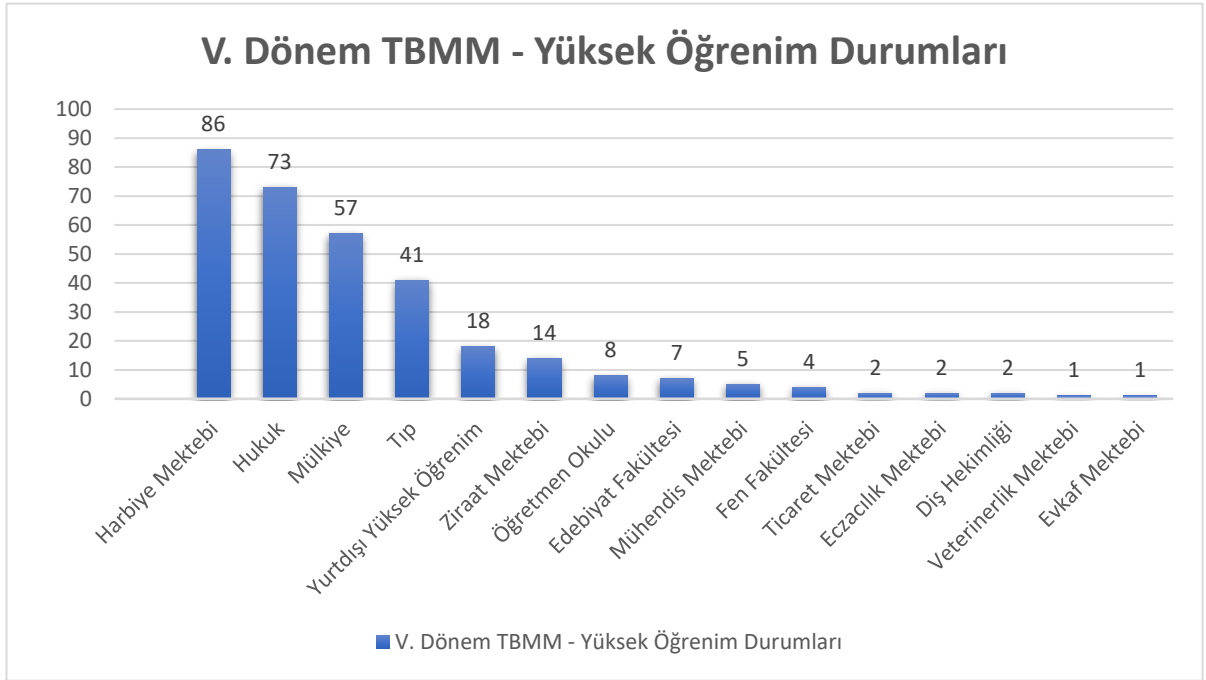
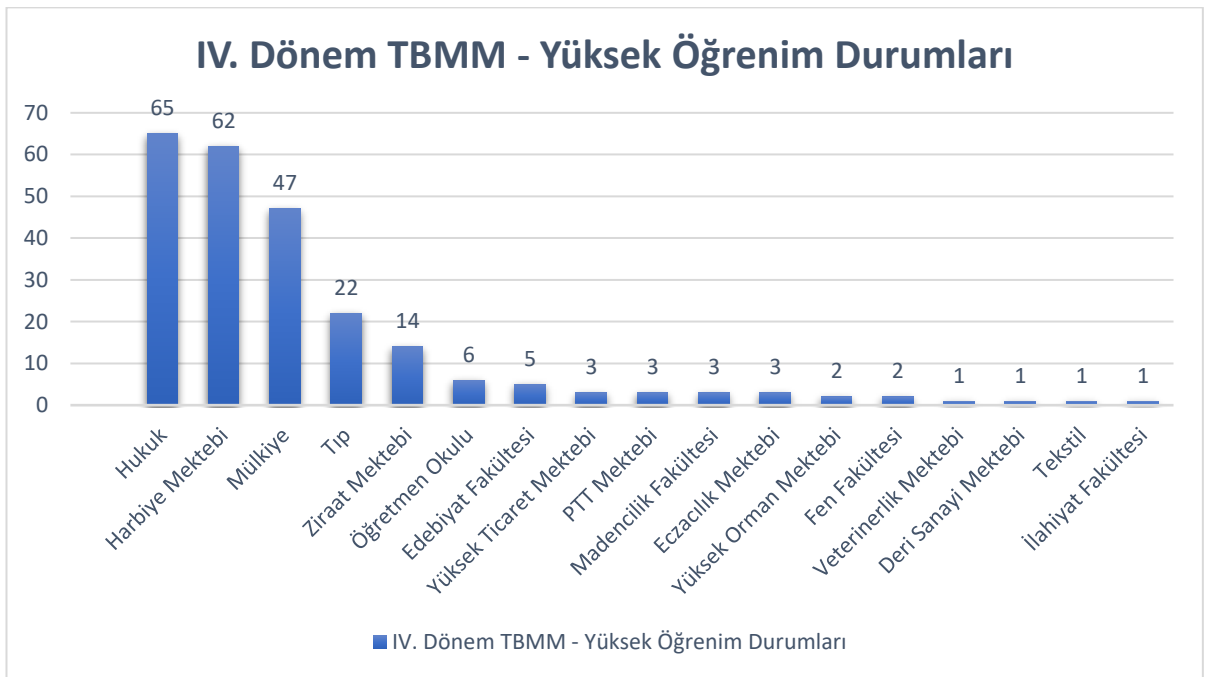
¹⁰⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV. Dönem 1931-1935 II. Cilt*, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 631

¹⁰⁷ Tablo hazırlanırken İhsan Güneş, *a.g.e.*, s. 808-809; *T.B.M.M Yıllık*, s. 396-410; *TBMM Albümü*, s. 239-294 kullanılmıştır.

Harbiye Mektebi	45	Eczacılık Mektebi	2
Tıp	41	Diş Hekimliği	2
Erkan-ı Harbiye	39	Veterinerlik Mektebi	1
Yurtdışı Yüksek Öğrenim	18	Evkaf Mektebi	1
Ziraat Mektebi	14	İlahiyat Fakültesi	1
Öğretmen Okulu	8	Sanayi-i Nefise Mektebi	1
Edebiyat Fakültesi	7	Mekteb-i Nüvvab	1
Mühendis Mektebi	5	Yüksek Orman Mektebi	1
Fen Fakültesi	4	Yüksek Ticaret Mektebi	1

Ortaöğretim	76	İlköğretim	6	Diğer	32
Ortaokul	27			Âli Mektebi	2
Rüştiye	20			Medrese	16
Lise	16			Kolej	3
İdadi	13			Özel Okul	11

Yukarıdaki tabloda sayılarla ifade edilen yüksek öğrenim görmüş V. Dönem TBMM Milletvekilleri ile IV. Dönem Milletvekilleri arasındaki dağılımı gösteren grafik aşağıda görülmektedir.

Grafik.1¹⁰⁸¹⁰⁹Grafik.2¹¹⁰

¹⁰⁸ Grafik.1 – V. Dönem TBMM’de yüksek öğrenim gören Milletvekillerinin eğitim aldığı okullara göre dağılımı verilmiştir.

¹⁰⁹ (Erkan-ı Harbiye ve Bahriye Mektebi’nde öğrenim gören Milletvekilleri, “Harbiye Mektebi” başlığı içinde yer almaktadır.)

¹¹⁰ Grafik.2 – IV. Dönem TBMM vekillerinin aynı ekseninde dağılımı verilmiştir.

Yukarıdaki ele alınan tablo ve grafiklerde belirtilmiş verilere dayanarak bir önceki dönem olan IV. Dönem TBMM ile yüksek öğrenim gören mebusları karşılaştırdığımızda, V. Dönem TBMM’de yüksek öğrenim gören vekillerin genele oranı %73,42 iken, IV. Dönem TBMM’de bu oran %4 daha düşük bir seviyede %69,25 olmuştur. Bu anlamda baktığımızda V. Dönem mebuslarının bir önceki döneme göre yüksek öğrenim düzeyinde daha baskın olduğu görülmektedir. Öğrenim gördüğü mektepler açısından V. TBMM’de askeri okul çıkışlı mebusların %19,36 ile birinci sırada geldiği görülmektedir, bu durumun aksine IV. TBMM’de ise %18,67 ile Hukuk mektebi çıkışlı vekiller çoğunlukta olurken askeri okul çıkışlı vekiller %17,81 oranla ikinci sırada kalmıştır. Aynı zamanda IV. Dönem TBMM içerisinde yer alan Tıbbiyeli vekillerin sayısı 22 ile Meclisteki tüm vekillere oranla %6,32 ederken, bu durumun tersine V. Dönem TBMM’de bu oran 41 vekil ile %9,23 daha baskın bir oranla temsil edilmiştir.¹¹¹

4-c V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Yaş ve Cinsiyet Durumu

Tüzük değişiklikleri kısmında bahsedildiği üzere 5 Aralık 1934 günü verilen teklifle beraber 1921 Anayasası’nda değişikliğe gidilmiş, kadınlar milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Yapılan değişiklik müsebbibiyle 8 Şubat 1935 tarihinde icra edilen dördüncü genel seçimler sonrası ilk kez Meclisteki sandalyelerde kadınlara da yer verilmiştir. Seçimler sonucu Meclise giren 399 vekil arasından 17 tanesini Meclise ilk kez bu dönemde giren kadınlar oluşturmuştur.¹¹² İlerleyen süreçte Mecliste boşalan koltukların doldurulması için yapılan ara seçimler sonrası Çankırı’dan milletvekili seçilen Hatice Özgener’in¹¹³ 22.01.1936 tarihinde mazbatasının onaylanmasıyla beraber bu sayı 18’e ulaşmıştır.

Bahsi geçen ara seçimler ile V. Dönem boyunca Meclise giren vekillerin sayısı 444’ü bulmuştur. Bu milletvekillerinin yaş ortalamaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹¹¹ Çoker, *a.g.e*, s. 630

¹¹² *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935

¹¹³ *TBMM Albümü*, s. 250

Yaş	Toplam Mevcut	Yüzdelik Oranı
30-40	47	10,58
41-50	145	32,65
51-60	186	41,89
61-70	58	13,06
71-80	7	1,57
81+	1	0,22
Toplam	444	%100

Yukarıda verilen tabloya bakıldığında görüleceği üzere Meclisteki vekillerin %89,42'si 41 yaş ve üstü kişilerden oluşmuştur. En yaşlı erkek Milletvekili 1936 yılında vefat eden Erzurum mebusu Necip Asım Yazıksız, en yaşlı kadın Milletvekili ise 1936 yılında yapılan ara seçimler ile Meclise giren Çankırı mebusu Hatice Özgener olmakla beraber kadın milletvekillerinin yaş ortalaması erkeklere göre daha genç kalmıştır.

Yapılan orantıya göre 51-60 yaş arasındaki mebuslar %41,89 ile V. Dönem TBMM'de çoğunluğu oluştururken, IV. Dönem TBMM'de ise bu oran %39,08 ile 41-50 yaş arasına aittir. Hemen ardından ise %34,19 ile 51-60 yaş gelmektedir. Elde edilen bu veriler ışığında, IV. Dönem TBMM'nin, V. Dönem TBMM'ye göre daha genç bir Meclis olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁴

Bu dönemde Mecliste yer alan 18 kadın milletvekilinin genele oranı %4,5 olmuştur. 1935 seçimlerinde elde edilen kadın vekil sayısının oranı, 2007 seçimlerine kadar (%9,1) geçilememiştir.¹¹⁵

Nasıl ki Atatürk döneminde Cumhuriyet dönemi siyasetindeki ilk çok partili demokrasi denemeleri başarısızlıkla sonuçlandıysa, bu durumun tam tersine kadın-erkek ekseninde temel hak ve hürriyetler arasındaki dengesizlikler giderilerek bu alanda fırsat eşitliği yaratılmış ve girilen bu politika olumlu sonuçlar vermiştir. Akşin, kadın ve erkek cinsiyeti arasındaki bu fırsat eşitliği düzenlemesinin Cumhuriyet ile beraber benimsenen laiklik ilkesi ile mümkün olduğunu

¹¹⁴ Çoker, *a.g.e*, s. 629

¹¹⁵ Ayten Sezer Arıç, "Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:14, S:42, Kasım 1998, s. 886.

savunmuştur. Meşrutiyet döneminde de bu alanda birtakım gelişmeler yaşanmış fakat asıl değişim Cumhuriyet rejimi altında laiklik ilkesinin uygulanması ile beraber mümkün olmuştur.¹¹⁶ Şer'i hukuka göre erkeğe nazaran daha kısıtlı ve daha az hak ve hürriyete sahip olan Türk kadını, önce 17.02.1926 tarihinde Mecliste kabul edilen Türk Kanunu Medenisi ile bu alan özelinde erkekler ile benzer haklar kazanmış ve cinsiyet eşitliği bakımından önemli kazanımlar elde etmiştir.¹¹⁷

Türk kadını Cumhuriyet sonrası ilk siyasi hakkını 03.04.1930 tarihinde TBMM'ye sunulan Belediye Kanunu layihasının¹¹⁸ 10.04.1930'da kabul edilmesi üzerine¹¹⁹ elde etmiştir. Söz konusu kanuna göre kadınlar yapılacak olan Belediye seçimlerinde ilk defa oy kullanma ve Belediye Meclislerine seçilme hakkını elde etmişlerdir. Ardından 26.10.1933 tarihinde Mecliste görüşülen Köy Kanunu'nun 20. ve 30. maddelerinde yapılan değişiklikle beraber kadınlar köylerde yapılacak olan muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur.¹²⁰ Nihayet 05.12.1934 tarihinde Anayasada yapılan tüzük değişikliği¹²¹ sonrası Türk kadınına tanınan milletvekili seçme ve seçilme hakkı ile beraber siyasal anlamda kadın-erkek eşitliği tesis edilmiştir. Böylece Türk toplumu demokratik anlamda büyük bir gelişme yaşamış ve nüfusun diğer yarısını oluşturan kadınların da bu ortama direkt olarak katılmasıyla birlikte Türk demokrasisi toplumun tüm kesimlerine sirayet etmeye başlamış ve ülke çapında siyasal katılım düzeyi büyük miktarda arttırılmıştır.¹²²

V. Dönem TBMM görev süresince Meclis bünyesinde yer alan kadın milletvekilleri çeşitli faaliyetler icra etmiş, Mecliste farklı görevlerde bulunmuşlardır. V. Dönem TBMM ile beraber ilk kez parlamentoda yer alan kadın milletvekillerinin yürüttükleri görevler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

<u>Milletvekilinin Adı-Soyadı</u>	<u>Yürüttüğü Görevler</u>
Sabiha Gökçül	TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği ve Gümrük ve İnhisarlar Encümeni Üyeliği ¹²³

¹¹⁶ Sina Akşin, "Atatürk Döneminde Demokrasi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 47, S: 1, 1992, s. 247 (245-252).

¹¹⁷ T.B.M.M Z.C, İçtima: III, Devre: II, Cilt: 22, İnikat: 57, S. Sayısı: 62.

¹¹⁸ Z.C, İçtima: III, Devre: III, Cilt: 18, İnikat: 43, s. 3-8.

¹¹⁹ *Resmî Gazete*, 14 Nisan 1930, No: 1471.

¹²⁰ Z.C, İçtima: II, Devre: IV, Cilt: 17, İnikat: 76, s. 50.

¹²¹ Z.C, İçtima: IV, Devre: IV, Cilt: 25, İnikat: 12, s. 85-86.

¹²² Arıg, *a.g.m*, s. 894

¹²³ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 13, İnikat: 2, s. 12

Nakiye Elgün	Istanbul Meclis-i Umûmî ve Dahiliye Encümeni Üyeliği ¹²⁴
Sabiha Görkey	Dahiliye Encümeni Üyeliği ¹²⁵
Ferruh Güpgüp	Kayseri CHP Vilayet İdare Heyeti ve Belediye Meclisi Üyeliği, Divanı Muhasebat Encümeni Üyeliği ¹²⁶
Mihri Pektaş	Kütüphane Encümeni Üyeliği ¹²⁷
Esmâ Nayman	Adana Belediye Meclisi Üyeliği ve İktisat Encümeni Üyeliği ¹²⁸
Seniha Hızal	Maarif Umum Müfettişliği ve Maarif Encümeni Üyeliği ¹²⁹
Türkan Baştuğ	Maarif Encümeni Üyeliği ¹³⁰
Benal Arıman	İzmir Belediye Üyeliği ve İktisat Encümeni Üyeliği ¹³¹
Hatı Çırpan	Ziraat Encümeni Üyeliği
Fatma Memik	Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümeni Üyeliği ¹³²
Meliha Ulaş	Arzuhal Encümeni Üyeliği ¹³³
Fakihe Öymen	Bütçe Encümeni Üyeliği ¹³⁴

¹²⁴ a.g.e, s. 12

¹²⁵ a.g.e, s. 12

¹²⁶ a.g.e, s. 12

¹²⁷ a.g.e, s. 12

¹²⁸ a.g.e, s. 12

¹²⁹ a.g.e, s. 12

¹³⁰ a.g.e, s. 12

¹³¹ a.g.e, s. 12

¹³² a.g.e, s. 13

¹³³ a.g.e, s. 11

¹³⁴ a.g.e, s. 11

Mebrure Gönenç	Nafia Encümeni Üyeliği ¹³⁵
Şekibe İnsel	Ziraat Encümeni Üyeliği ¹³⁶
Hatice Özgener	Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümeni Üyeliği ¹³⁷
Huriye Öniz	Maliye Encümeni Üyeliği ¹³⁸
Bediz Morova	Gümrük ve İnhisarlar Encümeni Üyeliği ¹³⁹

Kadın milletvekilleri arasında özel eğitim gören Ankara Milletvekili Hatı Çırpan ve İstanbul Orta Kız Sanayi Mektebi çıkışlı Şekibe İnsel dışında tüm kadın milletvekilleri lise yahut yükseköğrenim görmüş ve Belediye Meclis Üyeliği, Öğretmenlik, Müdür, Muhtar, Doktor ve Çiftçilik gibi meslekler icra etmişlerdir. V. Dönem TBMM'ye dahil olan 17 kadın milletvekilinin %64,70'i yani 11 vekil yükseköğrenim görmüştür. Hatı Çırpan ve Şekibe İnsel dışında kalan tüm kadın üyelerin, dönemin koşul ve şartlarına bakıldığında ülkedeki diğer kadınlara nazaran daha iyi bir eğitim seviyesine ve daha farklı bir sosyal çevreye sahip olmaları bilhassa köylerde çiftçilik ile uğraşan kadınların problemleri ve taleplerinin Meclis gündemine taşınmasında yetersiz kalmıştır.¹⁴⁰

V. Dönem TBMM'de yer alan kadın milletvekilleri arasından 7'ser kez olmak üzere, en fazla Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün ve Edirne Milletvekili Fatma Memik söz almıştır. Ardından sırayla Benal Arman dört, Esmâ Nayman üç, Türkan Baştuğ, Huriye Öniz ve Meliha Ulaş iki, Ferruh Güpgüp ve Mihri Pektaş ise birer kez söz almışlardır. Kadın milletvekilleri herhangi bir kanun ya da değişiklik teklifinde bulunmamışlardır. Benal Arman ve Nakiye Elgün'ün Hatay¹⁴¹ ve Boğazlar¹⁴² Meselesinde söz alıp mesele hakkında fikir beyan etmeleri kadınların yalnızca iç politika değil dış politikada da aktif olduğunu göstermektedir. Yine Ferruh

¹³⁵ *a.g.e*, s. 13

¹³⁶ *a.g.e*, s. 13

¹³⁷ *a.g.e*, s. 13

¹³⁸ *a.g.e*, s. 12

¹³⁹ *a.g.e*, s. 12

¹⁴⁰ Arıç, *a.g.m*, s. 902

¹⁴¹ *TBMM Z.C*, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 15, İnikat: 30, s. 173

¹⁴² *Z.C*, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 12, İnikat: 81, s. 324-325

Güpgüp, Türkan Baştuğ, Esmâ Nayman, Fatma Memik ve Nakiye Elgün ekonomi ve bütçe konularında da tartışmalara müdahil olup, konu hakkındaki fikir ve görüşlerini belirtmişlerdir.¹⁴³

C) V. DÖNEM TBMM’NİN TOPLANMASI ve İLK ÇALIŞMALARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin dahili nizamnamesine -iç tüzük- göre, devrenin ilk toplantısıyla ilgili hüküm birinci maddede belirtilmiştir. Meclisin her dönem olduğu gibi çalışmalarına başlayabilmesi için o dönem seçilmiş olan vekillerin ant içmesi gereklidir, bu sebeple Meclis başkanı seçilene dek üyelerin en yaşlısı geçici olarak bu görevi yürütür.

*“Devrenin ilk içtimanın birinci inikadının ilk celsesinde, daimî reis intihab edilinceye kadar, azanın en yaşlısı muvakkaten Heyeti umumiyyeye riyaset eder veyahud bir muvakkat reis intihab olunur. En genç dörd aza muvakkaten katiblik makamında bulunurlar”*¹⁴⁴

Bu anlamda V. dönemin ilk toplantısı 1 Mart 1935 tarihinde bir cuma günü saat 14.00’de büyük bir kalabalıkla beraber başlamıştır. Tüzüğe göre Meclise geçici olarak başkanlık edecek en yaşlı üye olan Erzurum Milletvekili Necip Asım Yazıksız, Trabzon Milletvekili Hasan Saka tarafından kürsüde takdim edilmiştir. Onunla beraber katiplik yapacak üç milletvekili; Kemal Turan Ünal(Isparta), Hasan Ali Yücel(İzmir) ve Fatma Memik(Edirne) ile beraber geçici başkanlık divanı oluşturulmuştur.

Kürsüye icabet eden Necip Asım Yazıksız makamı gereğince bir konuşma yapmıştır;

“Beşinci Büyük Millet Meclisini, en yaşlı arkadaşınız olarak açıyorum.

*Büyük ulusların tarihlerinde birer altın devrim vardır, Büyük Türk ulusunun altın devrimini Atatürk kurmuştur. Tek dilli ve tek imanlı olan ulusumuz gerçekten Cumhuriyetle altın devrimine girmiştir ve onu yaşıyor. Tarihe göre yeni başlayan bu devrim başlangıcındaki hıza göre Türk’ü, Türk ulusunu kısa bir zamanda bütün ulusların üstünde bir örneğe götüreceğine büyük imanımız vardır.”*¹⁴⁵

¹⁴³ Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 11, İçtima: 68, s. 232-241; İçtima: 69, s. 258

¹⁴⁴ T.B.M.M Yıllık, Devre: V, İçtima: F, s. 29.

¹⁴⁵ T.B.M.M Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt:1, s. 2

Yaşlı Başkan Yazıksız'ın yaptığı bu konuşma ile toplantı açılmıştır. Hemen ardından ise milletvekilleri iç tüzükte belirtildiği üzere seçildikleri ilin harf sırasına göre kürsüye gelmiş ve anayasanın 16. maddesinde geçen aşağıdaki metni okuyarak ant içmişlerdir.

*“Vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bilakaydüşart hakimiyetine mugayir bir gaye takib etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.”*¹⁴⁶

Yapılan ant içme törenini müteakiben Meclis başkanı seçimi düzenlenmiş, Çankırı mebusu Mustafa Abdülhalik Renda¹⁴⁷ 377 oy ile Meclis Başkanlığına seçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Başkanlık Divanı tertip edilip, Meclis Başkanı ve Yardımcısı, İdare Amirlikler ve Katiplik oylamalarından sonra saat 17.30'da sıra Cumhurbaşkanlığı seçimine gelmiştir. Sırayla ismi okunan mebuslar gizli oy sistemiyle oylamaya katılmış, katılım gösteren 386 mebusun tamamının oybirliği ile Reisicumhur makamına Mustafa Kemal Atatürk seçilmiştir.¹⁴⁸

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından saat 18.15'te başlayan üçüncü celsede coşkulu alkışlarla beraber kürsüye gelmiş ve şu konuşmayı yapmıştır.

“ Kamutayın sayın üyeleri;

¹⁴⁶ T.B.M.M Yıllık, Devre: V, İçtima: F, s. 2

¹⁴⁷ V. Dönem TBMM'de Meclis Başkanı olarak seçilen Renda, 6 Mart 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nin elinden çıkana dek Balkanlar'ın en önemli noktalarından biri olan Yanya'da dünyaya gelmiştir. 1881 yılında hayata gözlerini açan Renda, 1903 yılının temmuz ayında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuş ve aynı yıl Ziraat Bankası'nda devlet memurluğu görevine başlamıştır. Aynı yılın ekim ayında Rodos İdadisi'nde öğretmenlik görevine atanmış, mesleki stajını ise doğduğu yer olan Yanya vilayetinde maiyet memuru olarak icra etmiştir. Stajından sonra memleketin farklı yerlerinde mülki amirliklerde görev alan Renda, bir süreliğine açığa alınmış fakat 08.05.1913 tarihinde Siirt Mutasarrıflığı ve ardından 20.12.1914 tarihinde ise Bitlis Valiliğine atanmıştır. Başarılı bir memuriyet sürdüren Renda yine farklı vilayetlerde bu görevlerine devam etmiş olmasına rağmen Damat Ferit Hükümeti tarafından görevine son verilmiş ve İstanbul'da zapt edilerek tutuklanmıştır. Bekir Ağa bölüğünde İngilizler tarafından “savaş suçlusu” ilan edilen diğer mahkumlarla birlikte altı ay boyunca mahpus hayatı geçiren Renda, 6 aylık bu esareten sonra Malta'ya sürgün edilmiştir. Malta sürgününden vatana döndükten sonra ise İktisat ve Dahiliye vekaletlerinin müsteşarlıklarında görev yapmış, devamında ise önce Konya 19.09.1922 tarihinde ise İzmir Valiliğine atanmıştır. İzmir'de valilik görevini sürdürürken II. TBMM döneminde Lozan Antlaşması imzalandıktan bir hafta sonra 342 oy ile Çankırı'dan mebus seçilmiş, 11.08.1923 tarihinde Meclise dahil olmuştur. Daha sonraki içtima dönemlerinde de yer alan Renda, daima Çankırı'dan vekil seçilmiştir. Meclise girdikten sonra birçok hükumette görev yapmış, vekillik görevleri yürütmüştür. V. Dönem TBMM'de 377 oy ile Meclis Başkanı seçilen Renda, V. Dönemin sonuna kadar bu görevi sürdürmeye devam etmiştir. 4 yabancı dil bilen, yaptığı evliliğinden iki çocuk sahibi olan başarılı devlet adamı 01.10.1957 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. *TBMM Albümü*, s. 236.

¹⁴⁸ Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt:1, s. 3

Kamutayca beni bu seçim devresi içinde Cümurluk Başkanlığına seçmek yönü ile, yüksek Türk ulusu adına göstermiş olduğunuz büyük güvenden dolayı eğilerek hepinize saygılarımı sunarım. Reisicumhur sıfatı ile Cumhuriyetin kanunlarına ve hakimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiye'nin şan ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefsetmekten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.

Bayanlar, baylar, bu içtiğim andla üzerime aldığım onurlu ödevin kutsal olduğu kadar ağır da bulunduğunu pek iyi anlıyorum. Buna benim özel gücüm ancak sizin, seçkin arkadaşlarımla ayrılmaz birliği ve arasız yardımı ile yetebilir. Bu değerli güvencin benden esirgenmeyeceğine inanım büyüktür.

Arkadaşlarım, katınızdan çekilirken başladığımız önemli yurt ve ulus işlerinde sizler için verimli, mutlu çalışmalar dilerim.”¹⁴⁹

Ant içen vekillerin mazbataları onaylandıktan ve Meclisteki Başkanlık Divanı oluşturulduktan sonra Encümen -komisyon- seçimleri başlamıştır. Önce encümene seçilecek üyeleri belirlemek için tasnif heyetleri oluşturulmuş, ardından Adliye, Arzuhal, Bütçe, Dahiliye, Divanı Muhasebat, Gümrük ve İnhisarlar, Hariciye, İktisat, Kütüphane, Maarif, Maliye, Meclis Hesaplarının Tetkiki, Milli Müdafaa, Nafia, Sıhhat ve İctimai Muavenet, Teşkilat-ı Esasiye ve Ziraat encümeni için oylar verilmiş en nihayetinde ise seçimler sonuçlanmıştır.

1- V. Dönem TBMM’de Kurulan Hükümetler ve Programları

1935 yılına gelindiğinde genel seçimler yapılmış ve Meclis yenilenmiştir, TBMM’de IV. dönemin bitip V. dönemin başlaması üzerine tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de yeni hükümetler kurulmuştur. IV. dönemin sonunda 23 Aralık 1934 tarihinde tatile giren Meclis, 1 Mart 1935 tarihinde tekrardan toplanmış ve yapılan toplantıda usul gereği mevcut hükümet istifasını Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’e sunmuştur.¹⁵⁰

V. dönem boyunca dört farklı hükümet kurulmuştur, bunlar sırasıyla;

1. VII. İnönü Hükümeti – 01.03.1935 / 01.11.1937

2. I. Bayar Hükümeti – 01.11.1937 / 11.11.1938

¹⁴⁹ Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt:1, s. 4

¹⁵⁰ Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 1, İnkat: 1, s. 4

3. II. Bayar Hükümeti – 11.11.1938 / 25.01.1939

4. I. Saydam Hükümeti – 25.01.1939 / 03.04.1939

1 Mart 1935 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından yeni hükümeti kurma görevi tekrardan İsmet İnönü'ye verilmiştir. 1 Kasım 1937 tarihine dek Başbakanlık görevini devam ettiren İnönü, Çankaya'da alınan kararlardan haberdar olamaması ve dış politika özelinde aktif bir siyaset izleyen Atatürk'e göre daha mutedil kalmasının yok açtığı fikir ayrılıkları nedeniyle 20 Eylül 1937 tarihinde şiddetli sürmenaj¹⁵¹ rahatsızlığını öne sürerek 1,5 aylık bir izin talep etmiş ve Başbakanlık makamına bir vekil tayin edilmesini rica etmiştir.¹⁵² Cumhurbaşkanı Atatürk, İnönü tarafından gönderilen bu tezkereye olumlu bir şekilde dönüş yaparak istirahat talebinin uygun bulunduğunu ve ayrıca Başbakanlık makamına ise dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'ın¹⁵³ tayin edildiğini bildirmiştir¹⁵⁴. Aradan henüz 1,5 ay geçmemiş olmasına rağmen İnönü, 25 Ekim 1937 tarihinde Cumhurbaşkanı Atatürk'e istifasını beyan eden

¹⁵¹ Sürmenaj: Genellikle sürekli ve aşırı zihinsel çalışma yapanlarda görülen bitkinlik, yorgunluk.

¹⁵² <https://www.haberturk.com/inonunun-1937de-basbakanliktan-azlinin-hic-yayinlanmamis-belgeleri-1681869/> / Son Erişim Tarihi: 16.09.2021; Bkz. Ek-10

¹⁵³ 16 Mayıs 1883 tarihinde Bursa'da doğan Mahmut Celal Bayar, öğrenimini tamamladıktan sonra Osmanlı döneminde yabancı sermaye ile birlikte tütün ve tuz tekeli yönetmek adına kurulan Reji İdaresi'nin Gemlik şubesinde çalışmıştır. Daha sonra Ziraat Bankası ve Deutsche Bank Gemlik şubesinde memur olarak çalışan Bayar, baş memurluğa yükseldikten sonra İTC'nin bünyesine dahil olarak cemiyetin Bursa yapılanmasında önemli bir konuma ulaşmıştır. Millî Mücadele döneminde işgallere karşı etkin bir direniş sergileyen Bayar, önce Mebusan Meclisi'nde görev almış ardından 8 Mayıs 1920'de I. Dönem TBMM'ye seçilmiştir. 7 Mayıs 1924 tarihinde Atatürk'ün verdiği görev üzerine Milletvekilliğinden çekilen Bayar, 26 Ağustos günü Türkiye İş Bankasını kurmuş ve 1932 yılına dek genel müdürlüğünü yapmıştır. Sonraki dönemde tekrardan Milletvekili seçilmiş ve V. Dönem itibarıyla İktisat Vekili olarak görevine kaldığı yerden devam etmiştir. Kendisinin vekilliği döneminde Türkiye, ekonomik anlamda 1929 krizinden kaynaklanan gedikleri kapatmaya çalışmış, sanayileşme adına önemli adımlar atarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. İsmet İnönü'nün Başbakanlık makamından istifa etmesi üzerine Atatürk tarafından bu makama uygun görülen Bayar, 1939 yılına dek bu görevini sürdürmüştür. Birinci dönemden XI. Döneme kadar TBMM'de Milletvekili olarak bulunan Bayar, ilerleyen zamanlarda İnönü yönetimine olan muhalif tutumunu keskinleştirmiş, 1945 yılında oluşturulan Şükrü Saraçoğlu hükümetine güvenoyu vermeyen vekillerin arasında yer almıştır. 7 Haziran 1945 tarihinde Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte CHP'nin parti tüzüğündeki demokratik olmayan kanunların değiştirilmesini talep eden "Dörtlülük" olarak bilinen önergeyi Meclise sunan Bayar, 26 Eylül'de vekillikten 3 Aralık'ta ise CHP'den istifa ederek 7 Ocak 1946 tarihinde önergede adı geçen diğer üç kişi ile birlikte Demokrat Parti'yi kurmuş ve Genel Başkanlığı'na seçilmiştir. Meclis içerisinde CHP'ye muhalefet etmeye devam eden DP, 1950'de yapılan seçimlerde iktidara gelmiş ve ardından Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1957 yılına dek bu görevi sürdüren Bayar, DP tarafından Meclise sunulan "CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin tespiti" önerisiyle başlayan olayların neticesinde TSK'nın ülke yönetimine el koymasıyla diğer DP Milletvekilleri ile beraber tutuklanmıştır. Önce idam olarak belirlenen cezası müebbet hapse çevrilmiş fakat 1964'te tahliye edilmiştir. 1974 yılında yürürlüğe giren 1801 sayılı Anayasa değişikliği ile beraber Cumhuriyet Senatosu Başkanı tarafından Senatör olarak bu kuruma davet edilen Bayar, Senato'ya katılmayacağını bildirmiştir. Hayatının kalan kısmında fiilen olmasa da fikren siyasetin içinde yer alan Bayar, 22 Ağustos 1986 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

¹⁵⁴ Aynı adres, Bkz. Ek-11

bir mektup göndermiştir. Atatürk’e olan büyük saygı ve sevgisini mektupta gözler önüne seren İnönü, Gazi Paşa’ya gösterdiği yardımlar ve teveccühleri için minnet ve şükranını bildirmiş, mektubun sonunda ise “*Büyük Şefim*” hitabıyla Atatürk’e olan bağlılığını dile getirmiştir.¹⁵⁵ İsmet İnönü’nün istifa mektubu sonrası Atatürk, tıpkı uzun yıllardır yol arkadaşı olan İnönü’nün yaptığı gibi özenli, ince ve dikkatli bir üslupla yanıt vermiş; İnönü’nün istifasını kabul etmiştir.

Atatürk’ün, İnönü’nün gönderdiği tezkere için kaleme aldığı yazının bir kısmı şu şekildedir:¹⁵⁶

“İsmet İnönü, Malatya Mebusu, Ankara.

Başvekâletten istifanız kabul edilmiştir.

İnkılâbın ilk günlerinden beri her vaziyet ve safhada ifa ettiğiniz tarihî vazifelerin kıymetli hatıralarını millet daima takdir ve şükranla anacaktır.

Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da en büyük ve en mühim hizmetlere olan yüksek liyakatınızın takdirkârı olduğumu burada da tekrar etmekten haz duyarım...”

İnönü’nün istifa meselesinin iç yüzüne bakıldığında, bahsi geçen dönemde Atatürk ve İnönü’nün arasının açıldığı; ikili arasında siyaseten ve fikren ayrılıklar yaşandığı gözümüze çarpmaktadır. Bu duruma bir örnek göstermek gerekirse Atatürk, Hatay Meselesi çözümü için askeri müdahalenin bir seçenek olduğunu öne sürerken, İnönü daha itidalli davranmanın gerekliliğini ve Fransa’yı karşımıza almanın hiçbir anlamı olmadığını savunmuştur.¹⁵⁷ Bu ayrılıklar Hatay Meselesi, Nyon Konferansı-İtalya ve Atatürk Orman Çiftliği’nin Ziraat Vekaleti tarafından satın alınması meseleleriyle beraber alevlenmiş ve nihayetinde en can alıcı tartışma ise Nyon Anlaşması’nın müzakeresi için Meclis toplanmadan bir gün önce 17 Eylül 1937 günü Çankaya’da verilen davette yaşanmıştır.¹⁵⁸

Atatürk, sofrada sohbette iken Ziraat işlerinde bir problem olduğunu söylemiş ve bunun çaresini bulmak gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine İnönü, hükümet içerisindeki bir problemin kendisinin fikri alınmadan çözülmeye çalışıldığını, kararların kendisinden bağımsız alındığını iletmıştır. İnönü, kaleme aldığı anılarında Atatürk’ün kendi fikirlerini dayatmaya çalıştığını

¹⁵⁵ Aynı adres, Bkz. Ek-12

¹⁵⁶ Aynı adres, Bkz. Ek-13

¹⁵⁷ Gültekin Kamil Birlik, “Celal Bayar’ın Başbakanlığı İsmet İnönü’den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 46, Güz 2010, s. 255-293 (263)

¹⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (I. Cilt)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 494

belirtmiş, haksızlığın Atatürk'te olduğunu kaleme almıştır.¹⁵⁹ Çankaya Köşkü'nde geçen bu olay hakkında farklı görüşler de mevcuttur; Falih Rıfkı Atay, Dahiliye Vekili Şükrü Soyak'tan duyduklarını yazıya dökerken İnönü'nün “*Artık emirlerinizi hep sofradan mı alacağız? Aramıza Kara Tahsinler¹⁶⁰ giriyor...*” şeklinde sitem ettiğini zikretmiştir.¹⁶¹

Yaşanan bu gelişme sonrası Atatürk, ertesi gün İstanbul'da yapılacak olan dil kongresi için trenle Ankara'dan hareket etmiştir. İnönü'yü kompartımanına çağıran Gazi Paşa, yaşananların herkesin önünde cereyan ettiğinden ötürü ne yapılması gerektiğini sormuş, İnönü'nün “*Ne emrederseniz öyle yaparız.*” söylemi üzerine “*Bir fasıla verelim.*” diyerekten Başbakanlık makamında bulunan İnönü'den bu göreve ara vermesini istemiş, bunun gizli kalmasını talep etmiştir. Makam için uygun gördüğü kişinin ise Celal Bayar olduğunu İnönü'ye bildirmiştir.¹⁶²

İnönü'nün istifası sonrası hükumeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından Celal Bayar'a verilmiş, böylece I. Celal Bayar Hükumeti 1 Kasım 1937 tarihinde kurulmuştur. 10 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine İsmet İnönü Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiş ve hükumeti tertip etme görevini yine Celal Bayar'a vermiştir. 11 Kasım 1938 tarihinde göreve başlayan II. Celal Bayar Hükumeti 25 Ocak 1939 tarihine kadar görev yapmış, ardından V. dönemin son hükumeti olan I. Refik Saydam Hükumeti göreve başlamış ve 3 Nisan 1939 tarihine dek görevini sürdürmüştür.

1.a- VII. İsmet İnönü Hükumeti ve Programı (01.03.1935-01.11.1937)

TBMM'nin 23 Aralık 1934 tarihinde tatil verdikten sonra 1 Mart 1935 tarihinde tekrar toplanmasıyla beraber V. dönem başlamış, İnönü'nün usule göre istifa etmesinden sonra Cumhurbaşkanı Atatürk bu görevi tekrar kendisine bahşetmiştir. İnönü'nün aşağıdaki tabloda verilen mebuslardan oluşturup sunduğu İcra Vekilleri Heyeti listesi Atatürk tarafından onaylanmış ve aynı gün V. Dönem TBMM'nin ilk hükumeti görevine başlamıştır.¹⁶³

¹⁵⁹ İnönü, *a.g.e*, s. 100

¹⁶⁰ Bahsi geçen “Kara Tahsin” II. Abdülhamit'in Mâbeyn-i Hümâyün müşiri olan ve kendisiyle görüşmeden II. Abdülhamit'e ulaşmanın imkânsız olduğu Kara Tahsin'dir. İnönü, bu benzetmede ise dönemin Çiftlik Müdürü olan Tahsin Bey'den bahsetmektedir.

¹⁶¹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Yeni gün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1999, s. 495

¹⁶² İsmet İnönü, *a.g.e*, s. 101

¹⁶³ Haz: İrfan Neziroğlu ve Tuncel Yılmaz, *TBMM Hükumetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s. 233

Başvekil	İsmet İNÖNÜ (Malatya)	01.03.1935-01.11.1937
Adliye Vekili	M. Sükrü SARAÇOĞLU (İzmir)	01.03.1935-01.11.1937
Milli Müdafaa Vekili	Kazım ÖZALP (Balıkesir)	01.03.1935-01.11.1937
Dahiliye Vekili	Şükrü KAYA (Muğla)	01.03.1935-01.11.1937
Hariciye Vekili	Tevfik Rüştü ARAS (İzmir)	01.03.1935-01.11.1937
Maliye Vekili	Fuat AĞRALI (Elâzığ)	01.03.1935-01.11.1937
Maarif Vekili	Zeynel Abidin ÖZMEN (Aydın)	01.03.1935-16.06.1935
	Saffet ARIKAN (Erzincan)	16.06.1935-01.11.1937
Nafia Vekili	Ali ÇETINKAYA (Afyonkarahisar)	01.03.1935-01.11.1937
İktisat Vekili	Mahmut Celal BAYAR (İzmir)	01.03.1935-01.11.1937
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili	Refik SAYDAM (İstanbul)	01.03.1935-01.11.1937
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Ali Rana TARHAN (İstanbul)	01.03.1935-01.11.1937
Ziraat Vekili	Muhlis ERKMEN (Kütahya)	01.03.1935-11.06.1937
	Şakir KESEBİR (Tekirdağ)	11.06.1937-01.11.1937

Hükümetin onaylanmasıyla beraber Meclis toplantısı sona ermiş, 7 Mart 1935 tarihinde tekrar toplanan Mecliste yeni hükümet hazırladığı programı TBMM Genel Kurulu'na sunmuştur.¹⁶⁴ Programın ilk cümlelerinde memleketteki barış ve huzur ortamının bozulmadan devam etmesi ve böylece ilerlemenin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda vatandaşın

¹⁶⁴ TBMM Yıllık, Devre:V, İçtima: F, s. 339

refahının ve yurdun imar edilmesinin ustaca ve fedakarlıkla korunması birinci şart olarak belirtilmiştir.

Dönemin şartlarının getirdiği zorlukların ekonomik alanda zorluklar çıkardığı, bu sebeple ödeme gücünü kolaylaştıracak bir ticaret sistemin uygulanmasının zorunluluğundan bahseden program, bu dönemde etkin bir şekilde uygulanan devlet destekli ekonomik modelden notalar sunmaktadır. Hizmet ve şirket masraflarını ucuzlatarak ortaya çıkacak ürün bolluğu sayesinde memlekette sürüm sağlanmak istenmiştir. Yine bu ekseninde deniz taşımacılığını daha iyi hale getirmek, demiryolları, rıhtımlar ve limanların ucuzluk politikası adına devletin bünyesinde bulundurmaya amaçlanmıştır.

Dış politikada barış ve güvenliğin korunması adına var gücüyle çalışılması vurgulanmış, sınır komşularıyla dostane ilişkiler kurmanın ana siyaset olduğundan bahsedilmiştir. Sırasıyla Sovyetler, İran, Afganistan, ve Bulgaristan ile olan ilişkilerden bahsedilmiş, Balkan Paketi'nin önemi tekrardan hatırlatılmıştır.¹⁶⁵

Programın okunmasının ardından İnönü Hükümeti'nin ortaya koyduğu program Mecliste oylanmıştır. Oylamaya katılan 343 vekilin her biri oybirliği ile hükümet adına olumlu oy kullanmış ve İnönü Hükümeti itimat oyu -güvenoyu- almıştır. Oylamanın bitmesiyle beraber İnönü, içinde bulunulan siyasi iklim dolayısıyla hükümetlerin yükünün tüm ülkelerde ağır bir hal aldığından bahsetmiş, bu yükün ancak Meclisin, hükumete arka çıkmasıyla, yardımıyla ve yol göstermesiyle taşınmasının mümkün olduğunu söyleyerekten her bir mebusun duyduğu güvene layık olabilmek için çok çalışacaklarını ifade etmiştir.¹⁶⁶

1.b- I. Celal Bayar Hükümeti ve Programı (01.11.1937-11.11.1938)

Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü arasındaki fikir ayrılıkları bölümün girişinde de bahsedildiği üzere yalnızca basit bir düzeyde kalmamış, birçok meselenin bir araya gelmesi sonrası Çankaya'da yaşanan olayla birlikte bu ayrılık siyaseten yol ayrımına giden bir vaka olmuştur. 1924-1925 yılları arası 101 günlük bir ara haricinde 1923'ten 1937'dek bilfiil Hükumete Başbakanlık eden İnönü, istifasını sunmuş ve yeni hükumeti kurma görevi İzmir mebusu Celal Bayar'a verilmiştir. Bayar, 1 Kasım 1937 tarihinde aşağıdaki tabloda verilen

¹⁶⁵ Neziroğlu ve Yılmaz, *a.g.e*, s. 235-244

¹⁶⁶ *TBMM Z.C*, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 1, s. 32-33

mebuslardan oluşturduğu İcra Vekilleri Heyetini Cumhurbaşkanı Atatürk'e arz etmiş ve bu heyet Atatürk tarafından onaylanmıştır.¹⁶⁷

Başvekil	Mahmut Celal BAYAR (İzmir)	01.11.1937-11.11.1938
Adliye Vekili	M. Sükrü SARAÇOĞLU (İzmir)	01.11.1937-11.11.1938
Milli Müdafaa Vekili	Kazım ÖZALP (Balıkesir)	01.11.1937-11.11.1938
Dahiliye Vekili	Şükrü KAYA (Muğla)	01.11.1937-11.11.1938
Hariciye Vekili	Tevfik Rüştü ARAS (İzmir) ¹⁶⁸	01.11.1937-11.11.1938
Maliye Vekili	Fuat AĞRALI (Elâzığ)	01.11.1937-11.11.1938
Maarif Vekili	Saffet ARIKAN (Erzincan)	01.11.1937-11.11.1938
Nafia Vekili	Ali ÇETINKAYA (Afyonkarahisar)	01.11.1937-11.11.1938
İktisat Vekili	Şakir KESEBİR(Tekirdağ)	01.11.1937-11.11.1938
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili	Ahmet Hulusi ALATAŞ (Aydın)	01.11.1937-11.11.1938
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Ali Rana TARHAN (İstanbul)	01.11.1937-11.11.1938
Ziraat Vekili	Faik KURDOĞLU (Manisa)	13.04.1938-11.11.1938 ¹⁶⁹

¹⁶⁷ TBMM Z.C, İçtima: 3, Devre: V, Cilt: 20, s. 10

¹⁶⁸ I. Celal Bayar Hükümeti'nde yer alan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün vefatı üzerine Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün talebi ile II. Celal Bayar Hükümeti'nde yer almamıştır. İnönü, böylece Bayar'a yakın kadroları tasfiye ederek bunların yerine kendine yakın kişilerin vekil olarak seçilmesini sağlamıştır.

¹⁶⁹ 13.04.1938 tarihine dek Ziraat Vekaletine, İktisat Vekili olan Tekirdağ mebusu Şakir Kesebir vekillik etmiştir.

8 Kasım 1937 tarihinde hükümet programını Meclisteki vekillere okuyan Başbakan Celal Bayar, oylamaya katılan 364 vekilin oybirliği sonucu Meclisten güvenoyu almıştır.

Celal Bayar, kapsamlı ve uzunca bir hükümet programı hazırlamış ve bu programı detaylı bir anlatımla vekillere sunmuştur. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün adını zikrettikten sonra programla ilgili sözlerine “*Egemenlik Ulusundur...*” diyerek başlayan Bayar, o dönemki parti hükümeti sisteminde, hükümetlerin kendilerine has bir programı olmadığını, uygulanacak olan programın CHP tarafından belirlendiğini söylemiştir. Program boyunca sağlık, hukuk, diploması gibi iç ve dış siyasetin çeşitli nüvelerine değinen Bayar, kendinden beklendiği üzere en detaylı konuşmalarını ekonomik alanda yapmıştır. Ekonomi alanında hiçbir detayı atlamadan ilerleyen Başbakan, bu alanları birbirinden ayrı değil iç içe tasvir etmiş, koordine şekilde çalışılmasının gerekliliğinin üstünde durmuştur. Ticaret, sınai faaliyetler, çiftçilik ve memleketin refahını artıracak olan bayındırlık işlerini hep birlikte ele almıştır. Kendisinin de ekonomist olduğu düşünüldüğünde program boyunca üzerinde durduğu planlı, programlı, verimli ve dönemin getirdiği en ileri tekniklerle çalışmanın ehemmiyetinin farkında olması bu dönemde yapacaklarının bir göstergesi olmuştur.

Söz konusu tarihlerde, bugün dahi tüm dünyayı ilgilendiren bir problem haline gelmiş olan tarım konusu gündeme gelmiştir. Bu meseleye binaen Cumhuriyet'in ilanından itibaren uygulanmakta olan “Milli Ekonomi” olgusunda aslolan unsurun topraktan elde edilecek verim yani ziraat olduğunu vurgulamıştır. Zirai ürünlerdeki verimin nasıl yükseltileceği, modern tarım, Anadolu çiftçisini kalkındırmak, ekimi yapılacak ürünleri verimlilik alanlarına göre tasnif etmek, hayvancılığın kalkındırılması ve teşviki, ormanların kullanımı ve çiftçiye topraksız bırakmamak gibi meselelerden bahsedilmiştir.

Ekonomi Bakanlığı'nın faaliyetlerinden bahseden Bayar, bu faaliyetleri bir grup haline getirmiştir. Bu faaliyetleri dahili ve harici siyasi duruma uygun bir ticaret politikası, planlı şekilde endüstrileşme, köklü bir maden politikası, toplu bir deniz programı ve rasyonel çalışma havasını iyileştirmek olarak özetlemiştir.

Dile getirilen bu esaslara göre uygulanacak olan politika ise Bayar tarafından şu şekilde aktarılmıştır;

“1) *Karşılıklı kolaylık esaslı, iki taraflı anlaşma yolu,*

2) “*En ziyade müsaadeye mazhar millet ” klotunu, ithalât rejimi itibar ile ancak kayıtlı olarak kabul etmek,*

3) *Muayyen vaziyetteki memleketlerden, lehimize ticaret muvazenesi farkı istemek.*¹⁷⁰

Bahsi geçen prensiplerin kendilerini o dönemki ticari şartlarda kliring¹⁷¹ yoluna sevk ettiğini dillendiren Bayar, halihazırda ithalat ve ihracatın %90 civarındaki bir bölümünün kliring sistemiyle yapıldığını fakat bu sisteme artık devam etmek istemediklerini belirtmiştir. Ticarete üretime değinilmiş, bir malın üzerinde Türkiye menşeinin olmasının o malın kaliteli anlamına gelmesi için çalışmanın “Milli Dava” olduğunu zikretmiştir.¹⁷²

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın başarıyla uygulandığı dile getirirken, Cumhurbaşkanı Atatürk’ün emrettiği ikinci sanayi planı için hazır olduklarını söyleyen Bayar, bu kalkınma planının içinde madencilik ve milli kalkınmanın alakasına değinmiştir. Maden Tetkik ve Arama kurumunun çalışmalarında geliştirme yapılması ve çıkarılan madenlerin verimlilik hesapları yapıldıktan sonra planlı bir şekilde çabucak işlenmesi gerektiğini ve ülkede çıkarılan madenlerin en önemlileri için üç yıllık bir plan tertip edilmesini söylemiştir. Kurşun, bakır, krom, antimon, kömür, demir, altın ve gümüş gibi çeşitli madenlerden söz eden Bayar, sözü geçen bu madenlerin tam gücüyle çalışmaya başladıklarında 14.000.000 Türk lirası değerinde döviz getirisi elde edileceğini dile getirmiştir.¹⁷³

Gümrükler, borçlar, Türk lirasının istikrarı, maliye, demiryolları ve deniz taşımacılığı gibi konularda plan ve projelerini anlatan Bayar, eğitim konusunu da es geçmemiştir. En çok üzerinde durulacak ve önem verilecek olan hususun ilköğretim mevzusu olduğunu dile getiren Bayar, bu ehemmiyetin sebebini açıklarken çocuğun aileden sonra milli kültür ile ilk temasının ilkokullarda olduğunu belirtmiştir. Yalnızca ilkokul ile kalmayacağını söyleyen Başbakan, Ankara Üniversitesi’nin kurulacağını hükümet programında dillendirmiştir.

Programın son kısımlarında dış politikaya değinen Bayar, Cumhuriyetin hiç değişmeyen bu dış politika duruşunun aynen devam edeceğini okurken, barış ortamının çizdiği yolda kalacaklarını belirtmiştir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Neziroğlu ve Yılmaz, *a.g.e*, s. 263

¹⁷¹ Kliring: Ülkeler arasındaki iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelde malla ödemeyi öngören bir türüdür. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup ve takas yoluyla ve kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirilir.

¹⁷² *a.g.e*, s. 269

¹⁷³ *a.g.e*, s. 271

¹⁷⁴ *a.g.e*, s. 271-284

1.c- II. Celal Bayar Hükümeti ve Programı (11.11.1938-25.01.1939)

10 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi üzerine Celal Bayar, Başbakanlık makamından istifa etmiştir. 11.11.1938 tarihinde yapılan Meclis toplantısında oylamaya katılan 348 mebusun oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü¹⁷⁵, hükümeti kurma görevini tekrardan Celal Bayar'a vermiştir. Bayar bu dönemde hükümete başvekillik etmenin yanı sıra 26 Aralık 1938 tarihinde İsmet İnönü seçilene dek CHP Genel Başkanlığı'na da vekillik etmiştir.¹⁷⁶ Aşağıdaki tabloda yer alan mebusların bulunduğu heyeti hazırlayan Bayar'ın kabinesi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylanmış ve 342 mebusun oybirliği ile güvenoyu almıştır.¹⁷⁷

Başvekil	Mahmut Celal BAYAR (İzmir)	11.11.1938-25.11.1939
Adliye Vekili	Hilmi URAN (Seyhan) Tevfik Fikret SILAY (Konya)	11.11.1938-03.01.1939 03.01.1939-25.01.1939
Milli Müdafaa Vekili	Kazım ÖZALP (Balıkesir) Naci TINAZ (Bursa)	11.11.1938-11.11.1939 18.01.1939-25.11.1939
Dahiliye Vekili	Refik SAYDAM (İstanbul)	11.11.1938-25.11.1939
Hariciye Vekili	Mehmet Şükrü SARAÇOĞLU (İzmir)	11.11.1938-25.11.1939
Maliye Vekili	Fuat AĞRALI (Elâzığ)	11.11.1938-25.11.1939
Maarif Vekili	Saffet ARIKAN (Erzincan) Hasan Ali YÜCEL (İzmir)	11.11.1938-28.12.1938 28.12.1938-25.01.1939
Nafia Vekili	Ali ÇETINKAYA (Afyonkarahisar)	11.11.1938-25.11.1939

¹⁷⁵ TBMM Yıllık, Devre: V, İçtima: 4, s. 241

¹⁷⁶ B.C.A, 490-1-0-0 / 4-19-33, 27.12.1938; Bkz. Ek-6

¹⁷⁷ TBMM Yıllık, s. 243

İktisat Vekili	Şakir KESEBİR (Tekirdağ)	11.11.1938-28.12.1938
	Hüseyin Hüsnü ÇAKIR (İzmir)	28.12.1938-25.01.1939
Sıhhat ve İhtimal Muavenet Vekili	Ahmet Hulusi ALATAŞ (Aydın)	11.11.1938-25.11.1939
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Ali Rana TARHAN (İstanbul)	11.11.1938-25.11.1939
Ziraat Vekili	Faik KURDOĞLU (Manisa)	11.11.1938-25.11.1939

II. Celal Bayar Hükümeti'nin programı, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sebebiyle bir hükümet programından çok anma programına benzemektedir. Türk milleti, atasını kaybetmiş olmanın verdiği hüznle boğuşurken bu elem Meclise de sirayet etmiştir. Programda Atatürk'ün kaybindan ötürü daha önce kimse için bu denli küresel ve ulusal bir acı duyulmadığı dile getirilmiştir. Programın devamında Atatürk'ün memleket için yaptıklarından bahsedilmiş, hükümet özelinde iç ve dış siyasette önceki programın aynen takip edileceği belirtilmiştir. Bayar, keder ve ayrılığın yol açtığı onarılamaz acı ne kadar büyükse, güven ve inançlarının da o denli büyük olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sonrası TBMM tarafından söz konusu makama seçilmesiyle beraber daha önce bahsedildiği üzere Atatürk ile muhalif kesim ile uzlaşma yoluna giderken aynı zamanda kabine içerisindeki bazı kişilere ise tam tersi bir tavır takınmıştır. Burada karşımıza özellikle iki isim çıkmaktadır, İsmet İnönü'yü Ankara'daki siyaset ortamından soyutlamaya çalışan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya. İnönü, kaleme aldığı anılarında Ankara'daki evinde siyasetten uzak sakin bir hayat sürdürdüğü esnada Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ile sık sık kendisini ziyarete gelen Tevfik Rüştü Aras'ın kendisine Amerika'ya Büyükelçi olarak tayin edileceğine dair söylentilerin Aras tarafından ortaya atıldığını öğrendiğinden ve bu duruma katıyetle karşı çıkarak Aras'ı bu düşünceden vazgeçirdiğini aktarmıştır.¹⁷⁹

11 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilerek görevine başlayan İnönü, gayet açık bir şekilde Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya ile çalışmak istemediğini Başbakan Celal Bayar'a

¹⁷⁸ Güneş, *a.g.e.*, s. 140-143.

¹⁷⁹ İnönü, *a.g.e.*, s. 83-84.

bildirmiştir. Bu iki ismin yerine İçişleri Bakanı olarak Refik Saydam'ı, Dışişleri Bakanı olarak ise Şükrü Saraçoğlu'nu önermiştir. Tıpkı İnönü'nün istediği gibi yeni kurulan II. Celal Bayar Hükümeti'nde Aras ve Kaya bulunmamış yerlerine İnönü'nün tavsiye ettiği isimler getirilmiştir.¹⁸⁰ Zikredilen isimlere yönelik duyulan antipatinin bir hayli güçlü olmasını yaşanan bu değişim sonrası kamuoyundan gelen olumlu tepkilerle beraber anlaşıldığını aktaran İnönü, bu durumun herkes tarafından şaşkınlıkla karşılandığını belirtmiştir.¹⁸¹

Maarif Vekili olan Saffet Arkan hastalık sebebiyle görevden el çektilerilerek yerine 1946 yılına dek görevini 7 yıl boyunca sürdürecektir olan “Köy Enstitüleri” uygulamasının mimarı Hasan Âli Yücel getirilmiştir.¹⁸² Yine hastalık sebebi ile görevden el çektilerilen İktisat Vekili Şakir Kesebir için İnönü, bu durumun görünüşte yani formalite bir gerekçe olduğunu, hakikatte ise Kesebir'in uyguladığı politikalar ve siyasetine güven duymadığından ötürü görevden el çektilerildiğini belirtmiştir.¹⁸³ Şakir Kesebir'in yerine ise İzmir Milletvekili Hüseyin Hüsnü Çakır getirilmiştir.¹⁸⁴

Bir diğer değişiklik de Milli Müdafaa Vekaleti'nde yaşanmıştır, Ekrem König olayı özelinde hakkında birtakım söylentiler olan General Kazım Özalp¹⁸⁵ adının bu konuyla anılması sebebiyle yapılacak olan soruşturmaların makamına sirayet etmesini istemediği için istifa talebini İnönü'ye bildirmiştir. Başbakan Celal Bayar ile bu durumu konuşan İnönü'nün istişaresinden, hem kendisinin hem de kabinenin selameti için Özalp'ın görevden el çektilerilmesi kararı çıkmıştır.¹⁸⁶ Görevden ayrılan Özalp'ın yerine 18 Ocak 1939 tarihinde Bursa Milletvekili General Naci Tınaz getirilmiştir.¹⁸⁷

1.d- I. Refik Saydam Hükümeti ve Programı (25.01.1939-03.04.1939)

1939 yılının başına gelindiğinde CHP, 25.01.1939 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararını almış¹⁸⁸ ve Başbakan Celal Bayar yine aynı tarihte kaleme aldığı istifa mektubunda geçtiği şekliyle “...Partimizin seçime yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasını maksada ve esasa daha

¹⁸⁰ TBMM Z.C, İçtima: IV, Devre: V, Cilt: 27, İnikat: 4, s. 20-21.

¹⁸¹ a.g.e, s. 106.

¹⁸² TBMM Z.C, İçtima: IV, Devre: V, Cilt: 29, İnikat: 16, s. 3.

¹⁸³ İnönü, a.g.e, s. 106.

¹⁸⁴ Z.C, İnikat: 16, s. 3.

¹⁸⁵ Fatma Öztürk Şahin, “Uluslararası Bir Uçak Skandalı ‘Ekrem König Olayı’nın Ortaya Çıkarılmasında Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün’ün Rolü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, S: 16, 2018, s. 232 (219-237).

¹⁸⁶ İnönü, a.g.e, s. 107.

¹⁸⁷ Z.C, İnikat: 23, s. 87.

¹⁸⁸ Z.C, İnikat: 28, s. 220

uygun faydalı mülahaza ettim...” diyerek, İsmet İnönü’ye istifasını sunmuştur.¹⁸⁹ İstifayı kabul eden İnönü, boşalan Başbakanlık makamı için Refik Saydam’ı uygun görmüştür. Aynı gün heyetini toplayarak kabineyi sunan Refik Saydam Hükümeti, İnönü tarafından onaylanmıştır.¹⁹⁰ Meclisteki 341 vekilin katıldığı oylamada 341 oy alarak oybirliği ile güvenoyu alan Saydam Hükümeti 26.03.1939 tarihinde yapılacak olan genel seçimlerden sonra 03.04.1939 tarihinde istifasını sunmuştur.

Başvekil	Refik SAYDAM (İstanbul)	25.01.1939-03.04.1939
Adliye Vekili	Tevfik Fikret SILAY (Konya)	25.01.1939-03.04.1939
Milli Müdafaa Vekili	Naci TINAZ (Bursa)	25.01.1939-03.04.1939
Dahiliye Vekili	Faik ÖZTRAK ¹⁹¹ (Tekirdağ)	25.01.1939-03.04.1939
Hariciye Vekili	Mehmet Şükrü SARAÇOĞLU (İzmir)	25.01.1939-03.04.1939
Maliye Vekili	Fuat AĞRALI (Elâzığ)	25.01.1939-03.04.1939
Maarif Vekili	Hasan Ali YÜCEL (İzmir)	25.01.1939-03.04.1939
Nafia Vekili	Ali ÇETINKAYA (Afyonkarahisar)	25.01.1939-03.04.1939

¹⁸⁹ Tan, 26 Ocak 1939.

¹⁹⁰ Z.C, İçtima: IV, Devre: V, Cilt: 29, İnikat: 26, s. 143.

¹⁹¹ 1882 yılında Tekirdağ’ın Malkara ilçesinde doğan Faik Öztrak, Mülkiye Mektebi’nden mezun olduktan sonra devlet memurluğuna başlamış, 20 Ağustos 1920 tarihinde yapılan seçimler sonrası Cebelibereket (Osmaniye) bölgesinden seçilerek 13 Eylül’de I. Dönem TBMM’ye katılmıştır. TBMM bünyesine dahil olduğu ilk dönemden VIII. Dönem TBMM’ye Milletvekilliği görevini sürdüren Öztrak, İçişleri Bakanı olarak Refik Saydam’ın kabinesinde yer almıştır. 30 Mayıs 1951 tarihinde vefat eden Faik Öztrak’ın oğulları olan Orhan Öztrak, Adnan Öztrak ve İlhan Öztrak gerek TBMM içinde gerekse devletin farklı kademelerinde çeşitli görevler almışlardır. Orhan Öztrak’ın oğlu olan 1954 doğumlu Faik Öztrak, uzun yıllardır Türk siyasetinde önemli bir yer edinmiş olan Öztrak ailesinin 3. kuşağıdır. Tıpkı dedesi gibi Milletvekili olan Faik Öztrak, 2001 krizi sonrası göreve getirilen Ekonomi Bakanı Kemal Derviş’in Hazine Müsteşarlığı görevini yürütmüştür. 1920 yılından bu yana TBMM başta olmak üzere üç kuşak boyunca Türk parlamentosunun ve siyasetinin içinde bulunan Öztrak ailesinin günümüzdeki temsilcisi olan Faik Öztrak, CHP Genel Başkan Yardımcılığı görevini devam ettirmektedir. Bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923(III. Cilt)*, TBMM Vakfı Yay., 1994, Ankara, s. 252.

İktisat Vekili	Hüseyin Hüsnü ÇAKIR (İzmir)	25.01.1939-03.04.1939
Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili	Ahmet Hulusi ALATAŞ (Aydın)	25.01.1939-03.04.1939
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Ali Rana TARHAN (İstanbul)	25.01.1939-03.04.1939
Ziraat Vekili	Muhlis ERKMEN (Kütahya)	25.01.1939-03.04.1939

Mecliste okunan hükümet programında göze çarpan ilk detay ordunun silah ve teçhizat programının uygulanmasına devam edileceği ve ordunun savaşın gerekliliklerine göre yetiştirilmesi konusundaki çalışmalara hız verileceği yönündeki beyan olmuştur. Avrupa’da başlayan gerilimin etkileri tüm dünyada hissedilirken, parti programına da yansımıştır. Bu minvalde Türkiye Cumhuriyeti’nin uyguladığı “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” politikasının aynen devam ettirilmesi ve programda yer alması tesadüf değildir.

Mali alanda ise denk bütçe kıstası öne çıkmıştır. Verilen taahhütlere olan sadakat ve böylece artan devlet itibarı devam ettirilmek istenmiştir. Vergi koyma usullerindeki uygulamalar en başta gelen meşguliyetlerden biri olarak belirlenmiştir. Bununla beraber çiftçi ve köylülerin vergi yükünü hafifletip köylerin kalkındırılıp Türk lirasının korunması amaçlanmıştır. Ayrıca memurların maaşı ve diğer sektörlerdeki çalışanlar arasındaki maaş dengesi sağlanmak planlanmıştır.

Ülkenin ekonomik olarak kalkınmasının kültür eşiğiyle olan bağlantısından söz edilmiş, bu anlamda ilkokul ve üniversite reformları yapılacağı vurgulanmıştır. Milli eğitim politikaları sayesinde milli ruhun doğuşunun ve güçlenmesinin hızının arttırılacağı düşünülmüştür. Demiryolu inşaatı gibi bayındırlık faaliyetleri programda yer bulurken, daha önce de bahsedildiği üzere bu alanda yapılacak çalışmaların parti programı çizgisinde ilerleyeceği belirtilmiştir.¹⁹²

Önceki hükümette Cumhurbaşkanı olarak ilk kez göreve başlayan İnönü, kabinedeki bazı isimleri kendi isteğiyle değiştirmiş, böylece iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Buna rağmen Ekrem König ve İmpeks Olayı, Denizbank ve Satie soruşturmaları gibi gelişmeler İnönü iktidarını

¹⁹² TBMM Yıllık, Devre: V, İctima: 4, s. 249-256

zayıflatmış ve skandallara sebep olmuştur.¹⁹³ İnönü, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra iki ay boyunca Bayar'ı görevde tutmuş fakat daha öncesinden beri var olan İnönü-Bayar rekabeti yaşanan bu gelişmeler sonrası iyiden iyide gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Tüm bu skandallara rağmen istifasını vermeyen Bayar, İnönü'nün talimatı sonrasında görevden alınmış yerine ise önceki kabinede İçişleri Bakanı olarak yer alan Refik Saydam getirilmiştir.¹⁹⁴ Bu ayrılığın yaşanmasında yalnızca bu dönemde gerçekleşen olaylar değil, en başta zaten ikili arasında var olan ekonomi politikalarındaki fikir ayrılıkları ve bununla beraber İnönü-Atatürk ayrılığı sonrası Başbakan olan Celal Bayar ve hükumetine yönelik sürdürülen basın-yayın organlarındaki eleştiriler de etkili olmuştur.¹⁹⁵

2- V. Dönem TBMM'de Gerçekleşen CHP Kurultayları

Çok partili hayata geçene dek ülkeyi tek başına yöneten CHP tüzüğüne göre her dört senede bir kez olmak üzere olağan kurultaylar düzenlenmiştir. Çalışmanın da konusu olan V. Dönem TBMM dönemi içerisinde iki farklı CHP kurultayı gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki planlandığı gibi gerçekleşen “IV. Büyük Kurultay” olarak adlandırılan gelişme iken diğeri 26 Aralık 1938 tarihinde gerçekleştirilen I. CHP Olağanüstü Kurultayı olmuştur. 10 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün hayatını kaybetmesi üzerine toplanan kurultay bu anlamda diğerlerinden farklılık içermektedir.

2.a- CHP IV. Büyük Kurultayı

Toplanacağı tarihten bir gün önce, 8 Mayıs 1935'te akşam 19.30'da Ankara Radyosu'nda bir konuşma yapan partinin genel sekreteri Recep Peker, “*Yurttaşlarım, arkadaşlarım. İyilikler ve yenilikler yolunda durmadan ileri giden ulusal varlık, Cumhuriyet Halk Partisi, yarın Ankara'da dördüncü büyük kurultayını açıyor.*” diyerekten 09.05.1935-16.05.1935 tarihleri arasında yapılacak olan IV. CHP Büyük Kurultayı'nı halka duyurmuştur.¹⁹⁶

Konuşmanın ilk başlığında serbest ekonomiye karşı olan duruşlarından bahseden Peker, kamu haklarındaki düzensizliği besleyen ve ekonomideki ulusal çalışmayı yıpratın liberalizme karşı cephelerinin daha da sıkılaşacağını belirtmiştir. Buna karşın devletin ekonomiye olan müdahalesinin artacağından, dış ticaretin en önemli ulusal konu olmakla beraber karşılıklı

¹⁹³ Gürhan Kınalı, “İkinci Bayar Hükümetini Sarsan Yolsuzluk Hadiselerine İki Örnek: Satie ve İmpeks”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, S: 2, 2017, s. 126 (119-163).

¹⁹⁴ TBMM Z.C, İçtima: IV, Devre: V, Cilt: 29, İnikat: 26, s. 144.

¹⁹⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay. İstanbul, 2000, s.269.

¹⁹⁶ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1935

ticaretten yana olduklarından bahsetmiştir. Ekonomiden bahsederken köylüyü toprak sahibi yapmanın partinin ana prensiplerinden olduğunu söylemeyi ihmal etmemiştir.

Kültür politikalarının da tıpkı ekonomik alanda olduğu gibi kapsayıcı bir plana bağlamanın parti prensibi olacağından söz eden Peker, ilkokul projesinin yanı sıra köy okulu tarzı kurumların da varlığını ön plana çıkarmıştır. Tüm okullarda cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi ve inkılapçı bir inanç aşılanacaktır diyerekten bahsedilen kurultay programının, tek parti dönemindeki CHP inkılaplarının eğitime nasıl sirayet ettiğinin bir göstergesi olduğu aşıkardır.

Kadın-erkek eşitliğinin emek ve görevde bir tutulduğundan bahseden parti genel sekreteri Peker, böyleye Türk milletinin sınıf farkı anlayışı gibi cinsiyet ayrımını da tanımayan birbirine denk ve onurlu vatandaşlardan kurulmuş yüce bir halk olacağını söylemiştir.¹⁹⁷

IV. Büyük Kurultay'ın üzerinde çalışacağı işler beş maddede özetlenmiştir. Bunlar;

- 1- *Parti Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün Kurultayı açması.*
- 2- *Kurultay Başkan Vekilleri ile katiplerin seçimi.*
- 3- *Parti Genel Başkanı Atatürk'ün söylevi.*
- 4- *Kurultay encümenlerinin seçimleri.*
- 5- *Genel kâtiplikten Kurultaya sunulan işlerin encümenlerine havalesi.*

Bu anlamda öncelikle kurultay için iki asbaşkan ve dört sekreter seçilmiştir. Asbaşkan olarak aynı zamanda Meclis Başkanı olan Mustafa Abdülhalik Renda ve Saffet Arıkan seçilmiş, Naşid Uluğ, Fakihe Öymen, İbrahim Akıncı ve Ethem Kadri ise sekreter olarak seçilmiştir.

Yine kurultay tarafından 3 farklı komisyon belirlenmiştir, bunlar; Tüzük ve Program Komisyonu, Dilek Komisyonu ve Hesap Komisyonu olmakla beraber, bir sonraki kurultaya kadar çalışacak olan Genel Yönetim Kurulu da belirlenmiştir.¹⁹⁸

9 Mayıs 1935 tarihinden 16 Mayıs 1935 tarihine dek süren kurultay boyunca 6 farklı toplantı, 15 farklı oturum düzenlenmiştir.¹⁹⁹

Perşembe günü saat 15.00'de birinci oturumuyla beraber başlayan kurultayda ilk konuşmayı yapan İsmet İnönü, seçimler için önerge yapıp işlemler bittikten sonra kürsüyü,

¹⁹⁷ B.C.A, 490-1-0-0 / 211-837-1, 15.05.1935

¹⁹⁸ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 4-6.

¹⁹⁹ a.g.e. s. 7.

Mustafa Kemal Atatürk’e “kürsüyü şereflendirecek” olan söylevini yapması üzere devretmiştir. Atatürk ise akıllardan hiç çıkmayacak o konuşmasını yaparak kurultayı başlatmıştır;²⁰⁰

“Kurultayın Sayın Üyeleri!

Karşılarında bulunmakla haz duyduğum delege arkadaşlarımı selâmlarken; yüce ulusumuzu saygı ile anarım.

Bu anda, bundan önceki kurultayları ve partimizi dolduran ilk Sivas Kurultayını -ki dış ve iç düşmanların süngüleri altında kurulmuştur-hatırlatmak, geçen on altı yılın bütün hâdiselerini göz önüne getirmeği kolaylaştırır.

Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... yıllarca süren savaş... ondan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arsız, devrimler... işte Türk genel devriminin bir kısa diyemi...”

Konuşmasının devamında önceki kurultaylardan bahseden Atatürk, 1927 kurultayının o dönemki Genç vilayetinde başlayan ve başarılı bir şekilde bastırılan “Şeyh Sait İsyanı” sonrası Cumhuriyet’in sarsılmaz temelde olduğunun anlaşılmasına, 1931 kurultayının ise ülkede güvenlik ve huzurun kesin olarak kurulmasına denk geldiğini söylemiştir. Bahsi geçen 1935 kurultayının ise büyük ölçüde gelişim devri içinde bulunduğumuz günlerde toplanmış olduğunu söyleyen Atatürk, kurultayın yeniden alacağı ilerleme ve yükselme tedbirleriyle bunun zirveye ulaşacağını belirtmiştir.

Devamında ülkede hukuki, sağlık, kültürel, ekonomik, finans ve bayındırlık alanında yapılan yeniliklerin ve inkılapların başarılı bir şekilde gerçekleştiğinden bahsetmiş, “Akdeniz’i, Karadeniz’e demirle bağladık” diyerekten ülkedeki demiryolu ağının başarılı bir şekilde inşa edilmesinden duyduğu mutluluğu belirtmiştir. Özel taşımacılık şirketlerinin ve bu şirketlerin elindeki yolları devletin kendi bünyesine kattığından bahseden Atatürk, Devlet Demiryolları Kurumu kendi malımız olan beş yüz milyon liralık bir işi çevirmektedir diyerek ekonomik bağımsızlığın önemini vurgulamıştır.

Konuşmanın kalan bölümünde 1929 Buhranı, tarım ve endüstri, dış politika ve geçmiş kurultayların faaliyetlerinden Atatürk, “*Ulusal hizmet yolunda bütün varlığımızla çalışmak; parti üyelerinin bozulmaz andıdır*” diyerek konuşmasını bitirmiştir.

²⁰⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I. Cilt, Divan Yay., Ankara, 2006, s. 397

Kurultay öncesinde vefat eden Reşid Açar, Yusuf Akçura, Faik Bermek ve 12 müstakil mebus hariç kurultayda bulunan 384 CHP vekili ile farklı illerden gelen 160 mümessil yani temsilcinin katılımı ile geçen kurultayda CHP'nin yeni parti programı ve iç tüzüğü görüşülerek oybirliği ile kabul edilmiş, önceki tüzüklerden farklı olarak Türk Dil Kurumu'ndan gelen yetkililerin de yardımıyla Öz Türkçe'ye çevrilmiştir. Kurultay öncesi Cumhuriyet Halk Fırkası olarak zikredilen parti ismi kongrede alınan karar sonrası Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.²⁰¹

Programın girişine değinecek olursak “*Ana fikirlerin, devrimin başına ve akışına bağı*” başlığıyla beraber yapılan açıklamaların devamında “*Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir.*” denilerek Kemalizm ideolojisi ilk kez resmi olarak tanımlanmıştır.²⁰² Programın maddelerine gelindiğinde ilk kısmın 1, 2 ve 3. maddesine bakıldığında Manisa mebusu Refik İnce'nin de dile getirdiği üzere programın bu bölümü 1921 Anayasası'ndan alınmadır. Program dahilinde sınıfsal mücadele amacıyla yahut bir sınıfı esas alan örgütlerin kurulmasının yasaklanması, IV. Büyük Kurultay döneminde henüz memlekette yeni yeni başlayan işçi hareketi ile parti unsurları arasındaki iletişimi sonlandıracak bir hal almıştır. Programda değinilmesi gereken diğer bir husus ise, daha önceki programlarda açıklanan edilen devletçilik politikasına yeni bir tanım getirilmesidir. Recep Peker'in yaptığı konuşmada ele aldığı tanıma göre devletçilik, şahsi girişimlerin serbest olduğu fakat memleketin çıkarına olan her faaliyette devletin yapım gücü ve saha yetkisini açık bulundurmaktadır. Devlet kendi yapacağı ve kurulması için özendirdiği ve himaye ettiği sanayi sektörünü kontrol de edecek denmiştir.²⁰³ Programın geri kalanında köy ve köylüye verilen önemden, iç-dış politikaya, sosyal hayat ve toplumsal sağlıktan, eğitim ve finansa kadar 73 maddelik bir sunum yapılmış, toplantı tutanağının son kısmına ise program metni boyunca kullanılan kelimelerin bazılarının Türkçe ve eski Türkçedeki karşılıkları verilmiştir. Kurultay öncesinde yayımlanan bu sözlükte yer alan kelime ve kavramların birçoğu ilerleyen yıllarda önemini yitirerek kullanımından vazgeçilmiştir.²⁰⁴

14 Mayıs 1935 tarihinde yapılan toplantıda nizamnamenin müzakeresine geçilmiş, 152 maddenin tartışıldığı bu bölümde öne çıkan bazı maddeler olmuştur. 8. maddede görüldüğü üzere CHP'nin ilk bölümde irdelediğimiz esaslarından oluşan Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, İnkılapçılık ve Devletçilik olguları devletin de esasları haline gelmiş, 1931 yılında

²⁰¹ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 14-32.

²⁰² TBMM Yıllık, Devre: V, İctima: F, s. 448.

²⁰³ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 48.

²⁰⁴ Sezai Kürşat Ökte, “Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet/İl Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri(1930-1950), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü(yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 2019, s. 143.

yapılan kurultaydan bu yana “Altı Ok” simgesinin bir sembol haline geldiğinin göstergesi olmakla beraber, devlet ile parti programı bir bütün haline gelmiştir.²⁰⁵ Söz konusu maddeye göre partinin ana vasıflarını gösteren altı oklu bir bayrağı, rozeti ve bir marşı vardır şeklinde belirtilmiştir.

Partiye kabul esasları 9. madde ile beraber 4 fıkra da detaylıca açıklanmıştır. 18 yaşını bitiren, toplumda kötü bir intiba bırakmamış, ağır hapis veya yüz kızartıcı bir suç sebebiyle hapse girmemiş, Milli Mücadele aleyhinde bulunmamış, Türk vatandaşı olup Türkçe bilen ve Türk kültürüyle beraber partinin tüm ilkelerini benimsemiş herkes girebilir şeklinde belirtilmiştir.

Umumi İdare Heyeti’nin teşekkül edeceğini açıklayan 44. maddede Umumi İdare Heyeti’nin büyük kongre tarafınca seçilmiş 16 üyeden toplanacağı kabul edilmiştir. Vilayetlerle ilgili olan dördüncü kısımda 53. maddeden, 94. maddeye kadar 41 farklı madde oylanmış, bunların büyük bir bölümü kongreler ile ilgili olmuştur.²⁰⁶

Hükümetle temas adı altında başlayan beşinci kısımda dönemin siyasi teşekkülünü ihtiva eden önemli maddeler bulunmaktadır. Bunların ilki 95. maddedir, söz konusu madde ile beraber parti artık şahıslara bağlı olmaktan çıkmış, hükümet teşkilatı ile parti teşkilatının bir bütün halinde çalışmasına karar verilmiştir. Hemen ardından gelen 96. madde ise daha sonraki bölümlerde detaylıca üzerinde duracağımız parti-devlet örtüşmesinin bir enstrümanı olmuştur. Maddeye göre merkezde partiye ilgili işlerin çözümü için yapılacak temaslar parti vekili ile parti genel sekreteri arasında, vilayetlerde ise parti başkanı ile valiler arasında cereyan eder şeklinde belirtilmiştir. Üzerine tartışmalar yapıldığı esnada CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in de dile getirdiği üzere “...Biz nizamnamemize hükümetle fırkanın temasını ilk defa koyuyoruz...” bu durum açıkça dillendirilmiştir.²⁰⁷ Nitekim bu durumla bağlantılı olarak 18 Haziran 1936 tarihinde Başbakan İsmet İnönü tarafından yayımlanan bildiride²⁰⁸ belirtildiği üzere parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesi maksadıyla Dahiliye Vekili, Genel Yönetim Kurulu üyeliğine alınarak kendisine CHP Genel Sekreteri makamı verilmiş, ayrıca tüm vilayetlerdeki parti başkanlığı ile valilik birleştirilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁵ Hakan Uzun, *a.g.m*, s. 285.

²⁰⁶ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 88-99.

²⁰⁷ *a.g.e*, s. 99-105.

²⁰⁸ Cumhuriyet, 19 Haziran 1936; Tan, 19 Haziran 1936

²⁰⁹ Haz. İlhan Turan, *İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938*, Ankara, 2003, s. 207.

2.b- CHP I. Olağanüstü (Üsnomal) Kurultayı ve Atatürk'ün Vefatı

10 Kasım 1938 tarihinden 46 gün sonra 26 Aralık 1938 günü toplanan CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nın toplanmasına sebep olan gelişme, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi ve onun yerine İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesidir.

08.10.1937-15.10.1937 tarihleri arasında yapılan Ege Manevraları'na katılan Atatürk, sağlık durumunun kötüleşmeye başlaması ve ardından ruh halindeki değişim üzerine Ankara'da bulunan doktorlara ve İtalyan dermatolog Alfred Marchionini'ye muayene olmuştur. Hekimlerin koyduğu tanıya göre Çankaya Köşkü'ndeki karıncalardan kaynaklanan kaşıntı probleminin tedavisi için kaplıcaya gitmesi tavsiye olunan Atatürk, bu çözüme riayet ederek Ankara'dan ayrılarak Yalova Kaplıcaları'na gitmiştir. Hastalığına çare bulamayan Atatürk, bu sefer de Bayar'ın yabancı bir hekime görünmesine dair ısrarı üzerine önce bir konsültasyon²¹⁰ heyetine görünmüş, bahsedilen heyet ise Atatürk'e siroz teşhisi koymuştur. Şikayetlerinin artması üzerine mart sonunda Türkiye'ye gelen Fransız profesör de aynı teşhis konusunda mutabık kalmıştır.²¹¹ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 31 Mart 1938 tarihinde Atatürk'ün sağlık durumu hakkında yayımladığı rapora göre; Gazi Paşa'nın 1938 yılının ocak ve şubat aylarında Yalova, Bursa ve İstanbul gezilerinde geçirdiği grip rahatsızlığının Ankara'ya döndüğünde tekrar nüksetmesi üzerine hastalığa tanı koyulması amacıyla Fransız Profesör Noel Fissenger ülkeye davet edilmiştir. Yapılan tetkik ve muayeneler sonrasında Atatürk'ün karaciğerinde iltihap tespit edilmiş bu sebeple yapılması arzu olunanlar ve izlenmesi gereken tedavi süreci Fissenger tarafından kendisi ile paylaşılmıştır. Yayımlanan raporda hastalığın çok mühim olmadığından bahsedilmiştir.²¹²

“Türkiye Cümhurreisi Atatürk, geçen Kanunusani ve Şubat aylarındaki Yalova, Bursa ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdi. Ankaraya avdetlerinde grip nüks ettiğinden konsültasyon için Fransadan Profesör Fiesenje davet edildi. Profesör, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk'ün sıhatlerinde ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tesbit etmiş ve kendilerine bir buçuk ay kadar istirahat tavsiyesini kâfi görerek avdet etmiştir.”

31 Mart 1938 tarihinde yayımlanan bu rapordan sonra, Atatürk'ü kaybettiğimiz 10 Kasım 1938 tarihine dek 13 rapor daha yayımlanmıştır. 22 Ekim 1938'de gönderilen rapora göre Atatürk'ün sinirsel bulgularının tamamen geçip genel sağlık durumunun iyiye gittiği ve hastalığın normal seyrine döndüğü görülmektedir fakat 8 Kasım 1938 tarihinde gönderilen rapora

²¹⁰ Konsültasyon: Bir hastalığa birkaç uzman hekimin birlikte tanı koyması işi.

²¹¹ Goloğlu, a.g.e, s. 333-334

²¹² TBMM Yıllık, Dönem: V, İçtima: 4, s. 211.

bakıldığında saat 18.30'da hastalığın normal seyrinden çıkarak birdenbire şiddetlendiği ve bununla beraber genel sağlık durumunun da ciddiye döndüğü bildirilmiştir. 10 Kasım 1938'de ise Atatürk'ün müdavi²¹³ ve müşavir²¹⁴ doktorları tarafından verilen rapor şu şekildedir;

“Atatürkün müdavi ve müşavir tabipleri tarafından verilen rapor suretidir:

*Reisicümhur Atatürkün umumi hallerindeki vehamet dün gece saat 24 de neşredilen tebliğden sonra her an artarak bu gün, 10 ikinci teşrin 1938 perşembe sabahı saat dokuzu beş geçte Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir.”*²¹⁵

Yaşanan bu acı hadise sonrası Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti resmi bir tebliğ yayınlarak Türk vatanının kurucusu, Türk milletinin Ulu Şefi, insanlık tarihinin büyük evladı Atatürk'ün vefat ettiğini duyurmuş ve taziyelerini sunmuştur.

Yapılan bu resmi tebliğ sonrası yayımlanan 15.11.1938 tarihli Atatürk'ün ölümü sebebiyle bütün yurttaki uyulması gereken esaslar isimli kararnamede Ankara'daki törenin yapılacağı 21 Kasım 1938 günü resmî kurumlar ve mektepler, bar, gazino vb. tüm eğlence mekanları, mağazalar ve dükkanlar, sinema ve tiyatro salonlarının kapatılması, Atatürk'ün vefat ettiği tarihten itibaren bir ay boyunca TBMM dahilinde bulunan milletvekili, bakan gibi memurların akşam yemeklerine ve eğlencelere katılmamaları ayrıca kendilerinin de bu davetleri vermemeleri bildirilmiştir. Bununla beraber son maddede uygulanacak programa göre il ve ilçe merkezlerinde cenaze töreninin yapılacağı günlerde Atatürk'ün hatırasına saygı töreni yapılacağı ve Halkevlerinde Atatürk'ün hayatı hakkında konuşmalar tertip edilmesi kararlaştırılmıştır.²¹⁶ Atatürk'ün vefatı üzerine İstanbul ve Ankara'da olması planlanan iki ayrı tören kararlaştırılmış, Ankara'daki tören için özellikle Hariciye Vekaleti Genel Sekreteri olan Numan Menemencioğlu görevlendirilmiştir.²¹⁷

16 Kasım 1938 günü İstanbul'da başlayan törende Atatürk'ün üstü Türk Bayrağı ile örtülmüş, etrafı güllerle çevrilmiş, yanında altı yüksek rütbeli subayın nöbet tuttuğu katafalkı²¹⁸ 19 Kasım 1938'de Dolmabahçe önünden hareket etmiştir. Arkasında binlerce kişiyle Sarayburnu'na varan cenaze alayı rıhtımda durmuş, Atatürk'ün tabutu genç subayların elleri

²¹³ Müdavi: Hastayı muayene ve tedavi eden, hastaya bakan (hekim).

²¹⁴ Müşavir: Danışman, Konsültan hekim.

²¹⁵ TBMM Yıllık, s. 215.

²¹⁶ B.C.A, 30-18-1-2 / 85 - 98 - 11, 15.11.1938

²¹⁷ Ebru Güher, “Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatının Kamuoyuna Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C: 5, S: 18, s. 98 (93-120)

²¹⁸ Katafalk: Önünden sessizce geçilerek kendisine saygı gösterilecek bir ölünün tabutunun konulması için hazırlanmış, üzeri kumaşla örtülü yüksekçe yer.

üstünde taşınarak onu önceki adı “SMS Goeben” olan Yavuz zırhlısına taşıyacak olan Zafer torpidosuna nakledilmiştir. Saat 13.27’de Yavuz zırhlısına yanaşan Zafer torpidosundan indirilen Atatürk’ün tabutu, zırhlının mor kafilerle örtülmüş özel bölümüne taşınmıştır. Yabancı ülkelerin harp gemileri tarafından denizde yapılan karşılama sonrası İzmit’e hareket eden zırhlı, İzmit önünde demirlemiş sonrasında cenaze iskele üzerindeki katafalkın üzerine taşınmıştır. Nihayetinde cenaze tren yolu ile 20 Kasım 1938’de Ankara’ya ulaşmış saat 11.10’da TBMM’nin önüne getirilmiştir.

Ankara’da 21 Kasım 1938 günü yapılması planlanan cenaze töreni programa uygun olarak sabahın erken saatlerinde başlamıştır. Saat 09.00’da vekiller ve generaller Meclis binasına gelmiş, 09.40’ta ise Atatürk’ün naaşını taşıyacak olan top arabası gelmiş ve ardından tabut top arabasına taşınmıştır. Saatler 10.07’ye geldiğinde top arabası önünden saygı geçidi başlamış, 10.35’te başlayan yabancı devletlerin saygı kıtalarının geçişinin de bitmesiyle top arabası 10.45’te ağır ağır hareket etmiştir. Atatürk, kendisine son saygıyı göstermek için saf tutmuş olan Türk ve yabancı kıtaların arasından geçerek, geçici istirahati için hazırlanan Etnografya Müzesi’ne varmıştır. Tabut, askerlerin, subayların ve komutanların omuzları üzerinde yükselerek konulacağı kaideye doğru hareket ettirilmiş, müzenin tam ortasında bulunan siyah bir zemin üstünde yükselen kaidenin üzerine silah arkadaşlarının elleriyle konulmuş ve üzerine bayrak örtülmüştür. Ata’ya yapılan veda ve saygı geçişleri sonrasında Ankara’daki tören de sona ermiştir.²¹⁹

Henüz vefat etmeden önce tüm varlığını Türk milletine bağışlayan Atatürk, çiftlik arazisini ve içinde bulunan tüm yapıları devletine, Fevzi Paşa Mahallesi 30 Ağustos Sokağı’nda bulunan Ulus Matbaasını ve yine aynı sokaktaki arsalarını CHP’ye, Hipodrom ve stadyum civarındaki arsalarla beraber bir otel ve dükkanları ise Ankara Belediyesi’ne bağışlamıştır.²²⁰ Ayrıca 28 Kasım 1938’de açılan Atatürk’ün vasiyetnamesine bakıldığında sahip olduğu tüm nakit ve hisse senetlerinin, Çankaya’daki tüm taşınabilir ve taşınmaz mallarını CHP’ye birtakım şartlar koşarak bağışlamıştır. Atatürk’ün 05.09.1938’de kaleme aldığı vasiyetname olduğu şekliyle verilmiştir;²²¹

“Malik olduğum bütün nukud ve hisse senedleriyle Çankaya’daki menkul ve gayrimenkul emvalimi Cumhuriyet Halk Partisi’ne atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum.

1) Nukud ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

²¹⁹ Güneş, *a.g.e.*, s. 878-896.

²²⁰ Güneş, *a.g.e.*, s. 806

²²¹ TBMM Yıllık, s. 241

2) *Her seneki nemadan, bana nisbetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.*

3) *Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.*

4) *Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.*

5) *İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.*

6) *Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecektir.*

CHP I. Olağanüstü Kurultayı ise İnönü'nün, oylamaya katılan 348 vekilin tamamının oybirliğiyle Cumhurbaşkanı olarak seçildikten²²² sonra bahsedildiği üzere 26 Aralık 1938 tarihinde toplanmıştır. Atatürk'ün vefat etmesi sonrası CHP başkanlığı sorunu meydana gelmiş, bu sebeple 26 Aralık'ta parti tüzüğünün genel başkan seçimine yönelik maddelerinin değiştirilip, düzenlenmesi ve Genel Yönetim Kurulu seçimi yapmak üzere bir araya gelen 375 parti vekili ile 216 delege Başbakan Celal Bayar'ın başkanlığında TBMM toplantı salonunu doldurmuşlardır.

Asbaşkan ve sekreterlerin seçimi tamamlandıktan sonra kurultaya asbaşkan seçilen Mustafa Abdülhalik Renda kürsüye gelerek tüzük değişikliği isteği hakkındaki tezkereyi okuyarak kurultayı başlatmıştır.²²³ Kurultay, aldığı kararları Yüksek Büyük Kurultayın tasvibine arz olunur başlığı ile paylaşmıştır, alınan yeni kararlar şu şekildedir,²²⁴

“A) Tüzüğün ikinci maddesinin yerine kaim olacak:

2 - Partinin Banisi ve ebedî Başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nde, müessisi olan Kemal Atatürk'tür.

²²² TBMM Z.C, İçtima: 4, Devre: V, Cilt: 27, İnikat: 3, s. 17.

²²³ TBMM Yıllık, s. 311-322

²²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı (26.12.1938), TBMM Yayınları, Ankara, 1938.

B) Yeni üçüncü madde;

Madde 3 - Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

C) Yeni dördüncü madde;

Madde 4 - Partinin değişmez genel Başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir:

A) Vefat,

B) Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde,

C) İstifa.

Bu üç şekilden birisi dolayısıyla inhilâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez Genel Başkanlığa seçer”

Alınan bu yeni kararları müteakiben söz isteyen 17 vekilden 8'inin görüşünü bildirmesinden sonra kürsüye gelen Başbakan Celal Bayar, İsmet İnönü'nün kendisini Genel Başkanvekilliğine atadığını duyurmuştur. Tüzükte yapılan değişiklik tasarısı kabul edildikten sonra İnönü, tek parti iktidarının değişmez genel başkanlığına seçilerek “Milli Şef” unvanını almış, vefat eden önceki Cumhurbaşkanı Atatürk ise “Ebedi Şef” ilan edilmiştir.²²⁵ Yapılan bu değişikliğin CHP teamülleri içinde değiştirdiği temel nitelik, ilk kez parti başkanının nasıl değişebileceğinin irdelenmesidir. Mustafa Kemal Atatürk parti başkanlığı makamında daha önceki tüzüklerde de belirtildiği üzere “Değişmez Genel Başkan” sıfatıyla bulunmuş, bu sebeple 1927’den 1938’e dek hiçbir tüzükte bu anlamda bir yeniliğe gerek duyulmamıştır.²²⁶

3. – V. Dönem TBMM’de Gerçekleşen İç Tüzük Değişiklikleri

İç Tüzük ya da dahili nizamname, meclis veya dernek gibi kurumların iç işlerini ve çalışma prensiplerini düzenleyen kurallar bütünü olarak özetlenebilir. Düzgün işleyen her yapıda olduğu üzere yasama organı olan parlamento da önceden belirlenmiş ve kesin olarak hüküm

²²⁵ TBMM Yıllık, s. 333-335

²²⁶ Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, S. 20, s. 242 (233-271)

verilmiş kurallar olmadan istikrarlı bir şekilde faaliyetlerini yürütmeye devam edemeyeceği için TBMM de bir iç tüzüğe sahip olmuş ve bu kurallar zamanla değişime uğramıştır.²²⁷

V. Dönem TBMM çalışma süresince meydana gelen ilk değişiklik ise Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Başkanı Bursa Milletvekili Refet Canitez'in 3 Şubat 1935 tarihinde Meclise sunduğu kanun teklifi sonrası yaşanmıştır. Nizamnamenin 22. maddesine göre 17 farklı Encümenlik kurulan Mecliste 317 milletvekili olduğu vakit her bir üye herhangi bir encümende görev alacak şekilde düzenlenebilir bir sistemin mümkün olacağını aktaran Canitez, yeni sisteme göre 399 milletvekili olduğu takdirde 114 üyenin herhangi bir encümende görev almasının mümkün olmayacağından bu durumun değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Canitez verdiği teklifte 22. maddede yer aldığı üzere mevcut olan 17 encümenliklerin her birinin üye sayısının 5 artırılması, 32. maddede yer aldığı üzere yetersayı için gerekli olan üye sayısının ise dörtte bir oranında azaltılmasını önermiştir.²²⁸

13 Mart 1935 tarihinde yapılan Meclis toplantısında TBMM gündemine sunulan teklif, yapılan oylama sonucu kabul edilmiş ve sonucunda encümenliklerin mevcudu artırılmıştır.²²⁹

V. Dönem TBMM'de yaşanan diğer bir iç tüzük değişikliği ise İnönü tarafından Meclise sunulan "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun Lâyihası" başlıklı teklif sonrası yaşanmıştır. Yaşanan bu değişikliğin kültürel kısmı ileride daha detaylı irdelenecektir, iç tüzüğün değişmesine sebep olan durum ise hafta tatilinin değişmesi olmuştur. Teklife göre uluslararası ortamda kabul gördüğü üzere pazar günü hafta tatili olarak belirlenmiştir, buna sebep olarak ise öncelikle küresel ticarete diğer devletler ile aynı günde tatil yapmanın ekonomik olarak daha mantıklı olduğu gösterilmiştir. Buna ek olarak hafta tatili değişmeden önce söz konusu günün cuma olması sebebiyle Meclise perşembe akşamı yabancı devletlerden gelen bir telgrafın ancak cumartesi öğleden sonra ulaştığı durumlar örnek gösterilmiş, pazar günü ise yabancı devletlerde tatil olduğu için cevabın ancak pazartesi günü muhatap bulduğundan bahsedilmiştir.²³⁰

27 Mayıs 1935 tarihinde gerçekleştirilen Meclis toplantısında gündeme gelen kanun teklifi din eksenli tartışmalara sebep olmuş fakat bu değişimin din eksenli değil, çağdaşlaşma ve ekonomik çıkarlar adına yapıldığına dikkat çekilmiştir. Hafta tatilinin cuma gününden pazar gününe alınmasıyla beraber ulusal bayramlar ve genel tatil günü değişiklikleri de bu kanun teklifi

²²⁷ Mehmet Şükrü Alpaslan, "İçtüzüklerin Hukuki Niteliği ve Anayasa Yargısındaki Yeri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 42, S: 1-4, 1976, s. 61 (61-83).

²²⁸ TBMM Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 1, İnikat: 4, S. Sayısı: 1.

²²⁹ a.g.e, s. 43-47.

²³⁰ Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 3, İnikat: 31, S. Sayısı: 130.

ile kabul edilmiştir.²³¹ Böylece Meclis tüzüğündeki çalışma günlerini içeren 80. maddede değişikliğe gidilerek hafta tatili pazar günü olarak belirlenmiştir.²³²

D) DEĞERLENDİRME

Türk siyasi tarihinin çok seslilik açısından en geniş yelpazeye sahip olan Büyük Millet Meclisi tarafından ilan edilen Cumhuriyet ile beraber, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde yeni bir çağ açılmıştır. I. Dönem TBMM'de edindiği tecrübe sonrası diğer dönemlerde Meclis içindeki siyasi elitlerin büyük bir kısmını kendine yakın çevrelerden tertip eden Mustafa Kemal Atatürk, tek parti idaresi altında yönetilen Meclis içinde bir denetleme eksikliği ortaya çıktığı için 1924 ve 1930 tarihlerinde çok partili hayata geçiş denemeleri yapmış fakat bu denemeler gerek rejime karşı çıkan isyanlar gerek Türkiye'nin henüz çok partili hayata hazır olmadığı gerekçelerine dayanılarak kapatılmıştır. Bu anlamda 1929 Ekonomik Buhranı sonrası halk üzerinde iktidara karşı oluşan bakış açısını değiştirmek ve SCF'nin kapatılmasıyla beraber ortaya çıkan muhalefet boşluğunu doldurmak amacıyla kendine bağlı uysal bir denetleme unsuru meydana getirmek isteyen CHP, 1931 seçimleri öncesi boş kadrolar yaratarak Müstakil Mebus uygulamasını Meclise getirmiş fakat iki dereceli seçim uygulamasıyla seçim sonuçları üzerinde denetimi elinde tutmayı da ihmal etmemiştir. Yine 1931 yılında yapılan CHP Üçüncü Büyük Kurultayı'nda alınan kararlara göre Atatürk ilkeleri olarak bilinen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri anayasaya eklenmiştir.

4 Mayıs 1931 tarihinde ilk kez toplanarak göreve başlayan IV. Dönem TBMM, 5 Aralık 1934 günü seçim kararı almıştır. Aynı gün alınan ve İsmet İnönü'nün öncülük ettiği diğer bir karara göre anayasanın 10 ve 11. maddelerinde değişikliğe gidilmiş, yapılan değişiklik sonucu kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 1935 seçimleri öncesinde yayımlanan bir tebliğ ile müstakil mebuslar arasında azınlıklara mensup vatandaşların da mebus seçilebilmesi ve bu kişilere yardımcı olunmasına dair karara varılmıştır. Önceki dönemde uygulanan 30 kişilik müstakil mebus kontenjanı beklenen ilgiyi görmediği için 16'ya düşürülmüştür. Böylece Meclise 4'ü Hristiyan olmak üzere 13 müstakil mebusla birlikte ilk defa 17 kadın mebus dahil olmuştur.

1935-1939 tarihleri arasında TBMM'ye dahil olan milletvekillerinin %11,48'ini oluşturan 51 üye, I. Dönem TBMM'den itibaren tüm meclislerde bulunan kişilerden oluşmuştur. %17,79'luk oran ile II. Dönem TBMM'den bu yana Mecliste bulunan 79 üye, bu dönemde de

²³¹ *Resmî Gazete*, 01.06.1935, No: 3017.

²³² Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 3, İnikat: 31, s. 302-304.

vekillik görevlerini sürdürmeye devam etmiştir. %15,54 ile 69 milletvekili üçüncü, %14,86 ile 66 milletvekili ise bir önceki dönem olan dördüncü dönemden beri TBMM’de yer alan üyelerden oluşmuştur. V. Dönem TBMM bünyesindeki en kalabalık grubu ise henüz meclise söz konusu dönemde dahil olan 149 milletvekili %33,55’lik oranla temsil etmiştir. 444 milletvekili arasından %6,75’i yani 30 üye birbirinden farklı dönemlerde Meclis bünyesine dahil olmuş, tüm vekiller arasından %7,88’i yani 35 vekil ise TBMM öncesi İstanbul’da yer alan Heyet-i Mebusan veya Meclis-i Ayan’da görev milletvekillerinden oluşmuştur. Bir sonraki dönem olan VI. Dönem TBMM’de ise önceki dönemde yer alan 299 milletvekili %67,34 ile büyük bir çoğunlukla beraber Meclis bünyesinde yer almaya devam etmiştir.

Elde edilen bu veriler ışığında her ne kadar 149 üye ilk kez TBMM bünyesine dahil olmuş ve Meclise genç dimağlar-taze fikirler getirmiş olsa da önceki dönemlerde görev yapan 295 milletvekili, V. Dönem TBMM’nin ekseriyetle siyasi geleneği oturmuş ve parlamento tecrübesi bakımından kıdemli üyelerden oluşmasını sağlamıştır. Bu durumun bir tezahürü Atatürk’ün vefatı sonrası İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde karşımıza çıkmaktadır.²³³ 11 Kasım 1938 günü mecliste bulunan milletvekillerinin tamamı, tıpkı birçoğunun da olduğu gibi I. Dönem TBMM’den beri Meclis bünyesinde bulunan İsmet İnönü’ye uzun süre boyunca yaptığı Başbakanlık görevi sebebiyle duydukları güveni boşa çıkarmayarak oy vermiştir. Böylece İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk gibi muktedir bir kurtarıcıdan sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

V. Dönem TBMM bünyesinde yer alan milletvekillerin bir önceki dönemden farklı olarak dikkat çeken ve ele alınabilecek özelliklerinden biri de belirtilen tabloda²³⁴ görüleceği üzere çoğunluğu devlet memurları ve askerlerin oluşturmalarına rağmen mebusların sahip olduğu uzmanlık alanı ve mesleki sıfatların çok çeşitli olması hasebiyle V. Dönem TBMM süresince toplum nezdinde geniş bir temsil gücüne ulaşılmış olmasıdır. IV. Dönem TBMM’de genele oranla daha az bir mevcutla temsil edilen bürokratlar, V. Döneme gelindiğinde en yüksek temsil oranını elde etmiştir.

Bir önceki dönemde genele oranla %17,81 ile temsil edilen Harbiyeli mebuslar V. Dönemde %19,36 oranla temsil edilmiştir. Yine aynı şekilde önceki dönemde 22 mebus ile %6,32 ile temsil edilen Tıbbiyeli mebuslar, V. Dönemde %9,23 ile temsil edilmiştir. Bahsedilen oranlara iki dönemde yüksek öğrenim görmüş mebuslar dahil edildiğinde %69,25’e karşılık %73,42 orana sahip olan V. Dönem TBMM’nin yüksek öğrenim anlamında eğitim düzeyinin önceki döneme

²³³ Murat Turan, “Tek Parti Döneminde Türkiye Parlamentosu’nun Süreklilik İlkesi: 10 Kasım 1938 Örneği”, *Tarih ve Güncel Dergisi*, Cilt: 1, S: 3, 2018, s. 167 (161-186).

²³⁴ Bkz. Grafik-1, s. 33

göre daha baskın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte önceki dönemde ziraat ve çiftçilik ile uğraşan mebuslar %9,19'luk bir oranla temsil edilirken, V. Dönem TBMM'de bu oran %7,20'ye gerilemiştir. Yaşanan bu gelişme ülkede uygulanan yapısal reform ve yatırımların sonucunda yeni iş sahaları oluşmasına binaen tarım sektörüyle uğraşan kişilerin daha yüksek refah koşullarına sahip olabilmek adına farklı iş sahalarına kaydığını göstermektedir.

Üyelerin yaş ortalaması ise I. TBMM'den itibaren devamlı artmakla beraber V. Dönem TBMM'nin %89,42'si 41 yaş ve üstü kişilerden oluşmuştur. Bu dönemde Mecliste ilk defa bulunan kadın mebuslar, genele oranla %4,5'lik bir yer edinmekle birlikte bu oran 2007 genel seçimlerindeki %9,1'lik orana dek tüm Meclisler içindeki en yüksek kadın mebus oranı olmuştur.

V. Dönem TBMM boyunca geçen dört yasama yılında dört farklı hükümet kurulmuştur. Seçim sonrası kurulan VII. İnönü Hükümeti, Atatürk ile İnönü arasındaki siyasi uyuşmazlığın Hatay, Nyon ve Atatürk'ün hükümet işlerine müdahil olması gibi meselelerden ötürü git gide artmasıyla beraber İnönü'nün istifası sonrası yerini I. Celal Bayar Hükümetine bırakmıştır. Daha öncesinde Atatürk'ün ekonomik politikalarıyla uyuşması sebebiyle zaten İktisat Vekâlet'inin başına getirilmiş olan Bayar, 1938 yılında git gide rahatsızlanan Mustafa Kemal Atatürk vefat edene kadar Başbakanlık görevini sürdürmüştür.

Atatürk'ün ölümü sonrası yapılan Birinci Olağanüstü CHP Kurultayı'nda alınan kararlara göre ülkenin değişmez genel başkanı unvanını alan İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı makamına geçtikten sonra bir yıl boyunca Bayar ile devam etmiş fakat fikirlerinin uyuşmadığı bazı kabine üyelerini değiştirmiştir. Nihayet 25 Ocak 1939 tarihinde Refik Saydam'ın Başbakanlık makamına getirilmesi ile Bayar ve İnönü'nün yolları ayrılmıştır.

1935 yılında yapılan CHP IV. Büyük Kurultayı'nda duyurulan esaslar ışığında CHP, parti ve devletin adeta bir mekanizma gibi birlikte hareket etmesini öngören tasarıyı ve İçişleri Bakanı'nın parti genel sekreteri, valilerin de bulunduğu ilin parti il başkanı görevini üstleneceği kararı kabul etmiştir. Böylece tek parti iktidarı kuvvetinin zirveye çıktığı bir dönem yaşamış, parti-devlet örtüşmesi olarak adlandırılan bu olguyla beraber CHP, halk nezdinde devlet ile eş anlamlı bir zemine oturtulmuş, böylece partinin toplumun ve devletin tüm dinamiklerine sirayet etmesi sağlanmıştır. V. Dönem boyunca devlete karşı isyan eden veya devletin otoritesini sorgulayan herkes, merkezin çevreye hâkim olma düşüncesine binaen cezalandırılmış ve ülkenin dört bir yanında otorite tesis edilerek üniter devlet yapısı korunmuştur.

II. BÖLÜM

V. DÖNEM TBMM'DE YAŞANAN İÇ ve DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

A) PARTİ-DEVLET ÖRTÜŞMESİ

1935 yılında gerçekleşen CHP IV. Büyük Kurultayı'nda konuşan parti genel sekreteri Recep Peker'in cümlesinde de geçtiği üzere *“Arkadaşlarım; yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye’de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır.”* tanımlamasında yeni program ile öncekileri ayıran en temel detay, CHP ile devletin yakınlaşması olmuştur.²³⁵ Partinin ana vasıfları olan ve “Altı Ok” sembolünü oluşturan ilkeler, devletin de ilkeleri haline gelmiştir. CHP, kendini bir parti devleti haline dönüştürürken bunun arka planında yatan bir düşünce mevcuttur, gerçek anlamda herhangi bir muhalefet unsuruyla tanışmayan parti iktidarında ülkedeki tüm kesimlerin CHP tarafından temsil edildiği fikri hâkim olmuştur. Uyar, bu durumu iki temel unsura dayandırmıştır. Bunlardan ilki, CHP’nin köklerini dayandırdığı ARMHC çıkışlı kadronun ülkeyi Millî Mücadele süresince komuta edip vatani kurtarmış oldukları için memleketin toplumsal ve ekonomik sorunlarını çözmeyi, modernleştirmeyi ve kalkındırmayı da kendilerine hak görmesi dayanağıdır.²³⁶ İkincisi ise program boyunca da dile getirilen ülkedeki sınıfsal gelişimin zayıf olması ve bunun getirisinin de ulusun tüm kesimlerini temsil eden ana güç olarak CHP’nin ortaya çıkması olarak tarif etmiştir.²³⁷

Büyük Millet Meclisi açıldığından bu yana -V. Dönemde yer alan mebuslar içinde askerlikle iltisaklı olanların oranını da göz önünde bulundurursak- askeri bürokrasi, her ne kadar orta-üst bir sınıfın etrafında örgütlenmiş olsa da sivil bürokrasi ile daima ortak bir zeminde hareket etmiştir. Bu durum da CHP’nin tek parti iktidarında herhangi bir zan altında kalmadan devlet yönetimini tek başına sırtlamasına imkân tanımıştır. “Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir” sloganıyla parlamentoda halkı temsil etme yetkisini kullanan, egemenliğin asıl

²³⁵ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1983, s. 129; C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 45.

²³⁶ Tunçay, a.g.e, s. 47-50.

²³⁷ Uyar, a.g.e, s. 66-67.

unsuru olarak kayıtsız-şartsız milleti gören bir parti olmakla beraber CHP, devleti de temsil eder konuma gelmiştir.²³⁸

1935 kurultayı programının beşinci kısmında yer alan, “Hükümetle Temas” kısmında yer alan 95. madde ile CHP, parti ve devletin bir mekanizma gibi harmanlanmasını öngören tasarıyı kabul etmiştir. Maddede belirtildiği üzere “*Parti, kendi bağrından doğan Hükümet teşkilatı ile kendi teşkilatını birbirini tamamlayan bir birlik tanır. Parti teşkilatının kendi hükümetinin her yönden muvaffak olması için bütün kuvveti ile çalışması esastır.*”²³⁹ şeklinde tasvir edilen uygulama memlekette parti ile devletin birbiri için ve hatta parti teşkilatının, hükümetin başarısı için tüm kuvvetiyle çalışması esastır kısmını dikkate alırsak partinin, devletin yürütme erki adına çalışması parti ile devletin yekpare bir hüviyet kazanmasını sağlamıştır. Böylece zirveye ulaşan parti-devlet örtüşmesi olgusu, halk arasındaki CHP tahayyülünü devlet ile eş manalı bir zemine oturtturarak tek parti iktidarının hiç olmadığı kadar toplum içinde yer etmesini sağlamıştır. Goloğlu bu program için “Devlet Düzeni Programı” tanımlamasını yapmıştır.²⁴⁰

Programın en şiddetli savunucularından biri olup, parti ile hükümet temasını açıkça dile getiren Recep Peker, henüz kurultay bittikten 13 gün sonra 29.05.1935 tarihinde görevden alınmıştır. Yaşanan bu olay üzerine Başbakan İnönü, yaptığı bir açıklamayla birlikte CHP Genel Sekreterliği görevini Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’nın üstleneceğini açıklamıştır. Diğer bir ifadeyle Kaya, hem kendi makamınca sürdürdüğü Dahiliye Vekili hem de CHP’nin Genel Sekreteri haline gelmiştir.²⁴¹ Alınan karara göre daha sonra gelecek tüm Dahiliye Vekilleri aynı zamanda CHP Genel Sekreterliği görevini de üstlenmiş, bu kararı müteakip valilerin de bulundukları bölgenin CHP İl Başkanı olacağı belirtilmiştir. Böylece bir devlet memuru olan valiler, aynı zamanda partinin il başkanı haline gelerek parti-devlet modelinin bir tezahürü halini almışlardır.²⁴² Atatürk, daha öncesinde bu konu hakkında devlet memuru olan valiler ile parti mensubu kişilerin birbirlerinin yetki alanına girmesinden dolayı çıkan münasebetlerden bahsetmiş ve devlet memurlarının kanuni yetkilerini, sorumluluklarını göz ardı etmemekle beraber, daima özgürce kullanmaları sağlanmalı ve yönetim işleri her kim olursa olsun sorumsuz insanlara bırakılmamalıdır fikrini beyan etmiştir.²⁴³

²³⁸ Sevdâ Mutlu, “Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 29, S: 86, 2013, s. 53-102.

²³⁹ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 99

²⁴⁰ Goloğlu, a.g.e, s. 209.

²⁴¹ Zürcher, a.g.e, s. 259.

²⁴² Yusuf Tekin(Ed.), *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I. Cilt*, TBMM Basımevi, Ankara, 2020, s. 211.

²⁴³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar Cilt-II*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973, s. 487.

Bu konu hakkında farklı görüşler de mevcuttur. Fahir Giritlioğlu, parti ile devlet arasındaki bu yakınlaşmanın CHP'nin "sözde" bağımsızlığını da yok edip onun devlet ve hükümetin iradesi altına girdiğinden bahsetmiştir. Benzer bir yaklaşımla Bülent Tanör de bu kaynaşma sonucu hükümeti denetleyecek olan tek unsurun yani CHP'nin pasivize olmasından ötürü bundan devletin karlı çıkacağını iddia etmiş, otoritenin partide değil, devletin ve hükümetin elinde olduğunu belirtmiştir. Tanör, Goloğlu'nun kullandığı "Parti-Devlet" teriminin aksine CHP'nin bir "Devlet Partisi" haline geldiğini iddia etmiştir.²⁴⁴ Sonuç olarak bu görüşlere göre parti devlete değil, devlet partiye egemen olmuştur.

B) 1937 TUNCELİ (DERSİM) HAREKÂTI

Osmanlı eyalet sisteminin tertip ettiği şekliyle uzun zamandır özerk bir kimliğe sahip olan Dersim bölgesinde hem Osmanlı idaresinde iken hem de yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri çeşitli isyanlar meydana gelmiştir. Kendine siyasi veya toplumsal bir yol bularak yerel bir güç odağı haline gelen aşiretler eşkıyalık yaparak bölgede otorite kurmaya çalışmıştır.²⁴⁵ Bu anlamda cereyan eden Koçuşağı, Şamuşağı, Haydaranlar, Kırgan, Ferhatuşağı ve Pülümür harekâtı gibi girişimler bölgenin devamlı keşmekeş içinde bulunduğunu göstermektedir.²⁴⁶ 1931 yılında bölgeyi teftişe çıkan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay, bölgenin kurtarılması adına devletin radikal tedbirler almasını ve yine bu bölgede etkin olan aşiret düzeninin yıkılması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁷ Cumhuriyet döneminde kesintisiz bir şekilde devam eden bu isyan ve eşkıyalık faaliyetleri, daha önceki geleneklerden kalma özerk aşiret yapılanmasıyla örtüşmekle beraber otokrat bir rejime sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezîyetçi yapısına da halel getirmiştir.²⁴⁸ Bu anlamda bölgede otoriteyi tesis etmeye çalışan Türkiye Devleti, hem idari yapılanmaya hem de eşkıyalarla mücadeleye yönelik birçok eylemde bulunmuş ve kanun çıkarmıştır.

Tunceli bölgesine yönelik yapılan eylem ve çıkarılan kanunlara V. Dönem TBMM özelinde bakacak olursak karşımıza çıkan ilk belge, 1934 yılında uygulamaya konulan İskan

²⁴⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)*, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2014 s. 175-176.

²⁴⁵ Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân Telgraflar Dilekçeler Mektuplar*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, s. 46-53.

²⁴⁶ Tuğba Doğan, "Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı, *History Studies Dergisi*, Cilt: 4, S: 1, 2012, s. 159 (157-169).

²⁴⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 333

²⁴⁸ Bkz. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972, Ankara.

Kanunu ile alakadar olarak, zikredilen bölgede tekrardan düzeni sağlamak ve merkeziyetçi yapıyı sürdürmek amacıyla 25 Aralık 1935 tarihinde Mecliste kabul olunan “Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun” adı altında yayımlanan idari ve adli düzenlemelere sahip kanun olmuştur.²⁴⁹ 07.11.1935 tarihinde Meclise sunulan kanun tasarısında “Kanunun Esbabı Mucibesi” başlıklı layihada belirtildiği üzere; memleketin geri kalanına göre daha kötü bir seviyede hayat koşullarına sahip olan bölge eşrafının, Cumhuriyet’in ortaya koyduğu idari ve adli kanunlardan yeterince yararlanamadığı ve kendilerini bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan “ağaların” etkisinden koruyamayıp bilakis istemeden de olsa kendi içlerinde türemelerine sebep oldukları için Hükümet, bu zavallı halkı daha yakından vesayeti altına almak istemiştir. Yani kısaca iktidar, yörede ortaya çıkan dini ve kültürel bağlar edinmiş olan ağa, seyyid gibi yerel güç odaklarına karşı kendi otoritesini somut bir şekilde yakinen tattırmak, bölgede asayiş sağlamak konusunda muktedir olmak istemiştir. Aynı zamanda 2885 numaralı kanunla beraber Erzincan ve Elaziz vilayetlerinin kazalarından oluşan bir vilayet kurularak, Tunceli adı verilmiştir.²⁵⁰

Kanun Mecliste tartışıldığı sırada gündeme gelen bu kanunun neden Tunceli’ye has hükümler içerdiği problemi, Trabzon Milletvekili olan Raif Karadeniz tarafından dile getirilmiş, bölgede olağanüstü bir durum olup olmadığı merak edilmiştir. Raif Karadeniz, bu durumun anormal bir niteliğe sahip olmakla beraber hukuki olarak ne yapılabilir sorusunu kendisi yanıtlamıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na göre olağanüstü durumlar şu kelimelerle açıklanmıştır; “*Hali harp, isyan vukuu veya cumhuriyet aleyhine bir isyan yapılacağına dair kuvvetli emareler görülürse... bu gibi ahvalde idare-i örfiye ilan olunur demiş. İşte kanun onu yapıyor.*” Karadeniz bu konuşmasında olağanüstü hâl durumlarının hangi durumlarda uygulanacağına dair bir açıklama yapmış ve iktidarın da böyle bir durumun içinde bulunduğuna dair ifadeler kullanmıştır. Devamında Tunceli’deki durumun önemini Meclis ortamında dile getirmek için konuşan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yaşanan olayların önemine dikkat çekerek bugün Cumhuriyet sayesinde ülkenin hiçbir yerinde herhangi bir olay yaşanmamasına rağmen, Tunceli’de yaşanan önemsiz bir olayın bile gündem olduğunu belirtmiştir. Kaya ayrıca kanun hükümlerinin Anayasa’ya uygun olduğunu dile getirerek, Meclisteki vekilleri de bu yönden temin ederek müsterih olmalarını söylemiştir.²⁵¹

Merkez çevre ilişkisi bakımından bölgeye hâkim olmak isteyen Ankara, merkeziyetçi ve modern devlet yapısının gereklilikleri bağlamında bölgede var olan düzeni bozmak istemiştir. Söz konusu yapıyı teşkil etmek isteyen Ankara, gerek bölgenin fiziki yapısı, gerekse içinde bulunan

²⁴⁹ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 7, İnikat: 21, s. 175.

²⁵⁰ a.g.e, S. Sayısı: 57, s. 103; Bkz. Ek: 1-2.

²⁵¹ TBMM Z.C, İnikat: 21, s. 178-180.

eşkıyalar, aşiret liderleri ve çetelerin faaliyetleri sebebiyle bu coğrafyada huzur ve emniyetin sağlamak adına birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bahsi geçen aşiret liderlerinden biri de adı sık sık resmi raporlarda zikredilen, I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde alınan başarısız sonucun ardından kurulmuş olan Erzincan Şurası'nın ardıllarından olan Seyit Rıza'dır. Dini kimliği dolayısıyla bölgede saygı gören Rıza, aynı zamanda bir aşiret reisi olduğu için siyasi güce de sahip olmuştur.²⁵² Bölgedeki tüm gücü elinde tutup, yöre insanına tahakküm eden ve malını mülkünü elinde tutan aşiret reisleri, yanlarına topladıkları insanlarla beraber hem yağma ve soygun gibi hukuksuz faaliyetlerde bulunmuş hem de bunu engellemeye çalışan devlete karşı baş kaldırmıştır. Bu amaçla bölgede Seyithan, Alican, Ado, Yado gibi yasadışı faaliyetler yürüten çeteler temizlenmiş, sonradan çıkabilecek ayaklanmalara karşı bir teşkilatlanma kurulması amacıyla Tunceli vilayeti meydana getirilmiştir.²⁵³

Tunceli vilayetinin oluşturulmasıyla birlikte, etkin oldukları bölgede merkezi otoriteyi güçlendirmek adına kurulmuş olan Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın IV. Müfettişliği, Erzincan, Elâzığ, Bingöl ve henüz yeni kurulmuş olan Tunceli ilini de içine alacak şekilde tertip edilmiştir. Kurumun başına ise Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan atanmıştır. Korgeneral Alpdoğan, aynı zamanda bölgenin valilik makamını da üstlenmiştir. Bölgenin tarihinde defalarca kez yaşanmış isyan, eşkıyalık, çetecilik faaliyeti gibi vakalar olduğu düşünüldüğünde uygulanan bu asker-vali uygulaması gayet doğal karşılanmıştır.²⁵⁴

Tunceli'de merkeziyetçi yapıyı kuvvetlendirmenin yanı sıra yerel halkın bu yapıya olan güvenini tazelemeyi düşünen Meclis, 8 Ocak 1936 tarihinde Tunceli halkından olup, doğum-ölüm veya evlenme gibi nüfus işlemlerini bildirmemekten dolayı verilen cezaları ve hatta askerlik kanunu dahilindeki bazı cezaların affedilmesine dair 2887 numaralı kanunu yayımlamıştır.²⁵⁵ Bununla beraber IV. Umumi Müfettiş Alpdoğan'ın emri ile Tunceli'deki aşiretlerin silahlarını devlete teslim etmelerini içeren bir bildiri yayımlanmış, bu kararlara uyup silahlarını teslim eden vatandaşların cezalarının erteleneceği söylenmiştir. Bazı aşiretler bu çağrıya cevap verip silah bırakırken bazıları ise ilçemize karakol yapmayacaksınız, silahlarımıza dokunmayacaksınız gibi birtakım şartlar öne sürerek yapılan çağrıyı reddetmiştir. Bölgede uygulanan bu politikaya rağmen 1936 yılının sonlarında çetecilik faaliyetleri tekrardan baş göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti

²⁵² Doğan, *a.g.m*, s. 160.

²⁵³ Goloğlu, *a.g.e*, 265.

²⁵⁴ Burcu Özbay, "Dördüncü Umûmi Müfettişlik Bölgesinde Ekonomik Durum ve Yatırımlar(1936-1952)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 123, S: 242, s. 52 (49-62)

²⁵⁵ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 8, İnikat: 22, s. 3

merkeziyetçi yapısını ve otoritesinin gücünü somut bir şekilde göstermesine rağmen üniter yapısına yönelik saldırılar artarak devam etmiştir.²⁵⁶

15 Mart 1937 tarihinde Diyarbakır ile Mardin sınırları arasındaki bölge olan Karaköprü mevkiinde gerçekleştirilen büyük soygun²⁵⁷ ve nisan ayı başlarında sınırın öteki tarafından ülkemize giren bir grup hırsızın bugün Batman sınırları içerisinde kalan Gercüş'te çıkardığı olaylar²⁵⁸ 1937 yılında yaşanan hadiseleri başlatan ilk kıvılcımlar olmuştur. Gercüş'te yaşanan olaylar 7 Nisan 1937 tarihinde Mecliste tartışılırken Denizli mebusu Mazhar Müfit Kansu, daha öncesinde yine sınır hattında yaşanan bir çete faaliyetini hatırlatarak bunları hazırlayan, silah dağıtan, Türkiye'ye bunları yollayan güç olarak, o dönemler Hatay meselesinin gündemde olması sebebiyle Fransa olduğunu söylemiştir. Fransa için dost görünen düşman tanımlaması yapan Kansu, sınırda vuku bulacak ilhaklara ve Hatay'da Türk kanının akmasına sebep olacak zalimane hareketlere karşı asla susamayız diyerekten devam ettirdiği konuşmasını perde altında dost maskesiyle kötü amaçlar gütmek yerine mertçe karşımıza çıkın, Türkler mertlikten hoşlanırlar cümlesiyle bitirmiştir²⁵⁹.

Nisan ayı başlarında Seyit Rıza önderliğinde bir araya gelen Haydaran, Rızan, Yusufan, Kureyşan, Yukarı Abbasuşağı ve Bahtiyar adındaki Tuncelili aşiretler, daha önce bahsedilen silah bırakma antlaşmasının maddelerinden rahatsız olduklarını dile getirip bu kanunun kaldırılmasını istediğini belirtmiş ve tıpkı eski özerk düzenlerinde olduğu gibi bölgenin özel ve milli haklara sahip yeni bir idareye bırakılmasını talep etmişlerdir. Rıza, yanına topladığı diğer aşiretleri ise, nasıl oldu da 300-400 seneden beri kimseye teslim olmayan Dersimliler, askersiz-ordusuz Alpdoğan paşaya hemen teslim oldunuz içerikli, kimden geldiği belli olmayan bir mektubu aşiret reislerine dağıtarak yanına toplamıştır. Rıza, isyana karşı düzenlenme ihtimali olan askerî harekâtı ise şu sözleriyle bertaraf etmeye çalışmıştır; *“Eğer hükümetin askeri olsaydı şimdi çoktan gelmişti, eğer buraya asker sevk edebilirse derhal İngiliz ile Fransız harp açacak ve bizi kurtaracaktır. Araplar da bizimle beraberdir.”*²⁶⁰ Rıza ve yanında toplanan aşiretlerin derin bir tahayyülden aldığı herhangi bir gerçekliğe dayanmayan bu güç ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'ne boylarını bir hayli aşan bazı şartlar koşmuştur. Önceki paragraflarda da bahsedildiği üzere karakol ve köprü gibi bayındırlık faaliyetlerinin devletten gelmesini istemeyen aşiretler, kaza ve nahiye

²⁵⁶ Bahar Toparlak, *Dördüncü Umumi Müfettişlik: Kurulması Çalışmaları ve Kaldırılması*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2013, s. 105.

²⁵⁷ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 266

²⁵⁸ B.C.A, 30-10-0-0, 263-774-51, 29.04.1937

²⁵⁹ *TBMM Z.C.*, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 17, İnikat: 45, s. 19-20.

²⁶⁰ Cumhuriyet, 16 Haziran 1937

merkezlerini de reddetmiş, silahlarının toplanması isteğine karşı çıkmış ve vergilerinin de her zamanki gibi pazarlık usulünce toplanmasını istemiştir.²⁶¹

25.04.1937 tarihinde Korgeneral Alpdoğan tarafından gönderilen “Dersim Olaylarına Dair Rapor” isimli telgrafta edinilen bilgiler ışığında Seyit Rıza’nın evinin önünde toplanan yaklaşık 150 kişilik silahlı isyancı, 24.04.1937 günü Sin Karakolu’nun kuzeyinden üçüncü defa ateşe başlamış ve bu ateş sabaha kadar devam etmiştir. İsyancılar üzerinde hem somut olarak hem de zihnen etkili olması amacıyla 25.04.1937 günü bir uçak bölüğü uçurulmuş, bu hareketin sonucunda Rıza’nın küçük oğlu Hüseyin’in eli kopmuş ve başka bir isyancının da bacağı yaralanmıştır. Rıza’nın evinin kapısının önüne düşen elli kiloluk bir bomba ise şans eseri patlamayıp yere gömülmüştür.²⁶² Yine aynı gün saat 14.00’te Kahmut bölgesinden alınan bir habere göre Demenan ve Haydaran aşiretlerinden gelen isyancıların üç gündür Sin Karakolu’nda çatıştığı ve yapılan ittifak yemini sebebiyle Seyit Rıza’dan gelen haberle toparlanmaya başlayıp gece saatlerinde saldırıya geçecekleri öğrenilmiştir. Dojik bölgesinden Rıza’nın isyancılarının arasına katılan bir grup, geldiklerinde neden hükümetle çatışarak masum kanı akıtılmasına sebep olduklarını sormuş, yanıt olarak Rıza’nın büyük oğlu Hasan, babasının işine karışmadığı gibi onun yaptığı işlerden de mesul olmadığını bildirmiştir. Rapora göre aşiretlerin talep ettiği temel şart Tunceli kanunundan sonra açılan karakol ve nahiyelerin kapatılmasıdır. İsyancılar bölgedeki yerli halkı da bu fikir etrafında toplamak adına subaylara ve askerlere türlü iftiralar atmış, Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının kendi çıkarlarına uymadığını abartılı şekilde yayan isyancılar buna ek olarak Türkiye’nin yakında Fransa ile savaşa gireceğinden ve Fransızlar da kendilerine para, silah, cephane yardımı yapacağından bahsetmiştir. Raporda diğer aşiretlerin durumundan da bahsedilmiş; isyancılar çevre bölgelerdeki aşiretlere kendilerine katılma davetinde bulunmuş fakat bölgedeki aşiretler şu an için tereddüt içindedir denilmiştir fakat isyancılar bir başarı elde ettiği takdirde diğer aşiretlerin de isyancıların yanında yer alacağı ihtimali yüksektir şeklinde beyan edilmiştir. Alpdoğan raporun sonunda eldeki kuvvetlerle ve duruma göre devletin otoritesini hakım kılmak gayesiyle hareket ettiklerini, önceki maddelerde belirtilen hususlara göre de bölgedeki ordunun takviyeye ihtiyacı olduğunu yazmıştır.²⁶³

Yine Korgeneral Alpdoğan’ın gönderdiği “26/4/937 ve 1140 sayılı şifreye ek” başlıklı rapordan öğrendiğimiz üzere, 26.04.1937 tarihinde Demenanlı aşiretinin Kahmut civarındaki jandarma taburlarına baskın yapmak üzere iki grup halinde toplanmış ve buna karşın 3 adet bombardıman uçağı ise Alpdoğan’ın verdiği talimatlar ışığında Dereova köyünün iki-üç kilometre

²⁶¹ Ayhan Akbulut, “IV. Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Dersim İsyanlarına Giden Süreç”, *ANASAY Dergisi*, Cilt: 4, S: 12, s. 54 (39-58)

²⁶² B.C.A, 30-10-0-0 / 111-744-2, 28.04.1937, s. 1; Bkz. Ek-3

²⁶³ Aynı belge, s.2

açığındaki mıntıkayı bombalayıp dönmüştür. Buna ek olarak Kureyşan aşiretinin ve 200 kişilik eşkıya grubunun Sin ve Kahmut bölgelerinde baskın yapmasının beklendiğini bildirmiştir.²⁶⁴ Ertesi gün saat 12.00’de saldırıya başlayan isyancılar, Harçık(Darboğaz) mevkinin doğusunda ve batısında iki grup halinde hareket etmiştir. Bölgede silah-ateş üstünlüğünün ve hâkim mevzi avantajının kendilerinde olduğunu bildiren Alpdoğan, isyancıları kuşatmaya çalıştıklarını ve yerleri teyit edilen isyancılar üzerine bombardıman yapıldığını yazmıştır.²⁶⁵

Cumhuriyetin başlattığı bayındırlık faaliyetlerine karşı olan isyancılar Kahmut Köprüsü’nü ve yapılan nahiye binasını tahrip etmiş, önderleri Seyit Rıza ile beraber Mazgirt tepelerindeki jandarma birliklerine saldırmıştır. Bu bölgede ummadıkları bir direniş ile karşılaşan isyancılar arasından Şahan Aşireti üyeleri Rıza ve isyancılarının tarafından, jandarma birliklerinin tarafına geçmiştir. Bunun üzerine bir konuşma yapan çete lideri, aşiret kuvvetlerinin tamamını yanında toplamakta muvaffak olamamasına rağmen eylemlerini sürdürmüştür.²⁶⁶

Aynı gün Alpdoğan tarafından gönderilmiş 1169 sayılı rapora göre isyancıların başlattığı saldırının sonuçları şu şekilde olmuştur;²⁶⁷

“1. Pah ve Kahmut mıntıkası dün geceki eşkıya tecavüzlerini çokça zayıat verdirmek suretile defetti;

2. Bir süvari, bir piyade bölükleri ile Nazimiye’den getirilmiş 30 kişi bugün Paha intikal etti.

3. Mazgirt’te Acemilerden 40 kişilik bir kuvvet tensik olundu.

4. Hozat’tan Mazgirt tarafına kuvvet naklini mahzurlu görüyorum. Her ihtimale karşı icabında Mazgirt, Sin, Hozat istikametlerinde kullanılmak üzere 17.ci Tümenle bir piyade taburu ile bir dağ bataryasının Perteye hemen ilerletilmesine yüksek emirlerini arz ve rica ederim”

Türkiye Cumhuriyeti adına alınan bu başarılı sonucun üzerine Seyit Rıza önderliğindeki isyancı kuvvetler durumu tahlil edip ileriye dönük kararlar almak için toplantı halinde iken, Türk Hava Kuvvetleri ise bahsedilen toplantı heyetini ortadan kaldırıp isyancı aşiretler üzerinde demoralize edici bir etki bırakabilmek, hem psikolojik üstünlük hem de siyasi üstünlüğü ele alabilmek için 03.05.1937 tarihinde, isyancıları yola getirecek olan harekâtı resmen başlatmıştır.

²⁶⁴ B.C.A, 30-10-0-0 / 111 - 744 - 3, 28.04.1937, s. 8

²⁶⁵ Aynı belge, s. 9

²⁶⁶ Doğan, a.g.m, s. 162.

²⁶⁷ B.C.A, 30-10-0-0 / 111 - 744 - 3, 28.04.1937, s. 2; Bkz. Ek-4

Bu anlamda İçişleri Bakanlığı hareketin başarısının kalıcı olabilmesi adına Başbakanlıktan, bölgede tabur, bölüklü kışla, karakollar ve yol yaptırıp en az 6 aylık erzak temin edebilmek için Tunceli'nin bütçesine eklemek kaydıyla 200.000 lira talep etmiştir.²⁶⁸

İsyan hareketinin elebaşı olan Seyit Rıza'yı yakalamak isteyen Türkiye Cumhuriyeti 06.06.1937 tarihinde Kızıldağ mevkiine bombardıman uçakları ile saldırı düzenlemiştir. Temmuz ayı bittiğinde isyan eden aşiret liderlerinden yalnızca Seyit Rıza ve Bahtiyarlı Şahin yakalanamamıştır. Bu harekât aynı zamanda savaş uçağı pilotu olan ilk kadın yani Sabiha Gökçen'in de katıldığı harekattır.²⁶⁹

İnönü, 14 Haziran 1937 günü toplanan Meclis eşrafına iç ve dış politika hakkında bilgiler verirken Tunceli'de yapılan hareketin gidişatından da bahsetmiştir. Yapılan hareketin bir ıslahat programı içinde yer aldığını belirten İnönü, bu programın kanuna muhalefet etmekten güç ve zevk alan bazı reisler tarafından iyi karşılanmadığını söylemiştir. Burada kastettiği merci halkına zulmedip devletine karşı ayaklandırıan aşiret liderleridir. Bu kişiler ortadan kaldırıldıktan sonra programın sekteye uğramadan olduğu gibi devam etmesi ana hedef olarak belirlenmiştir. Tunceli'de yapılan tesislerden, yollardan vs. bahseden İnönü, konuşmayı yaptığı güne kadar olan zayıat raporunu Meclisteki mebuslara okumuştur. Rapora göre; jandarma, asker ve muhafız korucusu olmakla beraber 13 şehit, 18 yaralı mevcuttur. Harekatta bir teğmen şehit olmuştur. İnönü, bu zayıatın tüm Meclise elem verdiğine şahit olduğunu dile getirmiş fakat hadisenin öneminin de göz ardı edilmemesini istemiştir. Gelineen vaziyette hükümetin ve jandarmanın bölgeye tam anlamıyla hâkim olduğunu belirten İnönü, hükümetin oraya ıslahat programı için giderken bir hevesle değil, ne kadar zor ve uzun sürerse sürsün programı orada uygulamak için gittiklerini söylemiştir.²⁷⁰

24.06.1937 tarihinde tekrar başlayan askerî harekât, 5 gün boyunca devam etmiş, devlet otoritesine baş kaldıran isyancıların köyleri bombalanarak büyük kayıplar verdirilmiştir. Hükümetin bu etkin politikasından dolayı artan teslim oluşlar isyancıların gücünü git gide düşürmüştür. Tamamen zayıflayan asiler, Seyit Rıza komutasında dağlarda saklanmakta iken aşiret liderlerinin birçoğunun yakalanması, oğullarının teslim olması ve nihayetinde yaverinin de öldürülmesi üzerine Rıza, beraberindeki iki kişiyle birlikte 13.09.1937 tarihinde teslim olmuştur. Sonuç olarak aynı yılın mart ayında başlayan isyan, eylül ayında başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁷¹

²⁶⁸ B.C.A, 30-10-0-0 / 111 - 745 - 1, 18.05.1937

²⁶⁹ Toparlak, *a.g.e*, s. 93.

²⁷⁰ TBMM Z.C, İçtima: II, Deve: V, Cilt: 19, İnikat: 76, s. 315-316.

²⁷¹ Goloğlu, s. 269.

Yargılanma süreci isyan süresinin uzunluğuna zıt olarak üstünden henüz bir ay geçmiş olmasına rağmen 15.11.1937 tarihinde sonuçlanmıştır. Tutuklanan mahkûmlardan 11'i idam cezasına çarptırılmış, 33 kişi ise ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. İdam cezası alan 4 isyancının, yaş haddinden dolayı cezası 30'ar yıl hapse düşürülmüştür. Bu mahkumlardan Seyit Rıza ve oğlu Hüseyin, Hasso Seydo, Kamer oğlu Fındık, Cebrailoğlu Hasan, Ulukiyeoğlu Hasan ve Mirzaoglu Ali'nin idam cezaları aynı gün içinde uygulanmıştır.²⁷²

Tunceli hareketinin sona ermesi üzerine 1937 yılının kasım ayında doğu gezisine çıkan Atatürk, Tunceli'ye bağlı Pertek kazasındaki Hozat Deresi üzerinde bulunan köprü açılışında kurdeleyi bizzat keserek hem bölge halkına hem de otoritesini sorgulayan diğer odaklara, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısını bizzat tattırmıştır.²⁷³

İsmet İnönü, 17 Eylül 1937 tarihinde Çankaya'da yaşanan olayın ertesi günü Meclisin kapanış celsesinde o dönem Başbakan olarak yaptığı konuşmada harekât ile bilgiler vermiştir. İsyana karışan aşiret liderlerinden birinin imha edildiğini, diğerlerinin ise yakalanarak adalete teslim olduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında ordunun ve güvenlik güçlerinin harekât boyunca girmedikleri dağ, dere, uçurum kalmadığını söyleyen Başbakan, tüm bu yerlerin Ankara sokakları gibi baştan aşağı geçildiğini söylerken aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin merkeziyetçi yapısının gücünü ve isteğini öne çıkarmıştır. Bölgede bayındırlık faaliyetlerinin sürdüğü belirtilmekle beraber, hareketin başladığı tarihten konuşmanın yapıldığı 18.09.1937 tarihine dek geçen sürede 1 subay, 28 asker ve 1 bekçinin şehit olduğu, 4 subay, 46 asker ve 1 bekçinin de yaralı olarak harekattan döndüğünü dile getirmiştir. İsyancılar arasından ise 265 kişi etkisiz hale getirilmiş, 20 yaralı, 27 esir ve 849 kişi de Türk ordusuna teslim olmuştur.²⁷⁴

C) TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 1935-1939 DIŞ POLİTİKASI

Kurulduğu ilk günden bu yana “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” politikasını devam ettiren Türkiye Cumhuriyeti, iki savaş arasındaki bu dönemde de başından beri devam ettirdiği barışçıl politikasını sürdürmüştür. Lozan Antlaşması sonrası temelde iç problemlerine yönelmiş olan Türkiye, bu antlaşmada halledilmemiş olan problemleri ise barış ve görüşmeler yoluyla çözmeye çalışarak diplomasi yolunu seçmiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan düzenden

²⁷² Doğan, *a.g.m*, s. 164.

²⁷³ Cumhuriyet, 18 Kasım 1937; Bkz. Ek-5

²⁷⁴ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 19, İnikat: 72, s. 344.

memnun olmayan Almanya ve İtalya gibi revizyonist devletlerin uyguladıkları politikaya rağmen anti-revizyonistlerin yanında yer almamış, bahsedildiği üzere problemlerini barış ve görüşmeler yolu ile çözmüştür. Bu anlamda başarılı bir politika uygulayan Türkiye, bölgesinde barışın ve düzeni korumanın mimarı olarak algılanmıştır.²⁷⁵ Aynı zamanda Sovyet Rusya ile ikili ilişkilerin de sağlam temeller üzerine kurulmasını amaçlayan Türkiye Cumhuriyeti, bu hedef doğrultusunda 07.11.1935 tarihinde iki tarafın Ankara’da bir araya gelerek yaptığı görüşmeler²⁷⁶ sonucu ilk kez 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Sovyet Rusya – Türkiye dostluk antlaşması karşılıklı olarak 10 yıl süreyle uzatılmıştır.²⁷⁷ İlerleyen yıllarda sınır komşularıyla olan ilişkilerinin pozitif anlamda iyileşmesi ve batılı devletlerle olan ilişkilerin güçlenmesiyle beraber Türkiye, kendi bölgesinde önemli bir güç halini alarak dünya siyasetinde mühim bir yer teşkil etmeye başlamıştır.

Türkiye'nin uluslararası alandaki bu gelişiminin yalnızca yanı başımızdaki Sovyet tehdidi ya da ülkedeki yönetici elit kesimin çıkarları gibi basit kalıplar ile anlaşılamayacağını öne süren Oral Sander, bulunduğumuz coğrafya itibarıyla batı medeniyeti ile sürekli temas halinde olan tek devletin neden Türkiye olduğunu üç farklı etkene bağlamıştır. Sander’e göre bunlardan ilki daha önce de dile getirildiği üzere Atatürk’ün dış politika özelinde uyguladığı siyasetin bir miras olarak ülkenin kodlarına işlenmesi ile birlikte Milli Mücadele sonrası amaçlanan “Ulus-Devlet” profilidir. İkinci etken olarak Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konumun, ona uluslararası sistemde önemli bir pozisyon atfetmesi sebebiyle oluşan güvensizlik duygusu olduğunu belirten Sander, son olarak ise biraz önce aktarılan iki etkenin ortaya çıkardığı siyasi düzen etrafında gelişen ekonominin gerektirdiği tercihlerin bir sonucu olarak bu durumun meydana geldiğini dile getirmiştir.²⁷⁸

Baskın Oran ise Türkiye'nin dış politika nezdinde kendisini “Orta Büyüklükte Devlet” olarak adlandırdığını belirterek, tıpkı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin yaptığı gibi denge politikası uyguladığını iddia etmiştir. Oran, bu anlamda Türkiye'nin 3 farklı grup arasında bir denge kurması gerektiği tezini ortaya atarak bu grupları İngiltere-Fransa, Almanya-İtalya ve bu grupların her ikisinin de dışında kalan SSCB olarak özetlemiştir. Bu minvalde ilk grup adına Musul’un İngiltere’ye bırakılması, Yunanistan ile dostane ilişkilerin başlaması ve ardından 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne dahil olunmasıyla beraber buradaki sorun Oran’a göre çözülmüştür. İkinci grubu ise uzak durulacak taraf olarak yorumlayan Oran, Atatürk’ün rejim içindeki Faşizm ve Nazizm hayranlarına rağmen bu iki ülkenin de birinci grup karşısında bir güç dengesi olarak kullanıldığını öne sürmüştür. Tek başına bir grubu temsil eden SSCB hakkında ise 1930-1939

²⁷⁵ Acun(Ed.), *a.g.e*, s. 268-269

²⁷⁶ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 7, İnikat: 19, S. Sayısı: 45

²⁷⁷ Zürcher, *a.g.e*, s. 239

²⁷⁸ Sander, *a.g.e*, s. 71-72.

yılları arasında hiçbir tehdit gelmemesini o dönemlerde güçlü bir şekilde uygulanan devletçilik politikasıyla bağdaştıran Oran, bu ortak ekonomik bakış açısı sayesinde oluşan ortaklığın ilk iki gruba karşı siyasi bir denge mekanizması olarak kullanıldığını belirtmiştir.²⁷⁹

Bu dönemde ortaya çıkan diğer bir gelişme ise I. Dünya Savaşı sonrası kazandıkları statüden memnun olmayan revizyonist devletlerin, düzeni değiştirme çabası uğrunda gerçek anlamdaki ilk kıpırdanmaları göstermesi olmuştur. 1919'da imzalanan Versay Antlaşmasını yok sayarak yaptığı propagandalar sonucu 1934 yılında iktidara gelen Adolf Hitler ve 1922'de İtalya'nın Başbakanı olan Mussolini, ülkelerinde kurdukları rejimler ve saldırgan dış politikaları çerçevesinde silahlanmaya başlamıştır. Nazi Almanyası ile Faşist İtalya arasında yapılan toprak paylaşımına göre Avrupa toprakları Almanya'ya, Afrika toprakları ise İtalya'ya ayrılmıştır.²⁸⁰ Bu paylaşımı teyit eden ilk hareket ise 2 Ekim 1935 tarihinde İtalya'dan gelmiştir, 29 Eylül 1935'te seferberlik ilan eden İtalya, aradan üç gün geçtikten sonra kendi sömürgesi olan Eritre toprakları üzerinden Habeşistan'a saldırmıştır.²⁸¹

Atatürk, silahlanmanın had safhada olduğu 1935 yılında Amerikalı gazeteci Gladys Baker'e verdiği ve Türkische Post gazetesinde yayımlanan röportajda kendisine yöneltilen “-Yakın gelecekte bir savaşın çıkmasının olası olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna hiç de şaşırtıcı olmayan bir cevap vermiştir. Bir savaşın vuku bulması adına yakın gelecekte değil, içinde bulunduğumuz zaman diliminden söz edilmesi gerektiğini söyleyen Atatürk, bu dediğiyle paralel olarak yayımlacı politikalar uygulayan ülkelere karşı boğazların silahlandırılması gerektiğini belirtmiştir.²⁸² Atatürk'ün bu düşüncesinin saldırgan bir tutumla alakası olmamakla beraber, tam tersine var olan statükoyu koruyup, barışçıl politikayı devam ettirmek üzerine bir siyaset güttüğünü kanıtlar niteliktedir. Hakeza yalnızca iç politika özelinde değil, İngiliz basınında çıkmış yazılarda da bu durum vurgulanmaktadır. The Times, The Daily Mail gibi gazeteler Atatürk'ün uyguladığı dış politika siyasetini olumlamakla birlikte, The Times gazetesi Atatürk'ün ortaya koyduğu barışçıl ve anti-revizyonist dış politikanın bölgedeki barışın tesis edilmesindeki etkisini yazılarında devamlı öne çıkarmıştır.²⁸³

²⁷⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, İletişim Yay., 2009, İstanbul, s. 253-254

²⁸⁰ Goloğlu, *a.g.e*, s. 179-180.

²⁸¹ *Ulus*, 3 Ekim 1935.

²⁸² Ebru Kaya, “Türkische Post Gazetesinin Gözünden Atatürk (1926-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 70, 2022, s. 246 (231-250).

²⁸³ Mustafa Yılmaz, “1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 10, S: 28, 1994, s. 160-169 (157-208).

İtalya'nın saldırısı sonrası Habeşistan İmparatoru'nun yaptığı başvuru üzerine Milletler Cemiyeti'nin İrtibat Komitesi'nde alınan tedbirlere yönelik bir kanun çıkaran TBMM, 2844 sayılı kanun gereği komitenin, İtalya'ya uygulayacağı ambargoyu konu alan protokolü kabul etmiştir.²⁸⁴ İlerleyen süreçte İtalya, Habeşistan ile bir anlaşma tertip ettiği için bu protokolü konu alan tüm ambargolar kaldırılmıştır.²⁸⁵ Roma İmparatorluğu'nu tekrar canlandırma fikriyle hareket eden İtalya, bu fikirle eş güdümlü olarak Akdeniz ve Ege sahillerini de hayallerinin içine katmıştır. Bu durumdan doğal olarak hoşlanmayan Türkiye, 1936 yılından itibaren İngiltere ile olan ilişkilerini tekrardan düzenleyerek eskisine nazaran daha fazla münasebette bulunmuştur. Şüphesiz ki bu, Türkiye'nin o dönemde uyguladığı denge politikasının bir ürünüdür. İngiltere ve Türkiye arasındaki yakınlaşma ise Sovyet Rusya'nın, -Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen- Türkiye'den politik ilişkiler bakımından uzaklaşmasına sebep olmuştur.²⁸⁶ İnönü bu durumu 14 Haziran 1937 tarihinde gerçekleşen Meclis toplantısında dile getirerek, Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkinin kamuoyu tarafından son zamanlarda zedelendiğine dair yorumların gerçeği yansıtmadığını belirterek, iki ülke arasındaki ilişkinin dostane ve samimi olduğunu bilakis son dönemlerde bu samimiyetin daha da canlandığını söylemiştir.²⁸⁷

Türkiye ile İngiltere arasında tekrar filizlenen bu ikili ilişkinin konusu ise Boğazlar Meselesi olmuştur. Japonya'nın 1931 yılında başlayan Mançurya harekâtı sonrası Milletler Cemiyeti'ne başvuran Çin, yaptığı bu başvuru sonucunda tam anlamıyla bir destek görememiştir. Milletler Cemiyeti'nin bu başarısızlığı ve eylemsizliği üzerine Japonya, herhangi bir caydırıcılık unsuru olmadığı için Milletler Cemiyeti'nden çekilmiştir.²⁸⁸ Bu durum, Boğazlar Komitesi'ndeki ülkeler arasında bulunan Japonya'nın bu görevini devam ettirip ettirmeyeceği açısından Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Bu amaçla Türkiye, 23.05.1935 tarihinde Londra'da toplanan "Milletler Cemiyeti Silahsızlandırma Konferansı" esnasında boğazlarımızdaki komisyon rejimi uygulamasının değiştirilmesini talep etmiştir. Yunanistan'da meydana gelen olaylar sonrası talep edilen revize ertelenmiş, Türkiye önüne çıkan her fırsatta bu talebini yinelemiştir. Bu talebin içeriğinin Karadeniz, Akdeniz ve kıyıların güvenliği adına ortaya

²⁸⁴ *Resmî Gazete*, 16.11.1935, No: 3158.

²⁸⁵ Goloğlu, *a.g.e*, s. 183.

²⁸⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yay. 2017, İstanbul, s. 55-56

²⁸⁷ *TBMM Z.C.*, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 19, İnikat: 76, s. 312.

²⁸⁸ Sinan Levent, "Cumhuriyet Gazetesine Göre II. Dünya Savaşı Öncesi Türk Basınında Japonya (1933-1939)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*, Ankara, 2009, s. 55-57.

atıldığını beyan eden Türkiye, nihayet 1935 yılından itibaren İngiltere'nin desteğini almaya başlamıştır.²⁸⁹

Türkiye, Milletler Cemiyeti tarafından Habeşistan topraklarına saldırdığı için İtalya'ya uygulanan ambargonun taraflar arasında yapılan antlaşma sonrasında kalkmasıyla beraber yeni bir arayış içerisine girmiştir. İtalya'nın bu ambargoya iştirak eden Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi tehdit etmesi üzerine İngiltere, bu ambargoyu uygulamaya koyan devletlerin İtalya tarafından bir saldırıya uğraması halinde yanlarında olacağını bildirmiştir. İngiltere tarafından İtalya tehdidinde maruz kalan bu ülkeler arasında imzalanan mukaveleye "Akdeniz Paketi" denilmiştir.²⁹⁰ Bu paktın imzalanmasında rolü olan diğer bir aktör ise bizzatihi Atatürk olmuştur. Türkiye'nin revizyonist devletlerin yayılmacı politikaları üzerinde bir hedef haline gelen Atatürk, bahsedilen dönemde Ankara'da görev yapmakta olan İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine ile dostane ilişkiler kurmuş ve bu politik yaklaşma talebini kendisine de bildirmiştir. Bu anlamda Atatürk ile dostluk bağları bir hayli kuvvetli olan Ali Fethi Okyar'ın, güdülen siyaset ile paralel olarak İngiltere'ye Büyükelçi olarak atanmış olması bu politikanın sağlaması niteliğindedir. Böylece Türkiye, uyguladığı denge siyaseti sayesinde İtalya'ya karşı hem bir müttefik edinmiş hem de ilerleyen dönemlerde yapılacak olan daha kapsamlı bir ittifakın tohumlarını atmıştır.²⁹¹

Bu anlamda yapılan ittifak, Türkiye-İngiltere-Fransa arasında gerçekleştirilecek olan üçlü ittifak olmuştur. Türkiye bir yandan Sovyet Rusya ile ittifak için görüşmeler müzakere ederken bir yandan da İngiltere başta olmak üzere Fransa ve İngiltere ile başlayan yakınlığı, bu dönemin şartlarının gerektirdiği denge siyasetinin bir ürünü haline getirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin oluşturduğu bu ittifaklar, maruz kaldığı Almanya ve İtalya tehditleri karşısında kendisini hem İngiltere-Fransa ikilisiyle beraber batıda hem de Sovyet Rusya ile doğuda güvence altına almak istemesinin siyasi ve stratejik bakımdan başarılı birer ürünü olarak görülmüştür. Söz konusu ittifakı başlatacak olan bildiri ise 1938 yılında Almanya'nın uyguladığı "Lebensraum"²⁹² politikasının aşamalarından biri olan Çekoslovakya'nın ilhakından sonra gündeme gelmiştir.²⁹³

²⁸⁹ Şarika Gedikli Berber, *Siyaset Güç ve Denge Bağlamında Türk Boğazları (1833-1998)*, Berikan Yay., 2013, Ankara, s. 246-247.

²⁹⁰ Figen Atabey, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", *History Studies*, Cilt: 7, S: 1, 2015, s. 27 (25-45).

²⁹¹ Oran, *a.g.e.*, s. 274.

²⁹² Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda uyguladığı yayılmacı politikanın bir ürünü, "Yaşam Alanı" anlamına gelmektedir. Almanya bu politika ile birlikte Doğu Avrupa'da bulunan ve sınırlarına tabii olmayan Alman azınlıkları ve toprakları kendi hakimiyeti altına alarak birleştirmeyi ve kolonize ederek Alman popülasyonunun bu topraklara yerleştirilmesiyle Alman halkının ve devletinin refah düzeyini arttırmak amaçlamıştır.

²⁹³ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, Ankara, s. 187-188

Yaşanan bu gelişme sonrası Fransa, Paris'te bulunan Türk büyükelçiliğine bu ittifakın ilk antlaşma projesini sunmuştur. Özünde iki devletin de müdahil olduğu mevzularda uygulanan siyasetin ortak bir zemine oturtulmasını amaçlayan projede, aynı zamanda Türk-İngiliz yakınlaşmasına da parmak basılmıştır. Topyekûn bir savaş durumunda Türkiye'nin bu planlanan ittifaka ne kadar destek verecekleri yönünde şüphesi olan İngiltere, İtalya'nın 1939 yılının Nisan ayında Adriyatik kıyısındaki komşusu Arnavutluk'a saldırması üzerine, bu konudaki şüphelerini bir kenara koyarak Fransa ile birlikte bu üçlü hatta Yunanistan ile beraber dörtlü haline gelebilecek ittifaka daha çok kafa yormaya başlamıştır. Önce 12.05.1939 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-İngiliz Deklarasyonu ile ittifak anlamında ilk resmi girişimi yapan bu iki taraf, Fransa ile Türkiye arasındaki Hatay meselesinin 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Cumhuriyeti'nin, Türkiye'ye katılma kararı alıp çözüme kavuşturulması sonrası üçüncü ortağına kavuşmuştur.²⁹⁴ 19.10.1939 tarihinde yapılan askeri ittifakla birlikte bu üç devlet ortak amaçlar uğruna aynı noktada birleşmiştir.²⁹⁵

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yaptığı bu görüşmelerden Sovyet tarafını her seferinde mümkün mertebe haberdar etmiş olsa da Sovyet Rusya, Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktı görüşmelerini Türkiye'ye bildirmemiştir. Buna rağmen Türk tarafı, Sovyetler ile olan münasebetlerini devam ettirebilmek amacıyla girişimlerde bulunmaya devam etmiştir. 24.09.1939 tarihinde boğazlar özelinde ortak bir karar almak adına Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, yapılan bu ziyaretten eli boş dönmüştür. İngiltere ve Fransa ile yaptığı üçlü ittifak anlaşmasından maddi ve manevi çıkarlarla birlikte Almanya ve İtalya'nın potansiyel saldırılarına karşı toprak garantisi elde eden²⁹⁶ Türkiye, buna karşılık daha köklü bir geçmişi bulunan Sovyet Rusya ile olan dostluğunu askıya almak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak bağımsız bir devlet haline geldiğinden beri bloklaşmalardan uzak durup tarafsız olan ve ayrıca barış politikası uğruna denge siyaseti güden Türkiye Cumhuriyeti, bu üçlü ittifak hamlesi sonrası Sovyet Rusya'nın yönünü değiştirmesiyle denge siyasetini istese de istemese de terk etmek zorunda kalmıştır.²⁹⁷

Türkiye, sınır komşuları olan İran-Irak ve yine yakın coğrafyadan Afganistan ile dostane ilişkiler kurmaya ve mevcut ilişkileri muhafaza etmeye çalışmıştır. Üçüncü yasama yılının son Meclis toplantısında Türk dış politikasının gidişatından bahseden İnönü, İran ve Irak'ın siyasi-

²⁹⁴ Oran, *a.g.e*, s. 276-277

²⁹⁵ B.C.A, 30-10-0-0 / 235-582-16, 28.10.1939

²⁹⁶ Ahmet İlyas ve Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 1, S: 1, s. 322 (319-341)

²⁹⁷ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yay., 2012, İstanbul, s. 59-62

kültürel gelişiminden ve ilerlemesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmekle birlikte Türkiye ile halihazırda var olan iyi ilişkilerini daha da üst bir noktaya çıkarmak istemelerindeki çabalardan dolayı iki ülkeyi takdir etmiştir. Tevfik Rüştü Aras'ın seyahatinin Kabil'e kadar uzanmasını ve Afganistan'a dair dostane hislerin somut bir şekilde ifade edilmesini arzulayan İnönü, bütçe yetersizliği sebebiyle bu durumun mümkün olmadığını lakin bu açıklamaların TBMM adına Afganistan'a karşı beslenen dostane yaklaşımların bir tezahürü olduğunu dile getirmiştir. Söz konusu bu üç devlet ile imzalanması planlanan paktın ise saldırmazlık ve istişare amaçlı olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸

Türkiye bu dönemde dış politikada benimsediği siyaseti bozma potansiyeli olan yayınlara kapattırmak, sansürlemek yahut ülkeye girişini engellemek suretiyle yasaklama getirmiştir. Bu anlamda özellikle revizyonist politikalar çerçevesinde saldırgan tutumlar sergileyen Almanya ve İtalya ve ayrıca sınır komşumuz olan Sovyet Rusya ile olan ilişkilerimizi zedeleyecek yayınlar konusunda daha fazla özen gösterilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bilfiil savaşta yer alıp memleketin çektiği zorlukların birinci elden şahidi olan başta Mustafa Kemal Atatürk gibi askerler, Millî Mücadele sonrasında ülkenin kalkınması ve çağdaş medeniyetlerle eşdeğer seviyeye gelebilmesi adına mücadele etmiştir. Tekrardan bir topyekûn savaş çıkma ihtimalini göz önünde bulunduran askerler, daha önce edindikleri tecrübeler gereği daha mutedil davranma gereği duymuş ve Türkiye'nin dış politika özelinde benimsediği dengeli ve tarafsız siyasete zarar gelmemesi uğruna bu siyasete zarar verebilecek olan tüm yayınlara daha duyarlı hale gelmişlerdir.²⁹⁹

D) NAZİ ALMANYASI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmaları ilerleyen yıllarda ne galip devletleri ne de mağlup devletleri mutlu etmeyen bir hal almaya başlamıştır. Almanya ise imzaladığı Versay Antlaşması ile tüm bu devletler arasındaki en ağır hükümleri barındıran antlaşmaya imza atmış olan devlet konumunda olmuştur. Almanya'nın tüm gücünü kısıtlayan ve Avrupa'daki imajını yerle bir eden bu antlaşmayı yok hükmünde sayarak 1933 yılında iktidara gelen Adolf Hitler, Almanya'yı bulunduğu bu keşmekeşten çıkartmak adına silahlanmaya ve bununla birlikte hem ekonomik hem de siyasi gücünü arttırmaya başlamıştır. Bu kalkınmayı

²⁹⁸ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 19, İnikat: 76, s. 312.

²⁹⁹ Mustafa Yılmaz, "Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945 -I-", *Kebikeç*, S: 6, 1998, s. 78-79 (53-80).

mevcut düzen içerisinde yapamayacağı gayet doğal olan Almanya, statükoyu tekrar şekillendirmek uğruna, artan ekonomik gücünün çok büyük bir kısmını revizyonist politikaları için kullanmıştır.³⁰⁰

1929 Buhranı sonrası yukarı yönlü bir ivmelenme ile ekonomisini düzeltmeye başlayan Nazi Almanyası, ortaya koyduğu ekonomik şartlar ve halkına sağladığı refah seviyesi sayesinde kendi sınırları içerisindeki vatandaşları ile rejim arasında sarsılmaz bir bağlılık meydana getirmiştir. Hatta kendi toprakları bir yana, ekonomik anlamda Hitler öncesi Almanya'ya benzeyen diğer devletlerin ve vatandaşların da bu rejime sempati beslemelerini sağlamıştır. Goloğlu bu siyasi yakınlığı betimlerken, bir zamanlar bağımsızlık adına mücadele eden milletlerin istilacılar ile çarpışırken Bolşevizm'e karşı duyulan yakınlığa benzediğinden bahsetmiştir.³⁰¹

Hitler, III. Reich'ı ilan edip diktatör rejimini sağlama aldıktan sonra 1935 yılının Nisan ayında Almanya'ya giden Türk gazeteciler, 1929 Buhranı sonrası bitap duruma düşen Alman halkının bugünlerdeki tek ümidinin, Hitler'in soy temeline dayanan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi olduğunu görmüşlerdir. Gelen Türk gazetecileri doğru haberler yaptığı yönünde onurlandıran Nazi rejiminin propaganda bakanı Joseph Goebbels, cumhuriyetçi bir anayasa mevcut olmasına rağmen Nazi rejiminin nasıl bu kadar güçlendiğinin sorulması üzerine; “-Bizim anayasamızda esaslı bir değişiklik olmadı, Meclis bütün yetkilerini hükumete vererek dağıldı.” diyerek gazetecilerin bu konudaki meraklarını gidermiştir.³⁰²

Türkiye, 1930'lu yılların başından itibaren, onu statükocu devletlerin değil kendi yanında yer almasını isteyen Almanya ile -Ege Adaları dolayısıyla sınır komşusu haline geldiği yayılmacı İtalya'nın aksine- geniş hacimli ticari münasebetlerde bulunmuş, coğrafi uzaklık dolayısıyla gerçek anlamda bir tehdit ya da huzursuzluk hissetmemiştir. Bununla birlikte Hitler'in iktidara gelişi ile Türkiye'nin sanayi anlamında bir kalkınma arayışına girmesi aynı döneme denk gelmiş, Almanya bu kalkınma hareketine ekonomik anlamda katkıda bulunarak finansman kaynaklarına ihtiyaç duyan Türkiye ile bu alanda bir ortaklığa gitmekten kaçınmamıştır.³⁰³ 1937 yılında dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'ın, Başbakanlık'a gönderdiği rapora göre iki devlet arasındaki iktisadi ilişki Almanya'nın, Türkiye'yi yanında tutmak için uyguladığı yüksek meblağ karşılığında ürün alma stratejisi üzerine kurulmuştur. Bayar ise ülkenin dış ticaret hacminin büyük

³⁰⁰ Mehmet Gönübol ve Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: I (1919-1973)*, A.Ü SBF Yay., 1987, Ankara, s. 115

³⁰¹ Goloğlu, *a.g.e*, s. 180

³⁰² Goloğlu, *a.g.e*, s. 180

³⁰³ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, s. 29-30

bir bölümünü kapsayan bu ihracat dengesinin, Almanya'nın satım alım yapmadığı takdirde büyük zorluklarla karşılaşabileceğini belirtmiştir. Bu ihtimal sonucu oluşacak panikle beraber taleplerimizi Almanya'ya diretemeyip, tek bir kanala mahrum kaldığımız için bu ticaretin onların istediği şekilde sonlanabileceğini öne sürmüştür. Bu ihtimalin gerçekleşmemesi adına Almanya ile olan ticari ilişkiler hakkında basın-yayın organlarında karşı tarafa koz verebilecek haberler yapılmamasını isteyen Bayar, bu talebini özellikle Matbuat Genel Müdürlüğü'nden rica etmiştir. Bayar, Almanya ile gelecekte yapılacak olan ticari müzakerelerde daha önce belirtildiği üzere bir güç kaybı oluşturabilme potansiyeli olan haberlerin halihazırda yapıldığına dair sitemlerde bulunmuş, uygun görüldüğü takdirde bu konudaki taleplerin tekrardan dile getirileceğini belirterek, Başbakanlık'tan basında Türk-Alman ticareti hakkında hiçbir şekilde haber yapılmamasına dair karar alınmasını rica etmiştir.³⁰⁴

Türkiye'nin bu rahat hali 1938 yılına kadar devam edebilmiştir, aynı yılın mart ayında Avusturya'yı ele geçiren Almanya, artık Türkiye için tam manasıyla bir tehdit haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde tartışılan Şark Meselesinin tekrardan gündeme gelmesi bu endişeyi doğrular nitelikte bir gelişme olmuştur. Yaşam alanı (Lebensraum) politikası çerçevesinde ele alınan coğrafyalara Türkiye, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerin bulunduğu Ön Asya dahil edilmiştir. Böylece yaşam alanı olarak bilinen düşüncenin sınırları genişletilerek, ortaya daha geniş coğrafyaları içine alan Büyük Alan "Grossraum" düşüncesi çıkarılmıştır.³⁰⁵

1934 yılından itibaren uygulamaya konan Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde sivil ve endüstriyel kalkınma alanında yatırım yapan Türkiye Cumhuriyeti'nin, TSK'nın durumu da göz önüne alındığında Balkanlar üzerinden gelebilecek bir Alman hücumu ile başa çıkabilme ihtimali çok düşük oranlarda kalmıştır. Bu tehditlere önlem almak isteyen Türkiye, 1930'lu yılların başında %20'li seviyelere indirdiği savunma bütçesini 1938 yılında %44'e çıkartmış fakat hala I. Dünya Savaşı döneminin envanterine sahip olan 150 bin kişilik Türk Ordusu modern teçhizat bakımından yetersiz kalmıştır.³⁰⁶

Bu durumu değiştirmek isteyen Türkiye, deniz ve hava kuvvetlerine takviye yapmak amacıyla İngiltere'den önce 6.000.000, sonrasında ise tam 25.000.000 sterlin tutarında iki büyük kredi almıştır. İngiltere verdiği bu kredilerin üstüne 10.000.000 sterlin içeren bir ticaret kredisini eklemiş, Güney Avrupa'daki dostunu kaybetmek istemeyen Almanya ise 150.000.000 mark tutarında borç vermiştir. Batılı demokratik rejimler ile olan bağını güçlendiren Türkiye, verilen

³⁰⁴ B.C.A, 30-10-0-0 / 231-558-4

³⁰⁵ Hakan Gökpinar, "Hitler'in Türkiye Siyaseti", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayımlanmamış doktora tezi)*, 2017, Ankara, s. 55

³⁰⁶ William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)* (Çev: Petek Demir), Mozaik Yay., 2003, İstanbul, s. 58

kredinin ardından Almanya'nın gelen siyasi alanda tarafsız kalma isteğini reddederek Almanya ile olan silah ticaretine son vermiştir. Türkiye'nin bu hamlesine rağmen Fransa ve İngiltere'nin takındığı umursamaz tavır dolayısıyla vad edilen yardımların yalnızca küçük bir kısmı Anadolu topraklarına ulaşmıştır.³⁰⁷

Türkiye'nin revizyonist devletler ile statükocu devletler arasında uyguladığı denge politikasının başarıyla işleyen bir aracı olan krom ticareti bu anlamda önem arz etmektedir. XX. yüzyılın ilk yarısında krom madeni; tankların, uçak motorlarının ve bazı askeri ekipmanların üretilmesinde kullanılan yüksek kaliteli çeliğin elde edilmesinde kullanılmıştır. Söz konusu tarihte kromun yerini alabilecek başka bir maden bulunmamıştır. Bu nedenle krom, İkinci Dünya Savaşı'nda diğer ordulara üstünlük sağlamak amaçlı cepheye sürecekleri donanımlı ordular kurmayı amaçlayan Almanya, Sovyetler, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika gibi devletler için vazgeçilmez bir maden olmuştur. Adı geçen ülkeler, kromu tedarik etmek için farklı yollara sahip olsalar da dışa bağımlı olmaları onları krom rezervi olan ülkelerle yakın diplomatik ilişkiler kurmaya ve ticaret yapmaya zorlamıştır. Bu bağlamda zengin krom rezervine sahip olan Türkiye, müttefiklerin ve aynı zamanda Almanların ilgi oda haline gelmiştir. İngiltere'nin savaş sanayisinin başlıca hammaddelerinden biri olan kromu Türkiye'den almak istemesinin altında yatan en büyük neden ise bu maddeye olan ihtiyacından ziyade, Alman savaş sanayisini bu stratejik madenden mahrum kılmak olmuştur. Çünkü İngiltere, Almanya'nın bu bağımlılığına karşın Rodezya gibi farklı pazarlardan ihraç edebilme imkanına erişmişken Almanya yalnızca belirli imkanlara sahip olmuştur. Almanya, Türkiye'nin sahip olduğu bu kaynaktan her imkânda faydalanmak istemiş, müttefikler ise düşmanları olan Almanya'yı bu kaynaktan mahrum bırakmak için büyük bir çaba ortaya koymuşlardır.³⁰⁸

Elinde bulundurduğu krom rezervi dolayısıyla endüstriyel ticaretin odak noktasına gelen Türkiye, bu avantajını kendi lehine kullanarak taraflar arasında denge politikasını sürdürmeye devam etmiştir. Bu stratejiye bir örnek olarak I. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde yapılması planlanan Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın tesis inşaatı ihalesini göstermek çok yerinde olacaktır, 1936 yılında yapılan inşaat ihalesini, Türk dış ticareti üstünde ağır bir iktisadi hegemonya kuran Almanya'nın Krupp firması değil, İngiliz Brassert şirketi kazanmıştır. Hemen ardından ise daha öncesinde dile getirilen kredi antlaşmaları yapılmıştır. Uygulanan bu siyasetin verimli bir şekilde işlediğini gören Türkiye, ticaret konusunda bu bloklaşmayı kendi lehine

³⁰⁷ a.g.e, s. 58-59

³⁰⁸ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Kaynak Yay., 2017, İstanbul s. 218

kullanarak tarafları birbirine düşürmüş, pazarlık yoluyla ise bu durumdan en karlı çıkabilmenin hesaplarını yapmıştır.³⁰⁹

Üçlü İttifak sonrasında ivme kazanan Türk-İngiliz görüşmeleri kapsamında Ankara’da gerçekleşen ilk toplantıda Türk hükümeti, Almanya’ya krom satışını devam ettirmeme karşılığında İngiliz hükümetinden, yılda 200 bin tonun altına düşmemek şartıyla krom satın alma teminatında bulunmasını istemiştir.³¹⁰ Londra ise bu teklifi 30 Ekim 1939’da kabul etmiştir. Buna ek olarak İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Knatchbull Hugessen, 16 Kasım 1939 tarihinde yaptığı konuşmada Ankara’nın, Almanya’ya krom sevkiyatında bulunmama vaadini, İngiltere’nin Türkiye’den bol miktarda incir, kuru üzüm, fındık ve tütün satın alması şartına bağlamak istediğini bildirmiştir. Ankara’nın bu isteği, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere ittifak tarafının Türkiye’den halihazırda zaten bir miktar tarım ürünü aldığını düşünen İngiltere hükümeti tarafından hoş karşılanmamıştır. İngiltere cephesi antlaşma gereği üretim fazlası olan 200 bin ton kromun üzerine çıkılması durumunu kabul etmeyeceğini, Türkiye ise 200 bin tonun üzerindeki üretim fazlası krom madeninin ihracat hakkının engellenemeyeceğini savunmuştur. Ankara’daki müzakerelerden anlaşıldığı üzere, ülke ekonomisinin ancak belirli ihraç mallarından elde edilecek gelirlerle ayakta tutulabileceğinin ve ihtiyaç duyulan askeri malzemenin alınabileceğinin farkında olan Türk yetkililer, ellerindeki nadir ekonomik kaynaklardan biri olan krom madenini en iyi şekilde değerlendirmek istemişlerdir.³¹¹ Arthur Kemp, “*Ekmek için maya neyse, sanayi için de krom odur.*” diyerek pazar açısından bu stratejik cevherin önemini vurgulamıştır.³¹²

1923-1938 Yılları Arasında Türkiye-Almanya Ticaret Payı (Yüzdelik) ³¹³					
Yıl	İhracat	İthalat	Yıl	İhracat	İthalat
1923	9,0	6,4	1933	19,0	25,5
1924	12,9	9,9	1934	37,3	33,8
1925	14,4	11,4	1935	40,9	40,0

³⁰⁹ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yay., 2014, İstanbul, s. 25

³¹⁰ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası I*, Yeni Gün Yay., 2000, İstanbul, s. 97

³¹¹ Nuri Karakaş, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25, S: 2, 2010, s. 455 (447-482)

³¹² Arthur Kemp, “Chromium: A Strategic Material”, *Harvard Business Review*, Cilt: 20, S: 2, s. 203 (199-212)

³¹³ Oran, *a.g.e.*, s. 250-393; Tabloda aktarılan verilerde de görüldüğü üzere 1930’lu yıllara gelindiğinde Almanya ile artışa geçen ticaret payı, 1940 yılında bir anda diplere çakılmıştır. Bu ani düşüşün sebebi ise bu bölümde daha önce zikredildiği üzere Nazi-Sovyet Paktı’nın, Türkiye üzerinde bıraktığı intiba ve Üçlü İttifak’ın Almanya’da yarattığı endişe olmuştur.

1926	12,6	13,8	1936	51,0	45,1
1927	9,3	14,2	1937	36,5	42,1
1928	12,8	14,2	1938	42,9	47,0
1929	13,3	15,3	1939	37,3	50,9
1930	13,1	18,6	1940	8,7	11,7
1931	10,7	21,4	1941	21,8	11,9
1932	13,5	23,2			

Türkiye'nin, İngiltere ile bu denli yakınlık içinde olması Almanya'nın dikkatini çekmiş ve Nazi Almanyası Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'un verdiği emir üzerine, Türkiye'ye gönderilecek olan askeri malzemelerin sevkiyatı durdurulmuş ve ticaret antlaşmasını yenilememiştir.³¹⁴ İki ülke de hamlelerini olabildiğince ölçülü yapmaya çalışırken 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Nazi Almanyası-Sovyet Rusya Dostluk ve Saldırmazlık Paktı, bütün dengeleri yerle bir etmiştir. Türkiye, üzerinde uzun zamandır mesai harcadığı denge politikasında yara almış, kendi yakınlaştığı iki çevreyi birbiriyle yakınlaştırma imkanını tamamen kaybetmiştir. Söz konusu pakt imzalandıktan bir hafta sonra Almanya, 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı resmen başlatmıştır.³¹⁵ Türkiye ise içinde bulunduğu bu durumu lehine kullanmaya devam etmiş, İngiltere ve Almanya'nın bu dönemde kendisine olan bağımlılığından yararlanarak siyasi konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.³¹⁶

Yapılan bu antlaşmanın basında farklı açılardan yansımaları olmuştur. Nazi Almanyası ve Sovyet Rusya arasında imzalanan bu pakt hakkında Vakit Gazetesi yazarı Mehmet Asım Us, samimiyetle kaleme aldığı "Rusya hem harp ilahı, hem sulh perisi olabilir" başlıklı yazısında Sovyetlerin yaptığı bu hamlenin Cumhuriyet dönemi itibarıyla söylenmiş bütün iyi şeylere, verilen sözlere ve prensiplere aykırı olduğunu belirtmiştir.³¹⁷ Us, burada bir nebze de subjektif bakış açısının getirmiş olduğu kırıngılıkla beraber Sovyetler tarafından uygulanan konjonktürel ittifakın -devletin yalnızca kendi çıkarları uğruna ve dönemin siyasi halinin gerektirdiğine hareket edip karar alması durumu- farkına varamamıştır. Sovyetler burada yaptığı hamleyle beraber erken gelmesi muhtemel bir Alman tehdidinden kurtulmaklar birlikte, ilerde planladığı saldırıyı -savaş meydanında gücünü tüketip, lojistik olarak zayıfladıktan sonra- Almanya ordusu daha güçsüz bir dönemdeyken gerçekleştirme imkânı bulmuştur.

³¹⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si İkinci Cilt*, İletişim Yay., 2021, İstanbul, s. 217.

³¹⁵ Oran, *a.g.e*, s. 303-304

³¹⁶ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, s. 56

³¹⁷ *Ulus*, 25 Ağustos 1939.

E) HATAY MESELESİ VE FRANSA

Ortaya bir “Hatay Meselesi” çıkması, Millî Mücadele döneminde Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi’nde zafer kazanmasını müteakip Fransa ile Türkiye arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi ile olmuştur. İmzalanan antlaşma gereğince Fransa, söz konusu anlaşmanın üçüncü maddesine göre kendi ordusunu iki aylık süre içinde belirlenen hattın güneyine, Türk ordusu ise bu hattın kuzeyine çekileceğine dair ortak görüş beyan etmiştir. Anlaşmanın sekizinci maddesinde ise bu hattın sınırları oluşturulmuş, İskenderun Körfezi’nden başlayan hat bugün Hatay ili sınırları içerisinde kalan Payas bölgesinin güneyinden başlayıp, - tren istasyonu da dahil olmak üzere- bugünkü Kazıklı bölgesinin güneyindeki Suriye sınırları içinde yer alan Meydan-ı Ekbiş’e kadar ilerletilmiştir. Yapılan bu anlaşmanın sınırlarına bakıldığında görüldüğü üzere, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Türk yurdu Hatay artık bir Türk toprağı olmaktan çıkmıştır. Aynı antlaşmanın yedinci maddesine bakıldığında bu durum daha net anlaşılmaktadır, maddeye göre İskenderun bölgesinin idaresi için özel bir rejim kurulacağından, bölgedeki Türk halkının kültürünün korunup geliştirilmesi adına Türkçenin bölgede resmi dil olarak kullanılacağı belirtilmiştir. Bunlara ek olarak dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk ve Fransız diplomat Henry Franklin Bouillon arasında yapılan bir başka muahedeye göre, Türkiye sınırları dışında kalan İskenderun ve Antakya bölgesindeki Türkler için Türk Bayrağı’na benzer bir bayrak oluşturma yetkisi verilmiştir.³¹⁸

Afet İnan söz konusu antlaşma hakkında, Bouillon ile Atatürk’ün daha öncesinde bir araya gelerek bir konuşma yaptığını dile getirmiştir. Yaptıkları bu konuşmada Fransız diplomata Misak-ı Milli ve Türklerin hedeflerinden bahseden Atatürk, Sevr Antlaşması’nı zihninden sökmeyen milletlerle güven esasına dayanan işlere girişmeyeceğini belirterek, tam bağımsızlık ilkesini kendilerine vazife edindiklerini söylemiştir. Tam bağımsızlık denildiğinde akıllara siyasi, ekonomik, hukuki, askeri, kültürel ve geri kalan tüm alanlarda bağımsızlık ve özgürlük gelmesi gerektiğini aktarırken, eğer bunlardan biri eksik olursa milletin ve memleketin tam anlamıyla bağımsızlıktan yoksun kalacağını öne sürmüştür. Atatürk konuşmasını, biz bu tam bağımsızlığı elde etmeden barış ve huzura kavuşacağımızı düşünmüyoruz, şartlar gerektirdiğinde barışlar ve antlaşmalar yapılabilir fakat tam bağımsızlık sağlamayacak olan Sevr Antlaşması gibi barışların hiçbir zaman Türk milletinin hayatına ve huzuruna dahil olmayacaktır diyerek bitirmiştir.³¹⁹

Fransız ordusunun Anadolu’nun güneyinden çekilmeye başlaması ile beraber Adana’da bulunan Fransız güçleri, I. Dünya Savaşı sırasında bölgede çetecilik faaliyetlerinde bulunup yerli

³¹⁸ <http://ua.mfa.gov.tr> “Türk-Fransız İtilafnamesi”, Son Erişim Tarihi: 28.10.1921

³¹⁹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İş Bankası Yay., 2009, İstanbul, s. 207-208.

halkı katlettiği için Suriye civarına sürülmesine rağmen yine işgalci güçlerle beraber hareket eden Ermeniler ve Milli Mücadele karşıtı olan kaçaklar topluca Hatay bölgesine yerleşmiştir. Bölgede Türk düşmanlığı propagandası yapan Fransızlar, 30-40 bin dolaylarında Ermeni ve kaçakların da yarattığı ortam dolayısıyla antlaşma imzalanalı uzun bir süre geçmemiş olmasına rağmen Hatay, farklı milletlerin, dillerin ve politikaların karşı karşıya geldiği bir gayya kuyusuna dönüşmüştür. Tüm bu yaşanan gelişmeler Hatay'ın tekrar anavatana katılması adına olan ümitleri söndürmüş olsa da, bölgede mücadeleyi bırakmayıp bağımsızlık adına mücadelesini sürdürmeye devam edenler de olmuştur.³²⁰

1936 yılına dek Fransa ile Türkiye arasında Osmanlı idaresinden kalmış olan borçların ödenmesi hususu dışında büyük bir mesele yaşanmamıştır. Türkiye, 13 Haziran 1928 yılında Paris'te imzalanan mukavele gereğince üstüne düşen borçları Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan devletlere paylaşmak şartı ile bir kısmını ödemeyi “*Biz borcumuza ve imzamıza sadakat gösteririz*” diyerek kabul etmiştir. 1929 sonrası ortaya çıkan kriz ortamı bu ödemeyi aksatmış olsa da yeni bir ödeme planı tasarlamak adına 1931 yılında müzakerelere başlanmış, 1933 yılında ise bu müzakereler sonuçlandırılarak Osmanlı'dan kalan borçların Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen kısmı tek bir borç haline getirilmiş ve 1983 yılına dek ödenmesi kararlaştırılmıştır.³²¹ Bu ödeme planı 1940 yılında Fransa, Alman ordusu tarafından işgal edilinceye dek sürmüş, ardından yapılan çeşitli müzakereler sonucu 1944'te borçlar tasfiye edilmiştir. Tasfiye edilen borçlar adına son müracaat gününü 25 Mayıs 1954 olarak belirten Türkiye Cumhuriyeti, borçları vadettiği 1983 yılından çok daha önce ödemeyi bitirdiği için uluslararası anlamda ekonomik gücü artmıştır. Böylece 1854 yılında başlayıp, devlet içinde bir devlet haline dönüşen Düyun-ı Umumiye kurumu ve dış borçlar meselesi aradan geçen 100 yıl sonunda 1954'te son bulmuştur.³²²

1936 yılına gelindiğinde Türkiye ile Fransa'nın arasını bozan gelişme ise Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikaları sonrası odak noktasını Avrupa'ya çevirmek isteyen Fransa'nın İskenderun Sancağı'nı da içine alan Suriye'deki manda yönetimini sona erdirmeye açıklaması olmuştur. Kendisine karşı düşmanca tavırlar besleyen ve bölgede yaptığı harcamalardan ötürü ekonomisinde çatırdamalar yaşayan Fransa, Suriye'ye bağımsızlık tanıyarak hem bu sorunları çözmek hem de bir müttefik elde etmek istemiştir. Bu durumla bağlantılı olarak 1936 yılında iktidara gelen Radikal Sosyalist Albert Sarraut ve halefi Halk Cephesi'nin sosyal-demokrat lideri Léon Blum, sahip oldukları bakış açısıyla paralel olarak sömürge ve manda yönetimlerine son

³²⁰ Abdurrahman Felek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Yay., 1986, Ankara, s. 8.

³²¹ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, Ankara, s. 138-152.

³²² *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Düvün-ı Umûmiyye”, Cevdet Küçük ve Tevfik Ertüzün, Son Erişim Tarihi: 30.04.2022

verilip, bağımsız olmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Tüm bu siyasi sebeplerin yanı sıra, San-Remo'dan sonra Suriye yönetimini ele alan Fransa'nın, bölgede bulmayı umut ettiği miktarda petrole rastlamamış olması da göz ardı edilmemesi gereken ekonomik bir sebep olmuştur.³²³

Suriye'de artan asayiş problemleri üzerine Fransa Şark Orduları Başkomutanı General Hotsenjer, bölgede yayımladığı bir bildiride ordunun 12 Şubat 1936 itibarıyla yönetimi devraldığını duyurmuştur. Bu yöntemin sonuç vermemesi üzerine Suriye rejimi ile müzakerelere başlayan Fransa, Paris'te bir görüşme ayarlayarak sükuneti sağlamak istemiştir. 31 Mart 1936 tarihinde iki taraf arasında başlayan görüşmelerde Fransa, bölgedeki manda yönetimini ortadan kaldırıp Suriye'ye bağımsızlığını kazandırarak, Milletler Cemiyeti'ne girmesini destekleyeceği bir antlaşmayı karşı tarafa sunmuştur.³²⁴ Karşılıklı talepler sonrası uzayan müzakere süreci, Fransa'da iktidarın değişip 4 Haziran 1936'da Halk Cephesi'nden Léon Blum'un iktidara gelmesiyle beraber tekrardan hız kazanmıştır. Nihayet mart ayında başlayan görüşmeler 9 Eylül 1936 tarihinde sonuçlanmış ve Suriye'nin bağımsız bir devlet statüsü haline gelmesi adına birtakım kararlar alınmıştır. Alınan kararlara göre adaptasyon süreci adına üç yıllık bir süreç sonunda tam bağımsızlığını elde edeceği garantisini alan Suriye, bununla beraber Milletler Cemiyeti'ne üyelik sürecinde Fransa'nın desteğini de elde etmiştir.³²⁵

Atatürk, Hatay meselesini TBMM'de üçüncü yasama yılının açılış konuşmasını yaptığı esnada gündeme getirmiştir. Türk milletini gece gündüz uğraştıran en büyük problemlerden biri olarak gerçek sahibinin Türk Milleti olduğu Antakya-İskenderun bölgesi ve o bölgenin geleceği olduğunu söyleyen Atatürk, bu konuya ehemmiyet gösterilmesini istemiş ve dostluklarına çok önem verdikleri Fransa ile aralarındaki tek ve büyük sorunun Hatay meselesi olduğunu belirtmiştir.³²⁶ Atatürk, Hatay konusunda daha aktif bir politika sergilemek istediğini zaten daha öncesinde belli etmiştir. Halihazırda Antakya-İskenderun sancaklarında görev yapan Tayfur Sökmen, Atatürk'ün isteğiyle beraber V. Dönem TBMM'ye Antalya bölgesinden müstakil mebus olarak seçilmiştir.³²⁷ Yine bu konu ile ilgili olarak hukukçu Necip Ali Küçüka, 17 Eylül 1936 tarihinde Ulus gazetesinde yayımlanan yazısında bu anlaşma sonucu Suriye'nin bağımsızlığını elde etmesinden memnun olduğunu dile getirmekle beraber, Dışişleri tarafından Antakya'da mevcut olan Türk varlığının kalıcı olması adına daha keskin adımlar beklediğini ve bunun unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Küçüka bu yazısında ayrıca bölgedeki Türk varlığının

³²³ Oran, *a.g.e*, s. 283

³²⁴ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yay., 2011, İstanbul, s. 166

³²⁵ Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-suriye antlaşması ve Türk kamuoyu (9 Eylül 1936)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt: 35, S: 59, s. 221 (213-237)

³²⁶ *TBMM Z.C*, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 13, İnikat: 1, s. 6-7.

³²⁷ *TBMM Yıllık*, İçtima: F, Devre: V, s. 357

birlikte yaşadıkları Arap topluluğu ile aralarında kan, dil veya toplumsal anlamda hiçbir ilişki bulunmadığını, bu sebeple bölgede özerk bir idare tesis edilmesi gerektiğini belirtmiştir.³²⁸

Fransa ve Suriye arasında imzalanan dostluk-ittifak antlaşması Suriye topraklarında bulunan manda rejiminin ortadan kalkacağı maddesini ihtiva etmekle beraber İskenderun Sancağı hakkında bir hüküm belirtmemiştir. Bu statüye göre İskenderun Sancağı Suriye topraklarına dahil edilmiş ve egemenlik hakları da bağımsız Suriye devletine bırakılmıştır. Antlaşma metninde bu konuyla ilgili yalnızca görüşler kısmında bahsedilmiş, bölgedeki idari-mali alanda uygulanan özerk yönetimin devam ettirilmesine yer verilmiştir.³²⁹ 23 Eylül 1936 tarihinde Paris'ten dönen Suriye heyetinin başında bulunan ülkenin Başbakanı Haşim-ül Etasi, Antakya ve İskenderun sancaklarının Fransız manda yönetimindeki halinin aynı kalması şartıyla Suriye hükümetine geçtiğini bildirmiş, söz konusu sancaklarda değişen bir şeyin olmadığını vurgulamıştır. Bu durum Türk basınında hoş karşılanmamıştır, 24 Eylül 1936 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan “*Milli Bir Dava Önünde*” başlıklı yazıda Suriye heyetinin İskenderun ve Hatay sancakları adına söyledikleri cümlelerin üstü kapalı olduğu şeklinde eleştirilmekle birlikte, Suriye için dahi kabul edilmeyen manda yönetiminin İskenderun ve Antakya sancakları için hiçbir şekilde gerçekleşmesine göz yumulamayacağını belirtmiştir. 1921 yılında Fransa ile imzalanan antlaşmanın aynı şekilde uygulanmasını talep eden yazıda, eğer bu seçenek uygulanmayacaksa bölgede bağımsızlık ilan edilmesinin en kestirme yol olacağı zikredilmiştir.³³⁰

26 Eylül 1936 tarihinde yapılan Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısında konuşan Fransız delegesi, Suriye ile yapılan antlaşma gereği ülkeye bağımsızlık verileceğini dile getirmesi üzerine söz alan dönemin Dışişleri Bakanı ve Milletler Cemiyeti'nin Türkiye delegesi olan Tevfik Rüştü Aras, Suriye için kazanılan bağımsızlık adına memnun olduğunu dile getirmekle birlikte İskenderun ve Antakya sancakları için Türkiye'nin de bağımsızlık istediğini belirtmiştir. Bu isteği bölgede bulunan Türk nüfusun baskınlığı ile destekleyen Aras, bölgedeki halkların kendi geleceklerine kendilerinin karar vermesini sağlayacak bir tutumun Fransa tarafından uygulanması isteğinde bulunmuştur. Türkiye'nin, Hatay üzerindeki tutumunun uluslararası alanda beyan edilmesiyle birlikte bu meselede yeni bir düzleşme girilmiştir.³³¹

Yaşanan bu gelişme sonrası 9 Ekim 1936 tarihinde Paris Büyükelçisi Suat Davas vasıtasıyla Fransa Dışişlerine bir nota gönderilmiştir. Verilen notada Fransa'nın daha önce Suriye

³²⁸ *Ulus*, 17 Eylül 1936.

³²⁹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, AKDHYK Yay., 2010, Ankara, s. 241.

³³⁰ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1936.

³³¹ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, s. 159

ile imzaladığı ve Lübnan ile de imza aşamasında olduğu bağımsızlık antlaşmaları öne sürülerek Türk nüfusunun çoğunlukta bulunduğu İskenderun ve Antakya sancakları adına Türkiye ile de böyle bir antlaşma yapılması teklif edilmiştir. Bu notaya 10 Kasım 1936'da Fransa adına cevap veren Dışişleri Bakanı Yvon Delbos, öncelikle bu bölgelerde mandater devlet sıfatı ile bulunduğunu aktarmış ve Suriye yahut Lübnan ile yapılan antlaşmalar ile benzer bir antlaşmanın yapılması durumunda Suriye'nin toprak bütünlüğünün bozularak bölüneceğini belirterek, böyle bir hadiseyi mümkün kılacak yetkilerinin olmadığını dile getirmiştir.³³² Türkiye tarafı bu beyanlardan sonra 17 Kasım 1936 tarihinde Fransa'ya, kanıtlara dayanan bir 11 maddelik bir cevap vermiştir. Özetle bu cevapta; Versay Antlaşması imzalandığı esnada işgal halinde olan Suriye'de, Türk hakimiyetinin korunmuş olduğu, San-Remo'da mandalaştırılan Suriye'nin yalnızca coğrafi bir ifade olduğu ve böyle bir resmi yapının bulunmadığı, 1921 yılında imzalanan antlaşmada Türk bayrağına yer verilmesinin bölgedeki Türk varlığının delili olduğu, manda yasası ve bu minvaldeki gelişmelerin Türkiye'nin onayı alınmadan yapıldığı için bu durumla muhatap olunmadığı, 1921 yılında ortada bir Suriye devleti olmamasına rağmen bunun Fransa'nın girişimleri ile mümkün kılındığı ve aslında İskenderun-Antakya sancağının hiçbir zaman Fransa'ya ilhak edilmemesiyle beraber bugün dahi edilemeyeceği gibi konular yer almıştır.³³³ Bu cevapla beraber dünya kamuoyuna gözdağı vermek isteyen Atatürk, İskenderun-Antakya bölgesinin adının Hatay olarak değiştirilmesini emretmiş, İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de bu değişimle beraber Hatay Erginlik(Hakimiyet) Cemiyeti adını almıştır.³³⁴

Türkiye'nin, Fransa'ya gönderdiği bu kanıtlara dayalı nota sonrası Fransa, Hatay meselesinin geleceği adına iki farklı teklif hazırlayarak bunlar arasında bir seçip yapması için Türkiye'ye sunmuştur. Fransa'nın sunduğu ilk seçenekte eğer San-Remo'dan beri manda yönetimi ile idare olunan Hatay'ın, Suriye'den ayrılıp bağımsız olmasına dair meseleler ortadan kalkarsa, Fransa bu bölgeyi 1921 Ankara İtilafnamesi'ne göre güvenliğini sağlamayı önermiştir. İkinci teklifte ise Fransa, Hatay'ın bağımsızlığını da barındıran yeni bir yasa ortaya konulması isteniyorsa, bu durum manda yönetimi olan Fransa'nın yetkileri dahilinde olmadığı için konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınması gerektiğini bildirmiştir.³³⁵

İskenderun sancağında çıkan ve iki Türk gencinin ölümüyle sonlanan kanlı olaylar sonra Türkiye ve Suriye bu konuda ikili bir antlaşma sağlamanın mümkün olmadığını anlayınca konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımayı seçmiştir. Türkiye, 9 Aralık 1936 tarihinde içlerinde daha sonra

³³² *a.g.e*, s. 165.

³³³ *TBMM Z.C*, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 13, İnkat: 8, s. 71-72.

³³⁴ Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt: 13, S: 50, 2018, s. 252 (247-265).

³³⁵ Goloğlu, *a.g.e*, s. 222

Hatay Başbakanı olacak Abdurrahman Melek, Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras ve Genel Sekreter Numan Menemencioğlu gibi güçlü isimlerin bulunduğu heyeti Ankara'ya çağırması ve Cenevre'deki toplantıya gideceklerle beraber müzakerelere yollamıştır. 15 Aralık 1936'da başlayan toplantı Tefvik Rüştü Aras'ın Hatay meselesini detaylıca konseye açıklamasından sonra Fransız delegesi Villenau, bu meselenin konseyde halledilmesi gerektiğini söyleyerek toplantıyı ertelemiştir. Ertesi gün tekrar başlayan toplantıda bölgedeki olayların anlaşılması adına İsveç delegesi Rickard Sandler, raportör olarak kabul edilmiş, ardından meselenin özünü ortaya koyulması adına 1937 yılının ocak ayında bir toplantı planlayan konsey her iki tarafa da müzakereler boyunca raportör ile yakın temas halinde olmalarını tembihlemiştir.³³⁶

27 Ocak 1937 tarihinde Tefvik Rüştü Aras tarafından gönderilen telgrafta, konsey tarafından raportöre ek olarak üç gözlemcinin tayin edildiği ve bu gözlemcilerin 31 Aralık 1936 tarihinden beri bölgede bulundukları belirtilmiştir. Gözlemcilerin Hatay'da bulunduğu esnada Türklerin bu bölgede resmi bir kurumunun olmadığını dile getirmesi üzerine, CHP tarafından yapılan bir girişim ile parti Hatay'da resmiyet kazanmıştır. Daha sonra yapılacak olan tüm gösteri ve şikayetler parti tarafından organize edilmiş, tüm sorunlar ve gelişmelerle CHP ilgilenmiştir.³³⁷ Türk delege heyetinin Paris'te hala müzakerelere devam ettiğini aktaran Aras, meselenin çözülmesi için bu heyetin İskenderun sancağının tamamen bağımsız bir devlet haline getirilmesini ve bölgenin Suriye-Lübnan-Sancak üçlemesinden ibaret bir konfederasyon halinde şekillendirilmesi içeren bir teklif sunduğunu dile getirmiştir. Fransa ise manda rejimine sahip bir devletin, sunulan bu teklifi tartışma ya da kabul etme yetkisi olmadığını söyleyerek reddetmiş ve her iki tarafın da hukuki bakış açılarını geçici olarak saf dışı bırakarak meselenin genel yapısını pratik bir şekilde incelemesini teklif etmiştir.³³⁸ 20 Ocak 1937 tarihinde Cenevre'de tekrar başlayan müzakerelerde bir Fransız belgesi üzerinde yoğunlaşıldığını belirten Aras, bu belgede Türk delegeler tarafından ortaya atılan hukuki tezlerin açıkça reddedildiğini belirtmiş fakat bunlara ek olarak 1939 yılında bağımsız olması planlanan sancağın o zamana dek bir geçiş rejimi altında yönetilmesini içeren ortak uyuşma zemini arandığını bildirmiştir. Fransa hükümeti, konseyin uygulanmasını münasip görüp aldığı karara peşin peşin razı olacağını belirtmiştir. Toplantının devamında karşılaştırmalı bir araştırmaya başlanıp tasavvur edilen beyanatlar arasındaki uyuşmazlıklar giderilmeye çalışılmıştır.³³⁹

³³⁶ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Yay., 1986, Ankara, s. 36.

³³⁷ *a.g.e*, s. 37

³³⁸ B.C.A, 30-10-0-0 / 222-501-4, 27.01.1937, s. 1; Bkz. Ek-20

³³⁹ *Aynı belge*, s. 2

İsveç delegesi Sandler ve İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden tarafından Fransa-Türkiye arasındaki müzakereleri yumuşatmak için uygulanan girişimler sonuç vermiş³⁴⁰ ve nihayet bu müzakerelerde İskenderun bölgesinin gelecekteki statüsü adına kararlar alınarak, temel prensipler üzerinde bir anlaşmaya varılmıştır.³⁴¹ “Sandler Raporu” olarak da bilinen bu kararlara göre kendisine ait bir statü ve anayasa tertip edilecek olan sancak “*entité distincte*” yani ayrı bir varlık-oluşum³⁴² olarak kabul edilmiştir. İçişlerinde tam anlamıyla bağımsız bir hüviyete sahip olan sancak, dışişlerinde ise Suriye devletine bağlı halde bırakılmıştır fakat üçüncü maddede yer alan hükümlere göre Suriye’nin, Milletler Cemiyeti’nin kesin kararı olmadan sancak bağımsızlığını zedeleyecek kararlar alması engellenmiştir. Devam eden maddelerde sancak düzeninin işleyişi, dili, statüsü, emniyeti, toprak bütünlüğü, dokunulmazlığı ile ilgili kararlar alınmıştır. Bunlara ek olarak İskenderun Limanı’ndan Türkiye’nin yararlanabilmesine dair bir hükümle birlikte uygulanacak olan statü ve anayasanın konseyin kararı sonrası uygulamaya konulacağı ve konseyde söz konusu sancak ile ilgili alınacak olan karar ve tavsiyelerin 3’te 2 - sülûsan- çoğunluk sağlandığı takdirde uygulanabileceği kararlaştırılmıştır.³⁴³ Böylece konsey, Fransa’nın dile getirdiği üzere manda rejimine hanel getirecek kararların yükümlülüğü altına girmemiş fakat buna rağmen geçici de olsa İskenderun-Antakya bölgesinde yarı-bağımsız statüye sahip bir çözüm bulmuştur.

Hatay meselesi özelinde elde edilen bu başarı sonra Mustafa Kemal Atatürk, çektiği bir telgraf ile uluslararası alandaki samimi dostlukları zedelemekten bu milli meseleyi halledip, Milletler Cemiyeti Konseyi’nde bir sonuç almak adına gösterdikleri akıllılık, kararlılık ve ağırbaşlılık dolayısıyla hükumete teşekkürlerini ve tebriklerini sunmuştur.³⁴⁴ 28 Ocak 1937 yılında yapılan Meclis toplantısında ise İzmir Mebusu Mahmut Esat Bozkurt, Denizli Mebusu Rüştü Öktem ve Giresun Mebusu Sadri Maksudi Arsal, Hatay meselesinde elde edilen başarı için, diğer tüm vekiller adına Cumhurbaşkanı Atatürk ve İnönü Hükümeti’ne olan teşekkürlerini dile getirmiştir.³⁴⁵ Atatürk ise, Hatay meselesinde Türkiye’nin lehine çıkan bu kararı sevinçle karşılamakla beraber Milletler Cemiyeti Konseyi’ne teşekkür ve minnetlerini bildirmiştir.³⁴⁶ Aynı gün İçişleri Bakanlığı tarafından ülkedeki tüm vilayet ve müfettişliklere gönderilen talimatta 31 Ocak 1937’de ülkenin genelinde Hatay meselesinde elde edilen bu başarıyı duyurmak adına

³⁴⁰ Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, “Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti’nin Kuruluşu ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 21, S: 62, 2005, s. 427 (423-451)

³⁴¹ Detaylı bilgi için Bkz: Ek-20

³⁴² Yusuf Sarınoy, “Atatürk’ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1996, Cilt: 12, S: 34, s. 19 (3-65).

³⁴³ B.C.A, 30-10-0-0 / 222-501-4, 27.01.1937, s. 4.

³⁴⁴ B.C.A, 30-10-0-0 / 222-501-5, 28.01.1937.

³⁴⁵ *TBMM Z.C*, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 15, İnikat: 30, s. 160.

³⁴⁶ *Z.C*, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 16, İnikat: 31, s. 3.

mitingler yapılması, Hatay'ın bir Türk yurdu olduğunu vurgulamakla beraber Fransa ve Suriye ile ilgili olumlu temennilerde bulunulması istenmiştir.³⁴⁷

Konseiden çıkan Sandler Raporu'na uygun olarak yeni bir anayasa ve sancak statüsü oluşturan uzmanlar komitesinin, 29 Mayıs 1937 tarihinde oluşturdıkları bu belgeler tekrar Konseye sunulmuş ve oybirliğiyle kabul edilmiştir.³⁴⁸ Böylece yukarda bahsedilen “entité distincte” -sancağın ayrı bir varlık/oluşum halini alması durumu- hukuken kurulmuştur. Oran, bu belgeleri üç farklı başlık altında incelemiştir. Bu tasnife göre ilk maddede ayrı bir varlık olarak ortaya çıkan sancağı oluşturan uluslararası “bağitlar” olduğunu öne süren Oran, bunlardan ilkinin belgede belirtilen sancak sınırları olduğunu kaleme almıştır. Hatay, Türkiye'ye katıldığı taktirde küçük değişiklikler sonucu Türkiye-Suriye sınırını oluşturma durumu, onu bağitlardan biri haline getirmiştir. Oran'a göre diğer bir bağit ise, sancağın statüsü belirlenirken Suriye'nin dışişlerinde sancağa vekalet edecek bir hükmü olmasına rağmen bu konuya tezat oluşturacak birçok hüküm koyularak devletin gücünün kısıtlanması olmuştur. Bu tasnife göre son bağit ise sancağın anayasasından meydana gelmiştir. Bu sınıflandırmadaki diğer bir başlık ise bölgenin toprak bütünlüğünü garanti altına alan antlaşma olmuştur. Türkiye ve Fransa, imzaladığı bu antlaşma ile beraber bölgede toprak bütünlüğüne halel getirecek herhangi bir durumda tek başına ya da ortak bir şekilde önlem alabilme özgürlüğüne sahip olmuştur. Oran'a göre son başlık ise yine Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ve Türkiye-Suriye sınırının güvenceye alınması adına tertip edilen antlaşma olmuştur.³⁴⁹

1937 Haziran'ında Meclis gündeminde Hatay Meselesini dillendiren İnönü, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde alınan kararların Türkiye'nin onayladığı düzlemde olduğunu ve kesin neticeler elde edildiğini, bu kararların yalnızca kâğıt üzerinde değil gönüllerde de geçerliliğinin olduğunu belirtmiş, söz konusu kararların hakkıyla uygulanmasını arzuladıklarını söylemiştir. Suriye sınırında çıkan anlaşmazlıkların birtakım askeri müdahaleler gerektirdiğini aktaran Başbakan, bu durumun ilk temaslar sonrası değiştiğine dikkat çekerek esasen kendi isteklerinin de iki dost ülke sınırında bir problem kalmaması bunun için de alınan kararların hem Fransa hem de Türkiye-Suriye tarafından titizlikle uygulanmasından geçtiğini aktarmıştır.³⁵⁰

Sandler Raporu'nun getirilerinden biri olan Sancak topraklarının güvenliğinden Türk-Fransız ortaklığının sorumlu olması durumu bölgenin geleceği hususunda önemli bir yere sahiptir. Sancak statüsü hakkında hükümler içeren 55. maddede belirtildiği üzere, bu hususların 29 Kasım

³⁴⁷ Sarıay, *a.g.m*, s. 20.

³⁴⁸ B.C.A, 30-10-0-0 / 224-510-12, 04.07.1938.

³⁴⁹ Oran, *a.g.e*, s. 285-287.

³⁵⁰ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 19, İnikat: 76, s. 313.

1937 tarihinde uygulanmaya başlanmasıyla beraber Suriye üzerindeki manda yönetimi devam ettikçe yürürlükte kalması planlanmıştır. Burada ehemmiyet arz eden detay ise, ihtimaller dahilinde Fransa'nın yakın gelecekte bölgedeki manda yönetimine son vermesi durumunda Suriye'nin bağımsızlığına kavuşacağı gibi özel statüye sahip özerk bir bölge olan Sancak'ın da böyle bir haktan yararlanabilme ihtimali doğmasıdır. Statüde alenen böyle bir beyanat olmasa bile, oluşan siyasi konjonktür içinde bu durum gündeme gelmiştir.³⁵¹

Resmi anlamda bir “Sancak Devleti” kurulduğunda 4,805 km² yüzölçümüne ve yapılan son sayımlara göre 219,000 nüfusa sahip olan bölgedeki unsurların dağılımı şu şekildedir: %39,7 Türk, %28 Alevi, %11 Ermeni, %10 Sünni Arap, %9 Rum Ortodoks ve geri kalan %3 ise Kürt, Çerkes, Yahudi, İsmaili ve Arnavutlardan oluşmuştur. 1921 Ankara İtilafnamesi'nden sonra Fransızların uyguladığı nüfus politikalarına rağmen Türklerin bölgede çoğunluğu oluşturmaları Sancak statüsü için geçmişte ve gelecekte yüksek faydalar sağlamıştır.³⁵²

“*Hatay benim şahsi meselemdir*” sözü ile bu konuyu ne kadar önemseydiğini ciddi bir şekilde dile getiren Atatürk, aynı zamanda 29 Ekim 1927 tarihinde Fransız Büyükelçisi'ne yaptığı konuşmada yayımlacı politika yanlısı olmadığını, barış ortamını bozmak gibi bir amaçla hareket etmeyip, yapılan antlaşmalar çerçevesinde memleketin hakkını savunduğu söylemiştir. Atatürk, TBMM'de halkına verdiği sözü elçiye hatırlatarak, “*Eğer sözümlü tutamazsam onların huzuruna çıkamam, yerimde kalamam*” derken, aslında bu meselede ne kadar kararlı olduğunu gözler önüne sermiştir.³⁵³ Gazi Paşa, Hatay meselesi hakkında açıklama yapmaktan veya üzerine konuşmaktan hiçbir zaman geri durmamış, V. Dönem TBMM'nin üçüncü içtima senesinde yaptığı açılış konuşmasında bu konuyu tekrar gündeme getirerek; Gelecekte yapılacak olan Türk-Fransız temaslarının hedeflenen şekilde sonlanması, Hatay meselesinin olumlu anlamda ilerlemesi için elzem olduğunu belirtmiştir.³⁵⁴

Atatürk'ün bu temennisine rağmen gelişen olaylar bu şekilde cereyan etmemiştir. Sancak'ta bulunan seçim komitesi kendi iradesiyle aldığı bir kararı Türkiye'ye danışmadan Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bildirmesi üzerine bu ikili ilişkiler büyük yara almıştır. Yapılan bu harekete ağır tepki gösteren Türkiye, önce 3 ve 24 Aralık 1937 tarihlerinde Fransa'ya bu durumu kabul etmediklerini belirten notalar göndermiş ve ardından 29 Aralık 1937 tarihinde, Fransa ile imzaladığı dostluk antlaşmasını feshetmiştir. Hemen sonrasında bölgeye yapılan asker

³⁵¹ Dağıstan ve Sofuoğlu, *a.g.m.*, s. 430.

³⁵² İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten*, 1985, Cilt: 49, S: 193, s. 90 (79-109)

³⁵³ Oran, *a.g.e.*, s. 288

³⁵⁴ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 20, İnikat: 1, s. 8

sevkiyatları ve Türkiye'ye gelen Suriye Başbakanı Mardam'a karşı Atatürk tarafından dillendirilen “*Bu meseleyi hallededeceğiz. Bu namus meselesidir, bunun için en büyük tehlikeyi bile göze aldım*” sözleri meselenin ne denli alevlendiğini ve Atatürk'ün mesele hakkındaki net tavrını açıkça göstermektedir.³⁵⁵ Zikredilen asker sevkiyatı aynı zamanda Tunceli'de çıkan olaylarla aynı zamana denk gelmiştir fakat Tunceli'ye sevk edilen birlik yetkililerine 10 bin lira avans verilirken Hatay'a sevk edilen birlik yetkililerine 20 bin lira avans verilmesi meseleye verilen önemi gösteren detaylardan biri olmuştur.³⁵⁶

Bu hamle özelinde yabancı basında çıkan yazılar, yapılan bu çıkışın Sancak'ta görev yapan uzmanların hazırladığı seçim raporu sonrası geliştiğini belirtmiştir. Fransa menşeli “Le Temps” gazetesi, yapılacak olan bu seçimin Türkiye'nin de onayladığı sancak statüsünün uygulanması adına planlandığını bildirmekle beraber, Türk tarafının ise bu rapor kendilerine yalnızca bilgi amaçlı sunulduktan sonra konseye gönderilen raporun taraflı bir biçimde hazırlandığını iddia etmesi üzerine ortalığın kızıştığını dile getirmiştir.³⁵⁷ Yine bir Fransız gazetesi olan “La Depeche de Toulouse” Türkiye'nin dostluk antlaşmasını feshetmesi ile ilgili olarak, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararları sonucu yeni bir statüye kavuşan Sancak'ta bu statünün gerekliliklerini uygularken zorluklarla karşılaşan Suriye hükümetinin bu gelişmeye sebep olduğunu öne sürmüştür. Yazının devamında, yaşanan bu olayın Türkiye ve Fransa arasındaki dostluğu bozacak sonuçlar doğurmasını beklemenin doğru bir düşünce olmadığını belirten gazete, Türkiye'nin bu hareketindeki amacın antlaşmayı daha uygun şartlar elde etmek adına yeniden görüşmek olduğunu yazmıştır. Bu görüşlere farklı bir açıdan yaklaşan “La Republique” gazetesi kendi dışişleri bakanı ve müsteşarını eleştirmekle birlikte Türkiye'nin yaptığı bu hareketin askeri bir müdahale amacı güttüğünü öne sürmüştür. Olası bir harekât durumunda Fransa'nın bu durumu kontrol etmekte yetersiz kalacağını düşünen yazar Pierre Dominique, aynı zamanda bölgede çıkacak bir savaş sonucu hiçbir Fransız vatandaşının bu mevzu uğruna kanının dökülmesini arzulamadığını belirtmiştir. Makalesinin sonunda daha geç olmadan Suriye'nin sunduğu şartları reddetmek gerektiğini söyleyen Dominique, “Suriyeli” şeklinde bir milletin varlığını kabul etmemekle beraber meselenin çözülmesinin Fransa'nın otoritesiyle mümkün olacağını savunmuştur.³⁵⁸

Ülke içindeki protesto ve mitinglerle Hatay meselesinin önemini daima hissettirmeye çalışan Türkiye, bölgede yapılacak seçimlerde üstünlük elde edebilmek adına birtakım hamleler yapmıştır. Bunların en önemlisi ise yayımlanan bir talimat ile Hatay doğumlu olup Türkiye'de

³⁵⁵ Sarıay, *a.g.m*, s. 26

³⁵⁶ B.C.A, 30-18-1-2 / 83-43-4, 21.05.1938.

³⁵⁷ B.C.A, 30-10-0-0 / 233-502-5, 05.01.1938.

³⁵⁸ B.C.A, 30-10-0-0 / 222-501-24, 16.12.1937.

yaşayan başta devlet memurları olmak üzere serbest meslek sahipleri ve memurları Hatay'a göndermeye başlaması olmuştur. Bölgeye giden kişilerden aileleriyle gidip Hatay vatandaşı olduktan sonra yekpare şekilde hareket etmelerini isteyen Türkiye, bu saatten sonra Halk Partisi'nin bir üyesi olarak bulundukları Hatay'da ana vazifelerinin bölgedeki insanları Türk cephesi altında toplamak olduğunu belirtmiştir. Söz konusu talimat yoluyla Hatay'a giden kişilerin sayısı bilinmemektedir fakat 7 Nisan 1938 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ne göre Hataylı olan 252 memur ve 2 çalışanın izinli sayılması bu uygulamaya bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Haraç gazetesinde yayımlanan bir haberde, Türkiye'nin Hatay'a sokmayı başardığı kişilerin 3000 civarında olduğu, bu planın tamamlanmasıyla aileleriyle beraber 35 bin kişinin yer değiştireceği bildirilmiştir.³⁵⁹

Avrupa'daki revizyonist devletler olan Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikalarını arttırmaları üzerine Türkiye ile olan ilişkilerini yumuşatma ihtiyacı hisseden Fransa, Hatay meselesi ile ilgili görüşmelerdeki tavrını değiştirmiş ve Türk heyetinin talep ettiği istekleri dikkate alarak feshedilen antlaşma yerine yeni bir antlaşma yapma düşüncesini dile getirmiştir. Bununla bağlantılı olarak Milletler Cemiyeti Konseyi ise Hatay'da yapılacak olan seçimlerle ilgili düzenlemeler yaparak 3 Mayıs 1938 tarihinde komisyon gözetimindeki iki dereceli seçimleri başlatmıştır.³⁶⁰ Seçim kararları duyurulduktan sonra işler beklendiği gibi gitmemiştir. Hatay'da bulunan Fransız memurlar Türklere karşı Ermeni ve Arapları kullanarak propagandalar tertip etmiş, başka bölgelerden getirilen bu Ermeni ve Araplar statüsü gereği özerk bir yapıda bulunan Sancak vatandaşı kabul edilmiş, bazı Türk vatandaşlar ise bu memurların tutumu yüzünden seçmenlik hakkını kullanamamıştır.

Atatürk, Fransa'nın takındığı bu tavır sonrası Adana ve Mersin civarında konuşlanmış olan 30 bin kişilik orduyu resmî törenler eşliğinde 31 Mayıs 1938 tarihinde Hatay sınırına intikal ettirmiştir.³⁶¹ İnönü anılarında “Atatürk ile Tartışmalarımız” şeklinde kaleme aldığı kısımda Hatay meselesine de değinmiştir. Atatürk ile kendisi arasında Hatay meselesi özelinde bir düşünce ayrılığı olduğunu belirten İnönü bu meselede Fransa ile olan sorunların diplomasi yoluyla çözülmesinin ve ihtiyatlı davranmanın gerekliliğini vurgularken, Atatürk'ün ise çevresindekilerin de etkisiyle bu meselede çok agresif davranarak uzun yıllar uğraş verilen Türkiye-Fransa dostluğunu bozabilecek hamleler yaptığını dile getirmiştir. Hatay meselesi adına Millî Mücadele döneminde değil aksine 1936-1937 yılları arasında Atatürk ile çok daha ağır tartışmalar yaşadığını

³⁵⁹ Sarıınay, *a.g.m*, s. 31

³⁶⁰ Figen Atabey, “Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, S: 7, 2015, s. 197 (192- 209)

³⁶¹ Yusuf Sarıınay, “Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, S: 35, 1996, s. 408 (407-454)

söyleyen İnönü'nün istifasının 1937 yılının sonlarında gerçekleştiği göz önüne alındığında, yapılan bu askeri girişimlerin Celal Bayar döneminde yoğunlaşmış olması Atatürk'ün Hatay meselesinde gerekirse silahlı bir müdahaleden dahi kaçınmayıp bu sorunu çözmek adına her türlü riski aldığını göstermektedir.³⁶²

Atatürk tarafından yapılan bu stratejik hamle sonrası Fransa'nın, Hatay'da takındığı tavır yumuşamaya başlamıştır. Fransa bir savaş ihtimalini ortadan kaldırmak adına 30 Mayıs 1938 tarihinde seçim sürecini kendi çıkarları dahilinde sonuçlandırmak adına giriştikleri politikadan vazgeçerek 3 Haziran 1938'de seçimleri durdurduğunu açıklamıştır. Hemen ardından bölgede görevli olan Fransız yüksek komiseri Garreau azledilerek yerine bu meseleye çok daha hâkim olan Kolonel Collet getirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrası 9 Haziran 1938'de başlayan seçimler bölgede yaşanan olaylar sonrası 22 Haziran'da durdurulmuş ve nihayet Türkiye ile Fransa'nın ortak istekleri doğrultusunda konsey komisyonu 26 Haziran günü Hatay'dan ayrılmıştır.³⁶³

Türkiye ile olan sorununu gerek Avrupa'daki gelişmeler, gerekse sınırdaki hareketlilik üzerine daha fazla büyümeden halletmek isteyen Fransa, Hatay bölgesinin asayişinin müşterek olarak yapılmasını önermiştir. Yapılan bu öneriyi müteakiben bir anlaşma imzalayan taraflar 4 Temmuz 1938 tarihinde yeni bir dostluk antlaşması imzalamışlardır.³⁶⁴ Karar bildirisinde yer alan hükümlere göre Fransa, Türkiye için meselenin yalnızca bir toprak sorunu olmadığını teyit etmekle beraber sürecin 1921 yılında imzalanan Ankara İtilafnamesi çerçevesi dahilinde yürütülmesini talep etmiştir. Yapılan bu dostluk antlaşmasına binaen bölgede asayişi sağlamak üzere her iki devletten 2500 kişilik kuvvet tertip edilip Hatay'a gönderilmiştir. Ayrıca 30 Ocak 1938'de merkeze çekilen³⁶⁵ diplomat Cevat Açıkalın, Fransız delegesi ile eşdeğer rütbeyle Türkiye delegesi olarak Hatay'a gönderilmiştir.³⁶⁶

Yapılan dostluk antlaşmasının da yarattığı iklimle beraber 10 Temmuz 1938 tarihinde Fransa yönetimindeki Beyrut mandasından bir seçim talimatı gelmiştir. Bu talimat üzerine Hatay Yüksek Komiseri Kolonel Collet, Hatay Başkonsolosu olan Celal Tevfik Karasapan ile irtibata geçerek yapılacak olan seçim öncesinde seçmen listesi oluşturmak, seçim komisyonu teşkil etmek ve müracaat komitesinde yer alacak üyeleri belirlemek hakkındaki fikirlerini sormuştur. Karasapan ise kendi yetkisini aşan konular hariç diğerlerini yanıtlayarak seçim öncesi ve sonrası doğabilecek problemleri en aza indirmeye gayret etmiştir.³⁶⁷ Karasapan, seçimler hakkında Collet

³⁶² İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları II (1923-1938)*, s. 57-61.

³⁶³ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Yeni Gün Yay., 1999, İstanbul, s. 26-27

³⁶⁴ B.C.A, 30-10-0-0 / 224-510-13, 04.07.1938.

³⁶⁵ B.C.A, 30-11-1-0 / 118-4-15, 30.01.1938.

³⁶⁶ B.C.A, 30-18-1-2 / 83-52-11, 11.06.1938.

³⁶⁷ B.C.A, 30-10-0-0 / 224-511-3, 12.07.1938

ile yaptığı bu konuşma sonrası Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf daha çekerek seçimin icra edilmesi için Collet'in yetkilendirildiğini bildirmiştir. Ardından telgrafa devam eden Karasapan, bulunduğu konum itibarıyla kendini huzursuz hissettiğini bunun sebebinin ise sıradan bir devlet memuru sıfatıyla gönderildiği Hatay'da bu denli önemli bir mevkide bulunmasının memur kimliğiyle örtüşmeyeceği için kendini yetersiz hissetmesi olduğunu dile getirmekle beraber uygun olan başka bir konsolosluğa atanmak istediğini belirtmiştir.³⁶⁸

Yaşanan bu gelişmeler sonrası 22 Temmuz ile 31 Temmuz 1938 tarihleri arasında yeni bir seçim tertip edilmiştir, Atatürk bu seçim esnasında 29 Temmuz 1938'de aldığı bir kararla, çeşitli birliklerden oluşan askeri kuvvetin bölgeye düzenleyeceği hareketin önemini adeta bir sefer niteliğinde olduğunu onaylayarak göstermiştir.³⁶⁹ Bu seçime katılan 35.847 Türk, 11.319 Alevi, 5.504 Ermeni, 1.845 Sünni Arap ve 2.098 Ortodoks vatandaşın kullandığı oylar neticesinde 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Ortodoks olmak üzere seçilen toplam 40 milletvekili ile beraber Hatay Meclisi 2 Eylül 1938 tarihinde toplanmıştır.³⁷⁰ Milletvekilleri Türkçe olarak yeminlerini ettikten sonra Abdülgani Türkmen Meclis başkanı, Tayfur Sökmen devlet başkanı, Abdurrahman Melek ise başbakan seçilmiştir. 7 Eylül 1938'de belirlenen yeni Hatay Bayrağı, tıpkı Türk bayrağı gibi kırmızı renk üzerine hilal ve yıldız bulunacak şekilde tasarlanmıştır. Hatay Bayrağı'nın, Türk Bayrağı'ndan tek farkı yıldızının içinin de kırmızı olmasıdır.³⁷¹

Meclisin açılışından sonra elzem kurumları oluşturma işine giren Meclise, Türkiye Cumhuriyeti tarafından 50 bin lira ödenek gönderilmiştir. Hatay'da uygulanacak olan yeniliklerin Türkiye kanunuyla uyumlu olması adına Hatay Meclisi çeşitli kararlar almış, Hatay Devleti Yüksek Mahkemesi gibi kurumlar kurmuştur. Bununla beraber Meclis, 7 Kasım 1938 tarihinde aldıkları bir kararla birlikte TBMM'ye olan bağılıklarını bildirmiş ve alınan karar Abdülgani Türkmen tarafında TBMM'ye iletilmiştir.³⁷² Bu işlemlerin randımanlı bir şekilde ilerleyebilmesi adına Numan Menemencioğlu önderliğinde bir Danışma Heyeti ile beraber Hatay Bürosu kurulmuştur. Meclis 16 Şubat 1939 tarihinde çıkardığı kanunla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut kanunlarının tamamını kendi kanunları olarak kabul etmiş ve böylece kurumsallaşma sürecini hızlandırarak daha öncesinde mevcut olan Fransa-Suriye yönetiminin bıraktığı etkilerden kurtulmuştur.³⁷³

³⁶⁸ B.C.A, 30-10-0-0 / 224-511-6, 13.07.1938.

³⁶⁹ B.C.A, 30-18-1-2 / 84-71-15, 29.07.1938.

³⁷⁰ Sökmen, *a.g.e*, s. 30.

³⁷¹ Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılıma Hatay*, Phoenix Yay., 2008, Ankara, s. 93.

³⁷² TBMM Z.C, İçtima: IV, Devre: V, Cilt: 27, İnikat, 2, s. 10-11.

³⁷³ *a.g.e*, s. 96

Gün geçtikçe Türkiye Cumhuriyeti ile bağlarını kuvvetlendiren Hatay Devleti'nin yöneticileri 1939 yılında yapılan genel seçimler sonucunda TBMM'de mebus olarak yer almıştır. Hatay Devlet Başkanı olan Tayfur Sökmen daha önce de seçildiği Antalya'dan, Başbakan Abdurrahman Melek ise Gaziantep'ten aday olup seçilmişlerdir. Yaşanan bu gelişme Hatay'ın, Türkiye'ye bağlanacağı ihtimallerini daha da güçlendirmiştir. Melek ve Sökmen TBMM'de yeminlerini edip³⁷⁴ Hatay'a döndüklerinde Melek ve Sökmen'in gazetecilere verdiği *“Türk Milletinin Hatay hakkında gösterdikleri alaka o derece büyüktür ki, Türkiye ve Hatay bir tek kalp olarak çarpılmaktadır”*³⁷⁵ ve *“Ben Hatay'da Atatürk'ün ve İnönü'nün yüksek iradelerini tatbik eden memurum”*³⁷⁶ beyanları hem ülke çapında hem de uluslararası kamuoyunda Türkiye'ye katılma girişimleri olarak lanse edilmiştir.

Bu beklentilerin karşılıksız olmadığı ise 23 Haziran 1939 günü Hatay Meclisi'nde yaşanan gelişme ile anlaşılmıştır. Meclis, aynı gün yapılan konuşmalar sonrası Türkiye'ye katılma kararı almış ve hükümet feshedilmiştir. 7 Temmuz 1939 tarihinde kabul edilen 3711 sayılı kanun ile beraber Hatay, artık Türkiye'nin bir vilayeti haline gelmiştir.³⁷⁷ Cumhurbaşkanı İnönü, bu vesile ile Başbakan Refik Saydam'ı tebrik ederken bu meselenin başarıyla çözüldüğü duyduğu mutluluğu dile getirmiştir.³⁷⁸

Türkiye'ye ilhak kararının alındığı gün bayram kabul edilmiş ve Millî Mücadele'den beri devam eden siyasi entrikalar ve bu uğurda planlananlar sonuçsuz kalmıştır. Kültürlerine ve geleneklerine daima sahip çıkan Hatay halkı, zor şartlardan geçip çok ağır bedeller ödemesine rağmen davasından vazgeçmemiştir. Aynı şekilde Atatürk önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti de Hatay'ın tekrar anavatana dahil edilmesi adına çok çetin mücadeleler vermiş, çok kritik diplomasi girişimlerine bulunmuştur.³⁷⁹

F) MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya birden yayılmasında en büyük avantajlarından biri olan boğazlar, XVIII. yüzyıl itibarıyla Osmanlı'nın ev büyük zaaflarından biri haline dönüşmüştür. Bu durumun sebebi giderek zayıflayan Osmanlı'nın, yüksek seviyelerde stratejik önem arz eden boğazlarını kontrol edememesi olmuştur. Avrupa'daki değişen siyasi iklimle beraber, birbirleri

³⁷⁴ TBMM Z.C, İçtima: F , Devre: XI, Cilt: 1, İnikat: 1, s. 2-7

³⁷⁵ Melek, a.g.e, s. 81

³⁷⁶ Cumhuriyet, 25 Nisan 1939.

³⁷⁷ Resmî Gazete, 11 Temmuz 1939, No: 4255

³⁷⁸ B.C.A, 30-10-0-0 / 255-515-19, 24.06.1939; Bkz. Ek-21

³⁷⁹ Melek, a.g.e, s. 84.

üstünde hakimiyet kurmak isteyen devletler bunun nihai yolunun direkt olarak boğazlar üzerinde kontrol sağlamak olduğunu düşünmüştür. Bunların üstüne bir de kuzeyde güçlenen komşumuz Rusya'nın eklenmesi meseleyi çok daha mühim bir hale getirmiştir.³⁸⁰

1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasına değin yalnızca Osmanlı gemilerinin geçebildiği boğazlarda, bu antlaşma ile Rus ticaret gemilerine de aynı özgürlük tanınmıştır. Osmanlı, yaptığı bu antlaşma ile beraber boğazlar üzerinde yıllardan beri sürdürdüğü ilkesinden ödün vererek, ticaret ve savaş gemileri olarak ayrılmış olsa da yabancı bir geminin geçişine müsaade etmiştir. 1833 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile yaşadığı problem üzerine dışardan bir desteğe ihtiyaç duyan Osmanlı, Rusya ile Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzalamıştır. Yapılan bu antlaşmaya göre Rusya, Osmanlı'ya yapılacak herhangi bir saldırıya karşılık vermeyi garanti ederken, kendisinin saldırıya uğraması durumunda boğazların kapatılması garantisini almıştır. Sekiz sene boyunca geçerli olacak bu antlaşma ile beraber Rusya'nın boğazlarımız üzerinde hak elde etmesi uluslararası kamuoyunda bir "Boğazlar Meselesini" gündeme getirmekle beraber Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerinde tek başına karar aldığı son antlaşma olmuştur.³⁸¹

1841 yılında toplanan Londra Konferansı sonrası İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı baskılar sonucu kabul edilen Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Rusya'nın daha önce boğazlar konusunda elde ettiği kazanımlara son verilirken, aynı zamanda boğazlara uluslararası bir statü kazandırılmıştır. Osmanlı'nın boğazlar üzerindeki mutlak hakimiyetini kaybettiği bu antlaşmaya göre, barış zamanında yabancı devletlere ait hiçbir savaş gemisinin boğazlardan geçememesi kararlaştırılmıştır. Mevcut statü ve koşullar daha sonra yapılacak olan 1865 Paris Antlaşması, 1871 Londra Konferansı ve 1878 Berlin Antlaşması sonrası da sabitliğini korumuştur.³⁸²

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'na kadar aynı niteliklerle yönetilen boğazlar, savaş sonrasında Mondros ve yürürlüğe girmemiş olsa da Sevr antlaşmalarında yer alan hükümler ekseninde farklı nitelikler kazanmasına rağmen, 1936 yılında imzalanacak olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne dek Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan hükümlere göre yönetilmiştir. "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme" başlığı altında imzalanan mukaveleye göre Türkiye, Çanakkale, Marmara ve Karadeniz Boğazlarını silahsızlandırmakla birlikte savaş ve barış zamanında boğazlardan geçecek olan harp gemisi ve ticari gemilerin denetimini ise Milletler

³⁸⁰ Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, S: 13, 1994, s.1 (87-112)

³⁸¹ Hakan Uzun, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 16, S: 61, s. 396 (393-435).

³⁸² Uzun, *a.g.m*, s. 397

Cemiyeti tarafından oluşturulan uluslararası bir komisyona devretmiştir. 1923 yılındaki şartlar göz önüne alındığında Türkiye, boğazlar konusunda yer alan bu hükümleri Milletler Cemiyeti'nin garantörlüğüne güvenerek kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁸³

Dünya genelinde barış ve güvenliği sağlaması beklenen Milletler Cemiyeti bu misyonunda başarılı olamayınca, gerek İtalya'nın saldırgan tutumundan çekinen gerekse boğazlarda bir savunma gücünün olmayışında kaygılanan Türkiye, bu kaygılarını ilk kez 1933 yılının mayıs ayında yapılan Londra Silahsızlandırma Konferansı'nda dile getirmiş ve ilerleyen günlerde katıldığı uluslararası görüşmelerde de Lozan'da boğazlar özelinde ele alınan sözleşmenin değiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktan kaçınmamıştır.³⁸⁴ Atatürk, bu isteğini daha önce çok kez dillendirmiştir. Kendisine sorulan Türkiye neden boğazları tahkim etmek istiyor sorusu üzerine Lozan'dan beri değişen siyasi şartları hatırlatan Atatürk, boğazların Türkiye topraklarını ikiye ayırdığını bu sebepten ötürü söz edilen deniz geçidinin sorumluluğunun Türkiye'de olması ülkenin güvenliği ve savunması açısından çok önemlidir. Anahtar niteliğinde olan böylesine önemli bir yer kendine macera arayan herhangi bir saldırganın keyfine ve merhametine bırakılamaz diyerek İtalya'yı ve saldırgan politikalarını işaret etmiştir. Türkiye, barışı bozan bu saldırganların bu amaç uğruna boğazlardan geçmesini engelleme mecburdur diye ekleyen Atatürk, “-Türkiye buna asla müsaade etmeyecektir!” diyerek bu konudaki kararlılığını göstermiştir.³⁸⁵

1935 yılında Almanya'nın Versay Antlaşması'nda yer alan askeri kısıtlamalara dair hükümleri tanımadığını ilan etmesinin ardından 17 Nisan 1935 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde boğazlar meselesi Tefvîk Rüştü Aras tarafından tekrar dile getirilmiştir fakat İtalya, İngiltere ve Fransa bu konunun toplantının gündeminin dışında olduğunu öne sürerek meselesinin tartışılmasına karşı çıkmışlardır.³⁸⁶ Yaşanan gelişmelere bakıldığında, Türkiye'nin Lozan'da yer alan boğazlar meselesindeki hakkındaki hükümleri siyasi konjonktürün gerektirdiği şekilde değiştirmek istediği anlaşılmaktadır. Hem, İtalya'nın saldırgan tutumu hem de Almanya'nın yeniden silahlanarak, daha önce askerden arındırılmış olan Ren bölgesini işgal etmesi daha önce hükümlerini tanımadığını açıkladığı Versay Antlaşması'nın sağladığı düzeni sona erdirmiştir. Milletler Cemiyeti'nin pasif bir siyaset izlediği bu ortamda boğazlar, silahsızlandırılmış statüsü sebebiyle dışardan gelebilecek her türlü tehdide açık hale gelmiştir.³⁸⁷

³⁸³ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (I. Cilt 1920-1945), TTK Yay., 2000, Ankara, s. 148-158

³⁸⁴ a.g.e, s. 501.

³⁸⁵ Soyak, a.g.e, s. 515

³⁸⁶ Cumhuriyet, 19 Nisan 1935.

³⁸⁷ Armaoğlu, a.g.e, s. 196.

İtalya'nın 1935 Ekim ayı başlarında Habeşistan'a saldırması üzerine, Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker'in hükumete gönderdiği uluslararası siyasi durum hakkında ne gibi tedbirler alındığına ve Çanakkale Boğazı'nın mevcut durumunun yarattığı güvensizlik ortamına dair sorusu üzerine 11 Ekim 1935 tarihinde Meclis gündemine gelen boğazlar meselesi, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından cevaplanmıştır. Çanakkale Boğazı'ndaki mevcut durumun boğazlar mukavelesi gereğince ortaya çıktığını belirten Kaya, ülkenin savunulması hususunda eksik olan bu konunun uluslararası toplantılarda defaatle dile getirildiğini belirtmiş ve ayrıca beklenmeyen bir durumla karşılaşılması halinde gerekli tedbirlerin alınması için tereddüt etmeyeceklerini eklemiştir. Kaya, boğazlar meselesi ile ilgili olarak Lozan Görüşmeleri sırasında İngiltere'nin en usta diplomatlarından biri olan Lord Curzon tarafından yaratılan zorlukları dile getirmiş, ülkesine kesin bir mağlubiyet almış olarak dönmek istemeyen Curzon'un ısrarı üzerine bu şartların üzümlere kabul edildiğini belirtmiştir. 1936 yılında yapılacak olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni işaret edercesine, bugünkü şartlarda dünyadaki durumun tamamen değiştiğini söyleyen Şükrü Kaya'nın, *“Evdeki pazar çarşıya uymaz derler, ben de bugün Lozan'daki boğazlara dair Pazar işimize uymaz diyorum.”* cümlesiyle belirttiği üzere Türkiye Cumhuriyeti, boğazlar hakkındaki mevcut statüden bir hayli memnuniyetsiz olduğunu Meclis ortamında da keskin bir şekilde dile getirmiştir.³⁸⁸

Aradan geçen üç hafta sonra, V. Dönem TBMM'nin ikinci yasama yılının açılışı için 1 Kasım 1935 tarihinde toplanan Mecliste açılış konuşması yapan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de bu konuyu dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Meclisin, uluslararası ortamda çok önemli gelişmelerin meydana geldiği bir dönemde çalışmalarına başladığını dile getiren Atatürk, yurdumuzu ve haklarımızı savunacak güçte olmak ve barışı koruyacak uluslararası çalışma birliğine önem vermek şeklinde belirttiği hedeflerle Türk milletine iki önemli ilkeyi tekrardan hatırlatarak sözlerine başlamıştır. Barış ortamının bozulmuş olmasından yana ıstırap duyduğunu belirten Atatürk, bu dönemde yaşanan ağır anlaşmazlıkların ortadan kalkmasının medeni insanlığın başlıca dileği olması gerektiğini aktarırken Türkiye'nin dış politikasında belirlediği siyaseti tekrar gözler önüne sermiştir. Sözlerinin devamında barış ortamının gerekliliğine karşı duyduğu isteği yineleyen Atatürk, bu konu özelinde Milletler Cemiyeti'nin daha aktif siyaset izlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Konuşmasının bitiminde dünya genelinde meydana gelen hadiselerden bahseden Atatürk, ülkenin savunma gücünü arttıracaklarını belirterek uçak filoları oluşturmak istediklerini ve ayrıca yaşanan son olayların Türk milleti için güçlü bir hava kuvvetleri varlığının elzem olduğunu kanıtladığını aktarmıştır. Türkiye'ye yönelik yapılacak herhangi bir saldırıya karşı aynı şiddette cevap verebilmenin önemini dile getiren Atatürk, orduya olan

³⁸⁸ TBMM Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 5, İnikat: 43, s. 69

güvenini dile getirerek Türk milletinin bu kahraman evlatlarıyla kendini mutlu sayabileceğini belirtmiştir.³⁸⁹

Dünyada yaşanan bu gelişmeler sonrası boğazlar üzerindeki statünün değiştirilmesi gerektiğine kanaat getiren Türkiye, meselenin önemi ve gerekliliği hakkında bir nota hazırlayarak 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan tüm devletlere göndermiştir. Söz konusu nota metninde, 1923'te imzalanan sözleşmenin şartları belirlenirken içinde bulunulan siyasi vaziyet ile şimdiki vaziyetin birbirine tamamen zıt manzaralar oluşturduğu belirtilerek, bahsedilen tarihlerde başlatılan silahsızlanma politikasının uluslararası ortamda garanti altına alındığı vurgulanmış fakat gelinen noktada kara, deniz ve hava yoluyla oluşabilecek tehditlerin öngörülemez bir noktaya geldiğini ve şartların değiştiğini öne sürülmüştür. Bu sebeple notada var olan düzenin değiştirilmesi gerektiğini aktaran Türkiye, askerden arındırılmış olan boğazlarda yaşanacak herhangi bir olaya karşı eli kolu bağlı oturmayı kabul edemeyiz diyerek boğazlarda tam anlamıyla bir hakimiyet talep etmiş ve sözleşmeye dahil olan devletlere bir görüşme daveti göndermiştir.³⁹⁰ Bulgaristan, Yugoslavya ve İngiltere gönderilen bu nota sonrasında olumlu geri dönüşler belirtmiştir. Yunanistan, Türkiye'nin verdiği bu notaya karşılık güvence olarak Ege Adaları'nın silahlandırılmasını şart koşmuştur. Romanya, boğazlar meselesi hakkında kendisine danışılmadığını iddia ederek notaya sert tepkiler göstermiş, Sovyetler ise bu notayı eleştirmekle beraber Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin dahil olduğu ve karşılıklı garanti vaat eden bir anlaşma talep etmiştir. Bu notanın müsebbiplerinden olan İtalya, notayı hoşnutsuzlukla karşılamakla beraber 28 Nisan 1936 tarihinde meseleyi görüşmek adına hazır olduğunu bildirmiştir. Fransa ise gerek İtalya ile olan ilişkileri sebebiyle dikkatini Almanya'ya vermiş olması gerekse Küçük Antant denilen Güney Avrupa ülkelerini içinde barındıran paktın lideri olmasından ötürü görüşmeler esnasında pasif bir tutum sergilemiştir.³⁹¹

Yapılan müzakereler sonrası 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux şehrinde toplanılması kararlaştırılan konferansa Türkiye'den kimlerin katılacağı 10 Haziran 1936 tarihinde yayımlanan kararname ile belirlenmiştir. Bu kararnameye göre Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras başkanlığında olmak üzere; Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Genelkurmay İkinci Başkanı Korg. Asım Gündüz ve Milletler Cemiyeti Türkiye delegesi Necmettin Sadak gibi önemli şahsiyetler Türkiye Delegasyonunu oluşturmuştur. Ayrıyeten bu delegasyonda diplomat,

³⁸⁹ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 6, İnikat: 1, s. 2-3.

³⁹⁰ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), s. 21-25.

³⁹¹ a.g.e, s. 25-59.

asker, memur ve bilgilendirme uzmanlarından oluşan 24 kişilik yardımcı da meselenin görüşülmesi adına seçilen heyetin içinde yer almıştır.³⁹²

Planlandığı gibi 22 Haziran 1936 tarihinde başlayan konferans, İtalya hariç dokuz farklı ülkenin katılımıyla birlikte bir ay boyunca devam etmiştir. Henüz konferansın başlamasının üzerinden dört gün geçmiş olmasına rağmen müzakerelerin kendi aleyhine sonuçlanacağını anlayan İtalya, konferansa ve Türkiye ile yakınlaşan İngiltere'ye³⁹³ gözdağı vermek amacıyla bir hamle yapmıştır. Almanya ile bir hava üssü antlaşması yapan İtalya, Hamburg'dan bir hava üssü elde etmesine mukabil Almanya'ya Ege Denizi'nde bulunan On İki Ada bölgesinden bir hava üssü vermiştir. Böylece yeni bir uçuş hattı elde eden Almanya-İtalya bloku, Akdeniz'de güçlenmeye başlayan İngiltere'ye karşı önemli bir koz elde etmiştir.³⁹⁴

Konferans sırasında başarılı görüşmeler icra eden Türk delegasyonun, 14 Temmuz 1936 tarihinde talep ettiği şekliyle mutabık kalınan bir tasarıyla beraber heyetler arasında uzlaşma sağlanmıştır. Uzlaşılan bu formüle göre Türkiye'nin savaşta tarafsız kalması durumunda, boğazların tüm savaş gemilerine kapatılacağı ve yalnızca Milletler Cemiyeti'nin koşullarını belirleyeceği istisnai durumlarda geçişlere izin verileceği duyurulmuştur.³⁹⁵ 20 Temmuz 1936 tarihinde sözleşmede yer alan İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya, Japonya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye'nin imzalarıyla beraber sözleşme kabul edilmiştir. Sözleşmedeki 27. maddede geçen, Lozan Antlaşmasına imza atmış olan herhangi bir devletin katılımına açık olması hükmüne dayanan İtalya, 2 Mayıs 1938 tarihinde sözleşmeye imza atarak diğer devletlerin arasına katılmış, böylece sözleşmeye dahil olan devletlerin sayısı 10'a yükselmiştir.³⁹⁶

Bünyesinde ticaret gemileri, harp gemileri ve hava taşıtları gibi konularla ilgili 29 farklı madde, dört konuda ek ve bir protokolü bulunan sözleşmenin³⁹⁷ imzalandığına dair haberin ülkeye ulaşmasıyla beraber, CHP'nin tertip ettiği bir törenle Türkiye'nin boğazlar üzerinde kazandığı bu hak tüm yurttan coşkuyla kutlanmıştır.³⁹⁸

³⁹² B.C.A, 30-18-1-2 / 65-48-14, 10.06.1936.

³⁹³ İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi", *Belleten*, Cilt: 45/1, S: 177, 1981, s. 117 (95-156)

³⁹⁴ B.C.A, 30-10-0-0 / 238-608-6, 24.07.1936. Uçuş sahasını içeren kroki için Bkz. Ek-22

³⁹⁵ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1936.

³⁹⁶ Soysal, *a.g.e*, s. 503-504.

³⁹⁷ <http://ua.mfa.gov.tr>, Boğazlar Rejimi Hakkında Mukavelename (Montreux (Montrö), 20.07.1936), Son Erişim Tarihi: 27.05.2022.

³⁹⁸ B.C.A, 490-1-0-0 / 3-13-6, 20.07.1936.

30 Temmuz 1936 tarihinde Meclise sunulan tasarıyla³⁹⁹ beraber TBMM gündemine giren Montrö Konferansı, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın komisyon üyelerine verdiği bir gün süre sonrası 31 Temmuz 1936 günü tartışılmaya başlanmıştır. Mecliste yapılan toplantı esnasında söz alan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün Lozan Boğazlar Mukavelesi hükümlerinin tekrardan görüşülmesinin er ya da geç bir zorunluluk haline geleceğini her defasında hatırlattığını söyleyerek Lozan'dan, Montrö'ye dek Boğazlar meselesinin safhalarını anlatmıştır. Montrö'nün en büyük öneminin yalnızca memleket adına ayrılmaz bir parça oluşu değil, ayrılmaz parçaları birbirine bağlayan boğazlar üzerinde tam hakimiyetin sağlanmış ve bu mesele halledilirken diplomasi yoluyla barış çerçevesi içinde gerçekleştirilmiş olmasıdır diye belirtmiştir. Aras'ın ardından söz alan tüm vekillerin dile getirdiği ortak düşünce Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin irdelenmeye veya eleştirilmeye müsait olmadığı olmuştur, bilakis Türk milletinin ve Türk devletinin hakkı olanı elde ettikleri için Atatürk'e, İnönü'ye ve tüm konferans heyetine müteşekkir olduklarını belirtmişlerdir. Aras, kendisine yöneltilen iltifatlardan dolayı şükranlarını dile getirmiş, kendisini yetiştiren ve ona inanan Atatürk'e ve onu Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bulundurup sorumluluğuna ortak eden İsmet İnönü'ye minnetini sunmuştur. Montrö Konferansı boyunca kendisine eşlik eden heyete teşekkürlerini sunan Aras, böylece sözlerini tamamlamıştır. Isparta Milletvekili İbrahim Demiralay'ın, Meclise sunduğu önergeye binaen Çanakkale'deki şehitlerin ruhuna bir dakika boyunca saygı duruşunda bulunan vekiller, Aka Gündüz ve üç arkadaşının Montrö zaferi münasebetiyle Ankara şehitliğine, Sakarya Irmağına, İnönü ve Dumlupınar anıtlarına, İstanbul şehitliğine ve Çanakkale topraklarında kalanlara ulusun minnet göstergesi adına birer çelenk koyulması hakkında verdiği önergeyi kabul etmiştir.⁴⁰⁰

Kocaeli Milletvekili Süreyya Yiğit, Montrö'de elde edilen bu zaferin herkese duyurulması adına bu mesele ile ilgili müzakere zabıtlarının bastırılarak köylere varıncaya dek dağılmasını istemiştir. Yiğit tarafından Meclise sunulan bu önerge kabul edilmiş ve zabıtların basılması için devlet matbaası görevlendirilmiştir.⁴⁰¹

Mecliste yapılan oylamada 366 oy ile kabul edilen Montrö Boğazlar Mukavelesi, 3056 sayısıyla beraber kanunlaştırılmıştır.⁴⁰²

³⁹⁹ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 12, İnikat: 80, s. 302

⁴⁰⁰ TBMM Z.C, İnikat: 81, s. 309-329

⁴⁰¹ B.C.A, 30-18-1-2 / 67-67-17, 10.08.1936.

⁴⁰² Resmî Gazete, No: 3374, 05.08.1936.

G) SADABAT PAKTI VE ORTADOĞU

Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan düzeni ortadan kaldırıp, kendi yolunu çizmek isteyen İtalya, daha önce de belirtildiği üzere 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmiştir. Habeşistan'ın bulunduğu konum itibarıyla Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasını yakinen ilgilendiren bu gelişme, sulh politikasını devam ettiren ve çevresinin de bu statüde kalmasını isteyen Türkiye'yi yeni önlemler almaya itmiştir. Batıda Balkan Paketi ile sınırlarını güvence altına alan Türkiye, yalnızca batıda değil doğuda da bölgesel bir barış ve güvenlik tesis etme amacıyla hareket ederek bu nitelikte diplomatik bir sözleşme imzalamayı planlamıştır.⁴⁰³

İtalya'nın, Habeşistan'a saldırmasını müteakip bu planlarını uygulamaya koyan Türkiye, Milletler Cemiyeti'nde tartışılan İtalya'ya karşı ambargo uygulanmasına ilişkin esaslardan bağımsız olarak, 2 Ekim 1935 tarihinde Ortadoğu'daki komşuları olan İran ve Irak ile Cenevre'de bir araya gelerek İran Dışişleri'nin hazırladığı antlaşma projesine imza atmıştır. Söz konusu antlaşmanın yanı sıra aynı zamanda İran ve Irak arasında süregelen sınır anlaşmazlıklarının çözümüne dair taraflar başka bir antlaşmayı daha onaylamıştır. Türkiye-İran-Irak arasında imzalanan bu saldırımazlık paketi, daha sonra İngiltere, Afganistan ve Hindistan'ın dahil olma ihtimallerine binaen açık bırakılmıştır.⁴⁰⁴

1937 yılında imzalanacak olan Sadabat Paketi'nin bir prototipi niteliğindeki bu antlaşmaya ilerleyen süreçte Afganistan da dahil olmuştur. Geçmişten bu yana var olan Türkiye-Afganistan bağlantısı Afganistan'ın bu sürece dahil olmasında etkili olmuştur.⁴⁰⁵ Avrupa'dan, Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan bu antlaşma ilk bakışta mühim bir oluşum gibi duruyor olsa da özünde sarsılmaz bağlara sahip olamamıştır. Antlaşmaya imza atan devletlerin çoğunun moderniteden yoksun ve henüz gelişim döneminde olması, ordularının tam teşekküllü birliklerden yoksun oluşu, söz konusu coğrafyalar arasındaki ulaşım güçlüğü, bu devletlerin geniş bir alana yayılmış olması ve bu devletlerin kültürel olarak diğer medeniyetlere göre daha az gelişmiş olması gibi sebeplerden ötürü söz konusu antlaşmadan radikal bir değişim beklemek mümkün olmamıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰³ İmren Aydın ve Hikmet Zeki Kapıcı, "II. Dünya Savaşı'na Giriş Süresince Türkiye'nin Aldığı İç Politika Tedbirleri (1 Eylül 1939-18 Ocak 1940)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 32, S: 45, 2018, s. 112 (109-130)

⁴⁰⁴ B.C.A, 30-10-0-0 / 261-760-10, 28.09.1935.

⁴⁰⁵ İbrahim Erdal, "Afganistan'ın Modernleşme Süreci ve Dış Politikasında Türkiye'nin Etkisi (1920-1973)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, S: 8, 2022, s. 929-931 (925-938)

⁴⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938 Cilt:III)*, Remzi Kitabevi, 1999, İstanbul, s. 392.

Bölgede gerçek anlamda bir paktın imzalanabilmesi adına başlatılan süreç birtakım sebeplerden ötürü uzamıştır. Bunlardan biri 2 Ekim 1935 tarihinde yapılan antlaşma sonrası İran-Irak arasındaki Şattülarap bölgesi özelindeki sınır anlaşmazlıklarını çözebilmek adına yapılan diğer mukavelelere rağmen, iki ülke arasında devam eden problemlerin olmasıdır. İki ülke kendi arasındaki problemleri çözmeden ortak bir zeminde hareket etme imkanına erişememiştir. Bu sorunun çözümü 1937 yılına kadar mümkün olmamış fakat aynı yıl Irak Dışişleri Bakanı Naci el-Asil meseleye bir çözüm üretebilmek adına Atatürk'ten yardım talep etmiştir. Yapılan ilk müzakereler sonuç vermemiş olsa da Tevfik Rüştü Aras'ın çabaları sayesinde İngiltere'yi bölgeden uzaklaştırmak adına İtalya ile yaklaşan Irak bu politikasından vazgeçmiştir. Aras'ın, Irak'ta yönetime gelen Hikmet Süleyman'a, Arap dünyasında kuvvetli bir yer edinerek bu mecranın lideri olma isteği yolunda destekleyeceğini belirtmesi üzerine bu girişimler sonuç vermiş ve Irak, bölgedeki toprak talebinden vazgeçerek müzakere yolunu seçmiştir.⁴⁰⁷

Buna ek olarak Sovyet Rusya, gündemde olan bu antlaşma sınırlarının Orta Asya'ya dek uzanmasından endişe duymuş ve Afganistan üzerinde kendi çıkarlarını düşünerek bir baskı ortamı oluşturmuştur.⁴⁰⁸ Tıpkı İran ve Irak meselesinde olduğu gibi, Afganistan ve İran arasında yaşanan sınır itlafında da hakem görevi gören Türkiye, bu sorunu da ortadan kaldırmıştır.⁴⁰⁹ Yaşanan gelişmeler sonrası paktın imzalanma sürecini uzatan sorunlar çözülmüş, İran-Irak arasındaki sınır probleminin de çözülmesiyle planlanan bu paktın kurulması adına var olan engeller ortadan kalkmıştır. Söz konusu antlaşma 8 Temmuz 1937 tarihinde İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Tahran'daki yazlık köşkü olan Sadabat'ta imzalandığı için bu yapının adını almıştır.⁴¹⁰

Sadabat Paktı özünde bir dostluk antlaşması olmakla beraber organize şekilde herhangi bir savunma sistemi meydana getirmemiştir. Antlaşmaya imza atmış olan dört devlet; Türkiye, Afganistan, İran ve Irak birbirlerinin sınırlarına saygı duyacağına, birbirlerine saldırmayacaklarına, iç işlerine müdahil olmamaya ve bu dörtlü arasındaki dostluk ilişkisini zedeleyecek herhangi bir eylemden kaçınmayı içeren hükümleri kabul etmiştir. Halihazırda Afganistan ve İran ile geçmişten gelen dostluk ilişkilerine sahip olan Türkiye, Sadabat Paktı ile beraber Irak devletiyle de dostane münasebetler kurmaya başlamıştır.⁴¹¹ Yusuf Sarınoy, söz konusu bu antlaşmayı İtalya'ya karşı başlatılan bir blok oluşturma girişimi olarak görmemiş, Türkiye'nin o dönem uğraştığı meselelerden biri olan Hatay sorunuyla bağdaştırarak, doğu

⁴⁰⁷ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 9, S: 18, 2016, s. 40-41 (33-44).

⁴⁰⁸ Aydemir, *a.g.e.*, s. 392.

⁴⁰⁹ B.C.A, 30-10-0-0 / 261-760-9, 28.09.1935

⁴¹⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 152

⁴¹¹ *a.g.e.*, s. 155-156.

sınırından gelen bölücü akımların bastırılması adına imzalanmış bir antlaşma olduğunu iddia etmiştir. Sarıney'a göre antlaşmanın imzalandığı gün Avrupa'daki bölücü gruplar ve derneklerin bu mukavelenin kendilerine karşı olduğunu iddia edip protesto gösterilerinde bulunmaları bu durumun bir göstergesi olmuştur.⁴¹²

8 Temmuz 1937 tarihinde imzalanan antlaşma 14 Ocak 1938 günü TBMM'nin gündemine gelmiştir. Tevfik Fikret Sılay'ın başkanlık ettiği celsede Sadabat Sarayı'nda imzalanmış olan hükümler onaylanarak oylamaya geçilmiştir. Oylamaya katılan 254 vekilin tamamının olumlu anlamda kullandığı oy sonucu oybirliği ile onaylanan "*Türkiye Cumhuriyeti ile, Afgan, İran ve Irak Devletleri arasında tanzim olunan Ademi tecavüz ve müşavere muahednamesinin tasdikine dair kanun*" 27 Ocak 1938 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴¹³

Nihayet Türkiye, batıda oluşturduğu Balkan Antantı sonrası doğuda Sadabat Paketi'na imza atarak, Atatürk'ün geleceğini çok önceden gördüğü İkinci Dünya Savaşı öncesinde sınırlarını güvence altına almıştır. Balkan Antantının sağladığı gibi bir ittifak antlaşması vaat etmemesine rağmen Sadabat, Anadolu'dan başlayıp Ortadoğu'ya uzanan şekliyle bölgede tesis edilmiş ilk büyük dostluk antlaşması olması bakımından büyük önem arz etmiştir.⁴¹⁴ Türkiye, bölgede sağladığı bu barış ortamı ve uluslararası antlaşmalarda elde ettiği başarılar ile bulunduğu coğrafyada saygı duyulan ve dengelerin belirlenmesinde rol oynayan önemli bir devlet konumuna gelmiştir. Öyle ki 15 Aralık 1939'da İçişleri Bakanı Faik Öztrak tarafından gönderilen raporda, Arap coğrafyasındaki Filistin, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerin, batılı devletler karşısında diplomatik zaferler elde eden Türkiye'den medet umarak gerek bağımsızlıklarını gerçekleştirme yolunda gerekse barışı tesis etmek yolunda yardım istemiştir. Suriyeli diplomat Abdurrahman el-Kayyali, Fransa mandasına karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde Türkiye'den destek beklediklerini vurgulayarak "*-Biz Türklerden büyük ağabeylik yardımı bekliyoruz.*" demesi, Türkiye'nin bu konumunu kanıtlar nitelikte bir talep olmuştur.⁴¹⁵

⁴¹² Sarıney, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", s. 24-25.

⁴¹³ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 22, İnikat: 28, s. 103; Resmî Gazete, 27.01.1938, No: 3819.

⁴¹⁴ İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paketi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 34, S: 34, s. 86 (77-88).

⁴¹⁵ B.C.A, 30-10-0-0 / 265-788-31, 15.12.1939.

H) DEĞERLENDİRME

1935-1939 yılları arasında geçen dönemde ve öncesinde dış politikada “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesiyle hareket eden Türkiye Cumhuriyeti, Lozan sonrası temel olarak iç sorunlarını çözmeye yönelmiş arka planda ise Lozan’da halledemediği meseleleri barış ve diplomasi yoluyla çözmeye çalışmıştır. Kendine seçtiği bu misyonu başarıyla uygulayan Türkiye, ilerleyen yıllarda bölgesindeki düzenin ve barış ortamının mimarı haline gelmiştir. Bulunduğu coğrafyada uzun bir süre boyunca batı medeniyeti ile temas halinde olan tek ülke olan Türkiye, bu anlamda Sovyet Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya gibi ülkelerle ikili ilişkiler kurmuş, barış ortamını tesis etmek amacıyla görüşmeler yapmıştır.

Nazi Almanyası ile kendisine bir tehdit oluşturacak duruma gelene dek yoğun ticari münasebetlerde bulunan Türkiye, 1938 yılına kadar bu ilişkiyi sorunsuz bir şekilde devam ettirmiştir. 1938 yılında Avusturya’yı “Yaşam Alanı” politikası çerçevesinde işgal eden Almanya, Türkiye için doğal bir tehdit haline gelmiş, 1939 yılında Sovyetler ile bir saldırmazlık paktı imzalaması üzerine Almanya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler dibe vurmuştur.

Ankara İtilafnamesi ile beraber ortaya çıkan Hatay Meselesi bu dönemde yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Fransa’nın dikkatini Avrupa üzerine vermesi sonucu 1936 yılında ortaya atılan İskenderun Sancağı’nı da içinde barındıran manda yönetimini sona erdirip bölgedeki Suriye devletine bağımsızlık vermek arzusu Türkiye’yi harekete geçirmiştir. Milletler Cemiyeti’nde düzenlenen toplantılar sonrası Fransa ile ortak bir antlaşma zemininde mutabık kalan Türkiye, Milletler Cemiyeti İsveç Delegesi Rickard Sandler’in imzasını taşıyan raporun yükümlülüklerini kabul etmiştir. Bu raporla birlikte özel bir statü elde eden Hatay, yarı bağımsız bir sancak haline gelmiştir. Fransa ile yapılan müzakereler sonrasında Milletler Cemiyeti’nin gözetiminde Sancak’ta düzenlenen seçimde, süreç düşünüldüğü gibi gitmemiş ve Atatürk tavrını ciddileştirerek askeri müdahale seçeneğini ortaya koymuştur. Yaşanan bu gelişme sonrası savaş ihtimalini göze almak istemeyen Fransa, Türkiye ile ortak hareket ederek yeni bir seçim tertip edilmesini sağlamış ve seçimlerin sonucunda 22 Türk mebusla beraber Hatay Meclisi açılmıştır. Meclis açıldıktan sonra Hatay’ın anavatana katılma süreci hızlanmış ve 7 Temmuz 1939 tarihinde alınan kararla birlikte Hatay, Türkiye’nin bir vilayeti haline gelmiştir. Ancak, Hatay benim şahsi meselemdir diyen Atatürk bu gelişmeye şahit olamamıştır.

Lozan’da yer alan hükümlere göre Türk Boğazları uluslararası bir komisyon tarafından yönetildiği için bundan rahatsız olan Türkiye Cumhuriyeti, değişen siyasi ortamda boğazda bir savunma gücü bulundurma elzem olduğu hakkındaki düşüncelerini ilk kez 1933 yılında dile

getirmiştir. İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırması üzerine önemi gittikçe artan bu mesele Türkiye'nin 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan'da yer alan devletlere birer nota göndermesiyle iyiden iyiye gündemi meşgul etmeye başlamıştır. 22 Haziran 1936 tarihinde meseleyi görüşmek üzere İsviçre'nin Montreux şehrinde toplanan Milletler Cemiyeti Konferansı, 20 Temmuz 1936'da Türkiye'ye boğazlar üzerinde tam hakimiyet bahşeden antlaşmanın taraf devletlerle imzalanmasıyla beraber amacına ulaşmıştır. 31 Temmuz 1936'da Meclis gündemine gelen mukavele onaylanarak kanunlaştırılmıştır.

Bölgesinde etkin bir güç olan Türkiye, 1934 yılında imzaladığı Balkan Antantı ile batı sınırını güvence altına almış, aynı şekilde doğu sınırlarını güvence altına almak için çalışmalara başlamıştır. Bu anlamda önce Irak ve İran arasındaki sınır problemlerini çözmeye aracı olan Türkiye, 1935 yılında bu iki devletle arasında bir saldırmazlık paktı imzalamıştır. 1937 yılına gelindiğinde kalan pürüzlerinde giderilmesiyle Afganistan'ın da dahil olduğu bir antlaşma imzalamak adına İran Şahı Pehlevi'nin yazlık köşkünde toplanan taraflar, köşkün adının verildi Sadabat Paktı'na imza atarak çıkması muhtemel olan İkinci Dünya Savaşı öncesinde batıda Balkan Antantı, doğuda ise Sadabat Paktı ile sınırlarını güvence altına almıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere V. Dönemdeki bürokrat milletvekili sayısının diğer döneme nazaran bir artış göstermesi, o dönemdeki parti-devlet bütünleşmesini kanıtlar niteliktedir. Bilindiği üzere, çok partili demokrasi deneyimlerinden bir sonuç elde edemeyen Türkiye, "Müstakil Grup" gibi vesilelerle Meclis içerisindeki hükümet murakabesini sağlamaya çalışmış ancak rejimin hüviyeti ve dönem politikacılarının demokrasiyi anlayış biçimi, ülkeyi parti-devlet olgusunun içine çekmiştir. Bu bağlamda V. Dönemdeki bürokrat milletvekili sayısının artması, parti-devlet olgusunu tahkim etmiş görünmektedir. Böylece V. Dönem TBMM, vekillerin mensup olduğu mesleki gruplar bakımından bir zenginlik arz etse de kendisinden beklenen çok sesli demokratik ortamı sağlayamamış görünmektedir.

Dış politikada ise Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devam ettirilen politika eğrisi sürdürülmüş, daha önce de belirtildiği üzere ülkenin güvenlik sorunları ve Lozan'da halledilemeyen meseleler çözülmeye çalışılmıştır. V. Dönem süresince 1950'lere kadar devam edecek biçimde sürdürülen dış politikanın, herhangi bir siyasi tartışmadan muaf, üzerinde ittifak edilmesi gereken milli menfaat alanı vasfı korunmuştur.

III. BÖLÜM

V. DÖNEM TBMM'DE HUKUKİ, SOSYAL ve EKONOMİK ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER

A) TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER VE LAİKLİK

1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi ile ilk defa gerçek anlamda anayasal bir düzene kavuşan Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit'in uyguladığı siyaset nedeniyle 1878 yılında memleketi bu haktan mahrum bırakmıştır. Aradan geçen 20 yıl içinde güçlü bir şekilde örgütlenen İttihat ve Terakki muhalefeti ve anayasanın yürürlüğe girmesi yönünde ordunun da desteğini alması neticesinde padişah 24 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esasi'yi tekrar ilan etmek zorunda kalmış ve bu durum 1921 yılına kadar devam etmiştir.⁴¹⁶ İşgal döneminde Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Temsil Heyeti adına bir çağrı yapan Atatürk, Meclisin Ankara'da toplanacağını bildirmiştir. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi, kurucu Meclis vasıflarına uygun olarak yeni devletin anayasasını oluşturmak adına çalışmalarına başlamıştır. Bu anlamda 20 Ocak 1920 tarihinde, Meclis hükümeti sistemi gibi zaruret arz eden 23 maddeden meydana gelmiş, "çerçeve anayasa" niteliğindeki 1921 Anayasası yani Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir.⁴¹⁷ Kurulan ilk Meclis 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilen 308 numaralı "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, hukuku hâkimiyet ve hükümrâninin mümessili hakikisi olduğuna dair" isimli kararname ile saltanatı kaldırmıştır. Atatürk, saltanatın kaldırıldığı gün Mecliste yaptığı konuşmada egemenlik kavramına ve Meclisin üstünlüğüne değinmiştir.⁴¹⁸

"...Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyeti bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntehap vekillerinden tereküb eden bir Meclisi âlide temsil etti. İşte o Meclis, Meclisi âlinizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Millet'in saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Ve bu makam-ı hâkimiyetin

⁴¹⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 101

⁴¹⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2017, s. 501

⁴¹⁸ TBMM Z.C, İçtima: 3, Devre: I, Cilt: 24, İnikat: 130, s. 330

hükûmetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan başka bir heyeti hükûmet yoktur ve olamaz...”

TBMM’nin ikinci devresinde ise önce 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilerek devletin rejimi belirlenmiş, ardından 20 Nisan 1924 tarihinde, 491 kanun numarası ile yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarılmıştır. Kanunun 2. maddesinde de belirtildiği üzere⁴¹⁹ “*Türkiye Devletinin dini, dini İslâmdır; resmî dili Türkçedir, makarrı Ankara şehridir.*” Devletin dini İslam’dır ibaresi mevcuttur. 1928 yılında yapılan bir düzenleme ile bu ibare Anayasa’dan çıkarılarak laiklik adına önemli bir adım atılmıştır.

Laiklik teriminin Anayasa’ya dahil olduğu yıl ise V. Dönem içinde bulunan 1937 yılı olmuştur. İsmet İnönü, 05.02.1937 tarihinde 153 arkadaşı ile birlikte Meclise bir kanun teklifi sunmuştur. Teklifte, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndaki 2, 44, 47, 48, 49, 50, 74 ve 75. maddeler için değişiklik talep edilmiştir.⁴²⁰ İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Meclisteki mebusların da katıldığı ilkelerden çiftçiliğe, laiklikten ekonomiye birçok konuyu içinde barındıran uzun bir konuşma sonrası kanun teklifinin maddeleri tartışılmaya geçilmiştir. Mecliste mebuslar tarafından görüşüldükten sonra kanun tasarısı kabul edilmiş ve 3115 sayısıyla ilan edilmiştir.⁴²¹

Kanun tasarısında geçen maddelerden ilki Anayasanın ikinci maddesi ile ilgilidir, yeni madde ile beraber esasların yanına “Laiklik” mefhumu da eklenmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, 1937 yılı itibarıyla resmi olarak laik bir Anayasaya sahip olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, Türk inkılabının dine karşı değil, kendi inançlarını gelenek haline getirip, onlara inanmayanı dinsiz ilan eden gerici zihniyete karşı savaş açtığını belirtmiştir.⁴²² İnalçık ise bu görüşü destekler nitelikte bir bakış açısıyla, yaşanan bu gelişme ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın, Osmanlı Anayasası’na tamamen zıt bir kimlik kazandığını, yapılan inkılaplar neticesinde Osmanlı geleneğinin bu alanda tam anlamıyla son bulduğunu aktarmıştır. İnalçık’a göre bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı devlet sistemi arasında herhangi bir bağ kurulması mümkün değildir.⁴²³

Tasarıdaki diğer madde ise Anayasanın 44. maddesi ile alakadar olmuştur, maddenin kendisi aynı kalmakla beraber devamına “*Siyasi müsteşarları Başbakan, Meclis azası tarafından seçerek Cumhurbaşkanının onayına arz eder.*” kısmı eklenmiştir. Böylece yeni bir oluşum olan

⁴¹⁹ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: II, Cilt: 8/1, İnikat: 42, s. 921; Bkz. Ek-7

⁴²⁰ B.C.A, 30-10-0-0 / 4-21-15, 11.03.1937; Bkz. Ek-8

⁴²¹ Resmî Gazete, 13.02.1937, No: 3533

⁴²² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 143

⁴²³ Halil İnalçık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yay., İstanbul, 2016, s. 105

“Siyasi Müsteşarlıklar” ortaya çıkmıştır. Trabzon Mebusu Hasan Saka, siyasi müsteşarlıklarla ilgili hükmün gerekçesini belirtirken Cumhuriyet rejiminin gelişimi ve ilerlemesi için şart olan devlet dairelerinin iş yükünün çok hızlı arttığını ve artmaya devam ettiğini, bu artışa yönelik yalnızca idari teşkilat kadrolarını genişletme hamlesinin tek başına sorunu çözemeyeceğini savunmuştur. Ne kadar çok memur alınırsa alınsın nihayetinde onların kamu işlerini tertip etmekle meşgul olacağını söylemiştir. Verilen bu kanun teklifinin bir ihtiyaca cevap vermek amacıyla sunulduğunu iddia eden Saka, bu yeniliğin İcra Vekilleri Heyeti’ni oluşturan bakanlık kadrolarında bir genişlik ve çoğalma imkânı yaratacağını dile getirmiştir. Siyasi müsteşarlık fikrinin nereden çıktığını anlatmaya devam eden Saka, hükümetin de kabinenin yeni istekleri karşısında zorlanmadan çözüm bulabilmesini sağlayan ikinci derecede siyasi bir teşkilat fikri ortaya atmıştır. Aynı zamanda bu uygulama, hükümet organı ile Meclis arasındaki bağlantıyı güçlendirmek için de bir araç olarak tasarlanmıştır.⁴²⁴ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda değiştirilen 47, 49, 50 ve 61. maddeler de müsteşarlıklar ile ilgilidir.

Kanunun “Türklerin hukuku ammesi” yani kamu hukuku kısmında değiştirilen 74. ve 75. madde ise öncekilerden farklıdır. 74. maddeye eklenen kısım o dönemde CHP’nin programı içerisinde yer alan çiftçiye topraklandırma ve TMO projesi ile iltisaklıdır. 74. maddeye eklenen yeni kısım şöyledir: “Çiftçiye toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için istimlâk olunacak arazi ve ormanların istimlâk bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur.” Anayasanın 75. maddesinden ise “Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadattan dolayı muaheze edilemez. Asayiş ve umumi muaşeret adabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dini ayinler yapmak serbesttir.” Hükmünden, cümlelerin başında yer alan “tarikat” kelimesi çıkarılmıştır. Bu da tıpkı 2. madde gibi laiklik ile bağlantılı bir değişim olmuştur.⁴²⁵ Bu anlamda uygulamaya konulan ilk siyasi müsteşarlıklar şu şekilde teşkil edilmiştir.⁴²⁶

Vekâlet	Siyasî Müsteşar	Seçim Bölgesi
Adliye Vekâleti	Salah Yargı	Kocaeli
Millî Müdafaa Vekâleti	Necip Ali Küçüka	Denizli
Dâhiliye Vekâleti	Abdülmuttalip Öker	Malatya
Maarif Vekâleti	Nafi Atuf Kansu	Erzurum
Ziraat Vekâleti	Rıza Erten	Mardin
İktisat Vekâleti	Ali Rıza Türel	Konya
Nafia Vekâleti	Sırrı Day	Trabzon

⁴²⁴ Mustafa Turan, “Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, S: 2, 1999, s. 29-30

⁴²⁵ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 16, İnikat: 33, s. 73-75

⁴²⁶ Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 16, İnikat: 41, s. 249

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti	Hulusi Alataş	Aydın
Maliye Vekâleti	Faik Baysal	Kayseri
Dışişleri Vekâleti	Numan Menemencioglu	Gaziantep
Ziraat Vekâleti	Tahsin Coşkan	Kastamonu

Bahsedildiği üzere hükümet ve bakanlık kadrolarında bir genişleme sağlayabilmek ve hükümet organıyla Meclis arasındaki bağlantıyı güçlendirmek adına planlanıp uygulanan siyasi müsteşarlık projesi, İnönü'nün Başbakanlıktan istifa edip, Celal Bayar'ın bu makama gelmesiyle rafa kaldırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin idari yönetim şekline yeni bir boyut kazandırması düşünülen bu sistemi savunan İnönü'nün fikirlerin tersine Atatürk, bu projeyi fayda sağlamaktan uzak ve lüzumsuz bulmuştur. Bu düşünceler ışığında Celal Bayar, 148 arkadaşıyla beraber Meclise yeni bir kanun teklifi sunmuştur.

Bayar, bu kanun tasarısında siyasi müsteşarlık teşkilatını kastederek, proje uygulamaya koyulduktan sonra beklenen faydanın oluşmadığını kaleme almıştır. Bayar'a göre bakanların ağır sorumluluklarında kendilerine yardımcı olacağı düşünüldüğü ve bu amaçla bakanların yükünü ve sorumluluklarını hafifletmek amacıyla ortaya konan düşünce, siyasi müsteşarlıkların kurulması için kuvvetli bir sebep olarak görülmüş olsa da; yetki sahibi olan bakanların kuvvet ve güçlerinin kendi şahsıyla sınırlandırılmış olması gerektiğini, diğer kişilerin bu güç ve yetkilere ortak olması durumunda bakanların otoritelerinin azalacağını ve hatta bir bakanlıktaki müsteşar ile bakan arasında çıkabilecek anlaşmazlığın hükümeti zaafa ve sıkıntıya düşürebilmesi mümkün görünmüştür. Ayrıca müsteşarlık uzmanlık gerektiren bir memurluk olduğu için, Meclisteki mebuslar arasından seçilecek müsteşarların uzmanlık ve yeteneklerinden faydalanmak amacıyla öncelikle müsteşar olarak bulundurulmalarının daha faydalı olacağı hakkındaki düşünceden bahseden Bayar; müsteşarların çalıştığı bakanlıklarda, bakanın emri altında bulunmalarından ötürü bu durumun kişinin verimini etkileyerek gelecekte bulunma ihtimali olan hizmetleri de yitirmesi ihtimalinin kuvvetli bir şekilde ortaya çıktığını dile getirmiştir.⁴²⁷ Siyasi müsteşarlık kanunu uygulamaya koyulduktan sonra bu vazifeye alınan bilgili ve güçlü insanların sekiz ay içinde edindikleri tecrübeler ve kanaat sonucu bu uygulamada öngörülen faydanın oluşmadığı sonucuna vararak tamamı görevlerinden af dilemiş ve konu hakkındaki düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bayar, devlet teşkilatında zaaf yaratan bu uygulamanın gereksizliğinin bir prensip haline geldiğini belirterek, siyasi müsteşarlık teşkilatının ortadan kaldırılması gerektiği görüşünü bildirmiştir.⁴²⁸

⁴²⁷ B.C.A, 30-10-0-0 / 21-121-8, 27.11.1937, s. 3; Bkz. Ek-9

⁴²⁸ Aynı belge, s. 4

Bu düşüncelerin ışığında zikredilen kanun tasarısını sunan Bayar ve arkadaşları, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki 44, 47, 48, 49, 50 ve 61. maddelerin değiştirilmesini talep etmiştir.⁴²⁹ Yapılan teklif 29.11.1937 tarihinde devlet teşkilatlanmasında zaafılara yol açtığı öne sürülerek kabul edilmiş⁴³⁰ ve 3272 sayısıyla kanunlaştırılmıştır.⁴³¹ Sonuç olarak Teşkilat-ı Esasi'de yapılan bu değişiklikler dönemin politik oluşumlarına ve şahıslarına göre şekil almakla beraber, daha önceden belirlenen Atatürk ilkelerinin Teşkilat-ı Esasi'ye girmesine ve Anayasanın laik bir kimlik kazanmasına, parti programı dahilinde dile getirilen çiftçiye ve köylüyü topraklandırma düşüncesi ve ormanlarla ilgili fikirlerin yasalaşmasını sağlamıştır.

B) CEMİYETLER KANUNU

Türk Ocakları kapanmadan önce başlayan Halkevlerinin kurulması düşüncesi 1930'ların başında ulusal basında desteklenmiştir. Bu düşüncenin bir yansıması olarak "*Aynı cinsten olan müsterekler gaye yolunda birleşmeli*" fikri çerçevesinde kapanan Türk Ocakları'nı müteakip, Kadınlar Birliği, Muallim Birlikleri, Talebe Cemiyetleri ve Mason Locaları gibi dernekler kapatılmıştır.⁴³² Günümüzde Ankara Resim ve Heykel Müzesi olarak kullanılan Türk Ocakları binasının mimarı olan Arif Hikmet Koyunoğlu, kaleme aldığı anılarında Türk Ocakları'nın kapatılma sürecinden bahsederken CHP'nin, Türk Ocakları ile birleşme talebinden bahsetmiş, Türk Ocakları'nın bu talebi geri çevirmesi sonucunda ise toplanan kurultayda Türk Ocakları'nın kapatılarak CHP ile bütünleşik bir hale getirilmesine dair verilen raporun aynen kabul edildiğini, böylece Türk Ocakları'nın tüm binalarına, mallarına ve değerli eşyalarına el konulduğunu aktarmıştır.⁴³³

Ankara'da ikamet eden dönemin siyasi şahsiyetlerinin birçoğunun da olduğu gibi, Hamdullah Suphi'nin de ikamet ettiği Keçiören'deki konağında bir araya gelen Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, Kazım Özalp, Yusuf Akçura ve Ahmet Hikmet Koyunoğlu gibi isimlerin yanına sık sık ziyarete gelen Atatürk, yine bu günlerin birinde edilen sohbet sırasında Hamdullah Suphi'ye yönelttiği "*Kaç Ocak şubesi ve ne kadar azası var?*" sorusu karşısında 276 şube ve 32 bin üye cevabını almıştır. Gösterilen tüm uğraşlara rağmen CHP'nin yalnızca dört bin üyesi olduğundan bahseden Atatürk, Türk Ocakları'nın siyasi bir oluşum haline dönüşmesi durumunda

⁴²⁹ Aynı belge, s. 9-10

⁴³⁰ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 20, İnikat: 11, s. 83-87.

⁴³¹ Resmî Gazete, 1 Aralık 1937, No: 3773.

⁴³² Hakkı Uyar, 100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi (1923-2015), Anka Yay., Ankara, 2015, s. 231-232

⁴³³ Hasan Kuruyazıcı(Haz.), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu, YKY Yay., İstanbul, 2008, s. 272-273.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Türkiye siyasetinden silineceğini söyleyerek Türk Ocakları'nın sahip olduğu bu güçten duyduğu endişeyi açıkça dile getirmiştir.⁴³⁴

Atatürk'ün beslediği endişe sonucu kendi talebiyle kapatılan Türk Ocakları, Türk toplumuna sirayet etmiş tüm toplumsal güçlerin tasfiye edilerek tek bir merkezde toplanması düşüncesinin icraatlarından biri olmuştur. Bu düşüncenin oluşmasına en büyük katkıyı ise SCF'nin kapatılmasına sebep olan olaylar ve sonrasında yaşanan Menemen Olayı gibi vakalar⁴³⁵ ve çıktığı yurt gezisinde Türk Ocakları'nın halkla olan kopukluğunu gördükten sonra değişen bakış açısı gibi etkenler sağlamıştır⁴³⁶. Türk Ocakları'nın, CHP'ye zıt yönde siyasi bir kimlik kazanması sonucu kapatılması ile başlayan, tek parti iktidarına karşı olan tüm güç odaklarının ortadan kaldırılması uygulaması V. Dönem TBMM'de çıkarılan Cemiyetler ve Vakıflar Kanunu ile devam etmiştir.⁴³⁷

1935 yılında düzenlenen CHP IV. Büyük Kurultay'ının programındaki “İç, tüzel ve dış siyasa, işyarlar, özgür ertik sahipleri” bölümünün “Kurulamayacak Cemiyetler” kısmında yer aldığı üzere, “*Arsulusal ergelerle cemiyet yapılmayacağı gibi, kökü yurt dışında olan cemiyetler kurmak da yasak olacaktır. Uluslar arasında beraberlik yapmakta devletin fayda göreceği ergelerle cemiyet kurmak veya kurulu olanların şubelerini açmak için Bankalar Kurulu'nun kararı lüzumludur.*” ifadesinde, ülkede uluslararası gayeler barındıran bir cemiyetin kurulamayacağı açıkça belirtilmiştir.⁴³⁸ Program maddesinde direkt olarak geçmese bile uluslararası ergelerle cemiyet kurmanın yasaklanmasının hedefinde Mason locaları olmuştur. Dönemin Dahiliye Vekili olan Şükrü Kaya'nın da baskıları sonucu kendilerini fesheden Mason locaları, parti içindeki mensupları ile Masonluk karşıtı olan mebusların Mecliste kendi içlerinde bir problem yaşamalarının önüne geçmiştir.⁴³⁹

28 Haziran 1938 tarihinde yapılan Meclis toplantısı tutanaklarında görüldüğü üzere Afyonkarahisar bağımsız mebusu Berç Türker⁴⁴⁰'in de dile getirdiği Cemiyetler Kanunu, o tarihten beş sene önce 1933 yılında Meclise konu olmuştur. Kanunda bahsedilen konunun ekalliyet yani azınlıklar olduğunu söyleyen Türker, bu kavramın artık Allah'ın rahmetine

⁴³⁴ a.g.e, s. 272.

⁴³⁵ Yetkin, a.g.e, s. 53-54.

⁴³⁶ Mustafa Arıkan ve Ahmet Deniz, “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 15, 2004, s. 408 (401-432).

⁴³⁷ a.g.e, s. 54

⁴³⁸ TBMM Yıllık, Devre: V, içtima: F, s. 458

⁴³⁹ Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 267

⁴⁴⁰ Asıl soyadı Keresteciyan olan Afyonkarahisar mebusuna, mütareke döneminde gösterdiği hizmetlerin karşılığı olarak Soyadı Kanunu'ndan sonra Atatürk tarafından “Türker” soyadı verilmiştir.

kavuştuğunu esprili bir dille aktarırken aynı zamanda “Büyük Şefimiz” şeklinde hitap ettiği Atatürk’ün parlak ışığının ve siyasetinin, yabancı devletlerin elinde bir maşa haline gelmiş olan azınlık kavramını ortadan kaldırdığını belirtmiştir.⁴⁴¹

Türker’in ardından söz alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, zikredilen kanunun Türk toplumunun ve Türkiye’de ikamet eden diğer cemiyetlerin toplumsal hayatta müşterek bir hal kazanabilmeleri için yapıldığını dile getirmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ile beraber Türkiye’nin uluslararası meselelerini daha çok önemseyerek, iki tarafın da rızasıyla bu meseleleri çözmeyi kendine ülkü edinmesinden bahseden Kaya, Türkiye Cumhuriyeti’nin hiçbir zaman uluslararası bir antlaşmayı tek taraflı ihlal etmediğini vurgulamıştır. Bu anlamda Cemiyetler Kanunu’nun da tamamıyla olduğu şekliyle kaldığını belirtmiştir. Laiklik ve Milliyetçilik esaslarının diğer milletler adına hiçbir nefret yahut endişe ihtiva etmediğine değinen Kaya, memleketteki herhangi bir din ya da mezhebe sahip kişilerden tek beklentilerinin kanunlara riayet etmeleri olduğunu söylemiştir. Kaya konuşmasının sonuna gelirken son isteğini yinelemiş ve eğer bu isteği reddedip memleketin kanun ve nizamlarına karşı gelenleri bu kanun ve nizamlara riayet ettirecek her tür kanuni araçları olduğunu belirterek düşmanca zihniyetlere sahip kişi ve cemiyetlere gözdağı vermiştir.⁴⁴²

Dahili Vekili Şükrü Kaya’nın da konuşmasının sonunda da dile getirdiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti bu hükümleri uygularken otoritesini sağlam tutmak isteyen bir devlet imajı çizmiştir. Bu anlamda daha önce belirttiğimiz şekliyle koşula bağlanan uluslararası cemiyet kurma süreci, 1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu⁴⁴³ ile beraber kontrol altına alınarak merkezi otoritenin gücü arttırılmış, din, mezhep veya tarikat menşeli cemiyetler kurulması engellenmiş ve kurulan cemiyetlerin işleyişi de hükümet tarafından kabul edilebilir bir hale getirilmiştir. Aynı zamanda yasanın maddelerine bakıldığında hükümetin yetkileri genişletilmiş ve cemiyetler üzerindeki etkinliği arttırılarak otoritesini daha sağlam bir şekilde icra etmesi mümkün kılınmıştır. Bunlara ek olarak yine bahsi geçen kanun ile dini bir öğreti yayma ya da benimsetme amacıyla siyasi partilerin kurulması yasaklanmıştır.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 26, İnikat: 82, s. 410.

⁴⁴² a.g.e, s. 413.

⁴⁴³ Resmî Gazete, 14.07.1938, No: 3959

⁴⁴⁴ Berkes, a.g.e, s. 534

C) VAKIFLAR KANUNU

Tıpkı Cemiyetler Kanunu'nun amaçladığı hedef gibi bu tip örgütler üstünde otorite sağlayıp, hükümetin denetiminde yürütmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti, aynı minvalde bir kanun olan Vakıflar Kanunu'nu da bu hedeflere benzer noktalar amaçlandığı için çıkartmıştır. Yeni bir devletin kurulması sonrasında ülkede gücü eline almak isteyen hükümet, farklı yollarla iç huzuru bozmak isteyen veya Atatürk inkılaplarındaki çağdaşlaşmak ve muasırlaşmak gibi yeni cumhuriyetin üzerine oturduğu temel değerler olan ilkelere ters düşen oluşumları lağvetmiş ya da etkisiz hale getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu tip olumsuz ve zararlı eylemlerde bulunan oluşumları ortadan kaldırdığı gibi, kendisine fayda ve otoritesini kurmakta yarar sağlayacak oluşumları ise desteklemiştir. Bu anlamda önümüze çıkan gelişmelerden bir diğeri Vakıflar Kanunu olmuştur. Kanun Mecliste tartışılırken evkaf bütçesinin gerektiğinden fazla olduğunun dile getirilmesi söz alan Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz, vakıf müesseselerini yaşatmak adına bu kanunun tasarlandığını dile getirerek, tüm yetkiyi tek bir müdürün eline bırakmamak, uzman ve ehliyetli kişilerden bir heyet oluşturup sağlıklı bir şekilde bu kurumların idare edilmesi gerektiğini bu sebeple tasarruf yapabilmek adına vakıfları bu heyetten mahrum bırakmamanın daha iyi olacağını belirtmiştir. Meclisin gündemine 03.06.1935 tarihinde giren bu mesele uzun uzadıya tartışılmış, nihayetinde bu konuyla ilgili bir kanun ortaya koyulmuştur.⁴⁴⁵

“Vakıflar Hakkında Tatbikat Kanunu” adıyla Meclise sunulan bu önerge 05.06.1935 tarihinde kabul edilmiş, Vakıflar Kanunu adı ile beraber 2762 sayısıyla kanunlaştırılmıştır.⁴⁴⁶ Kanuna yönelik Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından sunulan tezkere 17 Temmuz 1936 tarihinde Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından onaylanmış ve böylece Vakıflar Tüzüğü yürürlüğe konulmuştur.⁴⁴⁷

5 bölüm, 44 madde ve bir geçici maddeden oluşan kanunun ilk bölümünde, vakıfların idare organları, kontrol mercileri ve bunların vazifeleri verilmiştir. İkinci bölümde, vakıfların hukuki ehliyeti, malları ve vakıf şartlarının değiştirilmesinden, üçüncü bölümde mütevelliler ve vazifelerinden, dördüncü bölümde mukataalı ve icareteynli vakıflardan, son bölümde ise yaptırımlardan ve çeşitli hükümlerden bahsedilmiştir.⁴⁴⁸ Tüzüğün yürürlüğe konmasıyla beraber vakıfların idaresiyle ilgili değişiklikler gündeme gelmiştir. Basına yansıyan haberlerde Vakıflar Genel Müdürlüğünden 30 memurun işten çıkartılacağı ve idare şeklinin değişebileceği belirtilmiş, yapılan değişiklikler sonrası vakıflarda görev alacak memurların yükseköğrenim mezunları

⁴⁴⁵ TBMM Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 4, İnikat: 33, s. 12

⁴⁴⁶ *Resmî Gazete*, 13.06.1935, No: 2762.

⁴⁴⁷ B.C.A, 30-18-1-2 / 67-62-6, 17.07.1936.

⁴⁴⁸ *Resmî Gazete*, aynı belge.

arasından seçileceği öne sürülmüştür. Ayrıca verilen diğer haberde de Fahri Kiper'in, Vakıflar Genel Müdürü olarak görevlendirildiğini bildirilmiştir.⁴⁴⁹

Vakıflarla ilgili diğer gelişmeler ise 1938 yılında yaşanmıştır. Meclis önce 13.06.1938 tarihindeki birleşimde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teşkilatlanması ile ilgili kanun tasarısını Meclise sunmuştur. Verilen bu tasarıya bakıldığında, hükümetin ülkedeki vakıflar üstünde tam anlamıyla bir otorite kurmak istediği anlaşılmaktadır.⁴⁵⁰ TBMM'de Vakıflar Kanunu görüşüldüğü esnada bazı vekiller söz konusu vakıfların mallarına el koyulmasına karşı çıkmış, bazıları ise vakıfların bütçesinin çok fazla olduğunu iddia ederek bir sınırlama getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Toplantının ikinci celsesinin büyük bir bölümünde kira gelirinin yirmi misli bir karşılığında vakıf arazilerinin mutasarrıfların eline geçebilmesi hükmü tartışılmış, çoğu vekil bu miktarı çok bulduğunu dile getirmiştir.⁴⁵¹

Vakıflar Kanunu, TBMM gündemine girdikten itibaren üzerinde tartışılan en önemli konu kanun hükümlerine göre vakıfların yönetimini elinde bulunduran mütevellilerin, seçilmiş heyetlerin ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün "İdare Meclisi" adı verilen yeni bir kurum tarafından kontrol altında tutulacağına dair hükümler içeren madde olmuştur. Cemiyetler Kanunu'nda da bahsedildiği üzere CHP, tek parti iktidarının getirdiği parti-devlet örtüşmesi olgusuyla beraber vakıflar özelinde ortaya koyduğu "İdare Meclisi" uygulaması ile iktidara ve memlekete tam anlamıyla hâkim olabilmek adına tüm karşıt güçlere son verilmesi siyasetini izlemiştir. Halihazırda Bütçe Komisyonu'nda görev yapmakta olan Paris Hukuk Mektebi mezunu Burdur Milletvekili Mustafa Şeref Özkan bu konu ile ilgili çekincelerini; *"Yani Umum Müdürlük bu itibarla asıl bu kanunun icrasına memur olan makamın murakabesi altından çıkmış mı oluyor? Onu idare meclisinin tavassut ile mi murakabe edeceğiz? Eğer keyfiyet bu yolda ise doğru bulmuyorum. Çünkü asıl idareden mesul olan Umum Müdürlüğü, idare meclisinin kontrolü altına vermekle asıl kanunun icrasına salâhiyeti olan makamın onu kontrol etmemesini tecviz ediyoruz demektir; mesele buna müncer oluyor."* diyerekten dile getirmiştir. Özkan, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, oluşturulacak olan İdare Meclisi'nin vesilesi ile kontrol edilmesinin doğru olmadığını, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurulacak olan İdare Meclisi'nin kontrolüne verilmesi halinde bu durumun, söz konusu Vakıflar Kanunu'nu icra edecek olan asıl yetkili kurumun değil de İdare Meclisi'nin bu yetkiye sahip olmasına izin verilmesi anlamına geldiğini belirtmiştir.⁴⁵²

⁴⁴⁹ Kurun, 24 Ağustos 1935

⁴⁵⁰ Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 26, İnikat, 75, s. 198-200

⁴⁵¹ TBMM Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 4, İnikat: 33, s. 12-28.

⁴⁵² a.g.e, s. 13

İdare Meclisi'nin yalnızca bir danışma meclisi olmadığından bahseden Adliye Encümeni Üyesi Raif Karadeniz, bu kurumun vakıfların amaçlarını değiştirebilme, malların satılması ve değişiminde ve özellikle bütçe incelemesi gibi yetkilerle donatıldığını belirtmiştir. Karadeniz'in söylemlerine bakıldığında gerek İdare Meclisi'nin direkt olarak Hükumete bağlı olması gerekse geniş denetleme yetkilerine sahip olması, Hükümetin ülkedeki tüm vakıfların işleyişine ve yönetim süreçlerine hâkim olma isteğinin bu uygulama ile çözülmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu düşünce daha sonra söz alan Dahiliye Encümeni Üyesi olan Çanakkale Milletvekili Şükrü Yaşın'ın cümlelerinde de görülmektedir. Yaşın, İdare Meclisi'ni direkt olarak Başbakan'a bağlı olduğunu, Vakıflar Genel Müdürü'nün ise İdare Meclisi arasından seçilecek bir üyeden fazlası olmadığını buna ek olarak İdare Meclisi'ne ve tabi doğal olarak Başbakan'a karşı sorumlu olduğunu aktarmıştır.⁴⁵³

17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3461 sayılı kanunda geçtiği üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü, Başbakanlığa bağlanmakla beraber 11 farklı daireden oluşturulmuştur.⁴⁵⁴ Hemen ardından 28.06.1938 tarihinde yapılan Meclis toplantısında ise 1935 yılında kabul edilen Vakıflar Kanunu ile ilgili düzenlemeye gidilmiştir.⁴⁵⁵ Yapılan düzenlemeye göre kanunun birinci maddesindeki hükümler değiştirilerek Mülhak Vakıflar kısmında yer alan, idaresindeki mütevelliler ve seçilmiş heyetler tarafından idare olunur maddesinden seçilmiş heyetler kısmı çıkarılarak idare tamamen mütevelliler denetiminde vakıf yöneticilerine bırakılmıştır. 18. maddede de değişikliğe gidilerek, kaldırılan seçilmiş heyet maddesine binaen cemaatler ve bazı sanat sahipleri tarafından idare edilen vakıfların, vakıf mallarına bakma görevi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce belirlenmiştir. Ayrıca kanundaki 38. madde kaldırılarak yeni kanun hükümlerinin yerine getirilmesi görevi Başbakanlık'a verilmiştir.⁴⁵⁶ Yapılan bu değişiklikler neticesinde daha öncesinde de bahsedildiği üzere Hükümet, vakıfların idare şeklini düzene sokmakla beraber, cemaatlerle birlikte vakıflar üzerinde de tam anlamıyla bir hakimiyete sahip olarak otoriter ve merkezîyetçi kimliğinin gerekliliklerini uygulamaya devam etmiştir.

D) GENEL AF KANUNU VE 150'LİKLER

Yüzellilikler ismi, Millî Mücadele sırasında vatana ihanet edip düşmanla iş birliği içinde bulunduğu için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ülkeden sürgün edilen üst düzey

⁴⁵³ a.g.e, s. 14.

⁴⁵⁴ *Resmî Gazete*, 04.07.1938, No: 3950.

⁴⁵⁵ *TBMM Z.C.*, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 26, İnikat: 82, s. 425.

⁴⁵⁶ *Resmî Gazete*, 14.07.1938, No: 3959.

makamlarda bulunan 150 kişiden gelmiştir. Sürgünde bulunan rejim karşıtlarının propagandaları, Türkiye'de sayıları gittikçe artan saltanat yanlıları ve Abdülmecid'in halifelik makamını canlandırmak adına yaptığı girişimler, yeni kurulmuş bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde iç huzursuzluk yaratmış, bunlara Yüzelliliklerin de dahil olması siyasi ortamı ziyadesiyle etkilemiştir.⁴⁵⁷ Lozan Konferansı'nda itilaf kuvvetlerinin verdiği Türk ve Yunan taraflarının karşılıklı af önerisi⁴⁵⁸ üzerine dikkate alınan bu durum Mecliste tartışılmıştır. Mecliste yapılan gizli toplantıda genel af kanununun dışında kalacak bu kişilerin sayısının 600'ü dahi aştığı ileri sürülmüş olmasına rağmen yapılan oylamalar sonucu liste 150 kişiye kadar düşürülmüştür. Böylece 1924 yılında çıkarılan 487 numaralı Genel Af Kanunu'na bu listedeki kişiler dahil edilmemiştir.⁴⁵⁹ Ortaya çıkarılan listenin içerisinde Vahdettin'in yaptığı işlere dahil olanlar, Mebusan Meclisi'ndeki bazı mebuslar, Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyet, Hilafet Ordusu'na dahil olan mebuslar, Çerkes Ethem ve çete üyelerinin de yer aldığı birçok çevre ve makamdan insan bulunmuştur. Bu listeye dahil olan isimlerin tamamı memleketten sürgün edilip, ilişkileri kesilmiştir.⁴⁶⁰

Oluşturulan bu 150 kişilik liste, adı geçen kişilerden bazılarının sürüldükleri memleketlerde bu hallerine devam etmesi üzerine İsmet İnönü'nün adı geçen 150 kişinin Türk vatandaşlığından çıkarılması öngören yasa tasarısı üzerine tekrardan Meclis gündemine gelmiştir.⁴⁶¹ Bu tasarı 28 Mayıs 1927 tarihinde kanunlaştırılarak listedeki kişiler vatandaşlıktan çıkarılmış ve tüm haklarından mahrum bırakılmıştır.⁴⁶² 1933 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinin 10. yıldönümü sebebiyle çıkarılan kısmi af kanunu henüz Mecliste görüşüldüğü esnada, 150'liklerin de bu af kapsamına dahil edilmeleri fikri ortaya atılmıştır. Bahsi geçen kısmi af kapsamına dahil olanlar arasında İzmir'de yaşanan suikast olayının failleri de bulunduğundan Urfa Mebusu Ali Saip Bey, bahsi geçen kişilerin af kapsamından çıkarılmasını teklif etmiştir fakat İçişleri Bakanı Şükrü Kaya eğer bu grubu af kapsamından çıkarırsak, 150'likleri de çıkarmak durumunda kalırız diyerek teklifi reddetmiştir.⁴⁶³ Böylece 150'likler bu dönemde çıkarılan kısmi af kanunundan yararlanamamıştır.

⁴⁵⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 87

⁴⁵⁸ Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 19, S: 57, 2003, s. 1213 (1211-1238)

⁴⁵⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, İçtima: II, Devre: II, Cilt: 4, İnkat: 39, s. 435.

⁴⁶⁰ *a.g.e.*, 434-454.

⁴⁶¹ *TBMM Z.C.*, İçtima: I, Devre: II, Cilt: 7, İnkat 2,

⁴⁶² *Resmî Gazete*, 15.06.1927, No: 1064.

⁴⁶³ Nurşen Mazıcı, "Af Yasalarında 150'likler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 55, S: 1, 2000, s. 92 (79-138).

Af kanunu çıkarılmadan önce 150'likler hakkında 1938 senesinin başlarında Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yaptığı bir araştırmaya göre, 1938 senesinde bu liste içerisinde olup halen hayatta olan 95 kişi bulunmaktadır. 18.01.1938 tarihinde yayımlanan raporda Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Ürdün, Umman'da bulundukları belirtilmiş, listedeki diğer isimler ise Halep, Şam, İskenderiye, Atina, Paris gibi şehirlere dağılmışlardır.⁴⁶⁴

150'liklerin bağışlanması süreci ise 1938 tarihinde başlamıştır. 21 Mayıs 1938 tarihinde Meclise Af Kanunu ile ilgili bir layiha⁴⁶⁵ sunulmasıyla beraber tartışılmaya başlanan bu mevzu 27 Haziran 1938 tarihinde Meclise intikal etmiştir.⁴⁶⁶ 29.06.1938 tarihinde tartışılan kanun önerisi, rejime ihanet ederek isyan vb. suçlar işleyip İstiklal Mahkemeleri'nde hüküm giymiş olan suçlular ile bahsi geçen 150'liklerin de dahil olduğu bir genel af hükmünde kabul edilmiştir.⁴⁶⁷ Kanunun maddelerine göre ülkeye geri dönen 150'likler listesi dahilinde biri olduğunda geçmişte verdiği hizmetlere yönelik emekli maaşını alamayacağına, sekiz sene boyunca kamu kurumlarında çalışamayacağına, iki sene boyunca maaşlı herhangi bir işte bulundurulamayacağına ve eğer gerekli görülürse bu şahısların Başbakanlık tarafından vatandaşlıktan çıkarılabilmelerine karar verilmiştir.⁴⁶⁸

Af Kanunu'nun denk geldiği döneme bakıldığında, devletin siyasi olarak gücünün zirvesinde olduğu, parti ve devletin bir bütün haline gelerek siyasi rejimin güçlendiği, çıkarılan kanunlar ve uygulanan politikalarla beraber iktidarın hiç olmadığı kadar güçlü şekilde ülkeye hükmettiği bir döneme denk gelmesinin tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ve CHP son derece güçlü olduğu bu dönemde kanunu çıkararak, yaşanabilecek tüm olumsuzlukları en alt seviyeye indirmiştir. Kanun çıktığı tarihte ülkeye dönen liste mensupları olduğu gibi, 10 Kasım 1938 tarihinden sonra dönen kişilerin de olduğu görülmüştür. Liste içinde bulunup ülkeye hiç dönmemiş kişiler arasında ise Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit, Gazeteci Celal Kadri, Şeyhülislam Mustafa Sabri, ve Adanalı Zeynel Abidin gibi isimler bulunmuştur.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ İlhami Soysal, *150'likler*, Gür Yay., 1985, İstanbul, s. 121-122

⁴⁶⁵ B.C.A, 30-18-1-2 / 83-44-2, 21.05.1938.

⁴⁶⁶ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 26, İnikat: 81, s. 338.

⁴⁶⁷ Z.C, İn: 83, s. 482.

⁴⁶⁸ *Resmî Gazete*, 16.07.1938, No: 3961.

⁴⁶⁹ Mazıcı, *a.g.m*, s. 105.

E) ULUSAL BAYRAM VE RESMÎ TATİL KANUNU

Cumhuriyetin ilanından sonra hafta tatili konusu 27.05.1935 tarihli Meclis toplantısında gündeme gelmiştir. 6 Mayıs 1935'te sunulan kanun önerisine⁴⁷⁰ binaen konuyu gündemine taşıyan Mecliste bu anlamda ilk konuşmayı Muş mebusu Hakkı Kılıç yapmıştır. Konu hakkındaki cümlelerine din eksenli bir bakış açısıyla yaklaşan Kılıç, üç kitabî din tarafından üç ayrı tatil günü tanımlandığını söyleyerek Yahudilerin pazar, Hristiyanların cumartesi, Müslümanların ise cuma gününü dinlenme günü olarak belirlediklerini aktarmıştır. Yapılan kanun teklifinin ise bu durumla değil ekonomik sebeplerle örtüştüğünü söyleyen Kılıç, bu konunun asıl dikkat çekilmesi gereken kısmıyla ilgili ilk nüveleri burada vermiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tamamen batılılaşma amacıyla ilerlediklerini söyleyen mebus, artık doğu medeniyetine bağlı kalamayız, çağdışı kanun hükümlerinin kendileri üzerinde bir tesiri olmadığını dile getirmiştir. Onun ardından söz alan Afyonkarahisar mebusu Berç Türker, Hakkı Kılıç'ı destekleyecek bir konuşma icra etmiştir. Meselenin dini değil, sağlıkla alakalı bir durum olduğunu söyleyen Türker, dünyanın geri kalanıyla aynı şekilde hareket edip ortak bir paydada buluşmak adına Pazar gününün tatil günü olarak kabul edilmesini desteklemiştir.⁴⁷¹

Burada görülmesi gereken ve ehemmiyet arz eden asıl mesele, uzunca bir süre boyunca İslam hukukuna göre yönetilen bir medeniyetin tam aksine, kendi çıkarlarını düşünen, laik ve çağlar boyunca yerleşen İslami gelenekten uzak hareket edilmesidir.⁴⁷² Hakeza bu gelişmenin takvim değişikliği ile olan ilgisi de yadsınamaz bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulu henüz 12 yıl olmasına rağmen modernleşme yolunda katettiği mesafe ve kendisini çağın gerektirdiği şekilde konumlandırarak yaptığı yenilikler ile Cumhuriyet rejiminin bu yolda ne denli başarılı olduğunu gözler önüne sermiştir.

Sunulan kanun tasarısı, aynı gün içinde oylanarak kabul edilmiş ve 2739 sayısıyla kanunlaştırılmıştır.⁴⁷³ Kanun maddelerinde belirlenen esaslar şunlar olmuştur; birinci maddede ulusal bayram olarak Cumhuriyet'in ilan edildiği gün olan 29 Ekim belirlenmiştir. İkinci maddede genel tatil günlerine yer verilmekle beraber, Zafer Bayramı günü Milli Müdafaa Vekaleti'nin hazırlayacağı programa göre askeri tören yapılacağı belirtilmiştir. Üçüncü maddede ise hafta tatilinin cuma gününden pazar gününe alındığı belirtilmiş, hangi kurum ve kuruluşların bu maddeden muaf tutulacağı aktarılmıştır.⁴⁷⁴ Ulusal Bayram ve Genel Tatiller kanununda

⁴⁷⁰ B.C.A, 30-18-1-2 / 54-35-9, 06.05.1935.

⁴⁷¹ TBMM Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 3, İnkat: 31, s. 303.

⁴⁷² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay., Ankara, 2013, s. 387.

⁴⁷³ Goloğlu, a.g.e, s. 176.

⁴⁷⁴ *Resmî Gazete*, 01.06.1935, No: 3017

28.05.1938 tarihinde yapılan bir düzenleme ile ikinci maddede yer alan genel tatiller kısmına ekleme yapılarak Atatürk'ün, Millî Mücadeleyi başlattığı tarih olan 19 Mayıs 1919 gününe binaen Atatürk Günü olarak kutlanan 19 Mayıs günü yine Atatürk tarafından Türk gençliğine ve Türk sporculara atfedilerek “Gençlik ve Spor Bayramı” olarak kutlanmaya başlanmıştır.⁴⁷⁵

F) İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI

1929 Ekonomik Buhranı sonrası iç piyasaya git gide hâkim olmaya başlayan devletçilik ilkesi, bu politika doğrultusunda adımlar atmayı zaruri hale getirmiştir. Bu anlamda sanayicilik özelinde yapılan ilk girişim Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olmuştur. Korkut Boratav'a göre bu plan, daha önce uygulamaya konulan Sovyet planlamasından sonra dünyadaki ilk planlama deneyimlerinden birini temsil etmiştir.⁴⁷⁶ Ülkeyi kalkındırmak amacıyla özel sektörün elinde olmayan sermayeyi sağlayarak sanayi tesisleri kurup işletmek adına uygulanan devletçilik politikası, sosyalizm rejiminin tersine şahsi teşebbüsü destekleyen bir politikadır.⁴⁷⁷ Bu amaçla uygulanan ilk sanayi planının tertip edilmesinde etkin rol oynayan devlet Sovyet Rusya olmuştur.

1932 yılındaki Türkiye ziyaretleri sonrası Türkiye'de sanayinin gelişim sağlamasına yönelik bir rapor hazırlayan Rus heyeti, raporunda dokuma, demir-çelik, kâğıt, çimento, cam ve kimyasal maddeler gibi alanlara yoğunlaşmış ve bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayi planını uygulamaya koyabilmek adına 8 milyon dolar değerinde altın kredisi vermiştir. İsmet İnönü, kaleme aldığı anılarında heyetin başındaki Profesör Orlof'un, ülkede demir-çelik sanayisi kurmanın daha önemli ve gerekli olduğu fikrini kendisine aşıladıktan sonra Türkiye'nin bu anlamda bir girişim yapabileceğine ikna olduğunu aktarmıştır.⁴⁷⁸ Rusya tarafından yapılan ziyaretin üstünden geçen bir yıl sonra açıklanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na bakıldığında, Rusya'nın tavsiyelerinin ciddi manada uygulandığı görülmüştür.⁴⁷⁹ Bu çerçevede Kayseri'de kurulan 33 bin iğlik tekstil fabrikası ve Karabük'te İngiliz desteği ile kurulan demir-çelik fabrikası plan dahilinde edinilen en önemli başarılar arasında yer almıştır. Uygulanan her iki planın da

⁴⁷⁵ B.C.A, 30-18-1-2 / 83-48-12, 28.05.1938

⁴⁷⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 2005, Ankara, s. 70

⁴⁷⁷ Uzun, *a.g.m*, s. 284.

⁴⁷⁸ İnönü, *a.g.e*, s. 48

⁴⁷⁹ Zürcher, *a.g.e*, s. 286-287.

temelinde, Türkiye'de hammaddesi olmasına rağmen dışardan ithal edilen ürünlerin kendi ülkemizde üretilmesi adına tesisler kurmak için yapılan yatırımlar olmuştur.⁴⁸⁰

Devletçilik politikasını 1935 yılında yapılan konuşmasında tekrar tanımlayan Atatürk, kişilerin şahsi teşebbüslerini esas alarak fakat büyük bir milletin ve geniş bir ülkenin tüm ihtiyaçlarını ve birçok şeyin de öncesinde yapılmadığı göz önüne alınarak ülke ekonomisinin devlet elinde tutulmasını amaçlayan devletçilik sistemi, sosyalizm kuramcılarının ortaya koydukları fikirlerden devşirilerek uygulanmış bir sistem değildir şeklinde yaptığı açıklamasında, hem Türkiye'de uygulanan devletçilik sisteminin teşekkülünü hem de defaatle yapıldığı üzere sosyalizmin bir ürünü olmadığını açıklamıştır.⁴⁸¹ Bazı ekonomistler ise devletçilik modelinin Rus etkisi sonucu orta çıktığını öne sürüp, orijinali kadar iyi çalışmayan bir karışım olduğunu iddia etmekle beraber, Türkiye'nin uyguladığı bu sistemde özel sektörün gelişimine verilen önemin ve hatta ayakta kalabilmesine dair gösterilen çabanın çok düşük olduğunu dile getirmişlerdir.⁴⁸²

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise, birinci plan ile kısa bir zamanda gelen başarı sonrası henüz ilk plan tamamlanmadan önce 1936 yılında hazırlanmaya başlamıştır. Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hakkında yapılacakları belirlemek adına İktisat Vekaleti'nde bulunan uzmanlarla beraber bir çalışma tertip etmiştir. Yapılan bu çalışmaları duyurmak ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı adına girişimlerde bulunmak amacıyla 20.01.1936 tarihinde başkentte bir Endüstri Kongresi düzenlenmiştir.⁴⁸³ Bu kongrede belirlenen hususlara göre oluşturulan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1938 yılında İngiltere'den alınan 13 milyon sterlin ile uygulamaya koyulmuştur.⁴⁸⁴

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hayata geçirmek istediği hedefler arasında hammaddesi tamamen yurt içinden sağlanabilecek ve ülkenin ekonomik yapısına uygun olan, büyük sermaye ve teknik güç gerektiren ve hammaddesi ülke içinden sağlanabilen sanayi kollarına yönelmek, iç piyasadaki talebi düşüken uluslararası alanda yüksek talep gören madenleri ihracata elverişli hale getirmek, ülkenin enerji ihtiyacını karşılayacak elektrik santralleri kurmak, makine sanayine başlangıç olması amacıyla, Karabük'teki demir-çelik fabrikasının yan ürünlerini işleyecek fabrikalar inşa etmek gibi maddeler bulunmuştur. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temelde

⁴⁸⁰ Recep Temel, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Maliye Politikalarına Etkisi (1920-1938)", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt: 1, S: 2, 2018, s. 18 (1-25)

⁴⁸¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 384-385

⁴⁸² Yaşar Semiz ve Güngör Toplu, "Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi: Thornburg Raporu", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 27, 2019, s. 467 (455-484)

⁴⁸³ M. Gökhan Polatoğlu, "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 6, S: 1, s. 58 (55-87)

⁴⁸⁴ Dilek Göze Kaya ve Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 19, 2009, s. 239 (233-249)

öngördüğü ve ulaşmak istediği nokta ise “Üç Siyah” şeklinde lanse edilen kömür, demir-çelik ve petrol gibi yer altı kaynaklarının elde edilmesini sağlamaktır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ilk plana nazaran özel girişime ve ziraata daha fazla yer ayırmakla beraber, ehemmiyet yine endüstri alanına verilmiştir.⁴⁸⁵

İktisat Vekili Şakir Kesebir, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda kurulması düşünülen sanayi tesisleri için bir plan hazırlayarak bunu 21.03.1938 tarihinde Cumhurbaşkanı Atatürk’e göndermiştir. Gönderilen plan incelendiğinde sanayi tesislerinin çeşitli başlıklara ayrıldığı görülmektedir, bunlar: İnşa sanayi, Zirai Sanayi ve Makine Sanayi olmak üzere üç farklı alana ayrılmıştır. Kesebir, İnşa sanayisi için İç Anadolu Bölgesi’nde nüfusu belli miktarın üstünde olan şehirlerde çimento, tuğla ve kiremit fabrikaları kurulmasını önermiştir. Zirai sanayi bölümünde ise uzunca bir liste oluşturan Kesebir, şu alanlara değinmiştir; süt ve süt ürünleri sanayi, yumurtaları taze halde muhafaza edip müsait olan ihracat döneminde satabilmek adına soğuk hava depoları, alkolsüz meyve suyu fabrikası, sebze ve meyve konserve fabrikaları, Romanya ve İngiltere’de inşa edilen tarzda yaban domuzu ve domuz eti ile deri sanayisi, palamut, sumak, çam kabuğu gibi zirai sanayi, tarım alet ve makinaları sanayisi, jüt ve kendir lifi sanayisi, lokomotif fabrikası ve son olarak maden kömürü yakan otomobil ve diğer ilgi çekici vasıtalar sanayisi. Kesebir, gönderilen listenin sonuna ise yukarıda belirtilen maddelerin İngiliz sanayisinin özellikle ilgilendiği ve resmi yazılarda da geçen bir not eklemiştir.⁴⁸⁶ Kesebir, tüm bunlara ek olarak bu belgeyle beraber Beş yıllık sanayi planlarına göre kurulmuş ve kurulacak sanayi tesislerine ait bir harita ile İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın konularını içeren ayrıntılı bir liste göndermiştir.⁴⁸⁷

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 16 Eylül 1938 tarihinde İktisat Vekilliği’nin verdiği teklif⁴⁸⁸ sonrası 31 Mart 1939 tarihinde yayımlanan bir kararname ile uygulanmaya başlamıştır.⁴⁸⁹ Tüketicilerin temel gıda ürünlerine daha makul fiyatlarla ulaşmasını sağlamak, yerli sanayi sektörünün dış piyasa ile rekabete açık hale gelene dek, plan ve plan dışı araçlarla korunma ve desteklenmesini sağlamak, yabancı sermaye üzerindeki engeller arttırılarak ekonominin millileşmesini sağlamak ve yerel sektördeki devlet denetimini arttırmak gibi hedefler içeren planın uygulanabilmesi adına ve ayrıca yapılacak olan bazı tasarıların bütçesi için İngiltere’den kredi temin etmiştir. 1939 yılının sonlarında İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi üzerine, Türkiye’de resmi anlamda bir seferberlik ilan edilmemiş olmasına rağmen devlet bütçesinin

⁴⁸⁵ Hasan Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, S: 19, 1981, s. 131 (119-148)

⁴⁸⁶ B.C.A, 30-10-0-0 / 166-156-2, 21.03.1938. s. 3. Bkz. Ek-15

⁴⁸⁷ Aynı belge, s. 4-5.

⁴⁸⁸ B.C.A, 30-18-1-2 / 84-84-3, 16.09.1938.

⁴⁸⁹ B.C.A, 30-18-1-2 / 86-29-4, 31.03.1939. Bkz. Ek-16

%50'sini tek başına harcayan Milli Müdafaa Vekaleti, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın devam ettirilmesini imkânsız kılmıştır.⁴⁹⁰

G) BANKALAR KANUNU VE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomik politikaların 1929 yılında gerçekleşen olaylar neticesinde terkedilmesiyle beraber, ekonomiye direkt olarak müdahil olmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu anlamda geliştirdiği devletçilik politikasına dayanarak birtakım girişimlerde bulunmaya karar vermiştir.⁴⁹¹ Devlet, memleketteki ekonomik yükü -şahısların böyle bir güce sahip olmadığı düşüncesiyle- kendi sırtına almış ve sanayinin gelişimini, buna yönelik olarak da bankaların kuruluşu politikasını icra etmeye başlamıştır. Devletçilik politikası ülkede uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na da sirayet etmiş, bu durum 1930'lardan, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarına dek bankacılık sektörünün gelişimini de şekillendirmiştir.⁴⁹²

1936 yılı içerisinde ekonomideki millileştirme politikalar, bankacılık müessesesi ile bu modelin birlikte yürütülmesini zaruri hale getirmiştir. Bu anlamda Meclis, bankacılık sektörünün tüm yönlerini içinde barındıran genel bir kanun ile bu durumun uygulamaya koyulmasını amaçlamıştır. Bu amaca yönelik olarak bir araya gelen İktisat, Maliye, Adliye ve Bütçe Komisyonu ortak yürütülen çalışmayla birlikte Meclise bir kanun tasarısı hazırlamıştır Daha önce uygulamaya konulan ticaret kanunu ve mevduatı koruma kanunundaki esasların yeterli olmadığını düşünen ortak komisyon, bankalar meselesinin ekonomik, hukuki ve idari taraflarını düzenlemeyi, milli tasarruf ve sermayeye layık olduğunu kanıtlamayı ve bankaların sağlam temellerle beraber gelişimini hızlandırmayı amaçlayıp hazırladıkları bu esaslı kanun tasarısını 25.01.1936 tarihinde Meclise sunmuştur.⁴⁹³

İktisat, Maliye, Adliye ve Bütçe Komisyonları tarafından sunulan bu ortak kanun tasarısı 6 Haziran 1936 tarihinde Meclisin gündemine gelmiştir. Konu hakkında söz alan ilk vekil olan Afyonkarahisar mebusu Berç Türker, bankalar kanunu hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. Bu şekilde hazırlanmış bir kanunun çok daha önceden uygulamaya koyulması gerektiğini

⁴⁹⁰ Serpil Kahraman ve Gizem Şişmanoğlu, "Atatürk Dönemi İktisadi Devletçi Sanayileşme Politikaları" *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 17, 2019, s. 642 (627-656).

⁴⁹¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 139

⁴⁹² Öztin Akgüç, *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*, Türkiye Bankalar Birliği Yay., Ankara, 1975, s. 23

⁴⁹³ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 12, İnikat: 72, S. Sayısı: 204.

söyleyen Türker, ülkedeki bankaların düzensiz bir şekilde yönetilip müşterilerin haklarını korumak bir yana onların varlıklarını zedeleyecek tehlikeli işlere bulaştıklarını iddia etmiştir. Yabancı bankaların sermayelerini Türk lirası ile meydana getirmediğini dile getiren Türker, bu kanunla beraber o meselenin de halledildiğini ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin bankaları denetim altına aldığını belirtmiştir. Yapılan bu düzenlemeyi 1929 yılında Amerikan borsasında yaşanan mali kriz sonrası yönetime gelen Franklin Roosevelt tarafından hazırlanan bankacılık yasasına benzeten Türker, Başbakan İsmet İnönü'nün de böyle bir amaçla hareket ederek bankaların bir kanun çerçevesinde işlemesini sağlayıp iflasları önleyerek vatandaşın servetini korumayı hedeflediğini söylemiştir.⁴⁹⁴

Türker'in sözünü bitirmesinin ardından Mecliste tartışılmaya başlayan 69 maddelik tasarı, 2999 numarası ile birlikte mebuslar tarafından kabul edilerek yasalaştırılmıştır.⁴⁹⁵ Çıkarılan bu kanun ile ülkede bulunan yerli ve yabancı tüm bankalar bu kanunun hükümlerine tabii tutulmuştur. Özel kanunlarla kurulan ve emniyet sandığı ile sermayesi yabancı bir devlete ait olan bankalar bu hükümden ayrı tutulmuştur. Kanunun üçüncü maddesine göre bugünden itibaren bankacılık sektörüne giren tüm şirketler, Türkiye'de banka açacak yerli veya yabancı bankalar da dahil olmak üzere tüm girişimler için Maliye ve İktisat Bakanlıklarının teklifi üzerine Başbakanlıktan izin belgesi almaya mecbur tutulmuşlardır. Ayrıca halihazırda var olan ve yeni kurulacak olan bankalardan iki ay içinde Maliye ve İktisat Bakanlıklarına beyanname gönderilmesi şart koşulmuştur.⁴⁹⁶

Kanunun içeriği itibarıyla devletin, daha önceden kurulmuş yahut ileride kurulacak olan bankalar üzerinde tam anlamıyla bir denetim ve kontrol mekanizması kurmak istediği aşıkardır. Bunun sebebi belirtildiği üzere 1929 Buhranı ve sonrasında yaşanan bankacılık olayları olmuştur. Devlet, bankaların şahsi mevduatlar üzerinde ya da müşterilerinin hisseleri adına rahatça işlem yapamaması ve uygulanan devletçilik modeli gereği ekonomiye direkt müdahalenin söz konusu olması sebebiyle bu kanunu çıkartmayı uygun görmüştür. Berç Türker'in konuşmasının devamında dile getirdiği bir konuşma kanunun, mebuslar tarafından memnuniyetle karşılandığını gözler önüne sermiştir. Türker konuşmasında Mondros Mütarekesi sonrası başlayıp Kurtuluş Savaşı sonunda imzalanan Mudanya Mütarekesi ile biten dönemde yaşanan bir olaydan bahsetmiştir. Mütareke döneminde Ziraat Bankası'nın para ve altın rezervlerini kendine aktaran Damat Ferit ve Hükümeti, Meclisin idari üyeleri tarafından kendisine yazılan ağır eleştiriler içeren tutanağı okuduktan sonra “*Memleket batıyor, Ziraat Bankası da batarsa ne olur*” şeklinde bir

⁴⁹⁴ a.g.e, s. 3.

⁴⁹⁵ *Resmî Gazete*, 09.06.1936, No: 3325.

⁴⁹⁶ *Aynı belge*.

çıkış yapmıştır. O dönemki gerici, garip ve yıkıcı zihniyetin yerin dibine geçtiğini söyleyen Türker, bugün büyük önderin direktifleri ile yürüyen parlak Cumhuriyet rejimi hem memleketin yükselip daha çok ilerleyeceğini hem de bankaların batmayıp, daima yaşayacağını belirtmiştir.⁴⁹⁷ Söz konusu kanun değişikliklerinden aynı gün yapılan bu toplantıda Merkez Bankası ile ilgili bir kanun değişikliği de yapılmış ve 2062 sayılı Merkez Bankası Kanunu'nun yedinci maddesinin ikinci fıkrası değiştirilmiştir.⁴⁹⁸

V. Dönem TBMM'de Bankalar Kanunu öncesinde ve sonrasında belirli hedefler ve amaçlar doğrultusunda bazı bankalar kurulmuştur, ilerleyen dönemlerde bu bankaların işleyişine, idaresine ve talep edilen durumlara yönelik kanunlar çıkarılmıştır. Bu anlamda sırasıyla Maden Tetkik Arama Enstitüsü Kanunu ve Etibank, Ziraat Bankası ve Denizbank kanunları incelenecektir.

1.g- Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank Kanunu

1933 yılında açıklanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın ülkede verimli ve güvenli bir şekilde uygulanabilmesi adına memleketteki madenleri millileştirme politikası izleyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu alana yönelik çalışmaları tartışmak adına toplandığı Mecliste 14 Haziran 1935 tarihinde birtakım yenilikler ortaya koymuştur. Maden Tetkik Arama Enstitüsü ise bu hamlelerin ilkinin teşkil etmektedir.⁴⁹⁹ Ana hedef, ülkedeki maden yataklarını arayan ve araştıran bir kuruluş kurmak üzerine şekillenmiş bu anlamda bir jeoloji enstitüsünün kurulması önerilmiştir. Bu kuruluşun adı ise Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü olmuştur.

06.06.1935 tarihinde İktisat Vekilliği tarafından hazırlanıp Meclise sunulan kanun tasarısında madencilik için büyük ve güçlü sermayelerin gerekliliği bilinmesine rağmen ülkede maden araştırmaları tatbik edilmediğinden ötürü bahsedilen bu büyük sermayelerin Türkiye'ye yatırım yapmadığı öne sürülmüştür. Yine bu sebeple boşta kalan maden yataklarının da vurguncuların elinde kaldığı belirtilmiştir. Eğer ki devlet bu madencilik sektörünün güvenilir bir yatırım sektörü olmasını istiyorsa, maden arama riskini de kendi üzerine alması gerektiği dile getirilmiş bu amaçla söz edilen tasarı Meclise sunulmuştur.⁵⁰⁰ 14.06.1935 tarihinde Mecliste tartışılan bu tasarı kabul edilerek, 2804 numarasıyla birlikte kanunlaştırılmıştır.⁵⁰¹ Kanunda alınan

⁴⁹⁷ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 12, İnikat: 72, s. 3

⁴⁹⁸ a.g.e, s. 13

⁴⁹⁹ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yay., 1974, İstanbul, s. 284

⁵⁰⁰ TBMM Z.C, İçtima: F, Devre: V, Cilt: 4, İnikat: 38, S. Sayısı: 213

⁵⁰¹ *Resmî Gazete*, 22.06.1935, No: 3035.

kararlara göre bu enstitünün yerine getirmesi beklenen başlıca misyonları, işletmeye elverişli olan maden yataklarını ve madenleri araştırmak, halihazırda işletilmekte olan maden yataklarının ise daha akılcı yöntemlerle çalışıp daha verimli hale gelmesi adına yol göstermek ve ayrıca madencilik sektöründe çalıştırılması adına teknik personel yetiştirmek olmuştur. Aynı zamanda bu kanun hükümlerinde devlet işletmelerinin bir şirket hüviyeti kazandırılarak şahıslara devredilebilmesinin önünü açan maddeler de bulunmaktadır.⁵⁰² Türkiye'de uygulamaya konulan sanayi planlarının işlemesi ve hammadde kazanımı açısından büyük önem arz eden Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü, memleketin yeraltı zenginliklerini tespit etmek ve işletmek adına 14 Haziran 1935 tarihinde kurulmuştur.

Ortaya çıkan bu oluşumun çalışmalarını sürdürmesi için gerekli olan sermaye ise aynı gün Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü kanununun onaylanmasının ardından Meclis gündemine gelen Etibank Kanunu ile sağlanmak istenmiştir. Bu amaçla -iki misli arttırılabilme seçeneği dahilinde- 20.000.000 lira sermaye ile beraber “Etibank” kurulmuştur.⁵⁰³

Madencilik sektörüne öncülük etmesi amacıyla kurulan bu bankanın kanundaki 4. maddede açıkça belirtilen görevleri arasında ise şunlar bulunmaktadır; maden cevheri, taşocağı maddesi, madeni hammadde ve maden malzemesi alıp-satmak, bunların alım-satım işlerine aracılık etmek, Türkiye’de maden, bitüm, petrol ve türevleri için ön arama ruhsatnameleri hazırlamak, ruhsatnameleri veya bunların hisselerini üretmek-devretmek, elektrik santralleri kurmak, bu tesislerde üretilen elektriğin nakil ve dağıtım haklarını almak, hatlar kurarak elektrik enerjisini dağıtmak, elektrik aleti, malzemesi ve makinesi üretecek fabrikalar kurmak, tüm bu işler ile meşgul olacak ticari şirketler kurmak ve Türkiye’de ya da yurtdışında kurulan bu gibi oluşumlar ile ortaklık kurmak. Banka, aynı zamanda MTA’nın yaptığı araştırma sonucu işletmeye elverişli bulunduğu bir maden yatağı veya taşocağını kendi bünyesine alabilme hakkına sahiptir.⁵⁰⁴ Bu anlamda Etibank, ilerleyen süreçte devletin eline geçmiş olan bazı madenleri 12.02.1936⁵⁰⁵,

⁵⁰² Timur, *a.g.e*, s. 162.

⁵⁰³ Mehmed Gökhan Polatoğlu, “Atatürk Dönemi’nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye İktisadi Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 38, S: 66, 2019, s. 448 (444-478).

⁵⁰⁴ *Resmî Gazete*, 22.06.1935, No: 3035.

⁵⁰⁵ B.C.A, 30-18-1-2 / 62-12-3, 12.02.1936

03.03.1936⁵⁰⁶, 15.04.1936⁵⁰⁷, 12.05.1936⁵⁰⁸ 02.06.1936⁵⁰⁹, 13.07.1936⁵¹⁰ ve 14.10.1936⁵¹¹ tarihlerinde kendi bünyesine katmıştır.

2.g- Ziraat Bankası Kanunu

1889-1895 ve 1898-1903 yılları arasında 430 milyon kuruşu aşan miktarda kredi veren Ziraat Bankası'nın, modern tarımsal faaliyetleri destekleme, ağıl ve tarlaları finanse etme, Hicaz Demiryolu projesi için kaynak yaratma gibi görevleri olmuştur.⁵¹² II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Ziraat Bankası bünyesinde radikal reformlar yapılması amacıyla 23 Mart 1916 tarihinde kabul edilen kanun ile beraber yeni bir kimlik kazanmıştır. Kanunun birinci maddesinde göre Ziraat Bankası, memlekette tarım ile uğraşan çiftçilere imkân sağlamak ve böylece tarımın gelişmesine yardımcı olmak için kurulmuştur. Bu yeni kanunla beraber bankanın işleyişinde de değişikliğe gidilerek yeni esaslar belirlenmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile beraber düzenlemeler devam etmiş, 1924 yılında yapılan düzenleme ile bankanın esas görevi olan çiftçiye kredi vermek maddesi sabit kalmış ve buna ek olarak standart banka işlemlerini yapabilme imkânı kazanmıştır. Bir anonim şirket kimliği kazanan Ziraat Bankası 1937 yılına kadar bu şekilde devam etmiş, hükümetle olan direkt bağlantısı ortadan kaldırılarak yalnızca geniş denetleme imkanları tanınmıştır.⁵¹³

Türkiye Cumhuriyeti, bankanın bu etkinliğini devam ettirmiş fakat ülkedeki ithalat imkanları gelişmediği ve çoğunlukla kliring usulüne dayandığı için tarım sektöründeki makineleşme süreci ağır kalmıştır. Buna karşın 1924 yılında 17.040 lira olan tarımsal kredi desteği 1930 yılına gelindiğinde 35.715 liraya çıkmıştır.⁵¹⁴ 14.06.1937 tarihinde toplanan Meclis, önce Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu'nu⁵¹⁵, hemen sonrasında ise Ziraat Vekaleti Vazife ve Teşkilat Kanunu'nu⁵¹⁶ onaylayıp, yasalaştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu'nun ilk maddesinde geçtiği üzere Türk çiftçisinin tarımsal üretimlerine, tarım ürünlerin sürüm ve satışına, tarımın ve tarımsal sanayinin ve bunlarla ilgili her türlü girişimin milli ekonomi

⁵⁰⁶ B.C.A, 30-18-1-2 / 62-18-5, 03.03.1936

⁵⁰⁷ B.C.A, 30-18-1-2 / 62-29-15, 15.04.1936

⁵⁰⁸ B.C.A, 30-18-1-2 / 64-38-8, 12.05.1936

⁵⁰⁹ B.C.A, 30-18-1-2 / 65-46-16, 02.06.1936

⁵¹⁰ B.C.A, 30-18-1-2 / 66-60-2, 13.07.1936

⁵¹¹ B.C.A, 30-18-1-2 / 68-80-20, 14.10.1936

⁵¹² Emine Kaya ve Esra Kadanalı, "Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası" *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S: 19, 2020, s. 141 (131-152).

⁵¹³ Asım Süreyya İloğlu, "Türkiye'de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası" *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S: 15, s. 97 (89-118)

⁵¹⁴ Timur, *a.g.e*, s. 91

⁵¹⁵ *Resmî Gazete*, 12.06.1937, No: 3629

⁵¹⁶ *Resmî Gazete*, 14.06.1937, No: 3630

prensiplerine göre yürümesine ve ilerlemesine gerekli olan kredileri düzenlemek, döndürmek, dağıtmak ve aynı hedeflere ulaşmayı öngören oluşumları kurmak, korumak ve bu amaçla kurulmuş veya kurulacak olan oluşumlara gerek görüldüğü takdirde katılmak ana planıyla ve ayrıca faaliyetini tarımsal alanda yoğunlaştırmakla beraber bu kanuna ve bu kanuna dayanarak yapılacak tüzüğe uygun diğer her bir banka işlemini yapabilmek üzere “Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası” adı ile bir banka kurulmuştur.⁵¹⁷

1888 yılında yayımlanan ilk tüzüğüne göre yalnızca çiftçilere kredi verme amacıyla kurulan banka, 1937 yılında ilan edilen kanunıyla beraber farklı bir konum kazanmıştır. Bankanın kuruluşunda var olan üç ana hedefi -çiftçilere kredi vermek, faiz karşılığı para, senet kabul etmek ve çiftçilerle ilgili ekonomik işleri uygulayıp aracılık etmek- yerini yeni kanunla beraber şu dört maddeye bırakmıştır.⁵¹⁸

1. *Çiftçilerin işletme sermayelerinin noksan olan kısımlarını tamamlamak,*
2. *Ziraî istihsalin verimini artırmak ve iyileştirmek,*
3. *Bir ziraî işletmeye sahip kılmak veya mevcut bir ziraî işletmenin arazisini genişletmek,*
4. *Zirai mahsullerin sürüm ve satışını kolaylaştırmak.*

3.g- Denizbank Kanunu

31 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan “Denizyolları ve A.K.A.Y. işletmeleri ile fabrika ve havuzlar teşkilâtı hakkında kanun” başlıklı düzenleme ile Seyrüsefain Müdüriyeti kaldırılmış ve bu kurumun yürüttüğü görevler üç farklı kuruma dağıtılmıştır. O dönemde Seyrüsefain bünyesinde olan Marmara, Akdeniz ve Karadeniz hatları, Denizyolları işletmesi bünyesine; İstanbul ve civarı ve iç hatlarıyla Yalova, AKAY işletmesine; fabrika ve havuzlar ise aynı isimde kurulan müdürlüğe devredilmiştir.⁵¹⁹

27.12.1937 tarihinde bir araya gelen Meclis, bu şekilde bölünme yaşayan yönetimin akılcı bir idari sistem olmadığını öne sürerek 3295 sayılı “Denizbank Kanunu” ile yeni bir düzenlemeye gidilmesine karar vermiştir. Yapılan görüşmelerde bankanın adı ve sermayesi hakkında yapılan gramer tartışmalarının sonunda TBMM bu kanun tasarısını kabul etmiştir.⁵²⁰ Kurulan bu banka,

⁵¹⁷ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 19, İnikat: 71, s. 53.

⁵¹⁸ İloğlu, a.g.e, s. 101-102.

⁵¹⁹ Resmî Gazete, 08.06.1933, No: 2422.

⁵²⁰ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 21, İnikat: 21, s. 109

Denizyolları İşletme İdaresi, AKAY, Fabrika ve Havuzlar İdaresi, İstanbul ve İzmir Liman İşletme İdareleri, Tahlisiye Umum Müdürlüğü, Kılavuzluk ve Romörkörüclük Müdürlüğü ve Van Gölü İşletme İdaresi gibi işletmelerin ticari usul ve kurallarına bağlı kalarak çalışmaya başlamıştır.⁵²¹

Bankanın sermayesi yukarda adı geçen işletmelerin sağlayacağı ödenek ve kendisine geçen değerlerle beraber 50.000.000 liradan ibaret olmuştur.⁵²² Bankanın görevleri arasında bulunan maddeler, kanun metninde şu şekilde sıralanmıştır:⁵²³

- A. Bu kanunla uhdesine geçen inhisar ve imtiyazları işletmek.
- B. Tekel gerektirmemek şartıyla deniz, göl, nehir ve limanlarda ve bunların kıyılarında deniz ticareti, denizcilikle ilgili sanayi ve inşaat ile diğer denizcilik işlerini ve Bakanlar Kurulu kararıyla zorunlu görülecek iskeleler veya şehirlerarasında karayolu nakliyatı yapmak.
- C. Denizcilik sektörü için kredi açmak.
- D. Her türlü banka işlemini yapmak.
- E. Denizlerimizi ilgilendiren turizm meseleleri ile uğraşmak.
- F. Deniz Sıhhi ve Sosyal Yardım Teşkilâtını kurmak ve işletmek.
- G. Cumhurbaşkanına ait deniz vasıtalarını yönetmek ve İktisat Vekaleti tarafından bütçesine her sene koyula tahsilatı toptan alarak idare etmek.

Denizbank Kanunu, hem serbest hem de devletçi görüş ekseninde maddeler barındırmıştır. Ayrıca tekel şartı koşmadan deniz ticaretine girebilmek gibi özgürlükler tanınmıştır.

⁵²¹ Abdulaziz Kardaş, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Bankacılık Serüveni: Denizbank (1937-1939)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 10, 2016, s. 131 (129-154).

⁵²² Boratav, *a.g.e.*, s. 278

⁵²³ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 21, İnikat: 21, s. 112

H) MİLLİLEŞTİRME POLİTİKASI

18 Aralık 1936 tarihinde henüz İktisat Vekili iken radyoda bir konuşma yapan Celal Bayar, yaptığı bu konuşmanın temelini şu şekilde özetlemiştir; ülkenin refahı ödeme gücüne, o da Türk malına olan rağbete dayanır. Bu konuşmanın yanı sıra 1933 yılında yaptığı bir konuşma sırasında bu sefer sanayi sektörü özelinde benzer bir konuya değinen Bayar, konuyla ilgili tavrını *“Bu memleketin çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken, bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz”* diyerek dile getirmiştir.⁵²⁴ Bu anlayıştan yola çıkan Türkiye Cumhuriyeti, 1929’da yaşanan ekonomik buhran sonrası baskın hale devletçilik politikası ile birlikte bir başka hareket daha ortaya koymuştur; Millileştirme Politikası. Bu politikanın asıl dayandığı nokta ise Lozan Ticaret Mukavelesnamesi içinde yer alan bir madde olmuştur, maddeye göre yabancı şirketler, var olan imtiyazları için yedi senelik bir garanti hakkı elde etmişlerdir.⁵²⁵

24 Temmuz 1924 yılında imzalanan antlaşmanın söz konusu hükmü 1930 yılında geçersiz hale gelmiştir. Bununla beraber ülkedeki devletçilik politikası çerçevesinde gerçekleşen, devletin ekonomiye müdahalesi ve milliyetçilik akımının da etkisiyle millileştirme politikası hız kazanmıştır. Öyle ki 1936 yılında çıkarılan kararname ile Ereğli Şirketi’ne bağlı olan tüm maden işletmeleri ve bunlara bağlı diğer tesislerin 3.500.000 lira karşılığında satın alınmasına karar verilmiş ve bahsedilen girişim adına direkt olarak Ekonomi Bakanı olan Celal Bayar görevlendirilmiştir.⁵²⁶ Bu politika dahilinde 1931-1934 yılları arasında 5, 1935 yılından 1939 yılına kadar ise öne çıkan 10 farklı kuruluş millileştirilmiştir, bunlar sırasıyla;

1935: Aydın Demiryolu Şirketi.

1936: İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi.

1937: Ereğli Şirketi. (Liman, Demiryolu Hattı, Maden İşletmeleri ve diğer tesisler)

1938: Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Şirketi.

1938: İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi.

1939: İstanbul Tramvay Şirketi.

⁵²⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 69

⁵²⁵ <http://ua.mfa.gov.tr>, (Lozan) Ticaret Mukavelesnamesi, Son Erişim Tarihi: 26.07.2021

⁵²⁶ B.C.A, 30-18-1-2 / 70-91-10, 27.11.1936.

1939: İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi.

1939: Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi ile Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri.

1939: Bursa Müttehit Türk Anonim Şirketleri ile Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketi.

V. Dönem boyunca bu şirketler devlet tarafından satın alınarak millileştirilmiştir. Millileştirme politikası kapsamında uygulamalarına devam eden Türkiye Cumhuriyeti bu sistemi ilerleyen yıllarda da sürdürmüş ve Türkiye'de az sayıda mevcut olan yabancı sermayeli ve ayrıcalıklı şirketler satın alınarak millileştirilmiştir.⁵²⁷

I) TOPRAK REFORMU VE TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ KANUNU

Türkiye'de toprak reformu ihtiyacı gerçek anlamda ilk kez 1934 yılından sonra gündeme gelmekle beraber bu uygulamayı Türkiye Cumhuriyeti'nin aklına sokan ilk gelişme, merkezin çevreye hâkim olma düşüncesi ekseninde, inkılaplara karşı olan aşiret liderlerine ve dolayısıyla büyük toprak ağalarına tavır almasına sebep olacak olan 1925 Şeyh Said isyanı olmuştur.⁵²⁸ 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu⁵²⁹ ile beraber, çoğunluğu Türk ırkına mensup göçmenler olmak üzere, ülkeye sığınan kişilere toprak ve arazi sağlamak amacıyla başlatılan proje öngörüldüğü şekilde gitmemiştir.⁵³⁰ Metruk bölgelere yerleştirilen göçmenler ıslah edilmiş, topraklarda bayındırlık ve imar faaliyetleri başlamıştır fakat toprağın değerlendirildiğini gören eski sahipleri tapularıyla beraber devlete başvurarak bu arazilerin kendisine ait olduğunu beyan ederek göçmenleri bölgeden çıkartmıştır.⁵³¹

⁵²⁷ Timur, *a.g.e*, s. 143-144.

⁵²⁸ Bkz. Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1972, Ankara.

⁵²⁹ *Resmî Gazete*, 21.06.1934, No: 2733.

⁵³⁰ Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil(Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm (Cilt: 7)*, İletişim Yay., 2005, İstanbul, s. 205.

⁵³¹ Kadir Başer, "1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye'de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 38, 2013, s. 210 (203-216).

Kanunla beraber bizatihi devlet tarafından desteklenen göçler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırı dışında kalan unsurları, sınır içerisine toplamak istemiştir. Bu girişimin uygulanmasında üç farklı fayda görülmüştür, bunlar:⁵³²

- 1- Ülkedeki boş toprakları işletmek ve nüfusu arttırmak.
- 2- Ülke içindeki unsurları temsil etmek.
- 3- Ülke sınırları dışında ve özellikle Balkanlar'da kalan unsurları kurtarıp yurda geri getirmek.

Devlet bu hamleleri yaparken aynı zamanda atıl durumda ya da bir toprak ağasının elinde toplanmış geniş arazi sorunlarına çözüm bulup, ülkenin doğusundaki aşiret düzenini bozarak devlete karşı başlayan isyanları kökünden çözmeyi planlamıştır. Bu rahatsızlığını da bugünkü dar kredi kaynaklarımızı tarım ve çiftçilik ile hiçbir alakası kalmayıp, sadece toprak sahibi olmak dışında toplumsal başka bir rolü olmayan kişilere kaptırmak niyetinde değiliz diyerekten kanun teklifinde açıkça dile getirmiştir.⁵³³ İskân Kanunu ile beraber kurucu unsur olan Türk kültürünü güçlendirmek için dışardan göç yoluyla nüfus arttırımına giderek çoğunluk sağlanmak istenmiş, bununla beraber ülkedeki nüfus dağılımını siyasi, ekonomik ya da askerî açıdan düzenlemek amaçlanmıştır.⁵³⁴

1934 yılı sonrasında köylüyü ve çiftçiyi toprak sahibi yapmak adına atılan ilk adım ise “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler” başlığı altında bahsedilen 3115 sayılı kanun vasıtası ile olmuştur. Kanunun 7. maddesinde geçtiği üzere: “Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur.” Çiftçiler, bu kanunla beraber ilk kez devlet tarafından resmi olarak toprak sahibi olma hakkı kazanmıştır.⁵³⁵ 6 Aralık 1935 yılında yapılan TBMM toplantısında ise “Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkındaki Kanun” içeriğinde değişikliğe gidilerek söz konusu uygulama için ayrılan bütçe 1.000.000 liradan, 2.250.000 liraya çıkarılmıştır. Bu artışa sebep olarak ise 1935 senesinde Anadolu’nun büyük bir kısmında meydana gelen kuraklık gösterilmiş, ekim mevsimi bitmeden önce çiftçiye tohumluk desteği sağlanarak köylüyü içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak amaçlanmıştır.⁵³⁶

⁵³² Bilge Kağan Şakacı, “Türkiye’nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi”, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, Cilt: 1, S: 3, 2020, s. 46 (36-57).

⁵³³ TBMM Z.C, İçtima: II, Devre: V, Cilt: 17, İnikat: 45, S. Sayısı 118.

⁵³⁴ Şakacı, *a.g.m*, s. 47.

⁵³⁵ *Resmî Gazete*, 13.02.1937, No: 3533.

⁵³⁶ TBMM Z.C, İçtima: I, Devre: V, Cilt: 7, İnikat: 13, s. 30-31.

Mustafa Kemal Atatürk 1936⁵³⁷ ve 1937⁵³⁸ yıllarında yaptığı TBMM açılış konuşmalarında memleketteki hiçbir çiftçinin topraksız kalmaması gerektiğini vurgulamakla birlikte, Toprak Kanunu'nun olumlu sonuçlanmasının yalnızca zirai kalkınmaya değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin sağlam bir şekilde atılmasının ve bayındırlık hizmetlerinin de bu hizmete bağlı olduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk, çiftçiye yalnızca topraklandırmakla kalmayıp, verilen toprağı işleyecek modern vasıtaların da temin edilmesi gerektiğini böylece ülkenin üretim miktarının artacağını ve çiftçilerin bu yönde teşvik edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. TBMM çiftçiye olan desteğini yalnızca bunlarla sınırlı tutmamış, 18 Ocak 1939 tarihinde kabul edilen bir kanunla beraber⁵³⁹ ordunun elinde bulunan fakat yaşlılıktan dolayı satılması planlanan hayvanların çok uygun bir bedel karşılığında çiftçiye satılmasına karar verilmiştir. Böylece daha önceden amaçlanan tarımda at kullanımını artırma politikası desteklenmiş, çiftçiye bu anlamda kolaylık sağlanmıştır. Kanun, TBMM'de tartışıldığı esnada bu hayvanların dağıtımının adaletli ve dedikoduya yer bırakmayacak biçimde yapılmasına önem verilmiş, hayvanların ihtiyacı olan çiftçilere ulaştırılmasına yönelik uygulanacak yöntemler tartışılmış, ordudan çıkacak olan az sayıdaki hayvanın eşit bir şekilde köylere dağıtılması kararlaştırılmış ve kanun verilen 275 oy sonucu oybirliği ile kabul edilmiştir.⁵⁴⁰

5 Şubat 1937'de Mecliste yaptığı konuşmada hükümetteki hedeflerinin birinin de çiftçileri toprak sahibi yapmak olduğunu söyleyen Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 18 milyon nüfusa sahip Türk vatandaşlarının 15 milyonu ülkede çiftçilik yapmaktayken çoğunun kendi toprağında çalışmadığını belirtmiştir. Eğer hükümet bu kitleden bir şey bekliyorsa onu bulunduğu durumdan kurtarıp, kendine ait olan arazilere kavuşturmalıyız diyen Kaya, yüzyıllardır bu topraklar için canını feda eden bu insanlara kendine ait olan bir toprak parçasını vermenin kimseye çok görünmeyeceğini dile getirmiştir.⁵⁴¹

Aynı eksendeki görüş ve hedefler CHP'nin 1935 yılında gerçekleştirdiği IV. Büyük Kurultayı'nda da dile getirilmiştir. Parti programı açıklanmadan önce söz alan Genel Sekreter Recep Peker, Türk köylüsünü topraklandırma projesinin yeni programda da yer aldığını belirterek

⁵³⁷ *TBMM Z.C.*, İctima: II, Devre: V, Cilt: 13, İnikat: 1, s. 5.

⁵³⁸ *TBMM Z.C.*, İctima: III, Devre: V, Cilt: 20, İnikat: 1, s. 4.

⁵³⁹ *Resmî Gazete*, 24.01.1939, No: 4119.

⁵⁴⁰ *TBMM Z.C.*, İctima: IV, Devre: V, Cilt: 29, İnikat: 17, s. 16-19.

⁵⁴¹ *TBMM Z.C.*, İctima: II, Devre: V, Cilt: 16, İnikat: 33, s. 61.

bu anlamda özel kamulaştırma kanunları yapılmasının gündemde olduğunu, partinin ulusçu vasıflarıyla beraber Türk vatandaşının bir yuvaya, bir toprağa sahip olacağını duyurmuştur.⁵⁴²

Dağıtılması planlanan bu toprakların büyüklüğü bölgedeki herhangi bir ailenin güçlenmemesi adına önce 250, daha sonraları ise 150 dönüm sınırını aşmayacak şekilde sınırlandırılmıştır. 1935 yılında Üçüncü Umumi Müfettiş olarak tayin edilen Tahsin Uzer, Doğu Anadolu bölgesinde bulunduğu esnada Ardahan hakiminin, yapılan sınırlandırmaya binaen düşük gösterilip bölgedeki toprak ağalarına bahsedilen arazilerin aslında kâğıt üzerindeki halinden çok daha büyük olduğunu hatta aynı durumun Kars'ta da yaşandığını bildirmiştir. Bu sınırlandırmaya rağmen kâğıt üzerinde farklı gösterilerek güç uğruna farklı ailelere verilen Hamşioğulları denilen aileye verilmiş Alagöz Çiftliği gibi araziler istimlak edilerek bölgedeki muhtaç çiftçilere dağıtılmıştır. Uzer, bu uygulamayla beraber bölge halkının Cumhuriyet havasını hakkıyla teneffüs edeceğini dile getirmiştir.⁵⁴³

Bulunduğu bölgedeki statükosunu kaybetmek istemeyen toprak ağaları ve bölgede uzun yıllardır işleyen düzenin topluma sirayet etmesinden dolayı bu planlarını istediği gibi uygulayamayan hükümet, 1934-1938 yılları arasında 41.000 göçmen ve 48.000 yerliden oluşan ailelere dağıtılmış olan 3 milyon dönüm büyüklüğündeki toprağın tamamına yakını devlete ait boş hazine arazilerinden bağışlanmıştır. Tasarının toplumsal düzenle ilgili kısmı tam olarak işlememiş olmasına rağmen, 1927 yılında 4,36 milyon hektar olan ekili arazi büyüklüğü 1938 yılına gelindiğinde 10 milyon hektarı bulmuştur.⁵⁴⁴ Böylece tasarı ülkedeki tarım sektörünün gelişimi anlamında olumlu sonuçlar doğurmuştur. Aynı zamanda Ziraat ve İktisat Vekaletinin destekleri ile 1937 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bir ankette 35 vilayet seçilerek 360 tarımsal işletme incelenmiştir. İç Anadolu bölgesinde 12 köyden seçilen toplam 72 işletmenin verileri incelendiğinde bölgedeki tüm tarımsal işletmelerin %97'sinin küçük çaplı köylü işletmesi olduğu anlaşılmış ve topraksız köylü oranı ise %5,5 belirtilmiştir.⁵⁴⁵ 1934-1938 yılları arasında toprağa muhtaç olan çiftçilere 1.517.235, toplamda ise 2.999.825 dönüm arazi dağıtılmıştır.

⁵⁴² C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 49.

⁵⁴³ Tuğba Belenli, *Türklerde Sosyal Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Uygulanan Sosyal Politikalar*, ATAM Yay., Ankara, 2017, s. 86.

⁵⁴⁴ Şahin Yedek ve Savaş Sertel, "Toprak Reformu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Uygulamalarının Türk Tarımına Etkisi", *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa, 12-14 Nisan 2018, Haz. Arzu Güvenç Saygın ve Murat Saygın, s. 218-222.

⁵⁴⁵ S. Yelda Kaya, "İskân ve Toprak Dağıtım Politikaları Işığında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", *Journal of Life Economics*, Cilt: 2, S: 3, s. 82 (77-105).

1936 yılına gelindiğinde daha önce onaylanan göçmenlere ve topraksız köylülere toprak verilmesi hakkındaki proje adına CHP Toprak Kanunu Komisyonu tarafından bir rapor gönderilmiştir. Söz konusu rapor içeriğinde topraklandırma hakkında bildirilmiş olan görüş ve önerilerin esas ve prensip bakımından farklılıklar içeren olgunlaşmamış bir proje olduğu bildirilmiştir. Gönderilen yazı içeriğindeki bazı maddelerin kanun hükümleri ile ters düştüğünü söyleyen Toprak komisyonu başkanı Hasan Fehmi Ataç, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan tasarının yeniden oluşturulmasını istemesine rağmen bu istek yerine getirilmediği için projenin uygulanmasının mümkün olmadığını aktarmıştır. Tasarının düzeltilerek sunulması ya da projenin olduğu gibi devam ettirilmesi seçeneklerini ortaya koyan komisyon, dönemin Başbakanı İnönü'nün seçimine göre hareket edileceğini bildirmiştir.⁵⁴⁶

Bu anlamda uygulanan ilk adımlardan biri ise 14.06.1937 tarihli belgede görüldüğü üzere ülkeye yeni gelen yahut gelecek olan muhacirleri, mültecileri, nakledilen kişileri veya topraksız halkı topraklandırmak için 1929 yılında uygulamaya konulan 1505 sayılı kanuna dayanarak yapılmış eylemdir. Söz konusu kanun hükmüne göre Kütahya, Muğla, Aydın, Bursa, Afyonkarahisar, Bilecik, Kocaeli, Amasya, Çorum, Sivas, Tokat, Seyhan, Mersin, Malatya, Elâzığ ve Gaziantep şehirlerinde topraksız halkı ve göçmenleri topraklandırma uygulaması tatbik edilmiştir.⁵⁴⁷

Köylüye ve çiftçiye yüklenen ağır vergi yükünü hafifletmenin yanı sıra onların bu sektörde kalıcı olmasını sağlamak amacıyla ve tabii ki tarım ürünlerinde denge politikası uygulamak maksadıyla 11.05.1938 tarihinde TBMM'ye sunulan⁵⁴⁸ 3491 sayılı "Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu" 24.06.1938 tarihinde kabul edilmiştir.⁵⁴⁹ Kanun aynı zamanda Türkiye'deki afyon üretimi ve ticaretini de direkt olarak TMO'nun inisiyatifine bırakmıştır. 7. Maddeye göre ülke içindeki üreticilerden alınan afyonun tahlili, işlenmesi, standardizasyonu, temini, uluslararası piyasaya göre fiyat belirlenmesi ve kurulacak satış kooperatiflerine düşen vazifeleri görmek TMO'nun işleri arasında belirtilmiştir. Konuşmalar sırasında söz alan Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, afyon işinde bu denli teamüllerin ve kaidelerin yer almasının gereğinden fazla yük getirdiğini ileri sürmüştü, Türk milletinin bu yüklerden kurtarılması gerektiğini dile getirmiştir. Kaplan'ın bu hassasiyetini haklı bularak yanıt veren Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası afyon sözleşmelerine dahil olmasının

⁵⁴⁶ B.C.A, 30-10-0-0 / 81-531-10, 24.04.1936; Bkz. Ek-17.

⁵⁴⁷ B.C.A, 30-18-1-2 / 76-55-5, 14.06.1937; Bkz. Ek-18.

⁵⁴⁸ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 25, İnikat: 59, s. 28.

⁵⁴⁹ TBMM Z.C, İçtima: III, Devre: V, Cilt: 26, İnikat: 80, s. 310.

ekonomik anlamda edeceği gelirlerin bir kısmından feragat etmesine sebep olacağı için fedakarlık gerektiren bir eylem olduğunu hatırlatmış, bununla beraber dünya kamuoyunda afyon meselesi özelinde herhangi bir spekülasyon veya kaçakçılık hadisesine mahal vermemek adına gerekirse ülkenin çıkarlarından vazgeçmeyi dahi göze aldıklarını aktarmıştır.⁵⁵⁰

Kanunla beraber Ziraat Bankası'na bağlı olarak kurulan TMO'nun, içerik itibarıyla ülkedeki buğday fiyatlarının belli bir seviyenin altına düşmemesi, çiftçiden buğday satın alınması ve bu şekilde buğday piyasasının korumak ve düzenleyip stok bulundurmak amacıyla 17.000.000 lira sermaye ile birlikte kurulduğu belirtilmiştir.⁵⁵¹ TMO kurulduğunda bünyesine devredilen kalemlerden en fazla sermayeyi 3.221.474,34 lira ile Ziraat Bankası ve 3.383.106,48 lira ile silo, ambar ve lojman bütçesinden elde etmiştir. Ofisin ilk genel müdürü olarak Hamza Osman Erkan seçilmiştir.⁵⁵² TMO, İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce 1939 yılına 122.021 tonu ihtiva eden bir stok kapasitesi ile girmiştir, Silolar Komisyonu Reisliği bir yıl önce belirli prensiplere göre yaptığı silo ve ambar maliyetini toplamda 552.080,72 lira olarak bildirmiştir.⁵⁵³

Özünde Ziraat Bankası'na bağlı olarak kurulan TMO aslında bankadan da önemli görevler üstlenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bir tarım toplumu olan Türkiye nüfusunda önemli bir yer işgal eden çiftçiye ezdirmemek, bununla beraber çiftçinin ürettikleriyle beslenen ve böylece hayatta kalan 15 milyonluk tüketici nüfusun çıkarlarını da göz önünde tutmak gibi bir denge siyaseti izleyen Ziraat Bankası, görev sınırlarını aşan zor bir yükü sırtlanmış bu misyon Ziraat Bankası Buğday Şefliği aracılığıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Çiftçi tarafından üretilen tahılların alım-satımı ve ticaretini yürütmek aynı zamanda bu tahılın muhafaza edilmesi gibi bir bankanın görev alanı dışında kalan işleri yürüten Ziraat Bankası, TMO'nun kurulmasıyla birlikte bu görev yükünü ofise devretmiştir.⁵⁵⁴

TMO'nun yetki alanı yalnızca bunlarla sınırlı kalmamış, zaman geçtikçe ziraat sektörü içerisindeki önemi ve yetkisi artmıştır. Nitekim TMO ülkedeki çiftçinin sorunları ile ilgilenmeye devam ederken II. Dünya Savaşı'nın çıkması ile ülkede bir anda talep artmış fakat üretim arzı buna cevap verememiştir. Tüm bunların üstüne çiftçilerin askere alınması hem tarım sektörüne hem de TMO'nun geleceğine büyük darbe indirmiştir.⁵⁵⁵ 1938 yılı TMO kar, zarar ve hesap bilançolarını içeren belge incelendiğinde ofisin 13 Temmuz 1938 – 1 Aralık 1938 tarihleri arasında 5.714.137,44 lira karşılığında 121.632.796 kilo buğday satın alındığı görülmektedir.

⁵⁵⁰ *a.g.e*, s. 311

⁵⁵¹ *Resmî Gazete*, 13.07.1938, No: 3959.

⁵⁵² Seyfi Yıldırım, *Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihçesi (1938-2018)*, TMO Yay., 2019, Ankara, s. 52

⁵⁵³ *a.g.e*, s. 55.

⁵⁵⁴ *a.g.e*, s. 43-44

⁵⁵⁵ Karpas, *a.g.e*, s. 192.

Bununla beraber toplam 884.909,73 lira karşılığında 16.578.860 kilo ürün sattığı anlaşılmaktadır.⁵⁵⁶

İlerleyen yıllarda işleyiş bakımından negatif yönde ilerleyen ofise karşı, üzerindeki mali yük git gide artan halkın bakış açısı tamamen değişmiştir. Elindeki ürünleri zorunlu olarak ofise satmak mecburiyetinde olan çiftçiler, TMO'ya ve doğal olarak CHP-Hükümet eksenine karşı cephe almaya başlamıştır. Savaş şartlarının da getirdiği konjonktür gereği ve genel bir plansızlık sonucu ülkenin ihtiyacını hesap edemeden dışarı tahıl ithal eden TMO, Karadeniz bölgesinde açıklıktan ölecek kadar kötü duruma gelen bir tarım toplumu ortaya çıkarmıştır. 1950'ye giden süreçte TMO'nun savaş süresince alınan tedbirleri tepeden inme ve adaletsiz bir şekilde uygulaması, köylünün Demokrat Parti'ye yaklaşmasına ve dolayısıyla toplumun büyük bir bölümünü oluşturan çiftçi sınıfının, iktidarı CHP'nin elinden almasına sebep olmuştur.⁵⁵⁷

J) DEĞERLENDİRME

V. Dönem TBMM'nin hukuki, idari ve sosyal alanda yaptığı değişiklikler irdelendiğinde kendisinden önceki dönemlere göre daha fazla kanun çıkartarak bu anlamda daha üretken olduğu görülmüştür. III. Dönem TBMM 672, IV. Dönem TBMM'de 871 kanun çıkarılırken, V. Dönem TBMM boyunca 920 farklı kanun çıkartılmıştır. Doğal olarak bu etkende önceki dönemlerden uzun sürmesi de etkili olmuştur. Bu anlamda Meclisin 1937 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yaptığı değişiklikler ve Laiklik teriminin anayasaya dahil olması önemli bir gelişmedir. Bu gelişme ile beraber anayasa bakımından Osmanlı geleneğinden tamamen kopan Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk İnkılapları sayesinde yeni bir kimlik kazanmıştır. Aynı kanun tasarısındaki bir diğer değişiklik ise 44. maddede yapılarak devlet dairelerindeki iş yükünün azaltılması amacıyla siyasi müsteşarlıklar getirilmiş fakat bu değişiklik uzun soluklu bir uygulama alanı bulamamıştır.

Yine V. Dönem TBMM'de çıkarılan Vakıflar Kanunu ve Cemaatler Kanunu ile daha önce bahsedilen parti-devlet örtüşmesiyle birlikte güçlenen iktidar, bu tip örgütler ve kurumlar üzerinde hakimiyet sağlamak, onları denetim altına almak istemiştir. Bu hareketiyle iç huzuru bozabilecek veya Atatürk inkılaplarıyla-ilkeleriyle bağdaşmayan girişimler başlamadan etkisiz hale getirilmiştir. Var olan cemiyet ve vakıflar arasında ise iktidarın yetkileri genişletilerek bu

⁵⁵⁶ B.C.A, 30-10-0-0 / 214-450-2, 04.12.1939; Bkz. Ek-19.

⁵⁵⁷ Karpas, *a.g.e.*, s. 193-194.

kurumlar üzerindeki otoriteleri arttırılmıştır. Bu dönemde zirveye çıkan iktidar gücünün etkisini gösterdiği diğer bir nokta ise Genel Af Kanunu olmuştur. Siyasi gücün doruk noktasına ulaştığı bu dönemde kendini hiç olmadığı kadar güçlü hisseden iktidar, söz konusu olan kanunu böyle bir dönemde çıkararak yaşanabilme ihtimali olan tüm olumsuzlukları oldukça düşük bir yüzde payına indirmiştir. Toplumsal olarak modernleşmenin bir getirisi olarak Ulusal Bayram ve Resmî Tatiller Kanunu'nu çıkaran V. Dönem TBMM, cemaat toplumu ve din eksenli yaşam tarzına göre cuma günleri olan resmî tatil gününü tıpkı diğer çağdaş devletlerde de olduğu gibi pazar gününe almıştır. Ayrıca Cumhuriyet Bayramı, Zafer Bayramı gibi bayramlar ulusal bayram olarak belirlenmiş, ek olarak yapılan düzeltme ile beraber Atatürk Günü olarak kutlanan 19 Mayıs günü yine Atatürk tarafından Türk gençlerine ve sporcularına atfedilerek Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır.

1929'da Amerikan borsalarında meydana gelen kriz sonrası ekonomide zorunlu olarak Devletçilik politikasını benimseyen Türkiye, bu politikaya binaen önce Sovyet Rusya'nın kredi desteğiyle beraber Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı ardından 1936 yılında hazırlanmaya başlayıp İngiltere'nin kredi desteğiyle 1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamaya koymuştur. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savunma sanayisine kaydırılması sonucu devam ettirilememiştir. Zikredilen 1929 krizinin çıkmasında etkin rol oynayan bankalar da bu dönemde çıkarılan kanunların içeriğine dahil edilmiş, 1936 yılında Meclise sunulan önergeyle birlikte bankaları kontrol altında tutmak ve belirlenmiş hükümler içerisinde işlemler yapmalarını sağlamak amacıyla Bankalar Kanunu çıkarılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde gerek millileştirme politikaları gerekse Bankalar Kanunu ekseninde birtakım yeniliklere imza atmıştır. Bunlardan ilki Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün ve Etibank'ın kurulması olmuştur. Yine millileştirme ve bankaların işleyişini düzenleme kaygısıyla birlikte Ziraat Bankası ve Denizbank Kanunları çıkarılmıştır.

Merkezi bir yönetim anlayışına sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, bu anlayışın bir ürünü olan merkezin çevreye hâkim olması düşüncesi çerçevesinde ilk kez 1934 yılında İskân Kanunu'nu çıkarmış ardından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan düzenlemeler dahilinde CHP parti programlarında da defaatle yer verilen çiftçiye ve topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak amacıyla anayasada değişikliğe gitmiştir. Elde edilmiş olan haklarından feragat etmek istemeyen büyük arazileri elinde tutan toprak sahiplerinden dolayı toplumsal düzende büyük bir değişiklik yaratmayan bu düzenleme, 1927 yılında 4,36 milyon olan ekili arazi büyüklüğünün 1938 yılında 10 milyon hektar seviyelerine gelmesini sağlayarak ziraat sektöründe önemli etkiler bırakmıştır. Bu yeniliklerin ardından 1938 yılında kabul edilen kanunla beraber kurulan Toprak

Mahsulleri Ofisi, çiftçiyi desteklemeyi amaçlamış fakat İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla beraber artan taleplere yanıt veremeyen TMO, savaş sebebiyle çiftçilerin de askere alınmasıyla birlikte varmak istediği hedefe ulaşamamıştır. İlerleyen yıllarda çiftçi için bir mali külfet haline gelen TMO, halkın iktidara ve partiye olan bakışının değişmesine ve CHP'yi iktidardan edecek olan gelişmelerin yaşanmasına önayak olmuştur.

SONUÇ

XVIII-XIX. yüzyıl gibi çağdaşlarına nazaran bir hayli geç başlayan Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme hareketleri, Türk halkında demokrasi bilincinin yerleşmesine mâni olmakla birlikte herhangi bir talebe yönelik değil, yönetici kadrolar tarafından “tepeden inme” formülüyle uygulanması sebebiyle ülkede siyasi elitizmin oluşması gecikmiştir. 23 Aralık 1876 tarihinde Belçika Anayasası örnek alınarak hazırlanan Kanun-i Esasi ile birlikte ilk kez bir anayasa ile tanışan Osmanlı, patrimonyal otoritesini anayasal monarşi ile harmanlayarak yönetim erklerini yalnızca padişah veya padişah tarafından seçilen kişilerin inisiyatifine değil, Osmanlı Devleti’nin yüksek tahsilli orta sınıfının yarattığı kamuoyu sayesinde “tebaa” olarak görülen halk kitlelerine indirmeyi başarmıştır.

Bu değişikliğe rağmen “Heyet-i Vükela” gibi saray bürokratlarının oluşturduğu bir kabine, ilan edilen Anayasanın padişahın yetkilerini önemli ölçüde sınırlamaması gibi etkenler sebebiyle fiiliyatta gerçekleştirilen söz konusu rejim değişikliği Osmanlı’nın devlet anlayışında çok keskin değişikliklere sebep olmamıştır. Kanun-i Esasi’nin ilanı ile beraber yapılan yalnızca erkeklerin katıldığı ve iki dereceli sisteme göre düzenlenen seçimler sonucu teşekkül eden “Heyet-i Mebusan” üyeleri, dönemin şart ve koşullarına göre yönetime karşı yaptıkları başarılı muhalefet ile kendilerinden beklenen denetleme görevini layıkıyla yerine getirmişlerdir.

Padişahın, aradan geçen iki yıl sonra kendine tanınan yetkileri kullanarak parlamentoyu lağvetmesi ve Kanun-i Esasi’yi yürürlükten kaldırması, yönetime ilk kez dahil olan Osmanlı halkının kazanılmış haklarının geri alınmasına ve padişahın mutlak otoritesine tepkiler göstermesine sebep olmuştur. Merkezden uzakta gittikçe güçlenmeye başlayan bu tepkiler ilerleyen yıllarda örgütlü bir muhalefete dönüşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin oluşmasını sağlamıştır. Gizli örgütlenme şekliyle büyüyen İTC, ordu çevresindeki etkinliği sebebiyle muhalefetin lokomotifi haline gelerek padişahın Anayasayı tekrardan yürürlüğe koymasında etkin rol oynamıştır. 23 Temmuz 1908 yılında tekrar yürürlüğe konulan Kanun-i Esasi, içeriğinde yapılan değişikliklerle hem beraber padişahın otoritesini kısıtlayarak yönetime dahil olmayı amaçlayan meşruti monarşi için uygun bir ortam hazırlamış hem de parlamentonun gücünü arttırmıştır.

Osmanlı’da oluşan parlamento geleneği, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf kuvvetlerinin İstanbul’u işgaline dek varlığını sürdürmüştür. İşgal sonrası parlamentonun özgür

çalışma ortamı bulamadığı için faaliyetlerini durdurması ve devamında padişah tarafından kapatılmasıyla beraber Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Atatürk ve Heyet-i Temsiliye kurulunun çabalarıyla 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açılmıştır. “Kurucu Meclis” olarak adlandırılan Birinci Büyük Millet Meclisi, Osmanlı'dan miras aldığı parlamenter geleneği halk egemenliği ve meclis hükumeti sistemine dayanan kimliğiyle sağlamlaştırarak, yeni bir devlet olarak teşkilatlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde çok daha güçlü bir şekilde sürdürülmesini sağlamıştır.

Çalışmanın konusu olan “V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1935-1939)” döneminde seçimler öncesinde yapılan tüzük ve Anayasa değişiklikleri ile Türk kadınının ilk kez milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde ederek 17 üye ile TBMM bünyesine dahil olması ve yine ilk kez gayrimüslim halktan kişilerin de söz konusu dönemde Meclise dahil olmaları V. Dönem TBMM'nin fırsat eşitliği ve demokrasinin temsiliyeti açısından tüm halka yayılması konularında önceki dönemlerden farklı bir hüviyet kazanmasını sağlamıştır.

1935 seçimleri ve sonrasında yapılan ara seçimlerle beraber Meclise dahil olan 444 milletvekiline bakıldığında kıdem tasnifi bakımından en kalabalık grubun 149 üye ile ilk kez TBMM bünyesine giren üyelerden oluşmasına rağmen, geri kalan 295 milletvekilinin daha önce çeşitli dönemlerde görev yapmış kişilerden seçilmiş olmaları, tıpkı II. Dönem TBMM'de olduğu gibi önceki dönemin çok sesli muhalif yapısının ortadan kaldırılarak meclisin önemli çoğunluğunun Atatürk'ün siyasi görüşüne yakın çevrelerden meydana getirilmesi uygulamasının sürdürüldüğünü göstermektedir. V. Dönem TBMM'de yer alan üyelerin büyük kısmının bürokratlardan ve 41 yaş üstü kişilerden oluşuyor olması bu varsayımı kanıtlar nitelikte olmakla beraber milletvekillerinin mesleki yelpazesindeki çeşitlilik ise V. Dönem TBMM'nin halk nezdinde geniş bir temsil alanı bulduğunu göstermektedir.

Gerek ekonomik politikalar konusundaki görüş ayrılıkları, gerekse aralarındaki siyasi uyuşmazlığın artmasıyla beraber Atatürk-İnönü ayrılığı yaşanmıştır. Atatürk'ün, İnönü görevdeyken Ekonomi Bakanı olarak seçilmesine vesile olduğu, liberal ve devletçi politikayı karma bir modelle harmanlayan Celal Bayar'ı, yaşanan bu ayrılık sonrası Başbakan olarak tayin etmesi Bayar'a duyduğu güvenin bir tezahürü olmuştur. 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefat etmesi üzerine toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda, Cumhuriyet Halk Partisinin değişmez Genel Başkanı seçilerek “Millî Şef” unvanını alan İsmet İnönü, önce birlikte çalışmak istemediği isimleri TBMM bünyesinin dışında bırakarak hem kamuoyunda takdir toplamış hem de iktidarını sağlamlaştırma yoluna gitmiştir. İnönü bu girişimlerin yanı sıra kendi deyişiyle dahilde emniyeti tesis etmek adına eski muhaliflerle barışma stratejisi uygulayarak nüfuz ettiği çevreyi genişletmiş ve böylece Atatürk'ün ardından devraldığı iktidarı, 1950 yılına dek elinde tutmayı başarmıştır.

I. Dönem TBMM'deki çok sesli demokratik yapının ortadan kaldırılması, ilerleyen süreçte Meclis içinde denetleyici bir unsur talep eden Atatürk'ün girişimleri ile Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi başarısız girişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu girişimlerden umduğunu bulamayan Türkiye Cumhuriyeti, tek parti çatısı altında oluşturulan düzeni bozmadan bağımsız milletvekili uygulaması ile güdümlü de olsa bir denetleme mekanizması oluşturmak istemiştir. 1935 yılında toplanan CHP IV. Büyük Kurultay'ında alınan kararlarla beraber söz konusu tek parti iktidarı devlet bünyesindeki etkinliğini arttırarak parti-devlet içselleşmesi denilen olgunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece CHP'nin yönetim kadrosu devletle iç içe geçerken, devletin yönetim organları da CHP ile bütünleşme yaşamıştır. İçişleri Bakanı'nın aynı zamanda CHP Genel Sekreteri, valilerin ise bulunduğu ilin CHP İl Başkanı görevini üstlenecek olması bu bütünleşmenin temel unsuru olmuştur. Halkın bakış açısından CHP, devlet ile ortak bir zemine oturtularak toplum ve devlet dinamiklerinin çoğu CHP ile bağdaştırılmıştır. Tek parti iktidarı, ülkede tam anlamıyla muktedir olduğu bu dönemde merkez çevre ilişkisi gereğince, rejime isyan eden veya otoriteyi tanımayan tüm unsurları sindirmiş ve devletin otoritesini ülkenin tamamında etkin kılmıştır.

Tek parti iktidarının etkinliği bunlarla sınırlı kalmamış, V. Dönem TBMM'de çıkarılan Vakıflar Kanunu ve Cemaatler Kanunu ile beraber ülkedeki vakıf ve cemaat yapıları üzerinde tam egemenlik sağlanmıştır. 150'likler adı verilen grubu da kapsayan 26 Haziran 1938 tarihli Genel Af Kanunu'nun bu dönemde çıkması, otoritesinin sarsılmaz hale geldiğini düşünen tek parti iktidarının gücünü kanıtlar niteliktedir.

Ekonomik anlamda 1929 sonrası benimsenen Devletçilik politikasının sürdürüldüğü V. Dönem TBMM'de ilkinde elde edilen başarılı sonuçlar sonrası uygulamaya konulan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, kendisi için ayrılan bütçenin 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı sebebiyle savunma planına kaydırılması sonucu uygulanamamıştır. Bu dönemde millileştirme politikası etkisiyle çıkarılan kanunlarla beraber hem MTA ve Etibank gibi yeni kuruluşlar ortaya koyan TBMM hem de var olan bankaların işleyişinde düzenlemelere giderek 1929 krizinde edinilen tecrübelerden ders çıkarılmıştır. Uzun ve yıpratıcı savaşlar silsilesinden, yorgun ve bitap bir halde çıkan halkını kalkındırmak uğruna sosyal devlet anlayışını uygulama devam eden Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde de topraksız çiftçileri ve göçmenleri toprak sahibi yapma adına çalışmalarına devam etmiştir. Tarımı modernleştirmek, hububat ticaretini yürütmek ve çiftçiye desteklemek adına Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu kabul edilmiş fakat planlandığı gibi idare edilemeyen TMO, büyük bir çoğunluğu çiftçi ve köylülerden oluşan Türk halkının CHP'ye olan bakış açısının değişmesine ve ilerleyen süreçte CHP'nin iktidarı kaybetmesine sebep olacak gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Kendi çalışma dönemi boyunca Dış politika özelinde kendisinden önce benimsenen “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesine bağlı kalarak Lozan’da çözemediği sorunları barış ve diplomatik ilişkiler sayesinde çözmeye yönelen V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, Doğu-Batı arasında bir köprü görevi gördüğü bu coğrafyada barışın tesis edilmesine büyük katkılar sağlamıştır. Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya gibi ülkelerle imzaladığı “Balkan Antantı” ile 1934 yılında batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, doğudaki sınır komşuları olan İran, Irak ve ayrıca Afganistan ile imzaladığı Sadabat Paktı ile 1937 yılında ise doğu sınırlarını güvenceye almıştır.

Yaptığı bu karşılıklı dostluk antlaşmaları ile yayılmacı politikalarından tamamen uzak olduğunu açıkça gösteren Türkiye, bir yandan da Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan Hatay Meselesinde ise asla taviz vermemiştir. Uluslararası ortamda ve ülke genelinde TBMM tarafından gösterilen yüksek çabalar, Milletler Cemiyeti Konseyi’nde sergilenen üstün diplomatik temaslar ve gerekirse askeri müdahaleden çekinmeyeceğini açıkça belli eden Atatürk’ün girişimleriyle Hatay -onun Türkiye’ye katıldığını görmeyi çokça arzulamasına rağmen Atatürk’ün vefatı sonrasında- 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Devlet Meclisi’nde alınan karar sonrası Türkiye Cumhuriyeti’ne katılmıştır. Egemenlik haklarından asla vazgeçmeyeceğini fakat çözüm için de saldırgan tutumlar sergilemeyeceğini beyan eden Türkiye, yine dış politikada önemli bir zafer elde ederek Montreux Boğazlar Sözleşmesini imzalamış ve Türk Boğazları üzerindeki kesin egemenliğini yeniden kazanmıştır. İsmet İnönü’nün iktidara geçmesiyle uygulamaya devam ettiği dış politika ilkeleri, 1950’ye kadar milli menfaat vasfı korunarak sürdürülmüştür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

CHP Kongre Zabıtları

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Albümü

Resmî Gazete

Kanun (Düsturlar)

Sürelî Yayınlar ve Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Kurun Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Ulus Gazetesi

Kitaplar

ACUN, Fatma(ed.), **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Yay., İstanbul, 2006.

AKGÜÇ, Öztin, **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**, Türkiye Bankalar Birliği Yay., Ankara, 1975.

AKŞİN, Sina, BALCI, Sarp, Ünlü Barış, **100. Yılında Jöntürk Devrimi**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.

ALKAN, Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ötüken Yay., İstanbul, 2013.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1995)**, Timaş Yay., İstanbul, 2017.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938 Cilt:III)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

AYGÜN, Hüseyin, **Dersim 1938 ve Zorunlu İskân Telgraflar Dilekçeler Mektuplar**, Dipnot Yay., Ankara, 2009.

ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya**, Yeni Gün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1999.

_____; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1**, Divan Yay., Ankara, 2016.

_____; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C: IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

BARDAKÇI, Murat, **Şahbaba**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020.

BERBER, Şarika Gedikli, **Siyasi Güç ve Denge Bağlamında Türk Boğazları (1883-1998)**, Berikan Yay., Ankara, 2013.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2017.

BELENLİ, Tuğba, **Türklerde Sosyal Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Uygulanan Sosyal Politikalar**, ATAM Yay., Ankara, 2017

BORATAV, Kokut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1922**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

BORATAV, Korkut, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yay., İstanbul, 1974.

BORA, Tanıl, Gültekin Murat (ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

ÇAVDAR, Tevfik, **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, Vav Yay., Ankara, 1987.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

- ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV. Dönem (1931-1935)**, T.B.M.M Vakfı Yay., Ankara, 1996.
- DAĞISTAN Adil, SOFUOĞLU Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix Yay., Ankara, 2008
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 2015.
- DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2014.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: I (1919-1973)**, A.Ü SBF Yay., Ankara, 1987.
- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1988.
- GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM – V. Dönem (1935-1939)**, Cilt 2, T.B.M.M Vakfı Yay., Ankara, 2001.
- İNALCIK, Halil, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yay., İstanbul, 2016.
- İNALCIK, Halil, SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.
- İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2009
- İNAN, Süleyman(Ed.) ve HAYTOĞLU, Ercan (Ed.), **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yay., Ankara, 2006
- İNÖNÜ, İsmet, **Cumhuriyet'in İlk Yılları II**, Yeni Gün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1998.
- KARABEKİR, Kazım, **I. Dünya Savaşı Anıları**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2018.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2019.
- KARPAT, Kemal, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2019.
- KARABEKİR, Kazım, **I. Dünya Savaşı Anıları**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2018.
- KURUYAZICI, Hasan(Haz.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu**, YKY Yay., İstanbul, 2008.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yay., Ankara, 2013.

MARDİN, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

FELEK, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1986

NEZİROĞLU İrfan, YILMAZ, Tuncel, **TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt 1, TBMM Basım., Ankara, 2013.

OKYAR, Osman, SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2019.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927 (III. Cilt)**, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995.

SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2014.

SOYSAL, İlhami, **150'likler**, Gür Yay., İstanbul, 1985.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (I. Cilt 1920-1945)**, TTK Yay., Ankara, 2000.

SÖKMEN, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Yeni Gün Yay., İstanbul, 1999.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2014.

TEKİN, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, AKDITYK Yay., Ankara, 2010.

TEKİN, Yusuf (ed.), **Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri**, Cilt 1, TBMM Basım., Ankara, 2020.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Cilt II, İletişim Yay., İstanbul, 2021.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1946-1950**, Bilgi Yay., Ankara, 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatından Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Mat., İstanbul, 1960.

TUNCER, Erol, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, Tesav Yay., Ankara, 2002.

TUNCER, Hüner, **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yay., İstanbul, 2011

TUNCER, Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Kaynak Yay., İstanbul, 2012.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1932-1931)**, Yurt Yay., Ankara, 1981.

TURAN, İlhan Der., **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Yay., Ankara, 2003.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yay., Ankara, 1995.

_____; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1937.

_____; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitap., İstanbul, 1999.

UYAR, Hakkı, **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi (1923-2015)**, Anka Yay., Ankara, 2015.

WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası I**, Yeni Gün Yay., İstanbul, 2000.

WILLIAM, Hale, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Mozaik Yay., İstanbul, 2003.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Yay., Ankara, 2002.

YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul, 1982.

YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1983.

ZÜRCHER, Eric, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

ZÜRCHER, Eric, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Makaleler

ARIĞ, Ayten Sezer, "Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 42, 1998, 905-889.

ARIKAN, Mustafa, DENİZ, Ahmet, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 15, 2004, 401-432.

AKBULUT, Ayhan, "IV. Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Dersim İsyanlarına Giden Süreç", **ANASAY Dergisi**, Cilt 4, Sayı 12, 2020, 58-39.

AKŞİN, Sina, "Atatürk Döneminde Demokrasi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 47, Sayı 1, 1992, 245-252

ALKAN, Öznur Mehmet, "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi", **Görüş Dergisi**, No 48, Mayıs 1999, 61-48.

ALPASLAN, Mehmet Şükrü, "İçtüzüklerin Hukuki Niteliği ve Anayasa Yargısındaki Yeri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 42, S: 1-4, 1976, 61-83.

ATABEY Figen, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, S: 7, 2015, 192- 209.

ATABEY, Figen, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", **History Studies**, Cilt 7, Sayı 1, 2015, 45-25.

AYDIN, İmren, KAPCI, Hikmet Zeki, "II. Dünya Savaşı'na Giriş Süresince Türkiye'nin Aldığı İç Politika Tedbirleri (1 Eylül 1939-18 Ocak 1940)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 32, S: 45, 2018, 109-130.

AYDOĞDU, Nergiz, "Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2020, 662-636.

BALCI, Meral, "Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt: 13, S: 50, 2018, 247-265.

BAŞER, Kadir, “1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye’de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 38, 2013, 216-203

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 9, S: 18, 2016, 33-44.

BİRLİK, Gültekin Kâmil, “Celal Bayar’ın Başbakanlığı İsmet İnönü’den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 12, Sayı 45, 293-255.

ÇANAK, Erdem, “Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 23, 2016, 178-127.

DAĞISTAN Adil, SOFUOĞLU Adnan, “Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti’nin Kuruluşu ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, S: 62, 2005, 423-451.

DEMİRYÜREK, Mehmet, “Kıbrıs’ta Bir 150’lik: Sait Molla (1925-1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 57, 2003, 1238-1211.

DOĞAN, Tuğba, “Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı”, **History Studies Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2012, 53-46

ELÇİ, İsmail Hakkı, “1938-1950 Dönemi Türkiye Siyasi Gelişmelerinin İç Politika ve Dış Politika Etkileşimi Bağlamında Analizi”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, S: 1, 2021, 9-28.

ERDAL, İbrahim, “Afganistan’ın Modernleşme Süreci ve Dış Politikasında Türkiye’nin Etkisi (1920-1973)”, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, S: 8, 2022, 925-938.

ERDAL, İbrahim, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 34, S: 34, 77-88.

GÜHER, Ebru, “Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün Vefatının Kamuoyuna Yansımaları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt 5, Sayı 18, 2018, 120-93.

İLOĞLU, Asım Süreyya, “Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 15, 1974, 118-89.

İLYAS, Ahmet, TURAN, Orhan, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, **Atatürk Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2016, 341-319

KAHRAMAN, Serpil, ŞİŞMANOĞLU, Gözde, “Atatürk Dönemi İktisadi Devletçi Sanayileşme Politikaları”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 0, Sayı 17, 656-627.

KARAKAŞ, Nuri, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2010, 482-447

KARDAŞ, Abdulaziz, “Cumhuriyet Dönemi’nde Bir Bankacılık Serüveni: Denizbank (1937-1939)”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 10, 2016, 154-129.

KAYA, Dilek Göze, DURGUN, Ayşe, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 19, 2009, 249-233.

KAYA, Ebru, “Türkische Post Gazetesinin Gözünden Atatürk (1926-1938)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 70, 250-231.

KAYA, Emine, KADANALI, Esra, “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 19, 2020, 152-131.

KAYA, Yelda, “İskân ve Toprak Dağıtım Politikaları Işığında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, **Journal of Life Economics**, Cilt 2, Sayı 3, 2015, 105-77.

KEMP, Arthur, “Chromium: A Strategic Material”, **Harvard Business Review**, Cilt: 20, S: 2, 199-212.

KODAZ, Yusuf, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2016, Cilt: 35, S: 59, 213-237.

KINALI, Gürhan, “İkinci Bayar Hükümetini Sarsan Yolsuzluk Hadiselerine İki Örnek: Satie ve İmpeks”, **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, S: 2, 2017, s. 119-163.

MAZICI, Nurşen, “Af Yasalarında 150’likler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 55, Sayı 1, 2000, 138-79.

MUTLU, Sevda, “Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 86, 2013, 102-53.

OLGUN, Kenan, "Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 79, 2011, 36-1.

ÖZBAY, Burcu, “Dördüncü Umûmi Müfettişlik Bölgesinde Ekonomik Durum ve Yatırımlar (1936-1952)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 123, Sayı 242, 2019, 62-49.

ÖZYURT, Hasan, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, **Istanbul Journal of Sociological Studies**, Cilt 0, Sayı 19, 1981, 148-119.

POLATOĞLU, Gökhan, “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)”, **Atatürk Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2017, 85-57.

POLATOĞLU, Gökhan, “Atatürk Dönemi’nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye İktisadi Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 38, Sayı 66, 2019, 478-444.

SARINAY, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1996, Cilt: 12, S: 34, 3-65.

SARINAY, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938-1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1996, Cilt: 12, S: 35, 407-454.

SEMİZ, Yaşar, TOPLU, Güngör, “Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi: Thornburg Raporu”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt 27, Sayı 1, 87-55.

SOYSAL, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1936-1939)”, **Belleten**, Cilt: 49, Sayı 193, 1985, 79-109.

SOYSAL, İsmail, “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi”, **Belleten**, Cilt: 45/1, Sayı 177, 1981, 95-156

ŞAKACI, Bilge Kağan, “Türkiye’nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi”, **Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, 2020, 57-36.

TEMEL, Recep, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Maliye Politikalarına Etkisi (1920-1938)”, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2018, 25-1.

TURAN Murat, “Tek Parti Döneminde Türkiye Parlamentosu’nun Süreklilik İlkesi: 10 Kasım 1938 Örneği”, **Tarih ve Günce Dergisi**, Cilt: 1, Sayı 3, 2018, 161-186.

TURAN, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 1999, 42-27.

TOSUN, Hüseyin, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 4, S: 13, 1994, 87-112

UZUN, Hakan, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, **Avrasya İnceleme Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 2017, 305-273.

UZUN, Hakan, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 9, Sayı 20, 2020. 271-233.

UZUN, Hakan, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Yankıları” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 16, S: 61, 393-435

YEDEK, Şahin, SERTEL, Savaş, “Toprak Reformu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Uygulamalarının Türk Tarımına Etkisi”, **Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Şanlıurfa, 12-14 Nisan 2018, Haz. Arzu Güvenç Saygın ve Murat Saygın.

YILMAZ, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945 -I-“, **Kebikeç**, S: 6, 1998, 53-80.

YILMAZ, Mustafa, “1923-1938 İngiliz Basını’nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 28, 208-157.

Tezler

GÖKPINAR, Hakan, “Hitler’in Türkiye Siyaseti”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2017

LEVENT, Sinan, “Cumhuriyet Gazetesine Göre II. Dünya Savaşı Öncesi Türk Basınında Japonya (1933- 1939)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2009.

ŞAVKILI, Cengiz, "Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2011.

ÖKTE, Sezai Kürşat, “Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet/İl Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri(1930-1950), **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2019.

TOPARLAK, Bahar, "Dördüncü Umumi Müfettişlik: Kurulması Çalışmaları ve Kaldırılması", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2013.

Dijital Kaynaklar

<https://www.haberturk.com/inonunun-1937de-basbakanliktan-azlinin-hic-yayinlanmamis-belgeleri1681869> / Son Erişim Tarihi: 16.09.2021.

<http://ua.mfa.gov.tr>, (Lozan) Ticaret Mukavelenamesi, Son Erişim Tarihi: 26.07.2021

<http://ua.mfa.gov.tr> “Türk-Fransız İtilafnamesi”, Son Erişim Tarihi: 28.10.1921

<http://ua.mfa.gov.tr> Boğazlar Rejimi Hakkında Mukavelename (Montreux (Montrö), 20.07.1936), Son Erişim Tarihi: 27.05.2022.

<https://islamansiklopedisi.org.tr>

EKLER

EK-1

Tunceli vilâyetinin İdaresi Hakkında 2884 Sayılı Kanun:

— 112 —

Tunceli vilâyetinin idaresi hakkında kanun

(Resmî Gazete ile neşir ve ilân : 2/I/1936 - Sayı : 3195)

No.
2884Kabul tarihi
25 - XII - 1935

İDARİ KISIM

BİRİNCİ MADDE — Tunceli vilâyetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salâhiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat vali ve kumandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü veçhile Millî Müdafaa vekâletinin muvafakati alınmak şartile Dahiliye vekilinin inhası ve Tera Vekilleri Heyetinin kararile tayin olunur.

Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü umumî müfettişliğin de umumî müfettişidir.

İKİNCİ MADDE — Vali ve kumandan vilâyet umur ve muamelâtında ve vilâyet memurları hakkında, vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salâhiyetleri haizdir.

Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiye-lerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dahiliye vekâletine bildirir.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Bu vilâyetin kaza kaymakamları ve nahiye müdürleri usulü dairesinde Millî Müdafaa vekâletinin muvafakati alındıktan sonra vali ve kumandanın inhası ve Dahiliye vekilinin tasvibi üzerine kararname ile ve orduya irtibatları baki kalmak şartile muvazzafsubaylardan dahi tayin olunabilir.

Bunların ve vilâyet kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askerî hizmetten sayılır ve maaşları rütbelerine göre Millî Müdafaa vekilliği bütçesinden verilir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Tayini valive kumandana aid memurların ve müstahdemlerin harcırahları geldikleri yerden memur oldukları mahalle kadar verilir.

BESİNCİ MADDE — Vali ve kumandan vilâyette kullanılan asker memurları hakkında inzibatî bakımdan askerî kanunların kendisine verdiği disiplin salâhiyetini kullanır.

Diğer memurlar hakkında da ihtar vetevbih cezalarından başka kanunların inzabat komisyonlarına verdiği maaş katı, kıdem tenzili salâhiyetlerini de resen kullanır ve bu cezalar sicile geçer. Sınıf tenzili ve memuriyetten ibraç cezaları inzabat komisyonu kararile tatbik edilir.

Hâkimler kanunu hükümleri mahfuzdur. Ancak vali ve kumandan adliye memur ve kâtibleri hakkında hâkimler kanunu hükümlerine göre bunların âmirler tarafından verilebilecek cezaları dahi tatbika salâhiyetlidir.

ALTINCI MADDE — Bu vilâyette umumî meclis vazifesini valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında vilâyet idare heyeti azalarile kaza kaymakamlarından mürekkebe bir heyet görür. Daimî encümen işini valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında defterdar, maarif müdürü, Nafia başmühendis veya bunların vazifelerini görenlerden mürekkebe bir heyet görür. İdareci hususiye vilâyet kanununun diğer hükümleri meridir.

EK-2

Yeniden 9 kaza ve 5 vilâyet teşkiline ve bunlarla 32 nahiyeye ait kadrolar hakkında kanun

— 117 —

Yeniden dokuz kaza ve beş vilâyet teşkiline ve bunlarla otuz iki nahiyeye
aid kadrolar hakkında kanun

(Resmî Gazete ile neşir ve ilân : 4/I/1936 - Sayı : 3197)

No.
2885

Kabul tarihi
25 - XII - 1936

BİRİNCİ MADDE — İsimleri bu kanuna bağlı (1) numaralı cetvelde yazılı dokuz kaza teşkil olunmuştur. Bu kazaların sınırları İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunur.

İKİNCİ MADDE — Borçka, Artvin, Şavşat, Hopa, kazalarile Erzurum vilâyetinin Yusufeli kazasını ihtiva etmek ve merkezi Artvin olmak ve Çoruh vilâyeti adile anılmak üzere yeni bir vilâyet kurulmuş ve bu günkü Çoruh vilâyetinin Rize ve Pazar kazalarından ibaret kalan kısmına, merkezi Rize olmak üzere Rize vilâyeti adı verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Şemdinli, Hakâri, Gevar kazalarile Siird vilâyetinin Bey-tüşşebab kazasından teşekkül etmek ve merkezi Çölemerik kasabası olmak üzere Hakâri vilâyeti kurulmuştur.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Muş vilâyetinin Bitlis, Mutki ve Van vilâyetinin Ah-lat kazalarile Hizan ve Kotum kazalarından teşekkül etmek ve merkezi Bitlis kasabası olmak üzere Bitlis vilâyeti kurulmuştur.

BEŞİNCİ MADDE — Muş vilâyetinin Çapakçur, Genç, Solhan ve Bingöl kazaları ile Erzincan vilâyetinin Kiğı kazasından teşekkül etmek ve merkezi Çapakçur kasabası olmak üzere Bingöl vilâyeti kurulmuştur.

ALTINCI MADDE — Erzincan vilâyetinin Plümür kazası ile Elâziz vilâyetinin Nâzimiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişkezek kazalarından teşekkül etmek üzere Tunceli vilâyeti kurulmuştur.

İcra Vekilleri Heyetince görülecek lüzuma göre başka mahalle nakledilmek üzere bu vilâyetin merkezi şimdilik Elâziz kasabasıdır.

YEDİNCİ MADDE — Muş vilâyetinin Sason kazası Siird vilâyetine ve Ağrı vilâyetinin Malazgird kazası Muş vilâyetine bağlanmıştır.

SEKİZİNCİ MADDE — Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerle yeniden teşkil edilen kaza ve vilâyetlerle vilâyetler idaresi kanununun verdiği salâhiyete binaen Hükûmetçe teşkil edilen ve edilecek olan otuz iki nahiye memurlarının derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (2) numaralı cetvelde gösterilmiştir. Bu cetveldeki kadrolar aid oldukları vekâletlerin kadrolarına eklenmiştir.

DOKUZUNCU MADDE — Altıncı madde mucibince teşkil olunan Tunceli vilâyetinin memurları bu kanuna bağlı (3) numaralı cetvelde gösterilmiştir. Bu cetveldeki kadrolar (Tunceli vilâyeti memurları) adı altında aid oldukları vekâletlerin kadrolarına eklenmiştir.

MUVAKKAT BİRİNCİ MADDE — Yukarıki maddelerde yazılı teşkilâtın bu kanuna bağlı (4) numaralı cetvelde gösterilen ücretli müstahdemleri 1935 malî yılı umumî muvazene kanununun 5 nci maddesine bağlı (D) cetvelinde aid olduğu ve-

EK-3

Dersim Olaylarına Dair Rapor -Korgeneral Alpdoğan-

967

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü
2652

Geldiği yer	Fig. No.	Tarihi	Şifre Numarası	Gurubu	Açanın adı
Elâziz	1130	25.4.937	1130	1500	İbrahim
Telgrafhaneye verildiği	Tarih	Sa. Da.	Telgrafhaneye alındığı	Tarih	Sa. Da.
	25.4.937	19 20		25.4.937	20 49
Kalemde geldiği	Tarih	Sa. Da.	Kalemde açıldığı	Tarih	Sa. Da.
	25.4.937	24		26.4.937	9 15

Dahiliye Vekâletine

1- 24.4.937 günü saat birde Şimalden Sin Karakolu-
na üçüncü defa olarak başlayan ateş sabaha kadar uzun fasi-
lalarla devam etmiş ve bu ateş Demenan, Haydaran, Yusufan
ve Abbaslar ve Türüşmek Nahiyesindeki Kureyşan aşiretleri
arasında kararlaştırılmış, muhtelif menbalardan öğrenilen
müttefikane harekete Abbasların başladığını göstermek mak-
sadına matûf bulunmuştur. Esasen bu harekete 22/23/4/937
gecesi bağlanması kararlaştırılmış ve Demenan'lılar o gece
tertibat almışlarsa da aralarına gönderdiğimiz propaganda-
cının telkiniyle mevzilerinden geriye çekilerek iş ve güçle-
riyle meşgul olmak üzere köylerine dağılmışlar ve Türüşmek
Nahiyesinde bulunan Kureyşan'lılarla Kahmut Nahiyesindeki
Yusufan'lılar memurlarımızın ve kuvvetlerimizin tesiri al-
tında bulundukları için onlar da o gece harekete geçmemiş-
lerdir. Durdurulmuş bulunan hareketin devamını temin maksa-
dıyla Abbas'lar üçüncü Sin ateşni yapmışlardır. 150 kadar
silâhlı Seyit Rıza'nın evinin önünde ve Sin'in şimalinde
toplanmıştır. Bu kuvvetler üzerine tesir yapmak için bu gün
öğleden evvel tayyare Bölüğü iki defa uçuruldu. Neticede
Seyit Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin'in eli bomba tesiriyle
kopmuştur. Diğer bir kişinin de bacağından yaralandığı işi-
dirmiştir. Elli kiloluk bir bomba da Seyit Rıza'nın evinin
kapısı önünde patlamaksızın yere gömülmüş kalmıştır.

2- 25.4.937 saat 14. te Kahmut Nahiyesinden aldığı-
mız bir haberde Demenan'lıların, Haydaran'dan gelen kuvvet-
lerin ve üç gündenberi Sin'de muharebe ettiği ve ittifak
yeminleri ve hile hemen harekete geçmeleri hakkında Seyit
./.

030 10 111 744 2

2

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi Kalem Mûdûrlüğü

(İkindi Sayfa)

Rıza'dan gelen haberin tesiriyle yeniden toplanmaya başladıkları ve bu gece tearruza geçecekleri öğrenildi. Bu ~~tearru~~ tearruzların Kahmut ve Sin'den karşılanması tedbirleri alındı.

3- Seyit Rıza'nın Dojik taraflarındaki adamları da kendisine iltihak etmişlerdir. Bunlar geldikleri vakit niçin hükûmetle uğraşarak masum kanı akıtmaya sebebiyet vermeğe çalıştığını Seyit Rıza'ya sormuşlardır. Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasan da Sin Nahiyesine gönderdiği mektupta (Babasının işine karışmadığını ve onun hareketinden mes'ul tutulmamasını) bildirmiştir.

4- Bu aşiretlerin bir ağızdan söyledikleri sözler, Tunceli teşkilâtından sonra içlerine sokularak açılan Karakol ve Nahiyelelerin geriye alınması keyfiyetidir. Halkı bu fikrin etrafında toplamak için Subay ve memurlarımıza iftiralar yapmakta ve kamunlarımızın kendi menfaatlarına mugayir olduğunu mübalâğalı şekilde yaymakta ve Devletimizin yakında Fransız'larla harp edeceğinden ve Fransızların kemâillerine para, silâh, cephaneye ~~ve~~ ile yardım edeceğinden bahsetmektedirler.

5- Müttefik aşiretler Ovacık, Hozat, Nazımiye, Plümer Kazalarındaki diğer aşiretlere, kendilerine iltihak davetinde bulunmuşlardır. Bunlar bu gün için mütereddit vaziyettedirler. Müttefik aşiretlerin muvaffakiyeti halinde bunların da Devlet aleyhine dönmeleri ihtimal dahilinde görülmektedir.

6- Eldeki kuvvetle ve hale göre Devletin nüfuzunu yürütmek tedbirleri alınmakla beraber yukarıdaki vaziyetlere göre de kuvvetlerimizin takviyesine ihtiyaç hissetmekte olduğunu arz ederim.

7- Yüksek Başvekâlete, Dahiliye Vekâletine, Genelkurmay Başkanlığına, Or General Orbaya arz edilmiştir.

Dördüncü Umumi Mf.

Alpdoğan

Not:

Bir surati Bay Zygösen'e sunulmuştur.

Ar.

030 10 11 744 2

EK-4

Korgeneral Alpdoğan Tarafından Gönderilen 1169 Sayılı Rapor

4.cü U. Müfettişliğinin 27/4/937 gün ve II69 sayılı yazısı suretidir.

H A Y A T

1 - Pah ve Kahmut mntakası dün geceki eşkiya teca-
vüzlerini çokça zayılat verdirmek suretile defetti;

2 - Bir süvari, bir piyade bölükleri ile Nazimiyeden
getirilmiş 30 kişi bu gün Paha iltihak etti.

3 - Mazgirtte Acemilerden 40 kişilik bir kuvvet ten-
sik olundu.

4 - Hozattan Mazgirt tarafına kuvvet naklini mahzurlu
görüyorum. Her ihtimale karşı icabında Mazgirt, Sin, Hozat
istikametlerinde kullanılmak üzere 17.ci tümenle bir piyade
taburu ile bir dağ bataryasının Perteye hemen ilerletilmesine
yüksek emirlerini arz ve rica ederim.

5 - 27/4/937 ve II69 NO. ile Dahiliye Vekâletine, Ge-
nel K.Başkanlığına ve D.Bekir Kor Komutanlığına arzedildi.

Aslı gibidir.

(K. Alpdoğan)

030	10			111	744	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-5

18.11.1937 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin Haberi

Atatürk Elâzizde Büyük Şef halkın sonsuz tezahüratle karşılandı

Ulu Önder Hozat suyu üzerindeki Singeç köprüsünü bizzat açtı. Gece Halkevindeki müsamerede bulundu
Müsamerede Osmanlı edebiyatı hakkında ilmî müsahabeler de yapıldı

Elâziz 17 (Sureti mahsusada giden arkadaşımızdan) — Atatürk, dün gece yüksek huzurlarile Elâzizi şerefleştirdiler. Binlerce Elâzizli tarafından tezahüratla karşılandılar. Yollar, caddeler halılarla örtülmüş, binalar bayraklarla süslenmişti.

Reisicumhurumuz, bugün halkın candan tezahüratı arasında Dördüncü Umumi Müfettişliğe geldiler. Mesai hakkında General Abdullah Alpdoğan; alâkadarlardan izahat aldılar.

Bir müddet sonra Tunceline bağlı Pertek kazasına müteveccihen hareket eden Şef, Murad suyunu geçerek Hozat deresi üzerinde yapılmış olan Singeç köprüsüne gittiler. Köprü'nün açılış merasimine yüksek huzurlarile şeref vererek kordelâyı bizzat kestiler. Betondan yapılmış olan bu muazzam köprüye Singeç adını verdiler.

Singeç köprüsünün açılışından sonra Büyük Başbuğ, Pertek köprüsünün başına geldiler. Köprü hakkında izahat aldıktan sonra Pertek kaza merkezine şeref verdiler. Halkevinin gezdiler. Küçük çocukların yüzlerinde görülen ve sivri sinek ısırmasından hâsıl olan yaralar hakkında hükümet tabibinden izahat aldılar. Bunun tetkikile tedavisi esbabının

teminini emrettiler.

Saat 17 de merasim ve tetkikler bitmişti. Elâzize döndü. Halk, ilk defa memleketlerini şerefleştiren Ulu Öndere görülmemiş tezahürat yaptı.

Halkevindeki müsamere

Reisicumhurumuz, saat tam yirmide Halkevinde verilen büyük müsamerayı teşrif etti. Halk sokaklarda muhteşem şenlikler yapıyordu. Halkevi salonları, hıncahınc dolmuştu. Atatürk, Halkevinde kendisine tahsis olunan köşeye sürekli alkışlar arasında geldi. Başvekil Celâl Bayar, Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya ve Nafia Vekili Ali Çetinkaya da kendisine refakat ediyorlardı. Atatürk, Başvekil ve Vekiller, şereflerine verilen ziyafette bulundular.

Atatürk aralarında bulan zabıtlar hep birlikte Harbiye marşını söylediler. Müsamere çok parlak oldu. Milli havalar çalındı, mahallî oyunlar oynandı. Atatürk, gösterilen sevinç tezahüratından pek mütehasis kaldı. Müsamere, çok samimî bir hava ve içli bir sevinç içinde geç vakte kadar devam etti.

AHMED İHSAN

[Arkası Sa. 3 sütun 5 te]

EK-6

CHP Genel Başkan Vekilliğine Celal Bayar'ın Getirilmesi

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

B - 2' 128335

Ankara : 27/12/938

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.....E.....L

C H P Başkanlığına

1 - Cumhuriyet Halk Partisi Genel sekreterliğine
Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan vekilliğini İzmir
mebusu ve Başvekil Celâl Bayara tevdi ettim bütün Parti teş-
kilatına ve alakalılarına bildirilmesini rica ederim

C H P Genel başkanı

İsmet İnönü

2 - Reiscumhur ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel başkanı
Millî Şef İsmet İnönünün yüksek emirleri birinci maddede ya-
zılmıştır bütün teşkilat kademelerine tebliğini rica ederim

3 - Vali ve C H P Başkanlıklarına ilçe başkanlıklarına
ve Umumi müfettişlere yazılmıştır 2/1346

Dahiliye vekili

C H P Genel sekreteri

Dr. R Saydam

Aslının aynıdır . 27/12/938

Karadur

490 01 4 19 33

EK-7

491 No'lu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

— 365 —

Teşkilâtı Esasiye kanunu

No.
491

Birinci fasıl

Ahkâmı esasiye

BİRİNCİ MADDE — Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

İKİNCİ MADDE — Türkiye Devletinin dini, dini islâmdır; resmî dili türkçedir; makarrı Ankara şehridir.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Hâkimiyet bilâkaydû şart milletindir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.

BEŞİNCİ MADDE — Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

ALTINCI MADDE — Meclis, teşriî salâhiyetini bizzat istimal eder.

YEDİNCİ MADDE — Meclis, icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisi cumhur ve onun tâyin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder.

Meclis, Hükûmeti her vakit murakabe ve iskat edebilir.

SEKİZİNCİ MADDE — Hakkı kaza, millet namına, usulî ve kanunu dairesinde müstakıl mehakim tarafından istimal olunur.

İkinci fasıl

Vazifei teşriiye

DOKUZUNCU MADDE — Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunu mahsusuna tevfikân millet tarafından müntahap mebuslardan müteşekkildir.

ONUNCU MADDE — On sekiz yaşınıkmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir.

ON BİRİNCİ MADDE — Otuz yaşını kmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir.

ON İKİNCİ MADDE — Ecebe hizmeti resmiyesinde bulunanlar, mücazâtı terhibiye veya sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, hileli iflâs cürümlerinden biriyle mahkûm olanlar, maheurlar, tabiiyeti ecebeye iddiasında bulunanlar, hukuku medeniyeden iskat edilmiş olanlar Türkçe okuyup yazmak bilmeyenler mebus intihap olunamazlar.

ON ÜÇÜNCÜ MADDE — Büyük Millet Meclisinin intihabı dört senede bir ke-re icra olunur.

Müddeti biten mebusların tekrar intihap edilmesi caizdir.

Sabık Meclis lâhık Meclisin içtimasına kadar devam eder.

Yeni intihabın icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi caizdir.

Her mebus yalnız kendini intihap eden dairenin değil, umumun vekilidir.

ON DÖRDÜNCÜ MADDE — Büyük Millet Meclisi, her teşrinisani iptidasında davetsiz toplanır.

Meclis, âzasının memleket dahilinde devir, tetkik ve murakabe vazifelerinin ihzarı ve teneffüs ve istirahatleri için senedealtı aydan fazla tatili faaliyet edemez.

ON BEŞİNCİ MADDE — Kanun teklif etmek hakkı Meclis âzasına ve İcra Vekilleri Heyetine aittir.

ON ALTINCI MADDE — Mebuslar Meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde talı-

EK-8

**Teşkilat-ı Esasiye hakkında İsmet İnönü ve 153 Arkadaşının
sunduğu kanun teklifi**

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ			
<i>Riyaseti</i> <i>Katibi Umumîliği</i> <i>Kanunlar Müdürlüğü</i>		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI	4
Teşkilâtı Esasiye kanununun 2,47,48,49,61,74 ve 75 nci maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi			
Madde - 1 - Teşkilâtı esasiye kanununun 2 nci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir : Türkiye, Cumhuriyetçisi, Milliyetçisi, halkçısı, Devletçisi, lâıyk ve in- kilâpçısı olup resmî dili Türkçedir ; makarırı Ankara şehridir . Madde - 2 - Teşkilâtı esasiye kanununun 47 nci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir : Vekilleri ve siyasî müsteşarların vazife ve mesuliyetleri mahsus kanunla tayin olunur . Madde - 3 - Teşkilâtı esasiye kanununun 48 nci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir : Vekâletlerin ve siyasî müsteşarların adetleri kanunla tayin olunur . Madde - 4 - Teşkilâtı esasiye kanununun 49 ncu maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir : Mezun ve her hangi bir sebeple mazur olan bir Vekile İcra Vekilleri Heyeti azasından bir diğeri veya siyasî müsteşarlardan biri muvakkaten niyabet eder . Ancak bir Vekil veya bir siyasî müsteşar bir vekâletten fazlasına niyabet edemez .			
030	10	4 21 15	- 14 -

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Riyaseti
Katibi Umumisi
Kanunlar Müdürlüğü

4/196

Madde - 5 - Teşkilâtı esasiye kanunun 61 nci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir :

Vazifelerinden münbais hususatta İcra Vekillerile siyasi müşteşarları ve Şûrayı Devlet ve Temyiz mahkemesi rüesa ve azasını ve Cumhuriyet Başmüddeiumumisini ^{4/12} mahkeme etmek üzere bir divanı âli teşkil edilir.

Madde - 6 - Teşkilâtı esasiye kanununun 72 ncü maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir :

Umumî menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer bahası peşin verilmedikçe hiç bir kimsenin malı istimval ve mülkü ~~im~~ istimlâk olunamaz .

Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için istimlâk olunacak arazi ve ormanların istimlâk bedelleri ^{bedellerinin} ve bu ~~maddelerinin~~ tediyeşi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur .

Fevkalâde hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiç bir kimse hiç bir fedakârlık yapmağa zorlanamaz .

Madde - 7 - Teşkilâtı esasiye kanununun 75 nci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir :

Hiç bir kimse mensup olduğu felsefî ictihat , f din ve mezhepten dolayı muaheze edilemez . Asayiş ve umumî muâşeret adabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak ^{üfere} ~~adabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere~~ her türlü dinî ayinler yapılması serbesttir .

Madde - ⁸ ~~6~~ - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir .

030	10			4	21	15
-----	----	--	--	---	----	----

-15-

EK-9

**Teşkilat-ı Esasiye hakkında Celal Bayar ve 148 arkadaşının
sunduğu kanun teklifi**

14/343

T. C.
BAŞBAKANLIK B. M. Meclisi Yüksek Başkanlığına
CUMHURİYET ARŞİVİ

Gegen ıktına yılı içinde teşkilâtı esasiye kanununun bazı maddeleri-
nin değiştirilmesine dair Büyük Meclisçe kabul buyurularak neşredilen ,
3115 sayılı kanunla Devlet teşkilâtı arasında siyasî müsteşarlıklar ih-
das edildiğinden bu müsteşarların tayini tarzı ve vazife ve mesuliyetle-
rinin tesbiti ve salâhiyetlerinin esası ve vazifelerinden düşmeleri usul
ve şekli ve Divanı Âlide muhakeme edileceklerine dair olan esas hüküm-
ler, teşkilâtı esasiye kanununun 44,47,49,50 ve 61 nci maddelerine ilâve
olunmuş ve müsteşarlıkların vazifelerine müteallik müteferri ahkâm da
3117 sayılı kanunun 2 nci kısmında tasrih kılınmıştır.

Siyasî müsteşarlıkların, bu kanunlar tetbik mevkiine geçtikten sonra
filiyat, bu teşkilâttan beklenen faydanın husul bulmadığı neticesini x
göstermiştir.

Vekillerin yüksek mesuliyetlerinde kendilerine yardımcı olacağı ve
bu suretle vekillerin yükünü ve mesuliyetlerini tahfif etmek yolundaki
mülâhaza , siyasî müsteşarlıkların ihdasının kuwetli bir sebebi olarak
düşünülmüşse de, salâhiyet sahibi olan vekillerin kuwet ve kudretleri-
nin kendi şahıslarına munhasır olması lâzım gelip, diğer zevatın bu
kudret ve salâhiyete iştiraki vekillerin otoritelerini tenkis edecek
mahiyet arzedeceği gibi, bir vekâlette vekil ile siyasî müsteşar arasın-
da her zaman noktaî nazar farkının doğurabileceği bir ihtilâf hali de
Hükûmeti zafa duçar edebilir.

Müsteşarlık, mütehasıs bir memuriyet olduğundan, Büyük Millet Mec-
lisi azası arasından seçilecek siyasî müsteşarların da ihtisas ve ka-
biliyetlerinden ileride istifade edebilmek için idarî ve icrâî vazife-
lerde önce müsteşar olarak bulundurulmalarının faydalı olacağı hakkın-
daki mülâhaza da, bunların çalışacakları vekâletlerde, pek tabîî olarak
vekilin emri altında bulunacaklarından, bu hal, enerjileri üzerine mü-
essir olarak ati için hizmet edebileceklerden umulan faydanın fevtolma-
sı ihtimalini kuwetli olarak meydana çıkarmıştır .

030	10			2	12	6
-----	----	--	--	---	----	---

3

S. 2

Kanunun tatbikından sonra, bu vazifeye alınan bilgi ve kudret ~~titba-~~ rile güzide vasıfları haiz arkadaşların sekiz ay içinde gördükleri tecrübe ile bilfiil edindikleri kanaat sonuncunda siyasî müsteşarlıkların ihdasında derpiş edilen faydaların husul bulmadığı neticesine varmışlar ve kâffesi vazifelerinden arlarını dileyerek bu kanaatlerini izhar etmişlerdir.

Bu teşkilâtın tatbik edildiği memleketlerde dahi teşkilât aleyhinde ileri sürülen nazarı ehemmiyeti alмага değer mahzurlar, derpiş edilen faydaların istihsal edilemediğini göstermektedir.

Şu hale göre, Devlet teşkilâtında zaaf husule getiren bu teşkilâtın lüzumsuzluğu bir prensip olarak tahakkuk etmiş ve bu sebeple müsteşarlık teşkilâtının ilgası yerinde olacağı mütalea edilmekte bulunmaktadır.

Teşkilâtı esasîye kanununun 48 nci maddesinde (vekâletlerin adedi kanunla tayin olunur) denmektedir. Halbuki, Devlet işlerinin inkişafına ve işlerin lüzumsuz yere parçalamayacak surette vekâletlere ayrılması zarurî olduğuna göre, lüzum ve ihtiyaç gözönünde tutularak vekillikler adedinin artması veya mevcuttan birinin ilgası her vakit yapılabilecek bir iş olduğundan, aded kaydinin ana kanunda yer tutmasının muvafık olmayacağı aşikâr bulunmakla, 48 nci madde, teklif lâyihasında yazılı olduğu gibi, vekâletlerin teşkili suretinin mahsus kanuna tabi bulunması şeklinde değiştirilmiştir .

Siyasî müsteşarlardan bâhis bulunan teşkilâtı esasîye kanununun 44,47, 49,50 ve 61 nci maddelerinde yazılı fıkraların kaldırılması ve 48 nci maddenin de , izah edilen sebebe göre, değiştirilmesine dair tanzim edilen bu kanun teklifinin teşkilâtı esasîye kanununun 102 nci maddesi mucibince müzakere ve kabulünü Yüksek Meclisin tasvibine arz ederiz .

23.XI.1937

Aslı gibidir .

030	10		21	121	3
-----	----	--	----	-----	---

S Ü R Ü T

Teskilâtı esasiye kanununun bazı maddelerinin
değiştirilmesine dair kanun teklifi

1 nci madde - Teskilâtı esasiye kanununun 44 ncü maddesi aşağıda yazılı surette değiştirilmiştir :

Başvekil, Reiscümhur canibinden ve Meclis azası meyanından tayin olunur.

Sair vekiller, Başvekil tarafından Meclis azası arasından intihab olunarak heyeti umumiyesi Reiscümhurun tasdikı ile Meclise arz olunur.

Meclis müctemi değilse, arz keyfiyeti, Meclisin içtimaına talik olunur.

Hükümet, hattı hareket ve siyasi noktai nazarını azamî bir hafta zarfında Meclise bildirir ve itimad taleb eder.

2 nci madde - Teskilâtı esasiye kanununun 47 nci maddesi aşağıda yazılı surette değiştirilmiştir :

Vekillerin vazife ve mesuliyetleri mahsus kanunla tayin olunur .

3 ncü madde - Teskilâtı esasiye kanununun 48 nci maddesi aşağıda yazılı surette değiştirilmiştir :

Vekâletlerin teşkili sureti, mahsus kanuna tabidir.

4 ncü madde - Teskilâtı esasiye kanununun 49 ncü maddesi aşağıda yazılı surette değiştirilmiştir :

Mezun ve her hangi bir sebeple mazur olan bir vekile icra vekilleri Heyeti azasından bir diğeri muvakkaten niyabet eder. Ancak, bir vekil, bir vekâletten fazlasına niyabet edemez .

5 nci madde - Teskilâtı esasiye kanununun 50 nci maddesi aşağıda yazılı surette değiştirilmiştir :

İcra vekillerinden birinin Divanı Âliye sevkine dair Türkiye Büyük Millet Meclisince verilen karar vekâletten sukutu dahi mutazammındır .

6 ncı madde - Teskilâtı esasiye kanununun 61 nci maddesi aşağıda yazılı surette değiştirilmiştir :

Vazifelerinden münbais hususatta icra vekilleri ile Şûrayı Devlet ve Temyiz Mahkemesi rüesa ve azasını ve Cumhuriyet Başmüddeiummisini muhakeme etmek üzere bir Divanı Âli teşkil olunur .

230	10			2	12	6
-----	----	--	--	---	----	---

9

EK-10

İsmet Paşa'nın Başbakanlık'tan bir buçuk aylığına ayrılma dilekçesi

01005578

T. C.
BAŞVEKÂLET
Mecusi Kalem Müdürlüğü
Sayı:

Reisicumhura
Atatürk
yüce katına

Şiddetli surnenaj neticesi olarak mutlak istirahat şeklinde olmak üzere mezuhiyete ihtiyac his ediyorum. Büyük meclisin yeni faaliyet devresi başlama kadar tedavimi bitirebilmek üzere bir buçuk ay müddetle mezuhiyet verilmesini ve başvekâlete bir vekil tayin ve iradesini istirham ederim

20 Eylül 1937

Baş vekil
Halatya saygıları
İsmet İnönü

A	IV-3	57
D	51	
F	121	

EK-11

Atatürk'ün izin konusunda İsmet Paşa'ya cevabı

01005578-2

4/726

İstanbul, 20 Eylül 1937.

Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ne

20 Eylül 1937 tarihli tezkereleri cevabıdır :

Mutlak istirahat şeklinde tedavinizi ikmâl etmek üzere,
arzunuz veçhile, bir buçuk ay mezuniyetiniz tensip olunmuş ve
Başvekillet Vekillğine İktisat Vekili Celâl Bayar tayin edilmiştir.

Keyfiyet Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve İktisat Vekili
Celâl Bayar'a tebliğ olunmuştur .

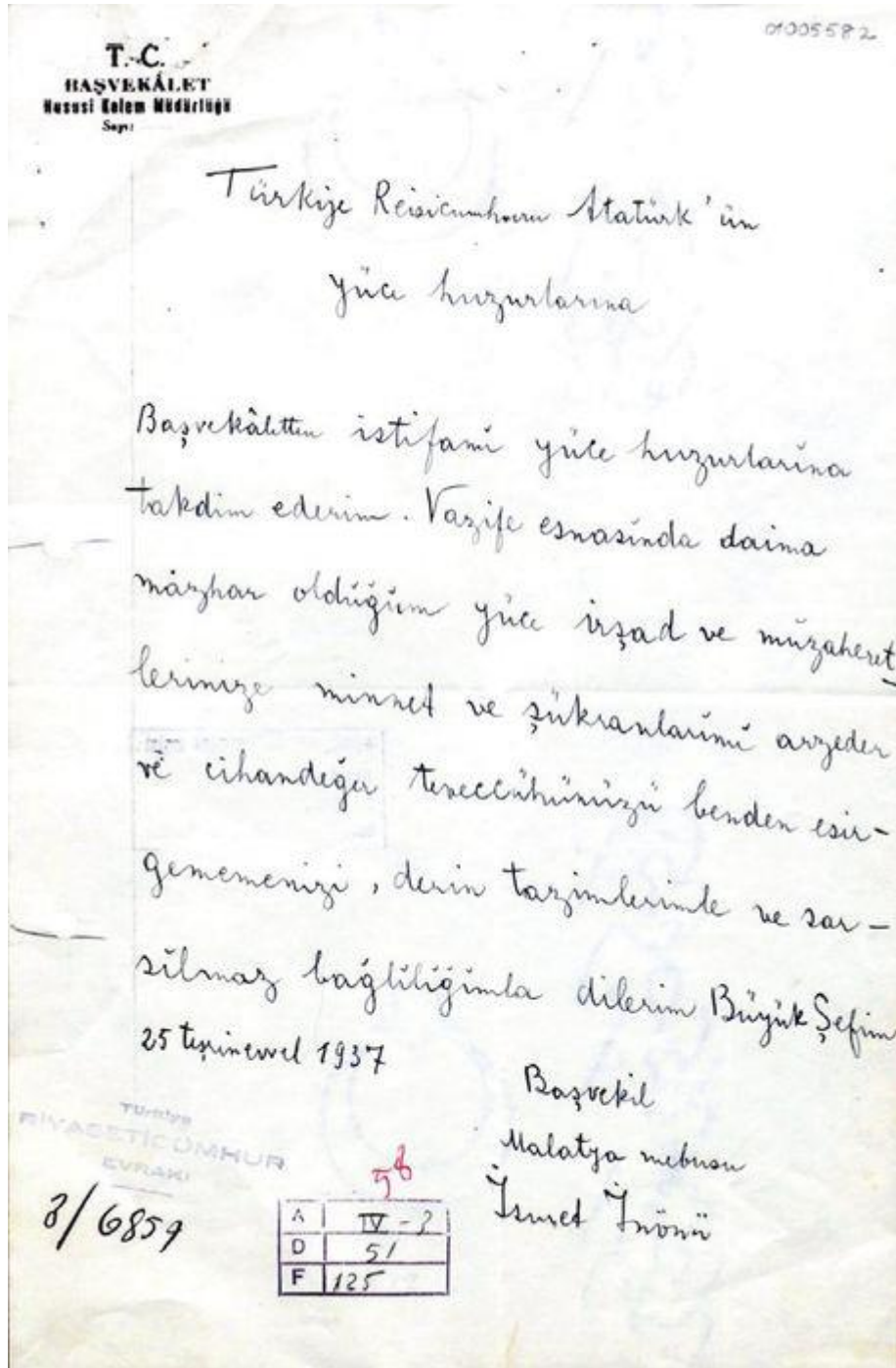
Reisicümhur

Yazıldı
20-IX-1937

5-7	
A	IV-3
D	51
F	171-2

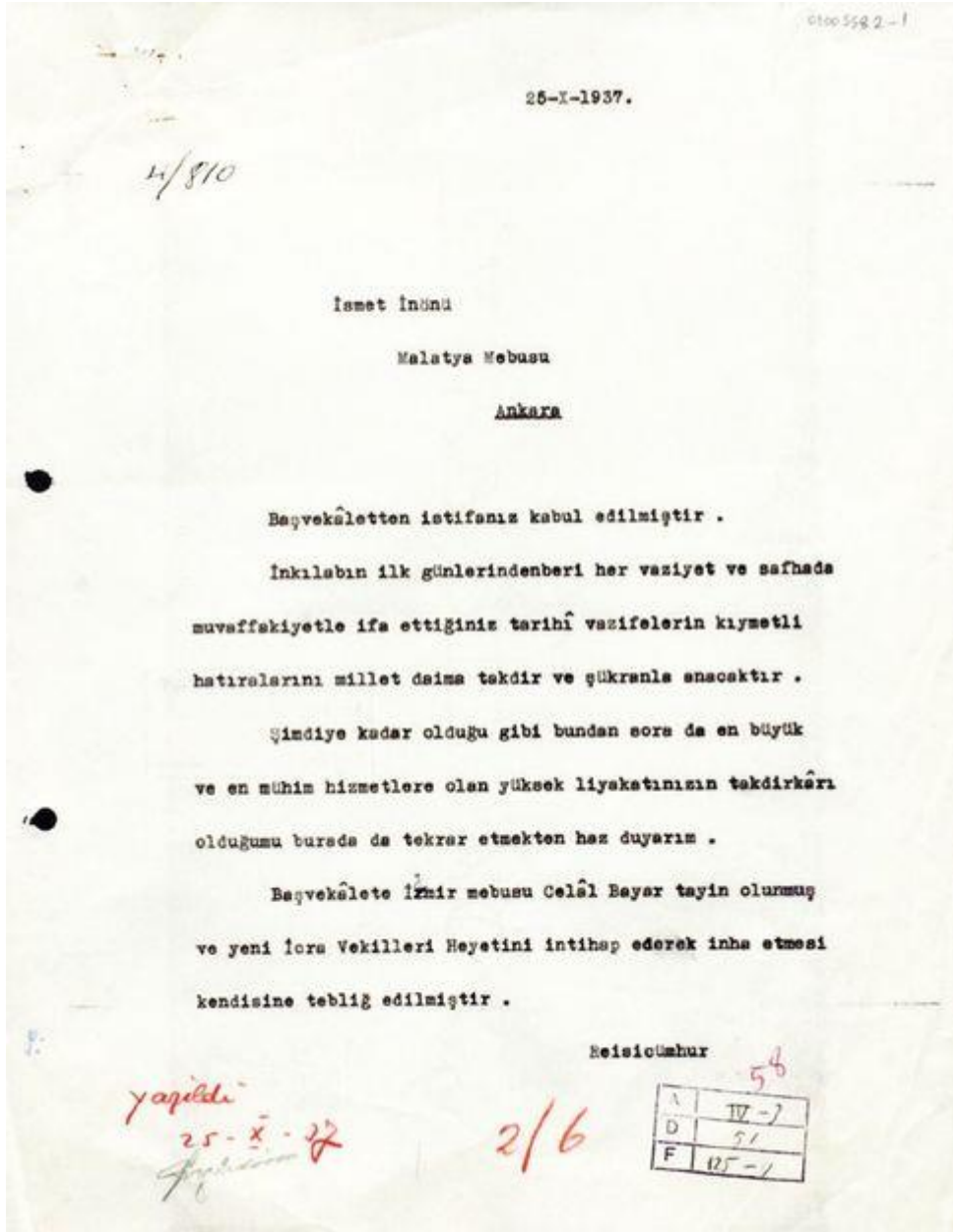
EK-12

İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan istifa mektubu

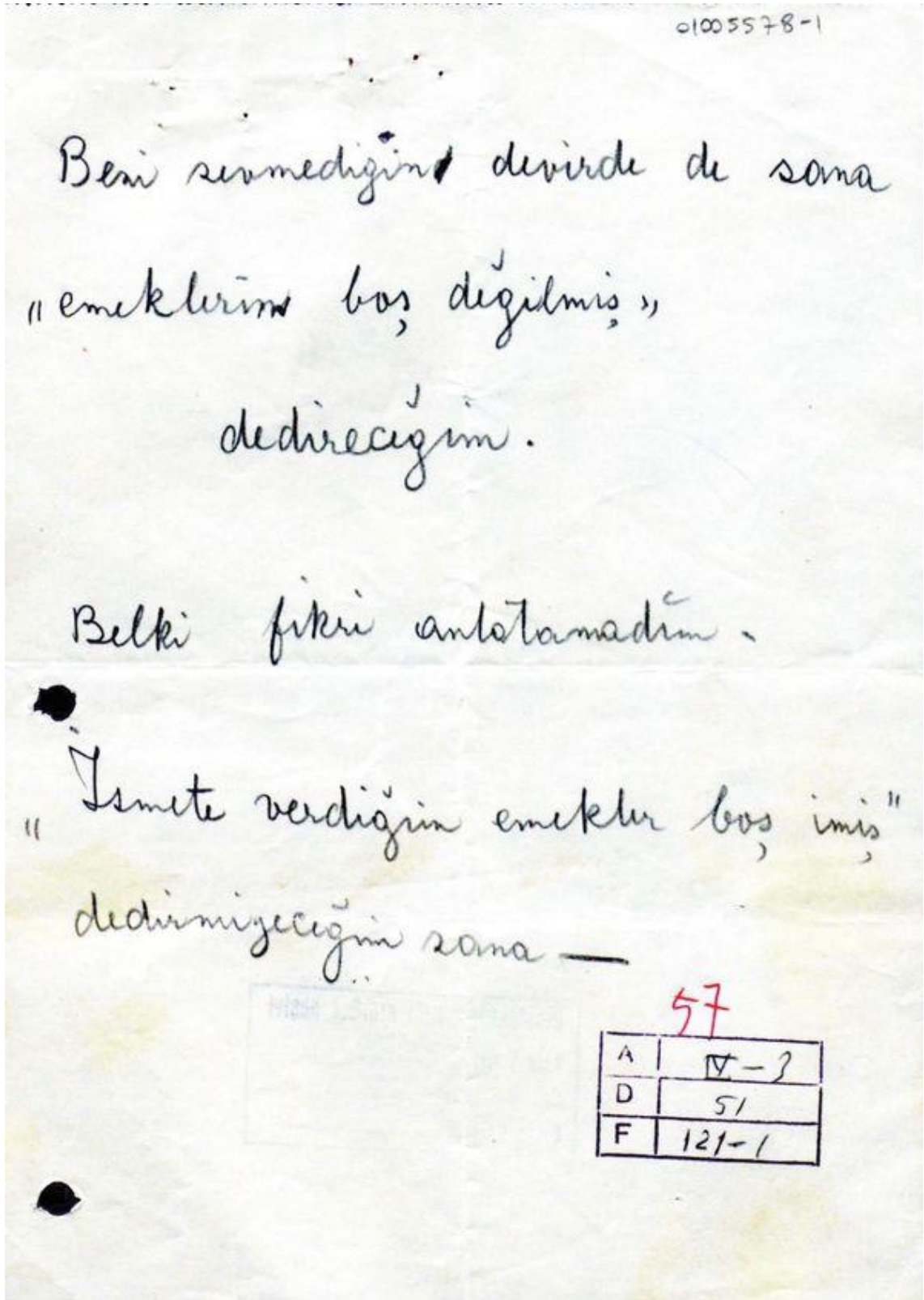
EK-13

Atatürk'ün, İsmet Paşa'nın istifasını kabul ettiğine dair

EK-14

İsmet Paşa'nın istifa sonrası Atatürk'e gönderdiği not

EK-15

Beş yıllık sanayi planlarına göre kurulmuş ve kurulacak sanayi tesislerine ait harita ve ayrıntılı liste

İnşa sanayii:

- 1) İç Anadoluda nüfusu muayyen miktardan fazla şehirlerde çimento fabrikaları
- 2) Tuğla fabrikaları ,Kremit fabrikaları

Zirai sanayiden:

- 3) Süt ve mamulâtı sanayii
- 4) Yumurtaları taze halde muhafaza için ve en müsait ihraç devresinde ihracat için: yumurta soğuk hava depoları ve acide carbonique' li depolar.
Ambalaj ve sevkiyat esnasında kırılanlarla ,küçük yumurtaları ve çok içerlek yerler yumurta istih-salatını toz ve kuru halde sevk için tesisat.
- 5) Alkolsuz meyva usareleri: Elma,üzüm,portakal.. ve meyva suprodvi fabrikaları.
- 6)Sebze ve meyva konserve fabrikaları
- 7) Rumanya da İngilizlerce vücade getirilen tarzda yabani ve ehli domuz: et ve deri sanayii
- 8) Zirai ekistreler sanayii: palamut,sumak,çam kabugu
- 9) Ziraat aletleri ve makinaları sanayii
- 10) Jüt-Kendir sanayii

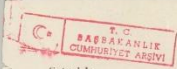
Makina sanayiinden:

- 11) Lokmotiv fabrikası
- 12) Maden kömürü yakan otomobil ve diger muharrik vasıtalar

Yukarıda sayılan maddeler ingiliz sanayiinin bilhassa alakadar olduğu ve brevelere malik olduğu kısımlardır.

3

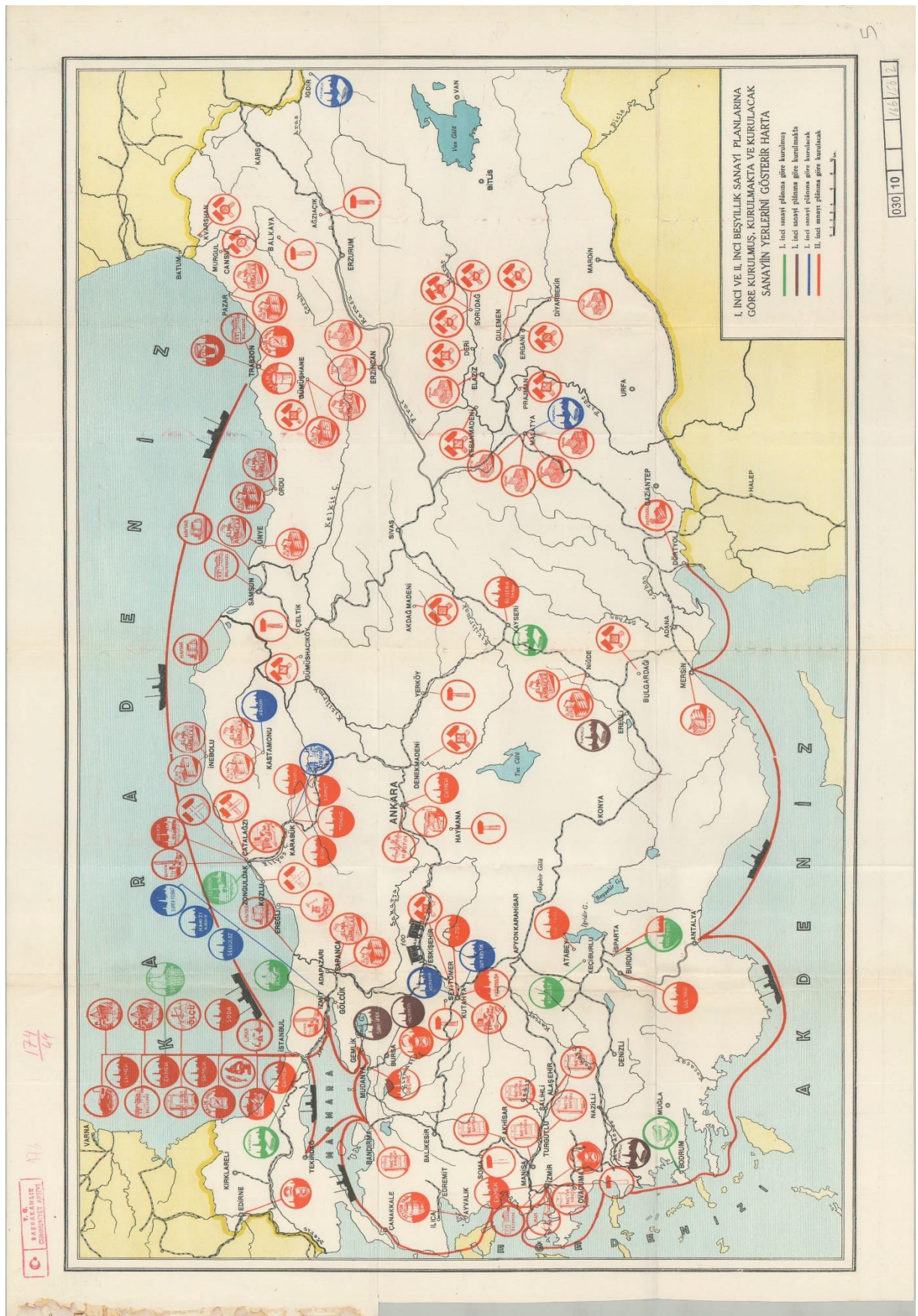
2	751	991			01	000
---	-----	-----	--	--	----	-----

İkinci beş yıllık sanayi plânı mevzuları

Sıra No	Sanayinin mevzuatı, kurulacağı yer ve işleyeceği işin adı veya hammadde	İstihlal veya imâl oluncak maddelerin cinsi, miktarı ve ihracat miktarı veya tonları	Kullanılacak tesisin		Sanayiye			İşletme ve işletim masrafları	Mühüratı koruyucu masrafları	İnşaat			Tesis masraflarının	
			ayrık	kapalıdır Ton	Sabit Milyon Lira	Mitohat Milyon Lira	Yüksek Milyon Lira			Dahili inşaat Milyon Lira	Harici inşaat Milyon Lira	tesis atığı Milyon Lira	Dahili tesis Milyon Lira	Harici tesis Milyon Lira
1	I. Madencilik A) Kömürün işletilmesi: B) Çiğdemli kömür madeni (Mahlulde; kömür)	Kömür, kışın ihracat ve kışın ferrokrom istihlal için.	1	100.000	0,3	0,2	0,5	250	300	0,4	0,6-1,6	2,-	0,15	0,15
2	Ferrokrom sanayi (Kütahya; Kömür)	Ferrokrom ihracat için.	1	10.000	0,4	0,4	0,8	100	20.000 kw veya 80 milyon kw	1,2	1,2	0,15	0,15	0,25
3	Ergazı kömür madeni işletmesi (Mahlulde; kömür)	6000 tünce kömür ihracat için, 1200 tünce saf kömür dahili ihtiyaç için.	1	7.500	3,1	0,5	3,60	500	2.000	0,3	1,4	1,70	1,1	2,-
4	Karabük ve Murgul kömür madenleri işletmeleri: A) Karabük kömür madeni B) Murgul - Çatal kömür madeni (Mahlulde; kömür)	Büyük kömür ihracat için.	1	2.000	0,3	0,2	0,3	200	1.000	0,4	0,4	0,2	0,1	0,1
5	Krom ve bakırda başka metal maden işletmeleri: A) Sulu - karabük ve çinko kompleksleri B) Taft - evler (antimon, civa, molibden, magnezit gibi) C) Demir evleri (Mahlulde; süzül evler)	Büyük kömür ihracat için.	1	5.000	2,5	0,5	3,-	300	2.000	1,-	1,-	1,25	1,25	1,25
6	II. Maden Kömürü İşletilmesi: Fazlî kömürün havzası işletilmesini ve taşıma tesislerinin yapılmasını (Mahlulde; kömür)	Taş kömürü, kışın ihracat ve kışın ferrokrom istihlal için.	3	4.500.000 tane kömür	13	4	17	20.000	30.000 kw veya 80 milyon kw	10-15-	10	20-25	7,-	6,-
7	Kütahya kömür madeni işletmesi, (Sulu Örneği; kömür)	Linyit, elektrik santrali ve kömür sanayi ihtiyacı için.	1	1.000.000	1,45	0,2	4,65	1.250	1,-	1,-	1,-	1,95	2,5	2,5
8	III. Maden Elektrik Santralleri: Zonguldak, marmara elektrikli santrali (Çatalca; kömürün işletilmesi)	Elektrik enerjisi, kömür havzası sanayi ihtiyacı için.	1	100 milyon kw	3,1	0,1	5,2	100	1,5	1,5	1,5	1,70	3,40	3,40
9	Kütahya kömür madeni işletmesi (Kütahya; kömür)	Elektrik enerjisi, sanayi ihtiyacı ve İstanbul için.	1	375 - - -	10,3	0,2	10,50	100	29	29	29	4,9	5,4	5,4
10	IV. El Madenleri Sanayi ve Ticareti: Eş maddelerin sanayi ve ticareti (Madenlerin mükemmeli büyük şehirlerde ve kömür havzasında kömür işletilmesi)	Sanayî, evlerimizin tesisi için.	1	240.000-330.000 Sanayîlik 25.000 katran	2,5-3,-	1	3,5-1,-	500	1.000	2,5-3,5	2,5-3,5	1,25-1,50	1,25-1,50	1,25-1,50
11	V. Taşınır Sanayi: Çelik çimento, demir ve demirlikler (Kütahya; kömür)	Çelik çimento, demir ve demirlikler her türlü inşaat ve sanayi ihtiyacı için.	1	120.000	1,1	0,125	1,225	200	2.000	1,-	1,-	0,6	0,5	0,5
12	Semir (taşınır maden) sanayi (Kütahya veya Kütahya'da plastik kül, kaptan, karabük, dolomit ve grafit gibi maddeler)	Aynı maden her türlü inşaat, hayvan, sanayi ihtiyacı için.	1	15.000 tona 1.200 tona	0,925	0,125	1,05	100	200	1,-	1,-	0,5	0,125	0,125
13	VI. Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti: Ekmekek ve un sanayi (Ankara, İstanbul ve İzmirde; buğday ve un)	İstanbul, İzmir ve Ankara'da ekmekek ve un ihtiyacı için.	6	170.000 ekmekek	1,15	0,85	5,-	450	1.250	19,2	19,2	2,65	1,5	1,5
14	Zeytinyağı rafinerisi (Ayvalık; zeytin)	Rafine zeytinyağı, ihracat için.	1	5.000	0,45	0,25	0,7	25	35	2,5	2,5	0,15	0,3	0,3
15	Yağ ve kuru meyve sanayi ve ticareti (Madenlerin mükemmeli yerlerinde; meyve)	Yağ, kuru ve konserve meyve, ihracat ve dahili ihtiyaç için.	30	35.000	1,-	0,9	1,9	1.500	1.500	0,5	3,5	4,-	0,6	0,4
16	Et sanayi (Trabzon'da; koyun ve sığır)	Taze ve konserve et, dahili ihtiyaç ve ihracat için.	1	12.000	1,85	0,3	2,15	100	250	3,75	3,75	0,7	1,15	1,15
17	VII. Kimya Sanayi: Soda sanayi (İstanbul veya Vanda; kömür, tuz, kireç taşı)	Kalın soda, sanayi ve kristal soda ihtiyacı için (3000 t)	1	6.000	6,5	0,06	0,56	60	100	0,275	0,27	0,1	0,4	0,4
18	Reçine sanayi (Madenlerde; ham reçine)	Terpenin ve kolofon, askeri ve sivil ihtiyacı için.	1	150 terpenin 450 kolofon	0,04	0,04	0,08	225	10	0,075	0,075	0,02	0,02	0,02
19	Afyon (morfin) sanayi (Ankara'da; afyon)	Morfin ve türevleri, ihracat için.	1	12	4,6	0,4	1,-	100	150	3,-	3,-	0,15	0,45	0,45
20	Yüzyağ sanayi (İstanbul; Bünyan; Anadolide; güllü yaprakları)	Güllüyağ, ihracat için.	3	1.000 gül	4,325	0,125	0,45	150	60	0,2	0,2	0,125	0,2	0,2
21	Glycerin, yağ hammaddesi ve sabun sanayi (Kavayirde; yağ ve soda)	Glycerin, askeri ihtiyaç ve sabun, dahili ihtiyaç için.	1	250 glycerin 5.000 sabun	0,3	0,15	0,45	100	100	1,6	1,6	0,1	0,2	0,2
22	Petrol rafinerisi (Marmara havzasında ve İç Anadolu'da; ham petrol)	2000 Benzin, 3000 gazyağı 1200 Makine yağları, 2000 motorin 2000 Mazot v. s. Dahili ihtiyaç için.	2	2 x 50.000 ham petrol	3,5	1,5	5,-	500	250	3,-	3,-	1,-	2,5	2,5
23	Sentetik benzin sanayi (Zonguldak veya Kütahya'da; maden kömürü)	Benzin, askeri ihtiyaç ve sentetik dahili ihtiyaç için.	1	25.000 katran	3-7,5	0,5	3,5-8,-	250	1.000	2-2,5	2-2,5	1,5-3,5	1,5-4,-	1,5-4,-
24	Azot sanayi (Kütahya veya İzmirde; elektrik, hava, kömür ve kireç taşı)	Azot nitrik ve amonyum nitrat, askeri ihtiyaç için karabük, dahili ihtiyaç için.	1	3.000 HNO ₃ 2.000 NH ₄ NO ₃ 1.000 Karabük	1,5	0,3	1,8	300	300	0,9	0,9	0,3	1,2	1,2
25	VIII. Mühendislik Sanayi: Makine ve maden eya sanayi. (Ergazide; ham demir, çelik ve sac)	Ziraiat aletleri, soda, radyatör ve mükemmeli, maden eya; dahili ihtiyaç için	1	1.000 Soda 1.500 Radyatör ve sair eya 50.000 adet pullek 1.000 - ziraiat makineleri	0,80	0,45	1,25	250	250	1,30	1,30	0,30	0,50	0,50
26	Ölge sanayi ve ticareti (İstanbul'da; Metal ve diğer malzemesi)	Metal, line, ötek, tırn, toraz; dahili ihtiyaç için	1	350.000 adet	0,40	0,35	0,75	100	150	0,55	0,55	0,20	0,20	0,20
27	Kalay galvanizli sac (tenke) sanayi (Karabükte; Platin, kalay)	Tenke levha; dahili ihtiyaç için	1	5.000	0,50	0,10	0,60	100	400	0,65	0,65	0,85	0,15	0,15
28	Boru sanayi (Karabükte; ham font "pik. ve metalurjik laka)	Boru ve soba, rakor gibi eya; su tesisi ihtiyacı için.	1	18.000	1,50	0,50	2,-	200	400	1,75	1,75	0,60	0,90	0,90
29	IX. Denizcilik: Deniz sanayi ve ticareti (Limon, fener, radyolar, st. düdüğü, palamar gümrüğü ve liman araçları tesisi ile mevcut deniz fabrikalarının ihali ve yeniden bir fabrika ve kömür muntakası tesisi) (İstanbul, İzmir, Boğazlar ve deniz kıyılarında)	Deniz binmeleri.	2 (tesis)	16.680	16,680	10,68	10,68	1.000	1.000	5,68	5,68	5,68	5,68	5,68
30	Su mahallatı sanayi ve ticareti (İstanbul, Trabzon, İzmir, Samsun, Ankara ile deniz kıyıları, tınak ağızları ve gümrüklerde; balık)	Taze, tuzlanmış, kuru, tuzlanmış ve konserve balık, balıkyağı, balık unu, balık derisi, balık yumurtası ve hayvan. İhracat ve dahili ihtiyaç için. Menekke ihtiyacı: 17.000 taze, tuzlu ve konserve balık İhracat miktarı: 10.000 taze, tuzlu ve konserve balık 4.000 balıkyağı 3.500 balık unu 7 hayvan 80.000 adet deri	16	800 balık konserve 2.000 taze balık 4.000 balık yağı 3.200 balık unu 10 hayvan 80.000 adet balık derisi	1,85	0,60	2,45	350	250	4,35	1,40	1,75	1,-	0,85
			88	—	88,17-93,17	18,675	106,845-111,845	35.000	80.000	59,6-66,1	34,1	93,7-100,2	43,775-46,025	44,995-47,145

030 10 166 156 2

EK-16

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanması

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

KARARNAME

Birinci beş senelik sanayi plânı ile müteakiben buna ilâve edilen mevzuların ve 16/9/938 tarihli ve 2/9624 sayılı Heyeti Vekile kararile ilân olunan ikinci dört senelik sanayi planına girilen işlerin bu günkü safhaları ve planların şimdiye kadar tatbik edilen kısımlarile bundan sonra ikmâl veya tesisine başlanacak aksam için tahakkuk etmiş ve edecek mali neticelerini hakkında İktisat Vekilliğinin 1 ve 8 Mart 1939 tarihli ve 2757 ve 3027 sayılı tezkereleleri üzerine keyfiyet icra Vekilleri Heyetinin 3/3/939 tarihli toplantısında tetkik ve mutalâa edilerek :

I - Birinci beş senelik plânla ilâvelerinin tatbiki için Sümer Bank'ca 30/Eylül/1938 tarihine kadar 49.227.013 lira sarf edildiği ve girişilmiş olan işleri ikmâl etmek ve Vekâletin tezkeresinde beyan olunduğu üzere henüz başlanmamış bulunan Porselen ve kendir mensucat fabrikaları yerlerine ateş tuğlası ve kendir ihzar fabrikaları kurmak ve Bakırköy Bez fabrikasını genişletmek için sarfı lazım gelen 57.559.530 lira ki ilâve ve tadillerile birlikte birinci beş senelik plân bakiğinin takriben 107.000.000 liraya vardığı ve buna mukabil Sümer Bank'ın zikrolunan tarihe kadar hazineden aldığı larile kendi kârlarından ilâve ettiği mebalîğ yekûnu 32.037.997 liradan ibaret olmasına göre bil'fiil vaki olduğu bildirilen sarfiyatı karşılamak üzere 17.189.015 lira borç altına girmiş bulunduğuna göre mezkûr bankaya birinci beş senelik plânlar için büyük bir kısmı içinde bulunduğumuz mali sene ile 1939 senesinde olmak üzere müteakip üç dört sene içinde daha 74.748.545 lira verilmesi lâzımgöleceği ve ikinci sanayi plânile bankaya verilen işlere henüz başlanmamış olduğu gibi mali takatın fevkine çıkmış bulunan inşa, tesis ve işletme hacmini aynı zamanda teknik ve idarî kabiliyetle de ahenkdar

030	1s	01	02	86	29	4
-----	----	----	----	----	----	---

T. C.
B A Ş V E K A L E T
KARARLAR DAIRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
 Sayı : _____

- 2 -

kılmak için plandaki işlerden şimdilik sarfı nazarla yalnız ciheti askeriyece şiddetle lüzum gösterilen motor fabrikasının vücuda getirilmesi muvafık görülmüş ve bunun için iktiza ettiği bildirilen 8.000.000 liranın tahsisi kabul edilerek Şümr Bank'a verilmesi lazım gelen tahsisat yekunu 82.748.545 lira olarak tesbit edilmiştir.

2 - Eti Bank'a verilen işler için Vekalet tezkeresinde teklif edildiği üzere tefrik yapılarak şimdilik Zonguldak kömür havzasının istismarı ile, kömür limanı ve santralının yapılmasına, Morgol, Ergani bakır, Divrik demir, Bolkar dağı ve Keban simli kurşun madenlerinin işletilmesi ve bunlar için de 48.000.000 lira tahsisi muvafık görülmüştür.

3 - Deniz Bank'a verilip henüz başlanmayan işlerden İzmir limanının tesis ve teğhizi, liman tarama işleri, Palamar, şamandıraları, su mahsulleri sanayi ve ticareti, soda istihsalı, tersane techizatı, iskele inşa ve tamirleri, fenerler inşası, tahlisiye ve sis düdükları(Radyofar), fabrika havuz istinye dok islâhâtı, Mersin limanının mubayası işlerinin şimdilik tahirî, banka menabii ile başarılması kabil kısımlarının bankaca yapılmak üzere şimdilik plândan çıkarılması ile Trabzon limanı ve iskenderonda serbest muntaka tesisile 2708 sayılı kanunla verilmiş 10.000.000 liralık tahsisat mukabilinde sipariş edilen 12 geminin mütebaki bedelleri, bilahare sipariş edilen karadeniz tipinde üç geminin bedelile, İngiltereden sipariş edilecek gemilerin mecmu tutarı olan ve 12.582.000 lirası dahilden ve 17 milyon dört yüz onbin lirası ecnebi kredilerden olmak üzere cem'an 29.992.000 liranın temin edilmesi.

4 - Toprak mahsulleri Ofisine verilip henüz yapılmasına başlanmamış bulunan Un ve Ekmek sanayii ile morfin fabrikasının tesisinden sarfı nazar ile buna mukabil Ofisin bugday silo ve anbarlarını 100.000 tona iblağ etmesi ve bunun için muktazi ve 2.400.000

030	18	01	02	86	29	4
-----	----	----	----	----	----	---

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı

2

- 3 -

10410

Lirasının dahilden ve 1.100.000 lirasının ecnebi kredilerden olmak üzere cem'an 3.500.000 liranın temin edilmesi.

Bu suretle birinci beş senelik plân ve ilâveleri ve ikinci dört senelik plân mucibince yapılmakta ve yapılacak olan işler için ve merbut cetvelde gösterildiği ve hile 117.541.045 lirası dahilden ve 46.699.500 lirası da ecnebi kredilerinden olmak üzere ihtiyaç hasıl olduğu anlaşılan daha takriben 164 milyon 240 bin 545 liranın tedarikine ait muamelenin ifasını Maliye ve program tatbikatının yukarıda zikredilen esaslar dairesinde yapılmasının da İktisat Vekilliklerine tebliği,

5 - Toprak mahsulleri ofisinin mevzularını teşkil eden buğday koruma işleriyle Afyon inhisarına ait muamelelerin mahiyetleri itibarile İktisat ve Ziraat Vekaletlerine tealluk ve irtibatları derecesinin her iki Vekâletçe tetkik edilmesi onanmıştır.

31/3/939

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V.
B. P. Haydaroğlu

Ad. V.
T. F. Klay

M. M. V.
M. Tuncay

Da. V.
Tayyib Bektaş

Ha. V.
B. Güneş

Ma. V.
A. Ağır

Mf. V.
Yücel

Na. V.
A. Cetinkaya

İk. V.
H. Fakir

S. İ. M. V.
S. H. Alacalı

G. İ. V.
R. K. Kaya

Zr. V.
M. Y. Kaya

039	15	01	02	86	29	4
-----	----	----	----	----	----	---

EK-17

Cumhuriyet Halk Partisi grup umumi heyetince seçilen Toprak komisyonunun muhacirlere ve topraksız köylülere toprak verilmesi hakkındaki notlar.

24.IV.1936

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

B.M.M.G. İDARE HEYETİ
REİSLİĞİ
19

Sayın Başbakan İsmet İnönü

30-nisan-1934 tarihinde Edirne sayısları Şeref Aykutun verdiği takrir üzerine Grup Umumi Heyetince seçilen Toprak komisiyonunun gerek muhacirlere ve gerekse topraksız köylülere toprak verilmesi hakkındaki notları hazırlanarak yüksek katınıza saygılarımla sunarım.

C.H.P.Grup asbaşkanı
Trabzon Sayısları

Lingü
27-4-36

Hasan Sakay

54

81

030 10 81 531 10

-4-

C. H. F.
Grup İdare Heyeti

81
51

19

C.H.P. Kamutay Grubu Başkan vekilliği
Yüksek Makamına

30 nisan 1934 tarihindeki Grup içtimainda Edirne Saylavı Şeref Aykutun Kotranya Çiftliği istimlâk meselesi hakkındaki sual takririne İç Baka-na Şükrü Kayanın verdiği mufassal cevap neticesinde gerek muhacirlere ve gerek topraksız çiftcilere toprak temini işlerini tetkik ve bir karara -- bağlamak üzere Grup Umumî Heyetince bir komisyon tefriki talebi üzerine takarrur eden ve bu suretle teşekkül eyleyen komisyonumuza bu işe ait Hükûmet dairelerinde bulunan evrakın birer suretleri de tevdi kılınmıştı.

Bu evrak tûp ve tevzi edildikten sonra bir kaç defa komisyonumuzda --- mütalea edildi ve incelendi.

İskân dairesince tertip olunan iptidaî projenin birer sureti Tûze , Finans, Sıhhat ve Tarım Bakanlıklarile Devlet Şurasına İç Bakanlıkça gönderilmiş , ve bunlardan gelen cevaplar da peyderpey komisyonumuza tevdi kılınmıştı.

Bu makamların yürüttükleri mütalea ve noktai nazarları gözden geçiren komisyonumuz , esas ve Prensip bakımından pek fazla ayrılıklar taşıyan bir iptidaî proje karşısında bulunduğunu anlamakta gecikmemiştir.

Filhakika Tûze Bakanlığının gönderdiği yazıda , projedeki tasarruf ve mülkiyete ait hükümlerin kanunu medenî ile , ve istimlâk tarzının da ---- teşkilâtı esasiye kanunu ile telifi müşkül veya gayrimükün noktaları bulunduğunun yazılı olması; Finans Bakanlığının mütaleasında da kanunu medenî ile hükmü ortadan kaldırılmış olan arazi kanununa dayanarak esasları

030	10			81	531	10
-----	----	--	--	----	-----	----

C. H. F.

B.Ş. BAKANLIK
T.C. CUMHURİYET ARŞİVİ

Gurup İdare Heyeti

81

tesbit edilmiş bulunan projenin muhtelif kanunlarla temin edilmiş mülkiyet haklarını bozucu hükümleri taşımakta olduğuna işaret edilmesi ; Tarım Bakanlığının ise projenin tanzimindeki gaye ile tahakkuk edecek neticesi arasında hayli fark bulunduğunu , gerek ekonomik ve gerek sosyal bakımından daha etraflı düşünülüp ona göre hükümler --- konması icap edeceğinin zarurî olduğunu gösteren ve esas ve prensipe taalluk eden noktalara temas eylemesi , ve son zamanlarda gelen ve --- Devlet Şurası tarafından tertip edilen proje her ne kadar mevzuatı --- hazıraya uygunsa da onun da ihtiyacı temin edüp etmiyeceğinin şüpheli telakki olunabilmesi , haddi zatinde pek ehemmiyetli bulunan bu Parti Programımızın da ana gayelerinden biri sayılan bu işte evvel emirde ilgili Hükümet dairelerinin birleşerek bir proje hazırlamaları lüzumunu ve bu suretle komisyonumuzun mesaisinde daha ziyade hız almasına yardım edilmesi zaruretinin düşündürmüş ve bunun temini İç Bakanı Şükrü Kayadan rica olunarak çalışmamız Hükümetin prensiplerinin de birleşeceği yeni bir projenin getirilmesine talik edolmuştu.

İskân Dairesinin merciindeki değişiklik yüzünden olacaktır ki --- komisyonumuzun bu isteği henüz yerine getirilmemiş , ve ondan dolayı da havale olunan bu mühim işin intacı imkânı şimdiye kadar hasıl olmamıştır.

Mevzuun her türlü bakımdan pek ehemmiyetli bulunduğunu derpiş eden komisyonumuz memleketimiz menfaatına her noktadan uygun bir şeklin tesis edilmesi için bütün malûmat ve kaynaklara malik olan Hükümet kanalından geçmiş bulunmasının daha doğru olacağı mütaleasındadır.

Bununla beraber komisyonumuzun çalışmasına devam etmesi istenildiği takdirde ana prensipler içinde yeni bir proje tanzimi imkânının hazır-

C. H. F.
Grup İdare Heyeti

81
51

lanabileceği tabii bulunduğundan bu iki şıktan hangisinin daha münasip görüleceğinin Parti Genel Başkan Vekili Başbakanımız İsmet İnönü'ne arzına müsaade buyrulmasını diler, saygılarımı sunarım.

C.H.P. Grup Toprak kanunu

Komisyonu Başkanı

Gümüşane Saylavı

Y. F. Koca

030	10			81	531	10
-----	----	--	--	----	-----	----

EK-18

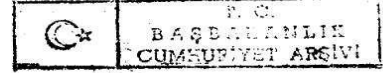
**Muhacir, mülteci ve yerli topraksız halka toprak verilmesine dair
1505 sayılı Kanun'un çeşitli illerde uygulanması.**

T. C.
BASVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayı
2

6894

Kararname

Yeni gelen ve gelecek olan muhacirleri, mültecileri, nakil olunan eşhası veyahud yerli topraksız halkı topraklandırmak için, 14/6/934 tarih ve 200 sayılı tefsire dayanılarak 1505 sayılı kanun hükmünün, Kütahya, Muğla, Aydın, Bursa, Afyon Karahisar, Bilecik, Kocaeli, Amasya, Çorum, Sivas, Tokat, Seyhan, İçel, Malatya, Elâziz ve Gaziantep vilayetlerinde tatbiki; Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğinin 10/5/937 tarih ve 35867/46 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/6/937 tarihinde onanmıştır.

14/6/937

REİS ICUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

Y. İsmail

Ad. V.

E. Sancar

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. B. Özas

Ma. V.

A. Özalp

Mf. V.

S. Arkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İ. V.

C. Özalp

S. İ. M. V.

H. K. Özalp

G. İ. V.

K. Özalp

Zr. V.

H. Özalp

990 18 01 02 76 55 5

EK-19

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin ve Ziraat Bankası Memurları Tekaüd Sandığı'nın 1938 yılı kar, zarar ve hesap bilançoları.

**TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİNİN
13. TEMMUZ - 31. İCİ KÂNUN 1938.
İDARE MECLİSİ RAPORU**

Cümhuriyet Hükümeti gıda maddelerinin başında gelen ve vaktile dahili istihlâkin ancak cüz'î bir mikdarını karşılayabilen buğdayın emin şartlar altında memleket ihtiyacını temin ettikten sonra yabancı memleketlere de ihraç edilebilecek keyfiyet ve kemmiyetle yetişebilmesi için müstahsilini himayesi altına alırken her hangi bir sebeple ekmek fiyatının yükselmesine meydan vermemek için müstehliki korumayı da umde ittihaz ve 10. 7. 1932 tarihinde bu maksatla 2056 No. lu kanunu tedvin eylemişti.

Medenî dünyanın afyon hakkındaki sıhhi ve takayyütkâr telekkilerini yüksek insanlık şiarının tabii icaplarına uygun bulduğu için de ekim sahalarını tahdit ettiği afyonun ithal, imal ve ihracını inhisar altına alarak 8. 6. 1933 tarihinde neşrettiği 2253 sayılı kanunla Uyuşturu Maddeler İnhisarı İdaresini teşkil etmişti.

Bu iki kanunun tatbik sahasındaki tecellileri bir tekâmül istidadı göstererek Hükümetin toprak mahsullerine karşı daha geniş ve fedakâr himaye esasları kurmasını zarurî kılmış ve bütün hububatın himayesi, geniş mikyasta silo inşa ve işletmesi, Afyon İnhisarının idaresi ve bütün bunlardan memleket için büyük stoklar vücuda getirilmesi imkânlarını derpiş eden 3491 sayılı kanun bu tekâmül neticesinde doğmuştur.

Maruzatımızın mevzuu Ofisin teşekkülüne, işgal mevzuuna giren buğday, silo ve afyon işlerinin devir ve tesellümüne ve bu devir ile müterafık bir surette inkişafa başlıyan beş buçuk aylık faaliyetine taallük etmektedir.

Teşekkül Devresi:

13. Temmuz. 1938 tarihinde mer'iyete giren 3491 sayılı kanunla teşekkül eden Ofisimizin Umum Müdürü ile muavinleri 15. 8. 1938 ve İdare Meclisi 13. 9. 1938 tarihli kararnamelerle taayyün etmiş ve Meclisimiz bu kararnamenin 24. 9. 1938 tarihinde Ofise tebliğinden sonra ilk içtimasını 14. 10. 1938 tarihinde Ankarada yapmıştır.

Uyusturucu Maddeler İnhisar İdaresi halinde İstanbulda çalışmakta iken Ofise intial eden Umum Müdürlük teşkilâtı 15. 12. 1938 tarihinde faaliyetini Ankarada tesis edebilmiştir.

Kanunun muvakkat hükümleri dairesinde teşekkül eden devir komitesi de İktisat Vekâleti tarafından tanzim olunan program dairesinde Ofisin teşekkülünü müteakip faaliyete geçmiştir.

Mevcudatı tesbit ve devri ikmal edilen merkezler peyderpey Ofise bağlanarak faaliyete başlamışlardır. Ofis tarafından yeni teşkilât vücuda getirilinceye kadar da kanunun muvakkat 5 inci maddesi mucibince T. C. Ziraat Bankası eskisi gibi Ofis namına mesaisine devam eylemiştir.

Ofis sermayesinin henüz teşekkül ettiği bu intikal devresi esnasında alım faaliyetinin sektedar edilmemesi için mübayaaya muktazi fondörülman İktisat Vekâletince T. C. Ziraat Bankası nezdinde açtırılan kredi ile temin edilmiştir.

030	10			244	450	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

— 4 —

T. C. Ziraat Bankasının elinde bulunan buğday mevcudu ile sair menkul ve gayri menkul kıymetleri ve Uyuşturu Maddeler İnhisarı mevcudatı ile tecehhüz eden Ofisimizin 3491 No. lı kanun mucibince iştilal ettiği buğday, silo ve afyon işlerinin 13. Temmuz. 1938 - 31. İci kânun 1938 devresine ait faaliyetini gösteren bilanço, kâr ve zarar hesaplarını tetkik nazarları nıza sunuyoruz:

I. — Sermaye unsuru olarak T. C. Ziraat Bankasından aynen devrolunan:

Buğday 29.738.796 kilo	1.457.712.81	Lira kıymetinde
Demirbaş 6.481 adet	35.200.28	»
Çuvallar 154.810 adet	16.716.21	»
Cem'an	1.509.629.30	Türk Lirasıdır.

II. — T. C. Ziraat Bankasından nakden devrolunan:

3.221.474.34 Lira.

III. — 3491 No. lı kanunun 12 nci maddesinin «E» fıkrası mucibince Ofise devrolunan silo, anbar ve lojmanlarla makine ve tesisat, demirbaş ve levazım anbarları mevcutlarının devir kıymetleri:

Silolar	1.690.535.56	Lira
Anbarlar	95.115.08	»
Lojmanlar	17.129.07	»
Silolar makine ve tesisatı	1.520.362.08	»
Anbarlar makine ve tesisatı	20.821.14	»
Silolar ve Teknik Büro demirbaşlarıyla levazım deposu anbarları mevcudu	39.143.55	»
Yekûn	3.383.106.48	liradır.

IV. — Uyuşturu Maddeler İnhisarından devrolunan:

Bir buçuk milyon Lira sermayesi mukabil	1.500.000.—	Lira
Nümune artıkları mevcudu	6.304.15	»
Cem'an	1.506.304.15	Liradır.

Bu suretle Ofise sermaye unsuru olarak devrolunan kıymetler yekûnu (9.620.514.27) Dokuz milyon altı yüz yirmi bin beş yüz on dört Lira yirmi yedi kuruşa baliğ olmaktadır.

1938 Senesi Dünya Buğday Vaziyeti:

EKİM: — Buğday ekilen saha çoğalmıştır. Bu genişleme geçen sene zer'iyatına nazaran % beş nisbetinde ve son beş senenin vasatısına nazaran da yüzde on derecesinde tahmin edilmektedir. Meteorolojik şartlar hemen umumiyetle müsait geçmiştir.

MAHSUL: — Avrupa ve Asya'da evvelki senelere nazaran rekor teşkil edecek derecede yüksek, Şimali Amerika'da iyi, Cenubi Amerika'da mebzul, Amerika'da vasat, Avustralya'da vasattan aşağı olmuştur.

Dünya buğday mahsulü hey'eti umumiyesi itibarile iyi bir mahsul alınan geçen senenin rekoltesinden ve hattâ 1927-1931 vasatısından yüzde on beş kadar fazladır.

Dört büyük ihracatçı memleketin (Müttehidei Amerika, Kanada, Arjantin, Avustralya) mahsulü geçen seneler rekoltelerinin fevkindedir. İthalâtçı memleketlerin mahsulleri de evvelki seneler rekoltesine nazaran yüksek bulunmaktadır.

EK-20

**Cemiyet-i Akvam Konseyi'nde İskenderun Meselesi ile ilgili
yapılan görüşmelere dair Tevfik Rüştü Aras'ın Telgrafı**

İskenderun mıntakasının müstakbel statüsünü tanzime matuf olan atide-ki esas prensüpler üzerinde bir anlaşma tahakkuk edebildi .

1- Sancak farklı bir varlık teşkil eder(entiédistincte) dahilî işle-
rinde tam bir istiklâle sahiptir . Aşağıda 3 numarada yazılı ahkâm mahfuz
kalmak kaydile haricî işleri Suriye devleti tarafından idare edilir. Sancak
ve Suriye için aynı gümrük ve meskûkât usulü mevcuttur .

2- Sancakda Türk lisanı resmî bir lisandır ve 10 uncu fıkroda derpiş
edilen usule tevfiikan diğer bir lisan istimalinin şeraitini ve karakterini
konsey tayin edecektir .

3- Bu Devletin hakimiyetine ve istiklâline her hangi bir suretle hale-
iras edebilecek mahiyette Suriye Devleti tarafından münakit beynelmilel hiç
bir itilâf ve keza aynı tesirleri haiz hiç bir beynelmilel karar cemiyeti
akvamın mukaddem ve katî bir muvafakatı olmaksızın Sancakda tatbik edilemez.

4- Hususî Ajanlar Suriyenin selâhiyetine bırakılmış işler için her
iki taraf icrai makamları arasındaki lüzumlu irtibatı temin edeceklerdir. Bu
aynı işler için Sancak ve Suriye teşriî Meclisleri bir Parlamentolar arası
irtibatı tesis ve bunun şeraitini tayin etmek ihtiyarını haiz olacaklardır.

5- Sancağın statü ve anayasasına riayeti temine matuf aşağıdaki şart-
lar dahilinde icra edilen cemiyeti akvam konseyi kontrolü :

a) Fransız tabiiyetinde olmak üzere Cemiyeti akvam konseyi tarafından
tayin edilecek bir delegenin mahallinde bulunması .

b) statü ve anayasa ahkâmına muhalif icrai veya teşrii her kararı
delegenin azamî 4 ay müddetle tâlik etmek selâhiyeti . Bu takdirde delege
derhal meseleyi , bu hususta nihayi kararı verecek olan Cemiyeti akvam kon-
seyine arz etmeğe mecburdur .

c) Türk ve Fransız Hükümetleri konseyin ittihaz edeceği kararlara
riayeti temin için Cemiyeti akvam konseyinin kendilerine yapacağı tavsiye-
lerin muktazasını ifa etmeğe amade olduklarını beyan ederler .

Konseyin kararı müfadına nazaran iki hükümet müstereken hareket etmek
vaziyetinde bulundukları takdirde bu iki hükümet evvelemirde bu hareketin
şeraitini istiğare edeceklerdir .

030	10			222	501	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

Gayri askerilik hususunda konseyin hak ve selâhiyetleri bilâhare tayin edilecektir .

6- Sancağın ordusu yoktur. Hiç bir mecburî askerî hizmet orada ihdas olunamaz ; orada hiç bir askerî tahkimat yapılamaz, yalnız mevcudu kişiyi geçmiyecek olan mahallî polis kuvvetleri teşkil olunabilir , ve işbu polis kuvvetine lâzım olan eslihadan gayri hiç bir esliha Sancağa sokulamaz ve orada bulundurulamaz. Teknik hususat bilâhare yapılacak bir anlaşma ile tayin edilecektir .

7- Bir Türk-Fransız muahedesi aktolunacaktır . Bu muahede Türkiye ve Fransasın Sancağın temamiyeti mülkiyesini ne şekillerde temin ettiklerini tesbite matuf ahkâmı ihtiva edecektir. İşbu teminat tarafeyn arasında yapılacak istişare sonunda tatbik edilecektir .

Türkiye - Suriye ve Fransa arasında bir anlaşma yapılacaktır . ve bunun mevzuu Türkiye - Suriye hududunun masuniyetini temin etmek ve Türkiye Suriye ülkeleri üzerinde diğer memleket rejim ve emniyeti aleyhine müteveccih her türlü teşkilât ve faaliyeti men etmek olacaktır .

8- Sancak statüsü İskenderun limanında Türkiyenin bu limanı transit ihtiyacı için en geniş mıkyaşda kullanmasına müsaade etmek maksadile kendi sine tanılacak hukuk ve menafii tasrih edecek olan bir maddeyi ihtiva eyliyecektir .

9- Statü ve anayasa , konsey bu hususta karar verir vermez meriyete gireceklerdir .

10- Konseyin karar ve tavsiyeleri sülûsan ekseriyetle ittihaz edilecektir. Tarafeynin reyleri bu ekseriyete hesabına dahil değildir .

İşbu metin Fransa ve Türkiye mümessillerinin tasvibine iktiran etmiştir . Bunda munsifane ve pakta uygun bir tarzı hal esasları alabileceği hakkındaki işbu mümessillerin kanaatlerine ben de iştirak ediyorum ve bunları konseyin tasvip edeceğine de şüphe etmiyorum . Tesbit edilen metinden bazı elemanların daha şimdiden istihsal edilmiş olduğu anlaşılıyor .

Diğer taraftan bazı nokat tasrihatı ve hatta mütemmim ahkâmı istilzam etmektedir ve nihayet diğer bazı hususata dair teknik bir etüd yapmak gerektir. Bu mülâhaza iledir ki tahdidi bir mahiyeti haiz olmaksızın zirdeki cetvel tesbit edilmiştir .

030	10			222	501	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

A: Statü.-

- 1- Sancağı¹² tarifi : Balâda meruz esas prensiplerin I numaralısı ;
- 2- Hali hazır hudutlarının tasdiki ve 12 eylül 1921 tarihli kararname ile Sancakdan ayrılmış olan üç nahiye meselesinin tetkiki ,
- 3- Statüye , esas prensiplerin 3 numaralısının derci ,
- 4- Statüye , esas prensiplerin 4 numaralısının derci ,
- 5- Konseyin kontrolü , konsey delegesinin selâhiyetleri ve saire (esas prensiplerin 5 numaralısına müracaat)
- 6- Askerlikden tecrid statüsü : Statüye, esas prensiplerin 6 numaralısının derci. Konseyin bu husustaki hukuk ve selâhiyetlerinin tetkiki (esas prensiplerin 5 numaralısının son bendine müracaat) ,
- 7- Akalliyetlerin hukuk ve himayesi, istida hakkının istimali,
- 8- İktisadî ahkâm . İskenderun (esas prensiplerin 8 numaralısına müracaat) posta anlaşmaları ,
- 9- Meriyete vaz'ı ve ahkâmı muvakkate .

B: Anayasa.-

- 1- Kuvai umumiye : Teşriî, icraî, Kazaî uzuvların ve bunların selâhiyetlerinin esas prensiplerin I numaralısının gerçevesi dahilinde tayini,
 - 2- Usulu intihab,
 - 3- Lisan meselesi (esas prensiplerin 2 numaralısına müracaat) ,
 - 4- Anayasanın tadiline müteallik usul ,
 - 5- Meriyete vaz'ı ve ahkâmı muvakkate .
- Yukarıda ^{velet} ~~işen~~ edilen vazifenin ifasına tevessül etmeyi konseye teklife mecbur olduğumu zannediyorum . Konsey mandater Devletle mutabık olarak konseye arzedilmek üzere işbu muhtelif mevzuları tetkiki ve bilhassa Sancağın statü ve anayasasının tahriri için mutahassıs bir komiteye tavzif edebilir . Raportörün , içinde kendi mümessilini bulundurabileceği bu komite raportörle mutabık olarak Konsey Reisi tarafından ihtisaslarına binaen intihab edilmiş azamî altı şahsiyetten mürekkep olacaktır . Komite arzu ettiği takdirde akvam Cemiyeti kâtibi umumiliğinin selâhiyettar servisleriyle ve icabında daimî mandalar komisyonule istişare edebilir .

030	10			222	501	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-21

Hatay vilayeti kurulmasına dair kanun.

— 957 —

Hatay vilâyeti kurulmasına dair kanun

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 11/VII/1939 - Sayı : 4255)

No.
3711Kabul tarihi
7 - VII - 1939

BİRİNCİ MADDE — Türkiye Cumhuriyetile Fransa Cumhuriyeti arasında 23 haziran 1939 tarihinde akdedilen anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen hudud tashihi neticesinde Türkiye millî hududu dahiline giren Hatay arazisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir.

İKİNCİ MADDE — İsimleri bu kanuna bağlı (1) numaralı cedvelde yazılı kazalarla vilâyet merkezini ve bu kazalarabağlı nahiyele ihtiva etmek ve merkezi Antakya olmak üzere Hatay vilâyeti kurulmuştur.

Vilâyetin idarî taksimatı sınırları İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunur.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Dört yol kazası Seyhan vilâyetinden alınarak Hatay vilâyetine verilmiştir.

İslâhiye kazasına bağlı Hassa nahiyesi, merkezi Hassa olmak üzere, kazaya çevrilmiş ve Hatay vilâyetine bağlanmıştır. Yeni ilhak edilen topraklardan bir nahiye halinde bu kazaya verilecek köyler ve nahiye'nin adı ve merkezi İcra Vekilleri Heyetince tesbit edilir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Vilâyet ve yeni kaza ve nahiyele memurlarının derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (2) numaralı cedvelde gösterilmiştir. Bu cedveldeki kadrolar, aid oldukları vekâletlerin ve mülhak bütçeli dairelerin kadrolarına eklenmiştir.

BESİNCİ MADDE — Bu kanuna bağlı (3) numaralı cedvelde gösterilen müstahdemlerle nakil vasıtaları kadroları aid oldukları vekâletlerle mülhak bütçeli dairelerin 1939 malî yılı kadrolarına ilâve olunmuştur.

ALTINCI MADDE — Muhtelif tertiplere tefrik şekli bağlı (4) numaralı cedvelde gösterildiği üzere umumî muvazene'ye dahil dairelerin 1939 malî yılı bütçelerine (2 025 447) lira, Posta, telgraf ve telefon umum müdürlüğü bütçesine (105 824) lira, Vakıflar umum müdürlüğü bütçesine (27 020) lira Orman umum müdürlüğü bütçesine (18 950) lira munzam tahsisat verilmiştir.

YEDİNCİ MADDE — 1939 malî yılı Sıhhat ve içtimâî muavenet vekâleti bütçesinin 585 nci faslında (Antakya ve İskenderun hastaneleri) unvanile yeniden açılan (12) nci maddeye (117 580) lira fevkalâde tahsisat konmuştur.

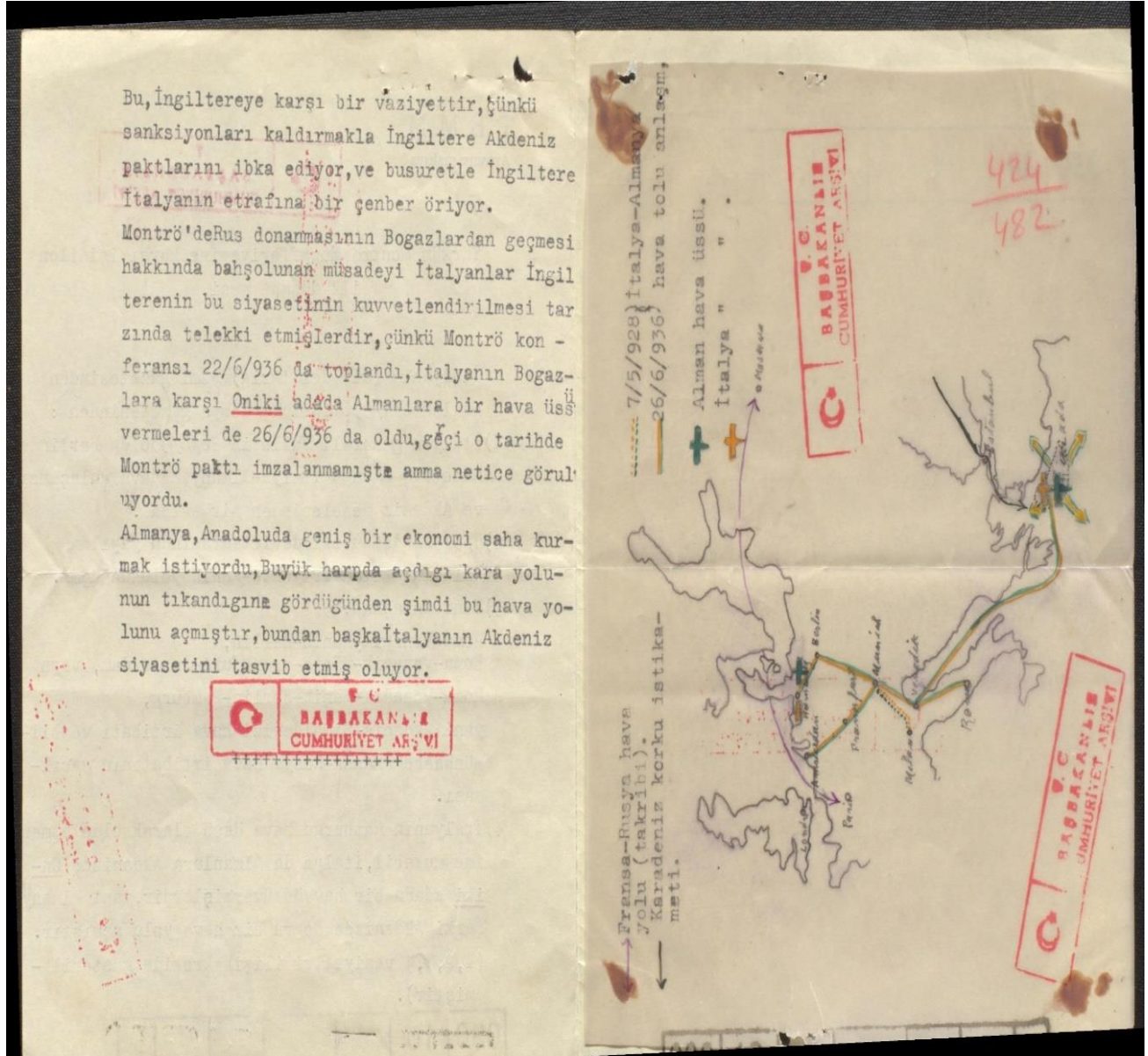
SEKİZİNCİ MADDE — 3413 sayılı kanuna bağlı cedvele aşağıda yazılı kadrolar eklenmiştir.

Memuriyetin nevi	Aded	Ücret
Müdür	2	50
Muavin	6	35

DOKUZUNCU MADDE — 1939 malî yılı muvazenei umumiye kanununa bağlı (M) cedveline (145) lira ücretli Antakya lisesi fıkrası ilâve edilmiştir.

EK-22

Montrö Antlaşması'nı müteakip, İtalya'nın tasarladığı planı gösteren kroki.

EK-23**V. Dönem TBMM Milletvekillerinin Ayrıntılı Listesi**

Seçime Girdiği İl	İsmi	Doğum Yeri ve Tarihi	Eğitim Aldığı Yer	Uzmanlık Alanı	Milletvekili Olmadan Önceki Mesleği	Önceki Dönemde Yer Aldığı Meclisler
Afyonkarahisar	Ali Çetinkaya	Afyonkarahisar 1878	Harp Okulu	Askerlik	Ayvalık Bölge Komutanı	I, II, III, IV
	Berç Türker (Keresteciyan)	İstanbul 1870	Galatasaray ve Robert Koleji	Bankacılık, İktisat ve Maliye	Emekli Osmanlı Bankası Müdürü ve Aslan-Eskihisar Çimento Şirketi Denetçisi	V
	Cemal Akçın	Afyonkarahisar 1889	Hukuk Mektebi (İ.Ü)	Ziraat ve Ticaret	Afyonkarahisar Elektrik Kurumu Müdürü	IV, V
	Haydar Çerçel	Afyonkarahisar 1891	Mülkiye Mektebi	İktisat ve Eğitim	Erzurum Maarif Emini	III, IV, V
	İzzet Akosman	Afyonkarahisar 1897	Yüksek Ticaret Mektebi (M.Ü)	Ticaret	Tüccar	III, IV, V
	İzzet Ulvi Akyurt	Eskişehir 1880	Mülkiye Mektebi	Yazarlık ve Eğitim	Maarif Vekaleti Özel Kalem Müdürü	II, III, IV, V

	Mebrure Gönenç	İstanbul 1900	Amerikan Koleji	Eğitim	Mersin Belediye Üyesi	V
Amasya	Ahmet Esat Uras	Amasya 1882	Mülkiye Mektebi	İdare	Rize Mutasarrıfı	II, III, IV, V
	İsmail Hakkı Mumcu	Amasya 1879	Mülkiye Mektebi	İdare	Amasya Valisi	I, III, IV, V
	Nafiz Aktın	Amasya 1879	Rüştiye	Belediyeçilik	Amasya Belediye Reisi	II, III, IV, V
Ankara	Ahmet Ulus	Giresun 1897	Ortaokul	Sanayi, Matbaa ve Ticaret	Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Ustabaşı	V
	Aka Gündüz(Emis Avni)	Selamık 1884	Kuleli Askerî Lisesi	Yazar	Yazar	IV, V
	Nikola Taptas	İstanbul 1871	Tıp Mektebi	Doktor	Etfal Hastanesi Doktoru	V

Ankara	Eşref Demirel	Akşehir 1883	Lise, Sanayi Alayı Mektebi	Sanayi, Makine, Mühimmat	İmalat-ı Harbiye Fişek Fabrikası Ustabaşı	IV, V
	Falih Rıfkı Atay	İstanbul 1893	Darülfünun Edebiyat Fakültesi	Basın	Gazetecilik	II, III, IV, V
	Hatı Çırpan(Satı Çırpanoğlu)	Kızılcahamam 1890	Özel Okul	Çiftçilik	Kazan Köyü Muhtarı	V
	Mustafa Kemal Atatürk	Selânik 1881	Erkan-ı Harbiye	Cumhurbaşkanı	Heyet-i Temsiliye Başkanı	I, II, III, IV, V
	Ömer Mümtaz Ökmen	Ankara 1895	Darülfünun Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat	V
	Müşfik Ayaşlı	Ayaş 1878	Ortaokul	Çiftçilik	Çiftçi	V
	Mehmet Rasim Aktar	Ankara 1881	Ortaokul	Ticaret	Ticaret	IV, V

Ankara	Rifat Araz	Ankara 1878	Ortaokul	Bankacılık ve Maliye	Ankara Ziraat Bankası Müdürü	III, IV, V
	Şakir Kınacı	Ankara 1875	Ortaokul	Ticaret	Ankara Ticaret Odası Başkanı	I, II, III, IV, V
	Yahya Galip Kargı	İstanbul 1874	Ortaokul	Maliye	Ankara Valisi	I, II, III, IV, V
Antalya	Celal Mengilibörü	Girit 1876	Erkan-ı Harbiye	Askerlik ve Diplomasi	Halep Başkonsolosu	V
	Cemal Tunca	İstanbul 1885	Tıp Mektebi	Operatör Doktor	İzmir Memleket Hastanesi Başhekimliği	III, IV, V
	Numan Aksoy	İbradı 1890	Darülfünun Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat	IV, V
	Mehmet Rasih Kaplan	Akseki 1883	Mısır Cami-i'l Ezher, Kahire Darülfünun	Hukuk, Sosyoloji	Antalya Meclis Azası	I, II, III, IV, V

Antalya	Tayfur Sökmen	Gaziantep 1892	Lise	Ziraat ve Ticaret	Antakya ve İskenderun Havalimanı Siyasi Birliği Başkanı	V
	Türkan Baştuğ	İstanbul 1900	Darülfünun Felsefe Bölümü	Felsefe, Sosyoloji ve Eğitim	Öğretmen	V
Aydın	Abidin Özmen	Niğde 1890	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Bursa Valisi	IV, V
	Adnan Ertekin (Menderes)	Aydın 1899	Ankara Hukuk Mektebi	Çiftçilik	CHF Aydın İl Heyeti İdare Başkanı	IV, V
	Mazhar Germen	Aydın 1887	Mekteb-i Tıbbiye Mülkiye-i Şahane	Tıp	Doktorluk ve Çiftçilik	I, II, III, IV, V
	Mehmet Nazmi Topçuoğlu	Aydın 1888	Mülkiye Mektebi	Ticaret ve İktisat	Ticaret ve Aydın Zirai Satış Koop. İdare Meclis Başkanı	V
	Ahmet Nuri Göktepe	Akseki 1889	Selânik Ziraat Mektebi	Tarım ve Hayvancılık	Genel Meclis Üyesi	V

	Hasan Tahsin San	Selamık 1865	Ortaokul	İdarecilik	Ziraat	I, II, III, IV, V
Balıkesir	Cemal Esener	İstanbul 1876	Harp Okulu	Askerlik	Emekli Albay(Tuğbay)	V
	Hasan Vasıf Somyürek	İstanbul 1889	Darülfünun Tıp Mektebi	Laboratuvar ve İç Hastalıklar Uzmanı	Dış Hekimliği Mektebi ve Stomatoloji Profesörü	V
	Mustafa Enver Adakan	Girit 1896	Almanya Yüksek Mühendislik Mektebi	Makine ve Elektrik Yüksek Mühendisi	Edremit Elektrik Müdürü	IV, V
	Kazım Özalp	Köprülü 1880	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Kolordu Komutanı	I, II, III, IV, V
	Hacim Çarıklı(Kezer)	Uşak 1881	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Bursa Valisi	I, II, III, IV, V
	Mustafa Hayrettin Karan	Balıkesir 1890	Lise	Gazetecilik	Türk Dili Gazetesi Sahibi, Başyazarı ve Balıkesir Belediye Başkanı	III, IV, V

Balıkesir	İsmail Hakkı Uzunçarşılı	İstanbul 1888	Darülfünun Edebiyat Fakültesi	Tarihçi	Eğitim Bakanlığı Genel Müfettişi	III, IV, V
	Mehmet Emir(Demir)	Balıkesir 1880	Özel Okul	Ziraat, Ticaret	Zeytincilik ve Sabunculuk	II, III, IV, V
	Örge Evren	Balıkesir 1888	Darülfünun Hukuk	Hukuk	Avukat	II, IV, V
	Osman Niyazi Burcu	Balıkesir 1875	Darülfünun Hukuk	Adliye	İzmir İstinaf Savcı Yardımcısı	II, III, IV, V
	Rahmi Selçuk	Balıkesir 1901	Lise	Çiftçilik	Susurluk Belediye Azası	V
	Ayşe Sabiha Gökçül(Erbay)	Bergama 1900	Darülmuaallimat Mektebi	Edebiyat	İzmir Kız Muallim Mektebi Müdürü	V
Bayazıt(Ağrı)	Halit Bayrak	İzmir 1892	Harp Okulu	Askerlik	Ticaret	III, IV, V

Bayazıt	Aziz İhsan Tav	İstanbul 1874	Darülfünun Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat, İstanbul Belediye Azası	III, IV, V
	Ubeydullah Bey	İzmir 1857	Medrese	Yazar, Öğretmen	Beyoğlu Belediyesi Evlendirme Memuru	I, IV, V
Bilecik	Besim Ömer Akalm	İstanbul 1862	Tıbbiye	Doğum Uzmanı	Hekim, Yazar	V
	İbrahim Çolak	Bursa 1881	Harp Okulu	Askerlik ve Sanayi	3. Süvari Tümeni Komutanı	II, III, IV, V
	Salih Bozok	Selânik 1881	Harp Okulu	Askerlik ve Jandarma	Cumhurbaşkanı Başyaveri	II, III, IV, V
Bolu	Cevat Abbas Gürer	Niş 1887	Harp Okulu	Askerlik ve Diplomasi	Asker	I, II, III, IV, V
	Emin Cemal Suda	Girit 1877	Tıbbiye	Tıp	Bolu Belediye Hekimi, Tabip Binbaşı	II, III, IV, V

Bolu	Hasan Cemil Çambel	İstanbul 1879	Harp Okulu ve Erkan-ı Harbiye	Askerlik ve Yazarlık	Asker	III, IV, V
	İsmail Hakkı Uzmay	Selanik 1881	Halkalı Ziraat Yüksekokulu	Ormancılık ve Mühendis	İzmir Orman Müdürü	IV, V
	Mithat Denli	İstanbul 1872	Harp Okulu	Askerlik	Emekli Kaymakam	V
	Mehmet Mithat Dağdemir	Girit 1884	Halkalı Ziraat Yüksekokulu	Ormancılık	Ziraat Vekaleti Tefiş Kurulu Başkanı	IV, V
	Şükrü Gülez	Bolu 1870	Ortaokul	Ticaret ve Üretim	Bolu Mahkeme Başkatibi	I, II, III, IV, V
Burdur	Halit Onaran	İzmir 1881	İdadi ve Özel Okul	İdarecilik	İzmir Vali Yardımcısı	III, IV, V
	İbrahim Necmi Dilmen	Selanik 1887	Darülfünun Hukuk	Dil, Tarih, Edebiyat, Hukuk ve Gazetecilik	Maarif Vekaleti 3. Sınıf Müfettiş	V

Burdur	Mustafa Şeref Özkan	Burdur 1884	Hukuk Mektebi ve Paris Hukuk Fakültesi	Hukuk ve İktisat	Lozan Konferansı Müşaviri	II, III, IV, V
Bursa	Asaf Süleyman Doras	Bursa 1879	Darülfünun Hukuk Mektebi	Adliye ve İdarecilik	Ankara İstinaf Mahkemesi Başkanı	II, III, IV, V
	Atıf Akgüç	Mudanya 1900	Darülfünun Hukuk Mektebi	Hukuk	Adliye Müfettişi	V
	Abdulhalim Galip Kahraman	Korkuteli 1890	Tıbbiye Mektebi	İç ve Zührevi Hastalıklar	CHF Antalya İdare Heyeti Başkanı	IV, V
	Ahmet Refik Güran	İstanbul 1873	Tıbbiye Mektebi	Hıfzıssıhha, Beşerî ve Hayvani Bakteriyojoloji ve Sâri Hastalıklar	İstanbul Hıfzıssıhha Müdürlüğü ve Tıp Fak. Bakteriyojoloji Profesörü	III, IV, V
	Mehmet Sadi Konuk	İstanbul 1894	Tıbbiye Mektebi	Operatör, Doğum ve Kadın Hastalıkları	Bursa Belediyesi Doğum ve Kadın Has. Uzmanı	V
	Mehmet Esat Sagay	Karaferye 1874	Harp Okulu	Askerlik ve Eğitim	İstanbul Bel. Meclis Üyesi ve Telefon Şirketi İdari Müşaviri	III, IV, V

Bursa	Hüseyin Fatih Güvendiren	Kıbrıs 1873	Mülkiye Mektebi	İdarecilik ve Eğitim	Şurayı Devlet Azası	IV, V
	Mustafa Fehmi Gerçek	Karacabey 1868	Medrese	Ulumu Şarkîye	Karacabey Müftüsü	I, II, III, IV, V
	Hasan Rafet Canitez	Bursa 1880	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Adana Valisi	II, III, IV, V
	Sadettin Ferit Talay	Trablusgarp 1879	Darülfünun Hukuk	Avukat	İstanbul Umumi Meclis Üyesi	V
	Şekibe İnsel	İstanbul 1886	Ortaokul	Çiftçilik	Çiftçilik	V
Çanakkale	Ahmet Cevat Emre	Girit 1878	Harp Okulu	Yabancı Dil	Dil Encümeni Azası	V
	Mustafa Bengisu	Ödemiş 1880	Tıbbiye Mektebi	Göz ve Harici Hastalıklar	Ödemiş Belediye Başkanı	I ve V

Çanakkale	Ahmet Hilmi Ergeneli	Uzunköprü 1887	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Birinci Umumi Müfettiş	V
	Mehmet Şükrü Yaşın	İnegöl 1882	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Mardin Bağımsız Mutasarrıfı	II, III, IV, V
	Ziya Gevher Etüli	İstanbul 1892	Darülfünun Hukuk	Gazetecilik, Maliye, Ticaret	Gazetecilik ve Ticaret	III, IV, V
Çankırı	Mustafa Abdülhalik Renda	Yanya 1881	Mülkiye Mektebi	Maliye, İdarecilik	İzmir Valisi	II, III, IV, V
	Mustafa Önsay	Selânik 1882	Darülfünun Hukuk	Hukuk, Maliye	İstanbul Maliye Denetçisi	V
	Mehmet Rifat Ünür	Çankırı 1880	Yüksek Muallim Mektebi	Eğitim	Kayseri Maarif Müdürü	II, III, IV, V
	Sami Çölgeçen (Üründül)	Berkofça 1877	Harp Okulu	Askerlik, Diplomasi, İdarecilik	Belediyeler Bankası Meclisi İdare Azası	III, IV, V

Çankırı	Ziya Esen (İsfendiyaroğlu)	Çankırı 1878	Ortaokul	Adliye	Meclisi Umumi Vilayet Azası	I, II, III, IV, V
Çoruh (Artvin)	Akif Akyüz	Trabzon 1882	Ortaokul	Maliye	Sinop Belediye Başkanı	III, IV, V
	Ali Rıza Zırh	İstanbul 1888	Darülfünun Hukuk	Hukuk, Ticaret	Ticaret	II, III, IV, V
	Mehmet Asım Us	Göğdes 1884	Mülkiye Mektebi	Gazetecilik, İktisat, Maliye, Eğitim	Gazetecilik	III, IV, V
	Mehmet Atıf Tüzün	Arhavi 1885	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Eğitim	Şurayı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi Başkanı	I, III, IV, V
	Fuat Bulca	Selânik 1881	Harp Okulu	Askerlik	11. Tümen Komutanı, Miralay	II, III, IV, V
	Hasan Cavit Belül	Arhavi 1878	Ortaokul	Ticaret	Ticaret	II, III, IV, V

Çorum	Mehmet Ali Okar	Selanik 1880	Harp Okulu	Askerlik	Tütüncü	III, IV, V
	Ömer Fehmi Noylan	Serez 1882	Hendese-i Mülkiye Mektebi	Nafia(Bayındırlık) İşleri	Nafia Vekaleti Şose, Köprü ve Binalar Başkanı	V
Çorum	Ali Rıza Özenç	Kırşehir 1882	Baytar ve Hukuk Mektebi	Veterinerlik	Türk Tayyare Cemiyeti Müfettişi	V
	Mustafa Elvan Cantekin	Çorum 1878	Tıbbiye	Doktor	Afyon Askeri Hastanesi Başhekim	I, II, III, IV, V
	Eyüp Sabri Akgöl (Akyol)	Ohri 1876	Harp Okulu	İdarecilik	Ziraat	I ve V
	İsmail Kemal Alpsar	İskilip 1874	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Ziraat	Sivas Valisi	II, III, IV, V
	Abdullah İsmet Eker	Çorum 1877	Medrese ve Ortaokul	Maliye	Evkaf Müdürlüğü	I, II, III, IV, V

Çorum	Mehmet Münir Çağıl	İskilip 1873	Darülfünun Hukuk	Hukuk	Evkaf Nezareti Müsteşarı ve Avukatlık	II, III, IV, V
	Nabi Rıza Yıldırım (Yıldırımtekin)	Çorum 1888	İlkokul	Ziraat	Çiftçilik, Köy Muhtarı	IV, V
Denizli	Mustafa Hamdi Berkman	Denizli 1892	Tıbbiye	Doktor	Denizli Memleket Hastanesi Başhekimliği	V
	Mustafa Kazım Samanlı	Denizli 1890	Tıbbiye	Doktor	Denizli Merkez Doktoru ve Sıhhiye Müdürü	II, III, IV, V
	Emin Aslan Tokat	Sarayköy 1893	Montpellier Ziraat Okulu ve Ankara Hukuk	Hukuk ve Bağcılık	Denizli Ziraat Mühendisi	III, IV, V
	Mehmet Şefik Türsan	İstanbul 1881	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Milli Müdafaa Vekaleti Müsteşarı	V
	Haydar Rüştü (Ali Haydar) Öktem	Gümüşhane 1885	Darülfünun Hukuk	Yazarlık ve Matbaa	İzmir Gazetesi Sahibi ve Başyazarı	II, III, IV, V

Denizli	Mazhar Müfit Kansu	Denizli 1874	Mülkiye Mektebi	İdarecilik ve Maliye	Bitlis Valisi	I, II, III, IV, V
	Necip Ali Küçük	Denizli 1892	Darülfünun Hukuk	Hukuk	Eşme Kazası Savcısı	II, III, IV, V
	Yusuf Başkaya	Denizli 1879	Medrese ve Hukuk	Ziraat, Adliye	Ziraat, Ticaret	I, II, III, IV, V
Diyarbakır	Mehmet Kazım Sevüktekin	İstanbul 1877	Harp Okulu	Askerlik	8. Tümen Komutanı	III, IV, V
	Huriye Öviz	İstanbul 1887	Londra Üniversitesi	Pedagoji	Öğretmen	V
	Mehmet Rüştü Bekit	Köstence 1882	Evkaf Mektebi	Muhasebe	Evkaf Genel Müdürü	III, IV, V
	Tevfik Bilge	Manastır 1865	Harp Okulu	Tarih	Kuleli ve İstanbul Kız Lisesi Öğretmeni	V

Diyarbakır	Aziz Zekai Apaydın	Bosna 1877	Mülkiye Mektebi	İktisat, İdarecilik ve Diploması	Moskova Büyükelçisi	I, II, III, IV, V
	Zeki Mesut Alsan	Aydın 1887	Mülkiye Mektebi ve Paris Ecole Libre Des Sciences Politiques	Hukuk, Siyaset Bilimi ve Sosyoloji	Mülkiye Mektebi Müdürü	III, IV, V
	Zülfü Tigröl	Diyarbakır 1876	Lise	Çiftçilik	Meclis-i Umumi Azası	I, II, IV, V
Edirne	Fatma Memik	Akveren 1903	Tıbbiye	İç Hastalıkları	Gureba Hastanesi Poliklinik Şefi	V
	Faik Kaltakkıran	Edirne 1870	Ortaokul ve Özel Okul	Ziraat	Bahçe ve Ziraat	I, II, III, IV, V
	Mecdi Nizami Boysan (Baysan)	Gümülçine 1886	Yüksekokul	Ziraat, Ticaret, Sanayi, Fabrikacılık	Ticaret ve Fabrikacılık	V
	Şeref Aykut	Bağdat 1873	Darülfünun Hukuk	Türk Dili ve Tarihi	Avukat	I, IV, V

Elaziz(Elâzığ)	Ahmet Saffet Okay (Okkay)	İstanbul 1877	Bahriye Mektebi	Bahriye	Erkan-ı Harbiye Bahriye Reisi	III, IV, V
	Fazıl Ahmet Aykaç	İstanbul 1884	Paris Ecole Libre des Sciences Politiques es Morales	Edebiyat, Eğitim	Öğretmen	III, IV, V
	Ali Fuat Ağralı	Midilli 1878	Mülkiye Mektebi	Hukuk, Maliye, İktisat	Divan-ı Muhasebat Başkanı	III, IV, V
	Fuat Ziya Çiyiltepe	İstanbul 1870	Harp Okulu	Askerlik, İdarecilik, Demiryolu, Sigortacılık	Sigortacılık	IV, V
	Hasan Tahsin Berk	Selânik 1881	Lise ve Özel Okul	Maliye	Emlak ve Eytam Bankası Emlak İdaresi Müdürü	III, IV, V
Erzincan	İbrahim Abdülhak Fırat	Erzincan 1881	Harp Okulu ve Hukuk	Askeri, Adli	Milli Müdafaa Vekaleti Muhakemat Şubesi Müdürü	II, III, IV, V
	Aziz Samih İlter	Kuruçam 1877	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Demiryolu	Samsun Sahil Demiryolları Komseri	III, IV, V

Erzincan	Osman Hikmet Işık	Sivas 1898	Lise ve Muallim Mektebi	Eğitim ve Belediyecilik	Sivas Belediye Başkanı	V
	Saffet Arıkan	Erzincan 1887	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Diploması	Erkan-ı Harbiye Kaymakamı	II, III, IV, V
Erzurum	Aziz Akyürek	Trabzon 1882	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Belediyecilik	İzmir Belediye Başkanı	III, IV, V
	Ahmet Filkri Tuzer	Bulgaristan 1877	Tıbbiye	Doktor	Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Müsteşarı	III, IV, V
	Ali Fuat Sirmen	İstanbul 1899	Darülfünun ve Roma Hukuk Fakültesi	Hukuk	Ankara Cumhuriyet Savcısı	V
	Ahmet Zeki Soydemir	Selânik 1883	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Ordu Müfettişi, Erkan-ı Harbiye Başkanı	V
	Nafi Atuf Kansu	Mekke 1890	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Eğitim	Maarif Vekaleti Müsteşarı	III, IV, V

Erzurum	Nafiz Dumlü	Erzurum 1880	Harp Okulu	Askerlik, Ziraat	Erzurum Belediye Başkanı	II, III, IV, V
	Nakiye Elgün	İstanbul 1880	İstanbul Kız Muallim Mektebi	Eğitim, Belediyeçilik	İstanbul Genel Meclis Üyesi	V
	Necip Asım Yazıksız	Kilis 1861	Harp Okulu	Türk Tarihi ve Dili	Darülfünun Lisan Tarihi Öğretmeni	III, IV, V
	Şükrü Koçak	Elazığ 1884	Erkan-ı Harbiye	Askerlik ve Havacılık	Teyyare Cemiyeti Başkan Yardımcısı	V
	Hasan Tahsin Uzer	Selânik 1880	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Vali	I, II, IV, V
Eskişehir	Ahmet Özdemir	Eskişehir 1899	Sanayi Mektebi	Sanayi	Şimendifer Makine Montörü	IV, V
	Mehmet Emin Sazak	Eskişehir 1882	Medrese ve Özel Okul	Ziraat ve Ticaret	Ziraat ve Ticaret	I, II, III, IV, V

Eskişehir	İstamat Özdamar	Bodrum 1879	Darülfünun Hukuk	Hukuk	Avukat	V
	Osman Zühdü Işın	Eskişehir 1887	Ortaokul	İdarecilik	Elektrik Şirketi Müdürü	V
	Yusuf Ziya Özer	Akdağmadeni 1870	Darülfünun Hukuk	Hukuk, Tarih, Dilbilim	Darülfünun Hukuk Tarihi Öğretmeni	IV, V
Gaziantep	Ali Kılıç	İstanbul 1890	Lise	Askerlik	Maraş ve G.Antep Kuva-yi Milliye Kumandanı	I, II, III, IV, V
	Bekir Sıtkı Kaleli	Akçadağ 1900	Darülfünun Hukuk	Hukuk, Askerlik, İktisat	Emniyet Sandığı Avukatı	V
	Memet Şahin	Gaziantep 1877	Ortaokul ve Özel Okul	Eğitim	Eytam Müdürü	I, II, III, IV, V
	Nuri Conker	Selânik 1881	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Berlin Mümessili	II, III, IV, V

Gaziantep	Ömer Asım Aksoy	Gaziantep 1899	Darülfünun Hukuk	Hukuk, Yazar	Halkevi Başkanı, Avukat, Lise Öğretmeni	V
	Remzi Güres	Kilis 1893	Mülkiye Mektebi	İktisat, Maliye, İdarecilik	Kilis Kaymakamı	II, III, V
	Reşit Açar	Besni 1875	Ortaokul	Ziraat	Bidayet Mahkemesi Azası	I, II, III, IV, V
Giresun	İhsan Sökmen	İstanbul 1873	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Diplomasi, İdarecilik	İzmir Valisi	II, III, IV, V
	Hakkı Tarık Us	Gördes 1889	Darülfünun Hukuk	Hukuk, Edebiyat	Vakit Gazetesi Başyazarı	II, III, IV, V
	İsmail Sabuncu	Şebinkarahisar 1891	İstanbul Ticaret ve Hukuk Mektebi	İktisat	Ticaret	II, III, IV, V
	Muzaffer Kılıç	İstanbul 1897	Harp Okulu	Askerlik, İktisat, Sanayi, Ticaret	Sanayi ve Tüccar	V

Giresun	Ahmet Münir Akkaya	Derabiye 1872	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Dahiliye Müsteşarı	II, III, IV
	Sadri Maksudi Arsal	Kazan 1880	Kazan Allamiye Medresesi ve Yükseköğrenim	Hukuk ve Eğitim	Ankara Hukuk Fakültesi Profesörü	IV, V
	Talat Onay	Çankırı 1888	Muallim Mektebi Edebiyat	Edebiyat, Tarih, Eğitim	Duygu Gazetesi Sahibi ve Başyazarı	II, III, IV, V
Gümüşhane	Ali Şevket Öndersev	Selanık 1884	Harp Okulu	Askerlik	Manisa Askerlik Şubesi Başkanı	V
	Durak Sakarya	Erzurum 1876	İstanbul Polis Okulu	Hukuk, Zabıta, İdarecilik ve Belediyecilik	Erzurum Belediye Başkanı	I, V
	Edip Servet Tör	Edime 1881	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Balya Karaaydın Madenleri Müşaviri	II, III, IV, V
	Hasan Fehmi Ataç	Gümüşhane 1879	Hususi Ekonomi ve Maliye Eğitimi	İktisat ve Maliye		I, II, III, IV, V

Gümüşhane	Şevket Erdoğan	Çerkeş(Çankırı) 1882	Harp Okulu	İdare ve Askerlik	Muamelelatı Zatiye Piyade Şubesi Müdürü	III, IV, V
İçel	Emin İnankur	Bucuklu 1876	Medrese	Eğitim	Silifke Müdafaa-i Hukuk ve Hilal-i Ahmer Başkanı	II, III, IV, V
	Ferid Celal Güven	Adana 1894	İstanbul Hukuk ve Güzel Sanatlar Mektebi	Hukuk ve Gazetecilik	Türk Sözü Gazetesi Sahibi ve Başyazarı	III, IV, V
	Süleyman Fikri Mutlu	Mersin 1893	Adana Öğretmen Okulu	Eğitim, İktisat, Ziraat ve Ticaret	Ticaret ve Çiftçilik	IV, V
	Hakkı Saydam	İstanbul 1874	Harp Okulu	Askerlik	İstanbul Belediye Meclisi Azası	III, IV, V
	Hamdi Ongun	Mersin 1894	İstanbul Telgraf Yüksekokulu ve Ankara Hukuk	Maliye, Ziraat, Hukuk	Çiftçilik	IV, V
İstanbul	Abdülhak Hamit Tarhan	İstanbul 1852	Robert Koleji ve Paris Ecole Nationale	Edebiyat ve Diplomasi	Meclis-i Ayan Reis Vekili	III, IV, V

İstanbul	Ahmet Hamdi Denizmen	İstanbul 1873	Bahriye Mektebi	Denizcilik ve Ticaret	Donanma Kumandanı	II, III, IV, V
	Ali Barlas	İstanbul 1869	Harp Okulu	Askerlik	İstanbul Liman Şirketi Sevk ve Hareket Şubesi Müdürü	IV, V
	Ali Rana Tarhan	İstanbul 1881	Galatasaray Lisesi, Almanya ve Belçika' da PTT Meslek Eğitimi	Posta, Telefon, Telgraf	Posta, Telefon, Telgraf Tefiş Heyeti Müdürü	III, IV, V
	Neşet Ömer İrdelp	İstanbul 1881	Tıbbiye Mektebi	İç Hastalıkları	İstanbul Üniversitesi Rektörü	V
	Refik Saydam	İstanbul 1881	Tıbbiye Mektebi	İç Hastalıkları	Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Genel Müfettiş Yardımcısı	I, II, III, IV, V
	Hakkı Şinasi Erel	İstanbul 1871	Tıbbiye Mektebi	Hekimlik	İstanbul Vilayeti Cemiyeti Belediye 1. Reis Vekili	II, III, V
	Fakihe Öymen	İşkodra 1900	İstanbul Darülfünun ve Darülmuallimat Coğrafya	Eğitim	Bursa Kız Muallim Mektebi Tarih-Coğrafya Öğretmeni	V

İstanbul	Refet Bele	İstanbul 1881	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Milli Müdafaa Vekili	I, II, V
	Şükrü Gökberk	Selanik 1876	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Emekli General	II, V
	Halil Etem Eldem	İstanbul 1861	İsviçre-Zürih ve Viyana Üniversitesi Tabii İlimler	Tarih	Asar-ı Atika Müzeleri Müdürlüğü'nden Emekli	IV, V
	Ahmet Hamdi Gürsoy	İnebolu 1898	İdadi ve Almanya' da Yüksek Debagat(Dericilik) Mektebi	Dericilik	Yedikule Debagat Fabrikası Ustabaşı Muavini	IV, V
	Hasan Hayrullah Ergin	İstanbul 1902	Ortaokul	Tüccar, Kunduracılık	Kundura Mağazası Sahibi	IV, V
	Mustafa Sadettin Uraz	Lâpseki 1984	Ortaokul	Ticaret	İstanbul İl Genel Meclis Üyesi, Tüccar	IV, V
	Hüseyin Salâh Cimcoz	İstanbul 1875	İstanbul Hukuk Mektebi	Gazetecilik	Mizah Kalem Gazetesi Sahibi	IV, V

İstanbul	Yaşar Yazıcı	Tirebolu 1989	Rüştiye	Makine ve Tesiye	Tophane Fabrikasında Tevsiyecilik	IV, V
	Ziya Karamursal	İstanbul 1873	Rüştiye ve Özel Eğitim	İdarecilik, Maliye, İktisat	Hazine-i Hassa Vekaleti Tahrirat Genel Müdür Yardımcısı	II, III, IV, V
İzmir	Benal Zübeyde Arıman	İzmir 1903	Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	Edebiyat, Belediyecilik	İzmir Belediye Meclis Üyesi	V
	Mahmut Celal Bayar	Umurbey 1883	Bursa Fransız Okulu ve Hususi Eğitim	Bankacılık	İttihat ve Terakki Fırkası İzmir ve Bursa Sorumlu Kâtibi	I, II, III, IV, V
	Tevfik Rüşti Aras	Çanakkale 1883	Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebi	Hekimlik	Genel Sıhhiye Müfettişi	I, II, III, IV, V
	Kazım İnanç	Diyarbakır 1880	Erkan-ı Harbiye	İdarecilik ve Askerlik	Emekli General	IV, V
	Halil Menteşe	Milas 1874	Paris Hukuk Fakültesi	Tarım	Çiftçilik	IV, V

İzmir	Hamdi Aksoy	İzmir 1883	İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi	Ziraat ve Gazetecilik	Tasvir-i Efkâr ve Yeniğün Gazeteleri Yazı İşleri Müdürü	I, II, III, IV, V
	Hasan Âli Yücel	İstanbul 1897	Darülfünun ve Darülmuallimin Edebiyat Bölümü	Eğitim, Dil ve Edebiyat	Maarif Vekaleti Orta Öğretim Genel Müdürü	V
	Hüseyin Hüsnü Çakır	Hopa 1893	Mülkiye Mektebi	İdarecilik ve Maliye	İnhisarlar Genel Müdürü	V
	Mustafa Kâmil Dursun	İzmir 1878	Lise ve Hususi Eğitim	Maliye ve İktisat	İzmir Pamukçular Anonim Şirketi Müdürü	II, III, IV, V
	Mahmut Esad Bozkurt	Kuşadası 1892	İstanbul ve İsviçre Hukuk Mektebi	Hukuk ve Ziraat	Hukuk Doktorası ve Çiftçilik	I, II, III, IV, V
	Mustafa Rahmi Köken	Bergama 1881	İstanbul Hukuk Mektebi	İktisat ve Hukuk	Zonguldak Maden Müdürü	II, III, IV, V
	Mehmet Sadettin Epikmen	İzmir 1894	Macaristan' da Makine Mühendisliği Fakültesi	İktisat ve Mühendislik	Ziraat Makineleri Fabrikası Sahibi	IV, V

İzmir	Mehmet Şükrü Saraçoğlu	Ödemiş 1886	Mülkiye ve Cenevre Darülfünun Siyasi ve Ekonomi Şubesi	Hukuk ve İktisat	Çiftçilik	II, III, IV, V
Isparta	Hüsnü Özdamar	Isparta 1875	Medrese	Ticaret ve Ziraat	Müftü	I, II, III, IV, V
	İbrahim Demiralay	Isparta 1883	Rüştiye ve İstanbul Fatih Medresesi	Ticaret ve Ziraat	Çiftçilik ve Ticaret	I, II, III, IV, V
	Kemal Ünal(Turan)	Isparta 1896	Ankara Hukuk Mektebi	Basın, Ticaret ve Matbaacılık	Öğretmen	IV, V
	Mükerrem Ünsal(Karaağaç)	Karaağaç 1885	Mülkiye Mektebi	Maliye	Divan-ı Muhasebat Azası	II, III, IV, V
Kars	Baha Öngören	İstanbul 1881	Galatasaray Lisesi ve Fransa Posta, Telgraf, Telefon Yüksekokulu	Elektrik, Telefon	Telgraf İşleri Müdürü	III, IV, V
	Esat Özoğuz	Hopa 1871	Rüştiye ve Hususi Eğitim	İdarecilik	Ankara İl Mektupçusu	I, II, III, IV, V

Kars	Muhittin Akyüz	İstanbul 1869	Harp Okulu	Askerlik ve Diplomasi	Kahire Büyükelçisi	IV, V
	Hüsrev Sami Kızıldoğan	Gümülçine 1884	Harp Okulu	Askerlik	Çiftçilik	I, V
	Mehmet Nazif Sirel	Yenişehir 1880	Darülfünun Hukuk	Hukuk	İstanbul Savcısı	III, IV, V
	Ömer Lütfi Küntay	Artvin 1888	Darülfünun Hukuk	Hukuk ve Eğitim	Avukat	IV, V
	Mehmet Fuat Köprülü	İstanbul 1890	Hukuk Mektebi	Edebiyat ve Tarih	Yazar	V
	Yusuf Akçura	Kazgan 1876	Harp Okulu	Diplomasi, Askerlik, Tarih	Yazar, Öğretmen	II, III, IV, V
Kastamonu	Ahmet Şükrü Şenozan	İstanbul 1876	Tıbbiye Mektebi	Kimya ve Dahiliye	Tütün İşçileri Birliği Dispanseri ve Sıhhat Yurdu Hekimi	V

Kastamonu	Tevfik Aslan	Koru 1885	Tıbbiye Mektebi	Dahiliye	Belediye Meclis Üyesi	V
	İbrahim Grantay	Hanya 1883	Paris Siyasal Bilgiler Okulu	Dil ve Diploması	Hersingforst Kon. Hariciye Vekaleti Şube Müdürü	V
	Nuri Tamaç	Kastamonu 1892	Darülfünun Kimya ve Eczacılık	Eğitim, Eczacılık	Kastamonu Lisesi Kimya Öğretmeni	V
	Sami Erkman	Yanya 1883	Erkan-ı Harbiye	Kooperatif ve Ziraat	Ziraat	V
	Sıtkı Şerif Eken	Tosya 1894	Ortaokul	Ziraat	Çiftçilik	V
	Mustafa Şerif İlden	Köprülü 1879	Erkan-ı Harbiye	Askerlik ve Diploması	Hariciye Vekaleti 2. Daire 1. Şube Şefi	V
	Tahsin Coşkan	Çemişgezek 1890	Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi	Ziraat	Ziraat Genel Müfettişi	III, IV, V

Kastamonu	Velet Çelebi İzbudak	Konya 1869	Medrese ve Özel Eğitim	Eğitim, Edebiyat, Türkçülük	Telif ve Tercüme Heyeti Üyesi	II, III, IV, V
Kayseri	Ahmet Hilmi Kalaç	Kayseri 1887	Mülkiye Mektebi ve Darülfünun Muallim Mektebi	İdarecilik ve Gazetecilik	Erciyes Gazetesi Sahibi ve Başvazarı	I, II, III, IV, V
	Ferruh Güpgüp	Kayseri 1889	Hususi Eğitim	Musiki, Biçki ve Dikiş	Kayseri Vilayet İdare Heyeti ve Belediye Meclis Üyesi	V
	Hasan Ferit Perker	İncesu 1890	İstanbul Hukuk Mektebi	Hukuk ve Ticaret	Avukat	III, V
	Mehmet Nahit Kerven	İstanbul 1879	Harp Okulu	İktisat, Sosyoloji, Eğitim	Emekli Asker, Öğretmen ve Çevirmen	III, IV, V
	Reşit Özsoy	İstanbul 1885	Yüksek Ticaret ve Hukuk Mektebi	Hukuk	Danıştay Dava Daireleri Başkanı	III, IV, V
	Salih Turgay	Bosna 1896	Darülfünun Kimya Şubesi ve Levazım Mektebi	Kimya	Bakırköy Barut Fabrikası Baş Kimyageri	V

Kayseri	Süleyman Demirezen	Rusçuk 1873	İlkokul	Fabrika ve Silah İşçiliği	Askeri Silah Fabrikasında Ustabaşı	V
	Veli Yaşın	İnegöl 1894	Mühendis Mektebi	Ziraat ve İdarecilik	Çanakkale Belediye Başkanı	V
	Faik Baysal	Prizren 1886	Darülfünun Hukuk Mektebi	Hukuk ve Maliye	Maliye Vekaleti Müsteşarı	V
	Sadettin Serim	İstanbul 1889	Mülkiye Mektebi	İdare ve İktisat	İstanbul Emlak Müdürlüğü Başkatibi	V
Kırklareli	Fuat Umay	Kırklareli 1885	Tıbbiye Mektebi	Tıp	Bolu Hükümet Hekimi	I, II, III, IV, V
	Şevket Ödül	Lüleburgaz 1885	Hususi Eğitim	Ziraat, Hukuk	Edirne Merkez Savcı Yardımcısı	II, III, IV, V
	Zühtü Akın	Lüleburgaz 1900	Ortaokul	Ziraat ve Makine	Lüleburgaz CHP Başkanı	V

Kırşehir	Ali Rıza Esen	İbradı 1879	Yüksek Veterinerlik Mektebi	Veterinerlik	Ziraat Vekaleti Veterinerlik Genel Müfettişi	V
	Ahmet Hazım Börekçi	Ankara 1893	İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu	Eğitim, İdarecilik,	Ankara Belediyesi Yazı İşleri Müdürü	III, IV, V
	Lütfi Müfit Özdeş	Kırşehir 1874	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	Emekli Albay	II, III, IV, V
	Mehmet Seyfelioglu	Kırşehir 1886	İlkokul ve Hususi Eğitim	Ticaret	Kırşehir CHP Başkanı	V
Kocaeli	Ali Dikmen	Batum 1875	İstanbul Darüşşafaka	İdare ve Eğitim	İlim Kurumları Müdür Muavini	IV, V
	Ziya Nuri Birgi	İstanbul 1872	Tıbbiye Mektebi	Hekim, K.B.B Uzmanı	Darülfünun Müdürrisi	IV, V
	Hasan Hayri Tan	İstanbul 1880	İstanbul Hukuk Mektebi	Hukuk	İstanbul Belediye Meclisi Üyesi, Avukat	III, IV, V

Kocaeli	İbrahim Süreyya Yiğit	İstanbul 1880	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Kaymakam	I, II, III, IV, V
	Kemalettin Olpak	İstanbul 1867	Harp Okulu	Askerlik	Askeri Kaymakam	III, IV, V
	Mahmut Nedim Bozatık	Tikveş 1884	Harbiye Mektebi	Askerlik	Bağcılık, Turgutlu Belediye Meclis Üyesi	V
	Mehmet Ragıp Akça	İzmit 1887	İstanbul Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat	II, III, IV, V
	Salâh Yargı (Mehmet Selahattin Orer)	İstanbul 1889	Hukuk Mektebi	Hukuk	Adliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı	III, IV, V
	İbrahim Diplan	Adana 1891	Fransa Yüksek Ziraat Okulu	Ziraat Mühendisi	Çiftçi	V
	Ali Sait Akbaytuğan	Bandırma 1872	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Yol ve Şimendifer	Yazar	V

Konya	Ali Fuat Cebesoy	İstanbul 1882	Erkan-ı Harbiye	Askerlik ve İdarecilik	Emekli General	I, II, IV, V
	Ahmet Hamdi Dikmen	Ünye 1893	Halkalı Yüksek Ziraat Okulu	Bağcılık	Ziraat Bakanlığı Genel Müdürü	III, IV, V
	Ali Rıza Türel	Selanik 1899	İstanbul Hukuk Mektebi ve Paris Hukuk Mektebi	Hukuk	İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı Başyardımcısı	V
	Bediz Morova	Bosna 1897	Ortaokul	Resim	Bolu Belediye Meclis Üyesi	V
	Cemal Tekin	İstanbul 1881	Darülfünun Hukuk Mektebi	Ticaret	Cemal Bey Lokantası Sahibi	V
	Osman Şevki Uludağ	Bursa 1889	Tıbbiye Mektebi	Verem, Röntgen, Tarih	Veremle Mücadele Cemiyeti Eyüp Dispanseri Başhekimisi	V
	Musa Kazım Gürel	Konya 1890	Konya Hukuk Mektebi	İdarecilik	Konya Belediye Başkanı	III, IV, V

Konya	Musa Kazım Okay	Giresun 1892	Mülkiye Mektebi	Eğitim, İdarecilik, Maliye, Hukuk	Giresun Lisesi Müdürü ve Maarif Müdür Yardımcısı	II, III, IV, V
	Mustafa Halit Üner	İstanbul 1887	Ortaokul	Sanayi	Uşak Şeker Fabrikası Ustası	V
	Mustafa Uluslan	Konya 1873	Medrese	Edebiyat	Öğretmen	II, III, IV, V
	Mustafa Eken	Konya 1901	İlkokul	Ziraat	Çiftçilik	IV, V
	Naim Hazim Onat	Konya 1889	Medrese	Edebiyat	Konya Genel Meclis Üyesi	II, III, IV, V
	Mustafa Şevket Dağ	İstanbul 1875	Güzel Sanatlar Okulu	Eğitim, Ressam	İstanbul Kız Muallim Mektebi Resim Öğretmeni	V
	Ali Muzaffer Göker	İstanbul 1888	Mülkiye Mektebi ve Paris Siyaset Okulu	Siyasi İlimler ve Tarih	TTK Genel Sekreteri	IV, V

Konya	Tevfik Fikret Sılay	Sille 1890	Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat	II, III, IV, V
Kütahya	Besim Atalay	Uşak 1882	Darülmuaallimin	Tarih ve Dil	Maarif Müdürü	I, II, III, IV, V
	İbrahim Dalkılıç (Tahtakılıç)	Uşak 1871	Medrese	Eğitim, İdarecilik, Ziraat	Çiftçilik	III, IV, V
	Mehmet Somer	Selanık 1882	Rüştiye ve Hususi Eğitim	Tuz	İskân Genel Müdürü	IV, V
	Muhlis Erkmen	Bursa 1891	Halkalı Yüksek Ziraat Okulu, Almanya İhtisası	Zootečni, Sütçülük	Ziraat Müsteşarı	III, IV, V
	Mustafa Naşit Uluğ	İstanbul 1902	Darülfünun Hukuk	Gazetecilik	Hakimiyeti Milliye Yazı Müdürü	IV, V
	Ömer Dinç	Kütahya 1887	İlkokul	Ziraat	Çiftçilik ve Hayvancılık	IV, V

Kütahya	Recep Peker	İstanbul 1887	Erkan-ı Harbiye	Askerlik ve İdarecilik	TBMM Başkanlığı	II, III, IV, V
	Şakir Ahmet Ediz	İstanbul 1875	Tıbbiye Mektebi	Göz Hastalıkları	Hekim	V
	Mustafa Vedit Uzgören	İstanbul 1897	Kuleli Askerî Lisesi	Askerlik ve Diplomasi	Hariciye Vekaleti Özel Kalem	V
Malatya	Abdülmuttalip Öker	Sivas 1893	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Ankara Vali Yardımcısı	III, IV, V
	Hilmi Oytaç	Selânik 1879	Tıbbiye Mektebi	Dahiliye	Bursa Sıhhiye Müdürü	II, III, IV, V
	Emrullah Barkan	Bingazi 1878	Mülkiye Mektebi	Hukuk ve Dilbilim	Başvekalet Muamelat Genel Müdürü	V
	Osman Nuri Koptagel	Erzincan 1874	Harp Okulu	Askerlik	Emekli General	V

Malatya	İsmet İnönü	İzmir 1884	Erkan-ı Harbiye	Askerlik ve Siyaset	Kolordu Kumandanı	I, II, III, IV, V
	Mahmud Nedim Zabcı	Malatya 1882	Erkan-ı Harbiye ve Fransa' da Haritacılık	Askerlik ve Haritacılık	Harita Kaymakamı	II, III, IV, V
	Mihri İffet Pektaş	Bursa 1897	Amerikan Kız Koleji	Yabancı Dil	Robert Koleji İngilizce Öğretmeni	V
	Osman Hilmi Taner	Malatya 1896	Ortaokul	Ticaret	Tüccar	V
	Vasıf Çınay	Adapazarı 1884	Harp Okulu	Askerlik	Emniyet-i Umumiye Müdür Yardımcısı	III, IV, V
Manisa	Saim Uzel	Menemen 1883	Tıbbiye Mektebi	Hekimlik ve İdarecilik	Manisa Sıhhiye Müdürü	II, III, IV, V
	Yusuf Hikmet Bayur	İstanbul 1892	Galatasaray Lisesi ve Sorbonne Üniversitesi	Diplomasi, Eğitim	Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri	IV, V

Manisa	Kâni Karaosman	Manisa 1872	Ortaokul	Ziraat	Çiftçilik	III, IV, V
	Kazım Nami Duru	İstanbul 1876	Harp Okulu	Eğitim, Yazarlık	Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyeti Üyesi	V
	Yusuf Kenan Orer	İstanbul 1889	Hukuk Mektebi	Hukuk	İstanbul Cumhuriyet Savcısı	V
	Osman Erçin	Manisa 1880	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Ziraat	Çiftçilik	III, IV, V
	Refik Şevket İnce	Midilli 1884	Selanik Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat	IV, V
	Sabri Toprak	Bosna 1877	Darüşşafaka ve Hukuk Mektebi	Posta, Telefon, Telgraf	P.T.T Genel Müdürü	II, III, IV, V
	Tahir Hitit	Bolu 1891	Ortaokul	İktisat, Ormancılık, Ticaret	Orman İşletme A.Ş Kurucu ve Müdürü	IV, V

Manisa	Turgut Türkoğlu	Girit 1891	İzmir İdadisi	İktisat ve Gazetecilik	İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Genel Sekreteri	IV, V
	Yaşar Özey	Ziştovi 1889	Halkalı Yüksek Ziraat Okulu ve Almanya' da İhtisas	Ziraat	Ziraat Uzmanı	II, III, IV, V
	Ahmet Faik Kurtoglu	Tavlusun 1892	Mülkiye, İstanbul Hukuk ve Brüksel Siyasi ve İktisadi Bilimler Mektebi	Sosyal-Ekonomik	İktisat Vekaleti Müşteşarı	V
Maraş	Mitat Alam	İzmir 1879	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Reji Genel Müdürü	II, III, IV, V
	Mehmet Erten	Elbistan 1886	Rüştiye	Ziraat ve Ticaret	Ticaret, Çiftçilik	I, II, III, IV, V
	Kemal Kusun	Adana 1889	Şam Tıp Mektebi, Hukuk Mektebi	Hukuk ve Ziraat	Adana Halkevi Başkanı	II, III, V
	Nuri Ural	Trabzon 1869	Fransa Alfort Baytar Okulu	Veterinerlik	Emekli Albay	III, IV, V

Maraş	Alâattin Tiritöğlü	Uşak 1903	Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi	Hukuk	Avukat	IV, V
Mardin	İrfan Ferit Alpaya	İstanbul 1884	Harp Okulu, İstanbul Hukuk Mektebi	Askerlik, Hukuk	Avukat	III, IV, V
	Hilmi Çoruk	İstanbul 1888	Hukuk Mektebi	Maliye, İdare	Kastamonu Belediye Başkanı	V
	Hasan Edip Ergin	İstanbul 1884	Hukuk Mektebi	İdarecilik, Hukuk	Şurayı Devlet Azası	V
	Osman Necati Dinçer	Osmaneli 1878	Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat	V
	Ali Rıza Erten	Mersin 1887	Halkalı Yüksek Ziraat Okulu	Ziraat Mühendisi, Bitkiler	Orman Yüksekokulu Öğretmeni	II, III, IV, V
	Abdürrezzak Şatana	Mardin 1879	Rüştiye ve Hususi Eğitim	Ziraat, Ticaret	Mardin Genel Meclis Üyesi	II, III, IV, V

Mardin	Ali Rıza Levent	Girit 1893	Tıbbiye Mektebi, Roma Sıtma Mektebi	Sıtma Mücadelesi, İskân	Seyhan Sıtma Enstitüsü Laboratuvar Şefi	V
Muğla	Hüseyin Avni Ercan	Muğla 1888	Darülfünun Tıbbiye	Hekimlik	Muğla Belediye Başkanı	IV, V
	Hüsnü Kitapçı	Yenice 1886	İstanbul Hukuk Mektebi	İktisat, Hukuk	Tüccar	IV, V
	Yunus Nadi Abaloğlu	Kızıldere 1880	Galatasaray Lisesi ve Hukuk Mektebi	Hukuk, Ekonomi, Gazetecilik	Gazetecilik ve Matbaacılık	I, II, III, IV, V
	Şükrü Kaya	İstanköy 1883	Galatasaray Lisesi, Fransa Hukuk Mektebi	Hukuk, İktisat	İzmir Belediye Başkanı	II, III, IV, V
	Nuri Tuna	Tekirdağ 1882	Hukuk Mektebi	Adliye	Manisa Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı	III, IV, V
	Sadullah Güney	İstanbul 1884	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Denizcilik	Deniz ve Hava Müşşarı	V

Muş	İsmail Hakkı Kılıçoğlu	Niş 1872	Harp Okulu	Askerlik, Sosyoloji, Din	Serbest Fikir Gazetesi Sahibi ve Başyazarı	III, IV, V
	Naki Yücekök	Nasliç/Makedonya 1866	Harp Okulu	Askerlik, İdarecilik	İstanbul İnhisarlar Başmüdüriyet Şube Müdürü	III, IV, V
	Ahmet Şevki Çiloğlu	Zarayiatik 1876	Atina Dişçi Mektebi, Berlin Mektebi	Diş Hekimliği	Haseki Kadın Hastanesi Diş Hekimi	V
	Şükrü Ataman	Rodos 1882	İzmir Mülkiye İdadisi	Maliye, İktisat	Ziraat Bankası Genel Müdürü	V
Niğde	Abayava Marmaralı	İzmir 1879	Tıbbiye Mektebi	İç Hastalıkları	Hekim	V
	Ahmet Vefik Uluçay	Ürgüp 1878	Tıbbiye Mektebi	Eczacılık, Kimya	Gureba Hastanesi Kimyageri ve Başeczacısı	IV, V
	Ali Cavit Oral	Adana 1904	Almanya Yüksek Ziraat Okulu, Siyasal Bilgiler Mektebi	Ziraat, Gazetecilik	Adana Belediye Üyesi	V

Niğde	Rasim Ferit Talay	Trablusgarp 1889	Mülkiye Mektebi	Cerrahi	Ticaret	IV, V
	Mahmut Faik Soylu	Niğde 1874	Rüştiye ve Hususi Eğitim	Maliye	İzmir Defterdarı	II, III, IV, V
	Halit Mengi	Bor 1884	Rüştiye	Maliye, Belediyecilik, Ziraat	Belediye Başkanı	II, III, IV, V
	Kâmil İrdelp	İstanbul 1867	Galatasaray Lisesi	Diploması	Brüksel Maslahatgüzarı	V
Ordu	Ahmet İhsan Tokgöz	İstanbul 1868	Mülkiye Mektebi	Ticaret, İktisat	Matbaacılık, Yazarlık, Tüccar	IV, V
	İsmail Çamaş	Ordu 1876	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Ziraat	Zonguldak Kaymakamı, Fındıkçılık	II, III, IV, V
	Muhittin Baha Pars	Bursa 1884	İstanbul Hukuk Mektebi	Hukuk, Edebiyat, Gazetecilik	Avukat	I, V

Ordu	Selim Sırrı Tarcan	Mora/Yenişehir 1874	Harbiye Mektebi, İsveç Beden Eğitimi Okulu	Beden Eğitimi	Maarif Vekaleti Başmüfettişi	V
	Ali Canib Yöntem	İstanbul 1887	Selanik Hukuk Mektebi	Tarih, Eğitim, Edebiyat	Maarif Vekaleti Genel Müfettişi	IV, V
	Ziya Naki Yaltırım	Keskin 1892	Tıbbiye Mektebi	Kulak, Burun, Boğaz Uzmanı	İstanbul Haseki Hastanesi Kulak Uzmanı	V
	Ahmet Hamdi Yalman	Ünye 1877	Darülmualimin	Eğitim	Bursa Maarif Müdürü	I, II, III, V, V
Samsun	Asım Sirel	Merzifon 1876	Tıbbiye Mektebi	Dahiliye Uzmanı	Ziraat, Ticaret	I, III, IV, V
	Ali Tunalı	Sarıayak 1889	İdadi, Almanyaya Topçuluk Okulu	Top Uzmanı	Erzurum Silah Fabrikası İşletme Müdürü	V
	Etem Tuncel	Torul 1875	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Afyonkarahisar Valisi	III, IV, V

Samsun	Ayşe Meliha Ulaş	Sinop 1898	Darülfünun Edebiyat	Edebiyat	Samsun Lisesi Edebiyat Öğretmeni	V
	Mehmet Ali Yürüker	Keşan 1893	Mülkiye Mektebi	Belediyecilik	İstanbul Genel Meclis Üyesi	V
	Mehmet Güneşdoğdu	Sürmene 1871	Rüştiye ve Hususi Eğitim	Çiftçilik	Çarşamba Belediye Meclis Üyesi	IV, V
	Hasan Ruşeni Barkın	Girit 1884	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Diplomasi	Kudüs Konsolosu	IV, V
	Zühtü Durukan	İzmir 1888	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Erzurum Valisi	III, IV, V
	Fahri Engin	İstanbul 1888	Bahriye Mektebi ve Portsmouth Mektebi	Deniz Ticareti, Denizcilik	Deniz Erkan-ı Harbiye Komutanı	V
Seyhan	Damar Arıkoğlu	Adana 1887	Hususi Eğitim	Ticaret, Ziraat	Çiftçilik	I, II, III, IV, V

Seyhan	Naci Eldeniz	Manastır 1875	Harp Okulu	Askerlik	Kolordu Komutanı	III, IV, V
	İbrahim Mete	Ceyhan 1876	Harp Okulu	Askerlik, İdarecilik	Seyhan Belediye Başkanı	IV, V
	Ömer Biçer	Tarsus 1894	Adana Ziraat Ameliyat Mektebi	Ziraat	Çiftçilik	V
	Ali Münif Yegena (Yeğenağa)	Adana 1874	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Adana Belediye Başkanı	III, IV, V
	Esmâ Nayman	İstanbul 1899	Lise	Yabancı Dil Öğretmeni	Adana Belediye Meclis Üyesi	V
	Hilmi Uran	Bodrum 1884	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	CHP Adana Bölge Müfettişi	III, IV, V
	Tevfik Tarman	İstanbul 1894	Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi ve Almanya Ziraat Enstitüsü	Ziraat Ekonomisi	Ziraat Genel Müdürü	V

Siirt	Halil Hulki Aydın	Siirt 1869	Rüştiye ve Medrese	Eğitim	Siirt Rüştiyesi Öğretmeni	I, II, III, IV, V
	İsmail Müştak Mayakon	Yenişehir 1882	Mülkiye Mektebi	Hukuk, Siyaset, Tarih, Edebiyat	Ticaret, Yazarlık	V
	Mahmut Soydan	Siirt 1883	Harp Okulu	Askerlik, Yazarlık	TBMM Riyaseti Refakat Zabiti	II, III, IV, V
	Osman Şevki Süsoy	Artova 1898	İdadi	Dahiliye, İnhisar	Tokat İnhisarlar Baş Müdürlüğü Amiri	V
	Mehmet Ali Kurtoğlu	Taşköprü 1881	Harp Okulu	Askerlik	Kuleli Askeri Lisesi Müdür Yardımcısı	V
Sinop	Cevdet Kerim İncedayı	Sinop 1893	Erkan-ı Harbiye	Eğitim, Belediyeçilik, Askerlik	CHP Genel Yönetim Kurulu Üyesi	V
	Galip Üstün	İstanbul 1873	Tıbbiye Mektebi	İç ve Çocuk Hastalıkları	İstanbul Şehir Meclis Üyesi	V

Sinop	Ömer Hulusi Oruçoğlu	Boyabat 1894	Darülfünun İlahiyat	Ziraat, Ticaret	Çiftçilik ve Ticaret	IV, V
	Hüsamettin Okan	Menemen 1881	Tıbbiye Mektebi	Eczacılık, Dişçilik	Ankara Askeri Hastanesi Dış Hekimi	V
	Yusuf Kemal Tengirşenk	Boyabat 1878	İstanbul ve Paris Hukuk Mektebi	Hukuk, Siyasi ve İktisadi İlimler	Avukat, İktisat Profesörü	I, II, III, IV, V
	İsmail Hakkı Veral	Edime 1888	Lozan Üniversitesi İktisat Fakültesi	Ticaret, İktisat	İktisat Vekaleti İç Ticaret Genel Müdürü	V
Sivas	Hüsrev Gerede	Edime 1884	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, Diplomasi	Tahran Büyükelçisi	I, II, V
	Mithat Şükrü Bleda	Selamık 1874	Mülkiye İdadisi, Cenevre Üniversitesi Fen Fakültesi	Eğitim	Komisyunculuk, Sigortacılık	I, II, III, V
	Rasim Başara	Sivas 1882	Darülfünun Edebiyat	İktisat, Hukuk, Edebiyat	Sivas Lisesi Öğretmeni	I, II, III, IV, V

Sivas	Remzi Çiner	İstanbul 1878	Askeri Rüştîye, Paris Siyaset Mektebi	Maliye, İktisat	İstanbul Defterdarı	III, IV, V
	Hatice Sabiha Görkey	Üsküdar 1888	Darülfünun Matematik Bölümü	Matematik	Tokat Ortaokulu Matematik Öğretmeni	V
	Mehmet Şemsettin Günaltay	Eğin 1883	Yüksek Öğretmen Okulu, Lozan Üniversitesi	İdarecilik, Eğitim	Öğretmenlik	II, III, IV, V
	Akif Öztekin Erdemgil	Manastır 1876	Harp Okulu	Askerlik	Askeri Temyiz Mahkemesi Üyesi	V
	Necmettin Sadak	Isparta 1890	Lion Üniversitesi İçtimai ve Siyasi Bilimler	İçtimai ve Siyasi Bilimler	Darülfünun İçtimaiyat Profesörü	III, IV, V
	İsmail Memet Uğur	Çınarlı 1895	İlkokul	Ziraat	Çiftçilik	IV, V
	Vasfi Raşit Seviğ	Yemen 1887	İstanbul ve Paris Hukuk Mektebi	Hukuk	Muhtelit Hakem Mahkemeleri Türk Hükümeti Temsilcisi	IV, V

Sivas	Yusuf Ziya Başara	Sivas 1869	Sivas Rüştüyesi, Hususi Eğitim	İdarecilik	Sivas İaşe Müdürü	I, II, III, IV, V
Tekirdağ	Cemal Uybadın	İstanbul 1883	Erkan-ı Harbiye	Askerlik, İdarecilik	Çatalca Bölge Komutanı	II, III, IV, V
	Faik Öztrak	Malkara 1882	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Dahiliye Vekaleti Teffiş Heyeti Genel Müdürü	I, II, III, IV, V
	Hüseyin Rahmi Apak	Babaeski 1887	Erkan-ı Harbiye	Askerlik	CHP Genel İdare Heyeti Üyesi	V
	Şakir Kesebir	Köprülü 1889	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Maliye	Edirne Valisi	II, III, IV, V
	Yahya Kemal Beyathı	Üsküp 1884	Vefa İdadisi, Paris Siyasal Bilgiler Okulu	Eğitim, Yazarlık	Öğretmen	II, IV, V
Tokat	Faik Permek	Manastır 1861	Harp Okulu	Askerlik, Eğitim	Adapazarı İdadisi Matematik Öğretmeni	III, IV, V

Tokat	Ali Galip Pekel	Gümölcine 1890	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Nüfus ve İskân	Nüfus İşleri Genel Müdürü	V
	Hürrem Ergun (Müftügil)	Harp 1898	Jena Üniversitesi Felsefe Bölümü	İktisat	Elâzığ Belediye Başkanı	V
	Hüsnü Konay	Konya 1878	Harp Okulu	Askerlik	Emekli Kaymakam	III, IV, V
	Nazım Poroy	Selânik 1884	İstanbul ve Paris Hukuk Mektebi	Hukuk, Gazetecilik, Yazarlık	Avukat, Muhtelif Hakem Mahkemesi Türkiye Ajani	IV, V
	Resai Erişken	İzmir 1882	İstanbul Hukuk Mektebi	Hukuk	Avukat	IV, V
	Süreyya Tevfik Genca (Gençağa)	Tokat 1892	Halkalı Yüksek Ziraat Okulu, Almanya’ da İhtisas	Bağcılık ve Şarapçılık	Halkalı Ziraat Mektebi Rektörü	III, IV, V

Tokat	Mehmet Sıtkı Üke	Selanik 1877	Harp Okulu	Askerlik	Ankara Mevki Komutanı	V
Trabzon	Süleyman Daniş Eyüboğlu	Trabzon 1893	Rüştiye ve Hususi Eğitim	Ticaret	Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı	III, IV, V
	Halil Nihat Boztepe	Trabzon 1884	Ortaokul, Firenler Okulu	Edebiyat, Yazarlık	Duyun-u Umumiye Nezaret-i Tahrirat Kalemi Müdürü	III, IV, V
	Ahmet Hamdi Ülkümen	Serez 1888	Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi	Hukuk, Basın	Gazetecilik, Öğretmenlik	I, II, III, IV, V
	Hasan Hüsnü Saka	Trabzon 1885	Mülkiye, Paris Siyasal Bilgiler Okulu	İktisat, Maliye	İaşe Müdürlüğü Tefiş Heyeti Üyesi	II, III, IV, V
	Mithat Aydın	Aydın 1884	İstanbul Mühendis Mektebi	Demiryolu Mühendisi	Ereğli-Karadere Demiryolu İnşaat ve İşletme Müdürü	II, III, V
	Raif Karadeniz	Şarlı 1895	Darülfünun Hukuk	Hukuk	Avukat	IV, V

Trabzon	Ayşe Seniha Hızal	Adapazarı 1897	Dartülfünun Fen Şubesi	Fen Bilgisi	Öğretmen	V
	Sırrı Day	Çeşme 1892	Mülkiye Mektebi	Maliye, Ekonomi	Maliye Vekaleti Nakit İşleri Müdürü	V
	Süleyman Sırrı Gedik	Of 1862	Medrese, Nüvvab Mektebi	Hukuk	Ankara Merkez Kadısı	II, III, IV, V
Urfa	Ali Saip Ursavaş	Selahiye 1887	Harp Okulu	Askerlik	Urfa Jandarma Kumandanı	I, II, III, IV, V
	Ali Behçet Günay	İstanbul 1877	Erkan-ı Harbiye	İdarecilik, Askerlik	Tütün İnhisarı Genel Müdürü	IV, V
	Fuat Gökbudak	Konya 1892	İstanbul Hukuk Mektebi	Hukuk, Edebiyat, Ticaret	Öğretmen	II, III, V
	Ahmet Vefik Yazgan	Ürgüt 1872	Yüksek Baytar Mektebi	Askerlik	Veterinerlik, Emekli General	V

Urfa	Mehmet Emin Yurdakul	İstanbul 1864	Mülkiye İdadisi, Hukuk Mektebi	İdarecilik, Hukuk, Edebiyat	Meclis-i Mebusan Musul Mebusu	II, III, IV, V
	Muhittin Dinçsoy	İstanbul 1896	Fransa Yüksek Ticaret Mektebi	Ticaret, Ziraat, İdarecilik	Bursa Belediye Başkanı	V
	Refet Ülgen	Urfa 1888	Maliye Yüksekokulu, Darülfünun Fen Şubesi	Matematik, Eğitim	Maarif Vekaleti İlköğretim Genel Müdürü	II, III, IV, V
Van	Hakkı Ungan	Van 1880	Van İdadisi	İdarecilik	Bitlis İl Mektupçu Vekili	I, II, III, IV, V
	İbrahim Arvas	Hakkâri 1884	İstanbul İdadisi	İdarecilik	Mülkiye Kaymakamı	II, III, IV, V
	Münip Boya	Van 1872	Rüştiye, Hususi Eğitim	İdarecilik	Hakkâri Sancağı Mutasarrıfı	II, III, IV, V
Yozgat	Avni Doğan	Yozgat 1892	Mülkiye Mektebi	İdarecilik	Ereğli Kaymakamı	II, III, IV, V

Yozgat	Ekrem Pekel	Tekirdağ 1885	Eczacılık Mektebi	Eczacılık	Tekirdağ Belediye Başkanı	V
	Mehmet Emin Draman	Drama 1889	Selânik Hukuk Fakültesi	Hukuk, Maliye	Avukat	V
	Ömer Evci	Yozgat 1888	Medrese, Hususi Eğitim	Ziraat	Çiftçilik	V
	Süleyman Sırrı İçöz	Yozgat 1878	Mülkiye İdadisi	İdarecilik	Darende Kaymakamı	I, II, III, IV, V
	Ahmet Sungur	Yozgat 1894	Yüksek Orman Mektebi	Ormancılık, Ekonomi	İl Genel Meclis Üyesi	IV, V
	Mustafa Celal Arat	İstanbul 1883	Harp Okulu	Diploması, Askerlik, İskân	Hicaz, Necid Maslahatgüzarı	V
Zonguldak	Celal Sahir Erozan	İstanbul 1883	Vefa İdadisi	Yazar, Öğretmen	Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurucu Üyesi ve Genel Yazmanı	III, IV, V

Zonguldak	Mithat Altiok	Kayseri 1884	Tıbbiye Mektebi	Cildiye, İdarecilik	Bolu Genel Meclis Üyesi	V
	İbrahim Esat Çakmakaya	Kozlu 1897	İlkokul	Madencilik	Maden Çavuşu	IV, V
	Halil Türkmen	Sivas 1883	Harp Okulu	Askerlik, İdarecilik	Kocaeli Mutasarrıfı	II, III, IV, V
	Hasan Karabacak	Kilimli 1877	İlkokul	Madencilik	Maden Başçavuşu	IV, V
	Ragıp Özdemiroğlu	Diyarbakır 1893	İstanbul Hukuk Mektebi	Hukuk	Ankara Matbuat Şubesi Müdürü	II, III, IV, V
	Recep Zühtü Soyak	Manastır 1893	İdadi, Beylerbeyi Yedek Subay Okulu	Matbaacılık	Hakimiyet-i Milliye ve Recep Zühtü Matbaaları Sahibi	II, III, IV, V
	Mehmet Rifat Vardar	Köprülü 1883	Mülkiye Mektebi	İdarecilik, Maliye, Eğitim	Ordu Valisi	III, IV, V

Zonguldak	Raif Dinç	Erzurum 1874	Mekteb-i Nüvvab	Hukuk	Erzurum İl Genel Meclisi Üyesi	III, V
	Nacati Güneri (Güner)	Kiğı 1889	Konya Hukuk Mektebi	Gazetecilik, Öğretmen	Türkçe Öğretmeni	I, V

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 24/08/2022

Tez Başlığı / Konusu: V. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1935-1939)

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 246 sayfalık kısmına ilişkin, 22/08/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Orhan Öndemir
Öğrenci No:	N18135944
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: 24/08/2022

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 24/08/2022

Thesis Title / Topic: V. PERIOD TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY (1935-1939)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 22/08/2022 for the total of 246 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 14%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Orhan Öndemir
Student No:	N18135944
Department:	Main Dicipline of Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution
Program:	Master's Thesis
Status:	☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 24/08/2022

APPROVED.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 24/08/2022

Tez Başlığı / Konusu: V. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1935-1939)

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Orhan Öndemir
Öğrenci Numarası:	N18135944
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 24/08/2022

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 24/08/2022

Thesis Title/Topic: V. PERIOD TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY (1935-1939)

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Orhan Öndemir
Student No:	N18135944
Department:	Main Dicipline of Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution
Program:	Master's Thesis
Status:	☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 24/08/2022

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ